

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

SZIKRÁK

NEMES RÓZSA

NÉPOKTATÁS

ELLENTÉT

2017

A HÁZASSÁG SZENT

Saját szavai: CSALÁDRÓL, HÁZASSÁGRÓL, GYEREKEKRŐL

Liszt Ferenc első pesti tartózkodása tiszteletére, táncos estélyt adtak a Kaszinó termében. Eötvös József, itt ismerkedett meg személyesen, a Rosty család lányával. A családot ismerte, és tisztelettel szólt róluk, és a lányokat is dicsérte. A bál után sokat időzött a Rosty-féle háznál, februárban pedig megkérte Rosty Ágnes kezét. Szeptemberben össze is házasodtak.

**„ HA KÉT DARAB FÁT ÖSSZETESZÜNK, KERESZT LESZ BELŐLE.
EZ SZÉP ALLEGÓRIA A HÁZASSÁGRA. ”**

A NEMES CSALÁD

«»«»«»«»«»«»«»«»«»«»«»«»

175 ÉVE

1842. SZEPTEMBER 13-ÁN KÖTÖTT HÁZASSÁGOT.

Vásárosnaményi BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF,

Barkóczi nemes ROSTY ÁGNES csillagkeresztes és palotahölgygel.

Esküvőjük a lipótvárosi templomban volt, és Eötvös tanújaként Deák Ferenc állt az oltár előtt. Ágnes 12 évvel fiatalabb, az akkor 29 éves férjénél, aki A karthausi regényét adta ajándékkul, az ifjú feleségének.

„ **BOLDOGSÁG**

**E földön nincs nagyobb szerencse, mint
Oly nő, kitől szerettetünk; egyéb
Bármily örömmel töltse is szívünket,
Egy perc, s elmúlt a nagy gyönyör; de ez
Idővel még nagyobb leszen, ha majd
Karjai közé szorít, s azt mondja neked,
Hogy semmit nálad inkább nem szeret,
Ha sír keserveidnek, és örül,
Ha téged lát örülni. Ó, barátom!
Minden keservről elfelejtkezel,
Mert minden nap, csak új gyönyört hozand.
Ó, boldog az, aki szerettetik. ”**

„ Megrezzen szívünk egy gyengéd tekintet alatt, és édes hang lejt át rajta; szerelem; és valamint nyugodtan áll már a húr, de a ton tovább hangzik még, úgy száll szerelmünk jobb honba át, ha már nem ver is többé, a nyugtalan szív. ”

„ Ki örömet kíván, keresse azt saját körében. Szép kilátást távolban is, de virágot csak közelünkben találhatunk, le kell hajolnunk, hogy azt, leszakíthassuk. ”

„ Az életnek nagy koszorújában, számtalan virágok találhatók. Körülfutnak a szemek, s egy virágról a másikra, míg a rózsához, a szerelemhez nem jutnak; de ezt megtalálván, ezen többé nem tévelyegnek, vagy legalább visszajönnek ismét. ”

„ Kissé túlságos, de igen közönséges követelése sok férjnek, hogy míg ő maga kemény tőkévé lett, neje mindig virág maradjon. ”

„ Két ember bármiként szeresse egymást, nem olvadhat fel egymásban. Közel egymáshoz csak azok maradhatnak, kik annak, hogy egymáshoz közeledjenek, mindig szükségét érzik. ”

„ Ha valamely házassági viszony szétmegy, nem következik, hogy az egyik, vagy a másik részen fekszik az ok. ”

„ A házaselet – mint egy régi tapasztalt barátom mondá -, szép dolog, csak kissé sokáig tart, s épp azért, csak az láthatja benne megelégedését, ki a viszony kötésénél, oly tulajdonok által határozta el magát, melyek állandóak. ”

„ Semmisem veszélyesebb házi boldogságunkra, mintha azért, hogy társunkat aggodalomtól, vagy kellemetlenségtől megkíméljük, előtte egyes dolgokat eltitkolunk. Mint az adósság, melyhez folyvást, fizetetlen kamatok csatoltatnak, úgy minden kellemetlenség csak nagyobbá válik elhalasztása által, s nincs baj vagy aggodalom, mely nejeinknek inkább fájna, mint azon meggyőződés, hogy nem bírják egész bizodalmunkat. ”

„ Férfinál minden érzemény gondolat, asszonynál minden gondolat érzemény, ez a nagy különbség, a két nem között. ”

Gyermekkorában olyan családi légkörben élt, amely számára mindig biztonságot, megértést jelentett, és legfontosabb volt a családi összetartozás. Külföldi útjairól is a családhoz, a szeretteihez vágyott vissza.

„ Szeretett anyám! Ha arra a pillanatra gondolok, amikor ismét ott leszek Magánál, amikor ismét szívemre szoríthatom, hogy soha többé el ne hagyjam, ha arra a csendes boldogságra gondolok, amelyet csak azóta ismertem fel, amióta rövid időre lemondtam róla, azokra a csendes örömekre, melyeket egy pillanat nyújt, és egy élet sem képes elfeledtetni, szeretnék nyomban helyet váltani és hazasietni. ”

Szüleivel és testvéreivel is szoros kapcsolatban állt. Ezért tartotta szerencséjének, hogy feleségében olyan társat adott a sors, akivel boldogságban éltek, gyermekáldásban gazdagon, közösen nevelték az utódokat; becsületes, erkölcsös, tiszta életre, melyhez maguk mutattak példát gyermekeik számára. Hosszú, meghitt, követendő családi élet vette kezdetét, melyben az együvé tartozás, a szeretet összetartó ereje segítette a kisebb család, a nagyobb rokonság tagjainak nyugalmát, békét adó körülményeit.

„ Pesten voltam. Ma 22 éve, hogy megházasodtam. Talán nincs ember, ki ha ennyi idő után, azon pillanatra visszatekint, melyben a mátkáját az oltárhoz vezette, nem látná át, hogy csalódott. A leány, kit szeretttünk, már csak azért is, mert szociális állása változik, s mert annyival idősebbé vált, épp úgy megváltozik, sőt még inkább, mint magunk, s midőn azon tulajdonait, melyek egykor elbájoltak, néha mind elveszíti, olyanokat fejt ki, melyekről akkor fogalmunk sem volt. S ez történt velem is, csak hogy szerencsémre, s hogy Ágnesemet sokkal jobbnak tapasztalom, mint azt egykor gyaníthatám. ”

Ágnes csodálatos anyja is volt.

Született gyermekeik:

-ILONA 1846-1924, férje Návay Lajos, földéaki nemes

gy.: 2 fiú, 1 lány

-JOLÁN 1847-1909, férje Inkey István, pallini báró

gy.: 2 fiú, 1 lány- 8 unoka

-LORÁND 1848-1919, felesége Horváth Gizella, miniszter lánya

gy.: (3) 2 lány

-MÁRIA 1851-1928, férje dr. Plener Ernő báró, bécsi miniszter

-ANDOR 1854-1854 (6 hétig élt)

Második fia halála, nagy fájdalom, szomorúság volt számukra.

„ Kisfiam hat hét alatt, melyet a világon töltött, több szeretetben részesült, mint sok ember hatvan éves koráig, s bizony nem rossz dolog átmenni e földön anélkül, hogy valakinek szeretetét elveszítettük, s mást, mint jó embereket esmertünk volna,...ki nyugodni ment, mielőtt még kifáradt, s a boldog vakációt elérte anélkül, hogy az élet kemény iskolájában megkínózták.

Szülék, ne sírjatok! Hisz azt, ami életünkben szép,

Ő már élvezte itt: A nap meleg tekintetét, s anyjának csókjait. ”

Ezután, a megmaradt fia, Lóránd felé irányult teljes férfiúi nevelésével, a családhoz méltó utódját szeretete volna benne látni. Amit meg is kapott, s boldog érzéssel látta, fia életének alakulását, büszke volt az elért eredményeire, és ahol módja volt, segítette haladása útján.

„ Minden gyereket szeretek. Szeretek olvasni e kis lények szívében, létünk első lapjai ők, amelyek oly tiszták, oly reménybeliek; az ember olyan jó, mikor még semmisem történt, előtte a jövő, mikor még nem tudunk semmit, de mindenben hiszünk, és mindent igaznak vélünk. ”

„ Gyermekeinkben a jövőt látjuk magunk előtt; ki mondhatna le minden reményről, e mosolygó arcok között. ”

Nagyon szerette, becsülte feleségét, rajongott a családi együttlétért, gyermekeivel is bensőséges kapcsolatban volt. Ott lehetett igazi önmaga, és ebbe a körbe nagyon kevés ismerőst engedett be. Családjában szeretetet, vigasztalást, biztatást kapott, ott tudott feltöltődni a hétköznapi problémák elviseléséhez, a nyugodt munkához is, ott merített erőt.

„ Nóm, és gyermekeim körén kívül, alig van életviszony, melyet meg nem keserítettek volna nekem. ”

„ Alig várom, hogy ismét családom körébe jöjjenek. Jobb nekem otthon, hol minden tekintetben több meleget találok! ”

„ Holnap, csak estve jövök le a hegyről, - mert végre természetesebb, ha születésem napját, családom körében töltöm. ”

Eötvös, imádta lányait, velük is sok időt töltött. Sétált, beszélgetett velük, és elégedetten látta férjhezmenetelüket, és legnagyobb lánya, még unokával is megajándékozta életében. Imádta a pici gyermeket, csodálattal ecsetelte lányát, anyaként is.

„ Gyermeknép erkölcsai, tojáshoz hasonlók, csak meleg által fejlődhetnek. ”

„ A napot, három kedves gyermekemmel töltém, kik mindazt, mit szülők gyermekeikben óhajtanak, észben, és jellemben teljesíték. ”

„... utazás helyett, kis unokámmal mulatok. – Gyönyörű gyermek, s nekem kettősen kedves, mert az anyjára hasonlít. Ha kék szemébe nézek, s inartikulált örömkialtásait hallom, úgy látszik, anyját látom, mi körülbelül 23 évvel megifjít. ”

De fiának megírta, hogyan gondolkodik a lányokról, a családban.

„ A lányok, csak félig tartoznak a családhoz. Mikorra eszök lesz, mint a fecske, ha szárnya nőtt, elrepülnek, s csak emléköket hagyják az apai házokban. – Még nevők is megváltozik, de a fiú, egy marad a családdal, s bármerre menjen, nem válhat el apjától, hozzákötve azáltal, mi jóra való ember előtt a legbecsesebb, - neve által. ”

Rengeteget dolgozott, hogy családtagjai részére, a legtöbbet megadhasson abból, amire szükségük volt. Névnep, születésnap, esküvők, de mindent szerényen, hivalkodás nélkül, de jó hangulatban, hogy az öröm érzése mindenkiben meglegyen.

„ Ma ünnepeltük, Mariska leányom születés- és névnapját. Az idő gyönyörű volt. Feleségem, három rossz muzsikust szerzett össze, a lányaim s cselédjeink, kikhez később a szomszéd majorok cselédjei csatlakoztak, 8-ig táncoltak, a legszebb holdvilágnál. Szerény, falusi mulatság volt. ”

„ Ma van Ilona leányom 19-ik születésnapja. Az ég tiszta, mint akkor volt, a nap ragyogva emelkedik az égen. Adja az ég, egész élete ilyen legyen. Annyi kívánságokból, melyekkel egykor a jövőre gondolék, most csak egy maradt, hogy gyerekeimet szerencsésen láthassam. ”

„ Ma jött meg fiam, utazásából. Flegler, ki éppen nálam volt, s a gyermekek véghetlen örömét látta, mellyel testvéreket fogadták, mondta, hogy boldog apa vagyok, neki igaza van. ”

„ Ma ment el fiam svájci útjára. Először hagyta el házamat hosszabb időre, s először megy ki a világba magányosan, hogy csak saját erejére támaszkodva éljen, s küzdjön az emberekkel. Elkísértem a vasútig. Arca ragyogott boldogságban. 18 éves, s függetlennek érzi magát. Talán soha ily egészen boldog, nem lesz életében. Szívem szorult, mikor elválva kezet szorítánk. Mi szívesen veszem magamra,

még nagyobb fájdalmat, mint melyet e búcsú okozott, ha őt ily boldoggá tehetem. Vezérelje őt az Isten, ismét karjaim közé. ”

„ Ma jött meg fiam, utazásából. Jolánnal elibe mentem Nánáig. Megerősödött, s rég nem éreztem magamat boldogabbnak, mint midőn a kedves gyermekek, egymást megölelvén, örömök zajos kitörését láttam. Adja az ég, hogy egész életökben minden találkozásuk ilyen legyen, hogy semmi ne válassza el őket egymástól soha, mint a távolság. ”

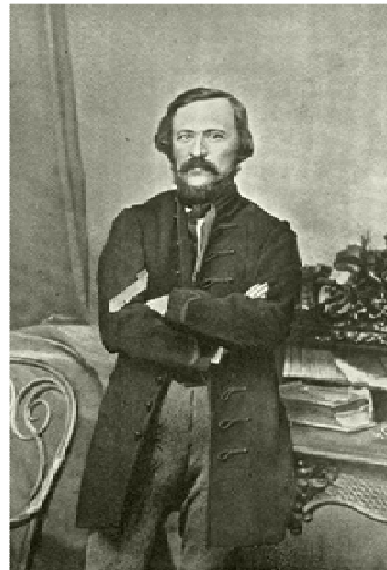
„ Ma töltöttem be huszadik éveidet. Az a nap, amelyen születél, életem egyik legkínosabb napja volt. Anyád, a szülés következtében, életveszélyben forgott. Benn a városban, a fennséges nép lázongott, s míg feleségem betegágyánál ülve, remény és kétségbeesés között számoltam érütéseit, a pest-budai tornyokról, vészharang hangján törték a csendet, s egy üzenet jött, a másik után, mely a Minisztertanácshoz szólított. (1848, július) Soha nem szenvedtem többet, mint ezekben az órákban, míg hajnal felé Balassa tudtomra adta, hogy anyád veszélyen kívül van. Úgy látszik, a kegyes végzet most ki akarja egyenlíteni, akkori szenvedéseimet, s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kínjaimat okoztad, éltem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi-lelki egészségben, s úgy, hogy önmagaddal megelégedve érezd magad. Remélem, hogy nemsokára találkozunk. ...most, áldjon Isten, most és mindörökké, szerető atyád Eötvös. ”

„ Kedves fiam! Soha még házunk karácsony estvéjén, ily csendes nem volt. Anyád, Jolán és Mariskával Trefortékhoz ment, Ilona náthás és ágyban fekszik. Én Gypsyvel, magam ülök szobámban, s várva anyádra, ki mint mondá, egy óra múlva visszajön, azalatt e sorokat írom, hogy, ha távolból is, legalább gondolataimmal veled társalkodjam. Bár egy óráig veled lehetnék. ”

„ Kedves fiam! Pár óra múlva, az év végét érjük. Kedveseim körül, távol tőlem csak Te vagy, s most először történik, hogy e napon nem szoríthatlak karjaim közé. De légy meggyőződve, helyed nincs bétöltve, s ha szóval nem mondhatom is el kívánataim, melyek követnek, nem kevésbé őszinték, mintha köztünk lennél. Tartson az ég, neveljen férfiúvá, s adja, hogy boldogan lássalak. Oly megelégedve szeretnélek látni, mint emberek a földön lehetnek, s

ha ezt elérem, - ami részben tőled függ, mert hisz minden való megelégedés csak azon aránytól függ, melyben hivatásunkat betöltjük-, ha boldogan látlak, életem legfőbb vágya teljesült. Ég áldjon, minden áldásával. Szerető apád, Eötvös ”

**„... s nem tudom: lesz-e új esztendeig csak még annyi időm az írásra, felhasználok azt, hogy szerencsekívánataim el ne maradjanak.
– Nem formázom gratulációimat- Miután, többnyire még azt sem tudjuk, mit kívánjunk önmagunknak, ki határozhatja meg, mi tehetne mást szerencsésé. - Óhajtásom csak az, hogy a lehetőségig boldog légy, s hogyha lehet, azt előmozdíthassam, miként, s mi által válsz boldoggá, azt Istenre, s magadra bízom, mert hisz a siker minden törekvésnél, s így a szerencse utáni törekvésnél is, főként önmagunktól függ. ”**

„ Örömmel foglak látni tehát, azon a pályán, melyet magadnak választottál, s el fogok követni mindent, hogy azon mennél több sikerrel haladhassál... ha volt egy vágya szívemnek valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy a fiam kitűnő ember, hogy hazának hasznos és tisztos polgára legyen. Minden sikernek fő feltétele az, hogy akarni tudjunk, erősen és szilárdan. ”

„... én, azzal vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod művemet, és így, a magyar kultúrának és tudományosságának

megalapítása, ha nem is az én, legalább a kettőnk nevéhez lesz kötve. Kollektív dicsőségünk. ”

Remek hazafit, szilárd jellemű embert, nagyszerű tudóst adott az országnak. Loránd nagy sikereket ért el a világban is a munkájával. Magánéletében, ő is a szülei példáját követve, a családi élet fontosságát részesítette előnyben, s boldog, gyermekszerető életet éltek. Bár ugyanúgy megtapasztalta, egy kisgyerek elvesztésének fájdalmát, mint annak idején apja, az ő öccsének elvesztését.

„ Általján véve, ha életemre visszagondolok, s látom, hogy közönséges értelemben, nem tartozom a szerencsés emberek közé, s anyagi tekintetben nem sok sikert mutathatok elé, ellenben talán nincs senki, ki azon viszonyra nézve, melyek szívünkhöz legközelebb állnak, nálamnál szerencsésebb. A legjobb szülék gyermeke, a legbecsületesebb körében növe fel, testvéreimnél és barátaimnál, csak szépet s jót tapasztaltam, s ha most nőm mellett, testben - és lélekben ép gyermekeimre nézek, szívem mély hálával telik el a gondviselés iránt, mely annyi javakkal ajándékozott meg.”

„ Az isten megtagadta tőlem, azon legfőbb boldogságot, hogy gyermekeimet, legalább minden anyagi gondtól felmenthessem, ... számokra nem szereztem mást, mint jó nevet, s talán jóakaratot, ... neked szegény apád van, és lesz, olyan, ki mindenét szívesen megosztja véled, sőt, egészen rendelkezésedre teszi. ”

„ Bajok közt, de becsületben éltem eddig, s így akarom folytatni, hogy gyermekeimnek legalább, egy egészen nemes ügynek szentelt élet példáját, s egy tiszta nevet hagyhassak, egyedüli örökségül. ”

„ Sok, nehéz megpróbáltatáson mentem keresztül életemben, de gyermekeimben az Isten megáldott. Testben, lélekben épek, s ha sorsok csak kissé kedvez, fiamra szép, leányaimra kellemes jövő vár. ”

„10-én volt Mariskám születésnapja, s egész nap nem láttam családomat, holnap van ezüstlakodalmam, s nem leszek itthon, s így nem rendelkezek egy napomról. (1867. szeptember 12.) ”

„ A halál, csak csendesesen kopogtatott, még nem azonnal fog beköszönni, azonban szükséges, hogy a lehetőségekről komolyan gondolkozzunk, és pedig nem csak én, hanem te is. Ha én nem leszek, te vagy a családnak nem csak a feje, hanem föltartója is. Anyádnak támaszra lesz szüksége,... mentül előbb férfivá kell válnod, hogy helyemet pótoljad. ”

„... áldom Istenemet, nagy jótéteményeiért, és nem kívánok mást a jövőtől, mint, hogy kedveseimet, mint eddig, még sokáig lássam magam körül, s tevékenységem által, embertársaim javát előmozdítva, azon szerencsére érdemessé tegyem magamat, mellyel a gondviselés családomban elhalmozott. ”

A sok munka, a sok utazás, megrendítette az egészségét. Évek óta betegeskedett, gyógyíttatta, kúrálta magát, de élete nem nyúlt hosszúra, 58 évesen legyőzte a halál.

Áldotta a Mindenhatót, hogy ilyen családdal ajándékozta meg magánéletében, és velük ekkora boldogságban élhetett.

1871. február 3.

Fia, Loránd írta:

„Apám tegnap este 11 órakor meghalt. Nyugodtan, fájdalom nélkül elszenderült. Itt virrasztok szobája mellett, melyben kiterítve fekszik, s együtt vagyunk. Négyszemközt mindig jól megértettük egymást, s most midőn itt fekszik előttem, mosolygó, halvány arcába nézek, kiolvasom kifejezéséből, hogy az áll előttem, ki valószínűleg első és utolsó, ki igazán megértett. Atyám olyan korban nevelkedett, midőn az emberiség szeretetének tana még itt-ott a középkor korláta közé volt zárva. Az ember szeme, mely a középkorban csak saját erényére fordított figyelmet, nem bírta egyszerre megszokni a végső látókört.

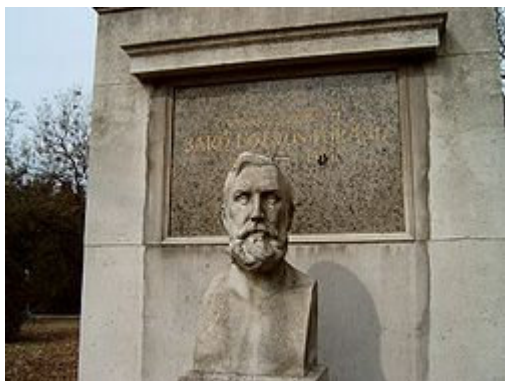
Utolsó óráiban is, midőn már biztosan láttad halálodat, említetted vágyadat, mennyire szeretnéd további fejlődésemet látni. Nem mondhatom, nézz le rám a magasból, nem tudom magamat léted hitével ámítani s mégis érezlek körülben. Nem tudlak az égben megörökíteni, nem állíthatlak a szentek csarnokába, csak szívembe zárhatlak, öntudatommá teszek. Minden szép és nemes, miért valaha lelkesültem, éledjen fel újra bennem, s ha elszáll, elporlik minden, mit létnek neveztem, úgy maradjon meg nekem a lelkesedés, mely sírodig elkísér. Nemesüljön meg szívem a könnyek által, melyeket atyám érted siratok, s e nemesült szív legyen az, mit tőled nyert örökségemnek tekintek.”

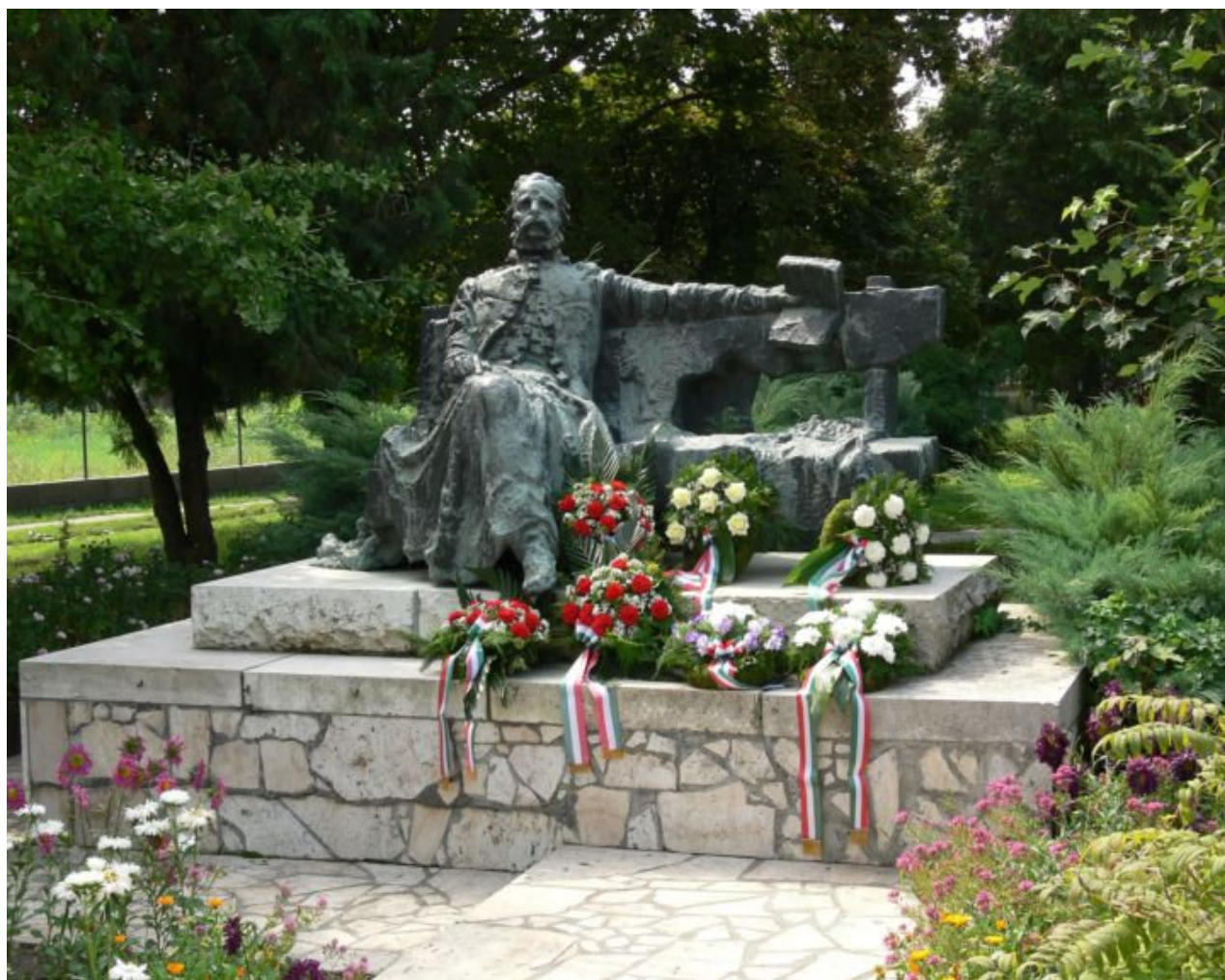
Ercsi, Eötvös obeliszk

Iharosi temető

Loránd sírja a Kerepesi temetőben

Ercsi, Eötvös József szobra

EÖTVÖS JÓZSEF EMLÉKE

Fajta	Tea hibrid rózsa
Nemesítő	Márk Gergely, 1994
Szín	narancsvörös
Illat	élénk
Virág	6 cm, telt
Habitus	Egyenesen álló, magassága: 90 cm
Leírás	90 cm magas, felfelé törő, mérsékelten szétterülő bokor. Lombozata sötétzöld, levele nagy, fényes. Betegségekkal szemben toleráns. Vágó- és ágyrózsa.

2018-ban:

130 éve lett, az első felelős magyar kormány, közoktatási minisztere

1848 Batthyány-kormány

150 éve lett, az 1867-ben megalakult Andrássy-kormány,

vallás - és közoktatási minisztere

„NEM, AKIK AZ EMBERI JÓLÉT ELŐMOZDÍTÁSÁRA ÚJ ESZKÖZÖKET TALÁLNAK, HANEM, KIK AZ EMBEREKET, A LÉTEZŐ ESZKÖZÖK, S VISZONYOK KELLŐ HASZNÁLATÁRA OKÍTJÁK, VALÓSÁGOS JÓTEVŐI KORTÁRSAIKNAK.” Eötvös József

Népoktatás fejlődése,

báró Eötvös József munkássága

Báró Eötvös József (1813-1871) két alkalommal töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát, először 1848-ban az első felelős magyar kormány, a Batthyány-kormány, másodszor pedig a kiegyezés után az Andrássy-kormány tagjaként. Eötvös József politikai pályáját a reformkorban kezdte, a felvilágosodás és a szabadelvűség gondolatai hatottak rá, a centralista irányzat egyik meghatározó képviselője lett. A pedagógiai reformgondolatokkal az 1840-es évek elején kezdett foglalkozni. 1848. július 24-én terjesztette fel az országgyűlésnek a népoktatásról szóló törvényjavaslatát, mely a népoktatás alapvető kereteit, elveit tartalmazta.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után a magyar közoktatás modernizációja vette kezdetét. Eötvös célja a közoktatás korszerűsítése volt. A magyar népoktatástörténet kiemelkedő jelentőséggel bíró jogdokumentuma az Eötvös nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. törvénycikk. Nevezett törvény bevezette a 6-12 éves fiú és lánygyermek tankötelezettségét, továbbá a 12-15 éves korig tartó ismétlő iskoláztatást. A szegény szülők tandíjmentességet élveztek. Bevezette a kötelező tantárgyakat és óraszámokat. Létrehozta a hatosztályos népiskolát. Új iskolatípusokat hozott létre, így a

népiskolára épülő felsőbb népiskolákat, a négyosztályos polgári iskolákat, a tanító- és tanítónőképző intézeteket. A katolikus egyház népiskola alapítási monopóliuma megszűnt, ugyanis népiskolát már állam, társulat, magánszemély is létrehozhatott. A törvénnyel biztosítottá vált az egységes állami irányítás. Eötvös bevezette a tanfelügyeleti rendszert, mellyel az ellenőrzés az állam hatáskörébe került.

1868. évi XXXVIII. törvénycikk

a népiskolai közoktatás tárgyában^{*}

I. FEJEZET

A tanítás kötelezettsége és szabadsága

1. § Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésökről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járatni, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg 15-ik év betöltéséig.

2. § Azonban a testileg vagy szellemileg gyenge gyermekeket, a tisztí orvos bizonyítására, az iskolaszék (117. §) rövidebb vagy hosszabb időre fölmentheti az iskolába járás kötelessége alól.

3. § Ragályos bajban vagy elmebetegségben szenvedők, avagy taníthatatlan tompa elméjük kizárandók a nyilvános intézetekből.

4. § Ha a szülő (gyám vagy gazda) a tankötelezett növendéket az iskolától visszatartja: ebbeli köteletségének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő. És ha az e célra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna be, s a tankötelezett növendék az iskolától továbbra is visszatartatnék: a köteleességét ekként teljesíteni nem akaró szülő (gyám vagy gazda) első ízben 50 kr-ra, második ízben 1 forintra, harmadik ízben 2 frtra, negyedik ízben 4 frtra büntetessék, az iskolai pénztár javára. Sőt ha még ezen négyszeri büntetés sem térítené a szülőt (gazdát vagy gyámot) köteletségének teljesítésére: akkor az illető iskolai szék erről a felsőbb iskolai hatóságnál jelentést tesz, mely aztán az iskolától visszatartott tanköteles gyermek számára a községi hatóságnál külön gyám rendelését is szorgalmazhatja.

5. § A mulasztást igazoló esetek a közoktatási minister által kiadandó rendeletben állapíttatnak meg.

6. § A szülőknek és gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál, vagy bármely vallású magán és nyilvános intézetekben, úgyszintén más helységben levő tanintézetben neveltetni.

Erről azonban a szülők vagy gyámok a helybeli iskolai széknek bélyegmentes bizonyítványt tartoznak előmutatni; valamint az illető iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek legalább is oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének, és a kötelezett évek tartamáig taníttassanak.

7. § A háznál tanult növendékek kötelesek évenként vizsgát tenni le valamely megfelelő nyilvános tanintézet illető tanítói előtt.

II. FEJEZET

A népoktatási tanintézetek köre és állíthatása

8. § Népoktatási tanintézetek: az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék.

9. § A népoktatási tanintézetek vagy nyilvános, vagy magán iskolák.

10. § Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenttarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek, és az állam.

III. FEJEZET

A hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek

11. § A hitfelekezetek, mindazon községekben, hol hiveik laknak, saját erejükből tarthatnak fön és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket, az ily tanintézetek felállítására és fentartására hiveik anyagi hozzájárulását a saját képviselők által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentul is igénybe vehetik, azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják, azoknak fizetését maguk határozhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is, tekintetbe véve, a 45. § rendelkezését, intézkedhetnek a következő feltételek alatt:

1. hogy iskolai épületeik építésére és átalakítására nézve a jelen törvény 27. és 28-ik szakaszai rendeleteinek eleget tegyenek;

2. hogy e törvény 29. és 34., továbbá a 133. és 141. szakaszait, melyek a fiu és leánytanulók elkülönzéséről, az egy tanító által tanítandó gyermekek számáról, a tanító képességéről és másnemü foglalkozásáról szólnak, szintén szem előtt tartsák;

3. hogy népiskoláikban a tantárgyak legalább is a következők legyenek:

a) hit- és erkölcs tan;

b) olvasás és írás;

c) fejbeli és jegyekkel való számolás, és a hazai mértékek ismerete;

d) nyelvtan;

e) természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak.

f) hazai földleírás és történet;

g) gyakorlati útmutatások a mezeti gazdaság és különösen a kertészet köréből;

h) a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése;

i) ének;

k) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra;

4. hogy az iskola táblákkal, a mennyire lehet, földgömbökkel, térképekkel, természetrajzi ábrákkal s általában a legszükségesebb taneszközökkel fel legyen szerelve;

5. hogy az iskolákban a szorgalomidő faluhelyen éven át legalább nyolcz, városban legalább kilencz hónap legyen.

12. § A hitfelekezetek által fentartott vagy állítandó felsőbb népiskolai és polgári iskolákban a jelen törvény azon szakaszain kívül, a melyek a fiu és leány tanulók elkülönzéséről (29. és 63. §) s az egy tanító által tanítható növendékek számáról (34. §) szólnak, a felső népiskola és polgári iskola tanfolyamai évszámát (61. 68. §) és tantárgyát (64. 74. §) szabályozó rendeletek is megtartandók.

13. § Minden hitfelekezet állíthat és tarthat fenn tanítóképezdéket is azon feltétel alatt, hogy e képezdek a növendékek gyakorlati kiképzése végett gyakorló iskolával legyenek összekötve, hogy azokban legalább azon tudományok, és legalább azon terjedelemben taníttassanak, a melyeknek és a minő terjedelemben tanítása az állami képezdekre nézve, ezen törvényben el van rendelve (88. §), hogy bennök évenként nyilvános vizsgák tartassanak, azok eredménye a közoktatási minster tudomására hozassék, hogy végre az azokban végzett növendékek számára a 102. és 103. §-ban körülírt szigorlatoknak megfelelő vizsgák rendeztessenek.

14. § Minden hitfelekezetbeli népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormánynak joga és tiszte:

a) a felekezeti iskolákat is közegei által időnkint meglátogatgatni;

b) szigoruan őrködni, hogy a 11., 12. és 13. §-ban foglalt feltételek pontosan teljesíttessenek;

c) meggyőződést szerezni arról, hogy teljesítik-e az illető hitfelekezeti hatóságok azon kötelességet, hogy az iskola vagyonának biztos elhelyezésére és rendeltetése céljára fordítására felügyeljenek;

d) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.

15. § Ha a 11., 12. és 13. szakaszokban foglalt föltételeket a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által fél évenként történt három izbeli megintés után sem teljesítenék: a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el; a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított iskolai adót, a melyek a fennebb érintett szakaszokban foglalt

föltételeket, a mondott háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek, saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni.

IV. FEJEZET

A magánosok és társulatok által felállított népoktatási tanintézetek

16. § Magán egyének és társulatok is állíthatnak fel elemi és felső népiskolákat, polgári iskolákat és tanító-képezdéket, ha

a) a magán egyének az általuk nyitni szándékolt tanfolyamra oklevéllel képesítvék, vagy azon téren működésük folytán mind a tankerületi iskolai tanács, mind a kormány tudomása szerint közelismerést vettek ki;

b) a társulatok a kormánynak eleve bejelentett alapszabályaik szerint kifejezetten e célra is alakultak.

17. § Ezen intézetek nyilvánosak lesznek, ha az illetők a felállítandó tanintézet szerkezetében és tantervében, melyet a megnyitás előtt legalább egy hónappal a tankerületi iskolai tanács útján a kormánynak bemutatni tartoznak, mindazon kellékeknek eleget tesznek, melyeket ezen törvény a megfelelő községi és állami tanintézetekre nézve megállapít.

18. § Állíthatnak azonban magántanintézeteket is, mely esetben ezen szándékukról a kormányt, az intézet szervezetének és tantervének bemutatása mellett, a tankerületi iskolai tanács útján legalább egy hónappal előbb értesíteni tartoznak.

19. § Minden ily magántanintézet tartozik a tanítandó tárgyakat és azok terjedelmét illetőleg megfelelni azon nyilvános tanintézeteknek, melyeket pótolni akar.

20. § Az ily magántanintézetekben is évenként nyilvános vizsgák tartandók, melyeknek napja a kerületi tanfelügyelőnek és a helybeli iskolai széknek legalább egy hónappal előre bejelentendő, hogy az megjelenhessen, s illetőleg magát képviseltethesse.

21. § A viszonyoknál fogva kiválóan szükséges és kitűnő magántanintézeteknek a kormány erkölcsi és anyagi támogatást nyújthat.

22. § Ellenben, ha ezen tanintézetekben a jelen törvény intézkedései meg nem tartatnának, vagy ha a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására: a tankerületi iskolai tanács útján a vizsgálatot elrendelheti s annak eredményéhez képest a tanintézetet bezáráthatja; sőt rendkívüli esetben az illető tanintézet működését a vizsgálat lefolyta előtt is felfüggesztheti.

V. FEJEZET

A községi népoktatási tanintézetek

23. § Oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek

megfelelő népiskolát, valamint az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is, a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.

24. § Azon iskolák, melyek ekkép a község által állíttatnak, közös tanintézetek, a községi lakosok gyermekei részére, hitfelekezeti különbség nélkül.

25. § Általában nem tekintetnek ezentul felekezeti iskoláknak azon tanintézetek, a melyek községi vagyonból és jövedelmekből a község összes tagjai által, felekezeti különbség nélkül tartatnak fenn.

Azon már fennálló hitfelekezeti iskolákra nézve mindazáltal, a melyek eddigelé a község vagyonából és jövedelmeiből tartatnak fenn, szabadságában áll az illető községnek az eddigi gyakorlatot továbbra is fentartani; de ily esetben a segélyezés a különböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg, s egy hitfelekezet iskolájától sem vonathatik el, míg a többi hitfelekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.

26. § Különféle felekezetű községekben, ha egyes felekezetek képesek is a jelen törvény kívánatainak megfelelő népiskolákat tartani fenn, de azon meggyőződésre jutnak, hogy közérővel virágzóbb állapotban tarthatnak fenn közös iskolát, a melyre az egész község, sőt az állam segélyét is igénybe vehetik: a külön felekezeti iskolák közös iskolává alakíthatók. Az ekkép egyesített közös iskola teljesen községi iskolává lesz, melyre a jelen törvény mindazon rendeletei kiterjesztetnek, a melyek a községi iskolákról szólnak.

27. § Az ujonnan építendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8-12 négyszögöl lábnyi helyet számítva) elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.

28. § A népiskolai hatóságok, felekezeti, községi, megyei és kormányközegek egyaránt kötelesek minden hatáskörükhöz tartozó eszközökkel oda hatni, hogy a már fennálló iskolai épületek is, a mennyiben az előbbi szakaszban említett kellékeknek nem felelnek meg, mind a hitfelekezetek, mind a községek által, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakíttassanak át.

29. § A fiu és leánygyermekek elkülönözve, s a mennyire lehet, külön termekben oktatandók.

30. § A község tartozik az iskolát földgömbbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal s minden szükséges és elegendő számú taneszközökkel felszerelni.

31. § A szegénységöket kimutató gyermekek könyveket ingyen kapnak az iskolától.

32. § Köteles a község a szükséges iskolai könyveket és tanszereket évenként előre beszerezni, s a tanulók között, a tanítók által számadás mellett, a szükséghez képest kiosztatni. E könyvek és tanszerek vételára tandíjjal együtt szedetik be.

33. § A tanító díjazásáról e törvény értelmében a község gondoskodik.

34. § Egy tanító 80 növendéknél többet rendesen nem taníthat.

Rendkívüli esetekben az illető iskolai felsőség adhat reá engedélyt.

35. § A községi népiskolák terheit első rendben a község viseli, mely e célra minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra és birtokosra külön adót vethet ki.

Ez adó azonban az állami egyenes adóknak 5%-át nem haladhatja meg.

36. § Azon községi tagok és birtokosok, kik a jelen törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő hitfelekezeti iskolát tartanak fenn, csak annyiban köteleztetnek a községi iskola fentartásához járulni, a mennyiben azon összeg, a melylyel saját hitfelekezeti iskolájok fentartásához pénzben vagy terményekben járulnak, egyenes adóik öt százalékát nem meríti ki.

37. § Oly pusztai vagy majorsági birtokok, melyek külön adóközséget képeznek, de a törvényes kellékeknek megfelelő népiskolával nem birnak, s ilyennek felállítására a 44. § értelmében sem kötelezhetők, az illető törvényhatóság által egyik szomszéd községhez csatolandók, s annak iskolaterheit a 35. § értelmében viselni tartoznak.

38. § Minden község, mely e törvény értelmében községi iskolát állít fel, köteles fekvő birtokban vagy készpénzben iskolai alapot alkotni, s azt évről-évre lehetőleg szaporítani.

39. § Ez iskolai alapvagyon gyarapítása végett, mindenütt, a hol a tagosítás és a legelő-elkülönítés még ezentul fog megtörténni, azon alkalommal a már fennálló vagy netalán felállítandó községi népiskola számára a felosztandó közös területnek mindenki illetményébe aránylag beszámítandó legalább egy század része elkülönítettik.

40. § A 35-dik § értelmében kivetett adó és a 38-ik § szerint alakított iskolai alapvagyon jövedelme csak községi iskola állítására és fentartására fordíttatik.

41. § A községi birtokrendezésnél, a közös területből a 39-ik § rendelete szerint iskolai célokra elkülönített rész jövedelme, a hol községi iskola jelenleg nem létezik, a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskola vagy iskolák segélyezésére fordíttathatik. Azon esetre, ha ilyen községben utóbb községi iskola állíttatik, e törvény 40-dik §-a irányadó.

42. § Az iskolaépületek és tanítólak építése és fentartása is a községet illeti.

43. § Ha a község kimutatja, hogy szükséges népoktatási tanintézeteinek e törvény szerint felállítására és fentartására a kellő anyagi erőt nem képes egészen előállítani, illető hatósága útján segélyért az államhoz folyamodhatik. A közoktatási miniszter a folyamodó községet az állam költségvetésében e célra megszavazott összegből segélyezi.

A) Elemi népiskolák

44. § Oly községben, a hol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy

egyházak hivein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, a kiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közös népiskolát állítani. Az ilyen községi iskola költségei mindenképp a község azon közös vagyona jövedelmeiből fedezendő, a melyek iskolai célokra rendelve, és pedig oly arányban, a minő arányban áll a községi iskolába járó gyermekek száma a felekezeti iskola vagy iskolák növendékeihez. Azon községi lakosok és birtokosok, kik a jelen törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő hitfelekezeti népiskolát tartanak fenn, csak annyiban köteleztetnek az ekkép alkotott községi iskola fentartásához községi adóval járulni, a mennyiben azon összeg, a melylyel saját felekezeti iskolájok fentartásához községi adóval járulni, a mennyiben azon összeg, a melylyel saját felekezeti iskolájok fentartásához pénzben, vagy terményben járulnak, nem meríti ki egyenes adójok öt százalékát.

45. § Ott pedig, a hol a más hitfelekezetekhez tartozó gyermekek száma a 30-at el nem éri, ezen gyermekek is, a mennyiben szülőik oktatásukról más úton nem gondoskodnának, a létező felekezeti iskolába fognak járni, s szüleik ezen iskola költségeihez ugyanazon módon és arányban fognak járulni, mint azon hitfelekezet tagjai, mely az iskolát fentartja.

Miért is ilyen helyeken a felekezeti iskolában a hit és erkölcsstan tanítása bizonyos órákra szorítandó, mely idő alatt a más hitfelekezethez tartozó gyermekek saját hitfelekezetök gondoskodása folytán és felügyelete alatt fognak hit- és erkölcsstani oktatásban részesíttetni.

46. § Egymástól legfőlebb fél geographiai mértföld távolságra levő oly községek, melyek saját erejükből nem képesek törvényszabta elemi népiskolát fentartani, e célra egyesülhetnek s közös elemi iskolát állíthatnak, vagy közös népiskolai tanítót tarthatnak.

47. § A tanyai lakosok gyermekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak; és pedig:

a) vagy tanyai iskolák állítása által;

b) vagy oly határookban, hol a tanyáknak egymástól távolsága miatt tanyai állandó iskolák a célnak meg nem felelnének, járó-kelő (ambulans) tanítók alkalmazása által.

48. § Az elemi népiskolai oktatás két tanfolyamot foglal magában, ugymint:

1. a 6 évig tartó mindennapi, és
2. a 3 évre terjedő ismétlő iskolai tanítást.

49. § A mindennapi iskolába tartoznak járni a 6-ik évöket betöltött gyermekek 12-ik évök betöltéseig. Kivétel csupán azon gyermekekre nézve engedtetik, a kik négy évi elemi oktatás után felsőbb tanítézetbe (polgári iskola, középiskola) lépnek, s ott legalább két évig tanulnak.

50. § A 12-dik évet betöltött s általában azon gyermekek, kik a mindennapi iskola egész tanfolyamát bevégezték, az ismétlő iskolába kötelesek járni.

Ha ugyanazon helységben hitfelekezeti vagy egyéb népiskolák is volnának, melyekben csak 6 évi tanfolyam van, azon iskolákból kikerült gyermekek is 15-ik évök betöltéseig kötelesek a községi ismétlő iskolába járni.

51. § A szegénységöket kimutató gyermekek tandíjt nem fizetnek.

52. § A tanórák száma a tanulókra nézve hetenkint: a mindennapi iskolában legalább 20, legfőlebb 25, bele értve hit- és erkölctant is, de nem értve ide a testgyakorlatot és a mezőgazdasági vagy kertészeti gyakorlatokat.

Az ismétlő iskolában hetenkint télen 5, nyáron 2.

53. § A mindennapi iskolábajáró növendékek 10 éves korukig, a szünidő kivételével, télen nyáron egyformán tartoznak iskolába járni; a 10 évesnél idősebb gyermekekre nézve azonban a földmiveléssel foglalkozó községekben az iskolai szék megengedheti, hogy a szünidőn kívül még két hónapig a legnagyobb munkaidőben csak vasárnapi iskolába járjanak.

54. § A szorgalomidő faluhelyen éven át legalább nyolcz, városban legalább kilencz hónap legyen.

55. § A községi elemi népiskolában köteles tantárgyak:

a) hit- és erkölctan;

b) írás és olvasás;

c) fejbeli és jegyekkel számolás, és a hazai mértékek és pénznemek ismerete;

d) nyelvtan;

e) beszéd- és értelem-gyakorlatok;

f) hazai földleírás és történet;

g) némi általános földleírás és történet;

h) természettan és

i) természetrajz elemei (különös tekintettel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak.)

k) gyakorlati útmutatások a mezei gazdaság és kertészet köréből;

l) a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása;

m) ének;

n) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra.

56. § A tanterv időnkint való meghatározása a közoktatási minister teendője.

57. § A községi elemi népiskolákba minden hitfelekezet gyermekei járhatván, hűveik hit- és erkölcsi oktatásáról az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni.

E vallásoktatásnak a közös iskolai órákon kívül és szintén nyilvánosan kell tartatni.

58. § Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.

B) Felsőbb népiskola

59. § Oly falvak és városok községei, melyek kebelökben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolákat állítani s tartani fenn.

60. § Egymástól legfőlebb egy fél mérföldnyi távolságra fekvő helységek együtt is állíthatnak fel egy közös felső népiskolát.

61. § A tanfolyam a felső népiskolában a fiúk számára 3, a leány-gyermekek számára 2 év.

62. § A felvételt akaró növendéknek vagy (bélyegmentes) bizonyítványt kell felmutatnia arról, hogy a 6 osztályú népiskolai tanfolyamot nyilvános iskolában törvény szerint elvégezte, vagy pedig felvételi vizsgát kell letennie a felsőbb népiskola alapjául szükséges ismeretekből.

63. § A tanítási nyelvre és a vallás tanítására, ugyancsak az egy tanító vezérlete alatti gyermekek létszáma nézve, valamint a szüneteket illetőleg, a fennebbi (34., 54., 57., 58.) §-ok érvényesek itt is.

A fiú- és leány-gyermekek ezen iskolákban minden esetben elkülönítve taníttassanak.

64. § *Tantárgyak:*

a) Fiúk számára:

a) hit és erkölcsi;

b) szépirodalom és rajz;

c) anyanyelv;

- d) a mely iskolában a tanítási nyelv nem a magyar, ott a magyar nyelv;
- e) számtan és mértan, alkalmazási gyakorlattal;
- f) természettan és természetrajz, különös tekintettel a földmivelésre és iparra;
- g) földrajz és történet (átalános és hazai);
- h) mezeti gazdaságtan alapvonalai;
- i) hazai alkotmánytan;
- k) egyszerü könyvvitel;
- l) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra;
- m) ének;

b) Leányok számára:

- a) a hit- és erkölcsstan;
- b) szépirás és rajz;
- c) számtan;
- d) anyanyelv;
- e) a mely iskolában a tanítási nyelv nem a magyar, ott a magyar nyelv;
- f) földrajz és történet;
- g) természettan és természetrajz, (különös tekintettel a kertészetre és női foglalkozásra);
- h) ének;
- i) női kézi munkák.

65. § Egy felsőbb népiskolában legkevesebb két rendes és egy segédtanító működik.

66. § Tanórāja egy-egy osztálynak hetenkint legalább 18 és legfőlebb 24 óra lehet, a hittani órákkal együtt.

Egy tanító hetenkint 30 óránál többet nem köteles tanítani.

C) Polgári iskolák

67. § Nagyobb községek, melyeknek anyagi ereje engedi, kötelesek felső népiskola helyett polgári iskolákat állítani és tartani fenn, a község lakosai számára felekezeti különbség nélkül.

68. § Polgári iskolákban a tanfolyam fiuk számára 6 év, leánygyermek számára 4 év.

69. § Azon növendéknek, a ki polgári iskolába kíván fölvétetni, bizonyítványt kell fölmutatnia arról, hogy a népiskola első négy évi folyamát elvégezte, vagy felvételi vizsgát kell letennie, a polgári iskolába léphetésre megkívánt ismeretekből.

70. § Egy tanító 50 növendéknél többet rendesen nem taníthat, rendkívüli esetekben az illető iskolai felsőség adhat reá engedélyt.

71. § A fiu és leány növendékek a polgári iskolákban teljesen elkülönítendőek.

72. § A polgári iskolában, a községek anyagi erejéhez és a tanfolyamok számához (79. §) képest négy-hat, de legalább három rendes és egy segéd tanárnak kell lennie.

73. § A polgári iskola egy-egy osztálya növendékeinek tanórája hetenkint legalább 24, legfeljebb 26 lehet, bele értve a hit- és erkölcsant is.

74. § *A polgári iskola tantárgyai.*

a) hit- és erkölcsant;

b) anyanyelvi irálytan és irodalom;

c) a hol a tanítási nyelv nem magyar, ott a magyar nyelv;

d) a hol a tanítási nyelv a magyar, ott a harmadik évfolyamon kezdve, a német nyelv;

e) számvetés, kiterjesztve a polgári politikai számvetésig;

f) mértan - hazai és egyetemes;

g) földrajz - hazai és egyetemes;

h) történelem - hazai és egyetemes;

i) természetrajz - tekintettel az iparra, kereskedésre és gazdaságra;

k) természettan - tekintettel az iparra, kereskedésre és gazdaságra;

l) vegytan - tekintettel az iparra, kereskedésre és gazdaságra;

m) mezei gazdaság vagy ipartan, tekintettel a község és vidéke szükségére;

- n) statisztika;
- o) köz, magán és váltójog alapvonalai;
- p) könyvvitel;
- q) rajz, a mértannal összhangzatba véve, és szépírás;
- r) ének;
- s) test- és fegyvergyakorlat.

Rendkívüli tantárgyak, a mint a község ereje engedi, és rendkívüli órákban, a latin, francia s a t. nyelvek és zene.

75. § A tanítási nyelvre és a vallás tanítására nézve a polgári iskolákban a jelen törvény 57. 58. szakaszainak szabályai érvényesek.

76. § A 74. szakaszban elsorolt tantárgyakra nézve, a fiúgyermek számára alkotott polgári iskolákban, a tanterv úgy állapítandó meg, hogy a polgári iskola első négy évi folyama alatt, habár kimerítőbben, ugyanazon tantárgyak taníttassanak, a melyek a közép tanoda (real gymnasium) négy alsó osztályában taníttatnak, a latin nyelv kivételével. A többi tantárgy a tanfolyam első négy évében legfőlebb megkezdethetik, s főleg a polgári iskola két utolsó évi folyamában adandó elő.

77. § A polgári iskola tanterve, tekintettel a megelőző két szakasz rendeleteire, időnkint a közoktatási minister által állapittatik meg.

78. § A közoktatási minister állapítja meg azt is, hogy a leányok számára alkotott polgári iskolákban a fennebb elsorolt tantárgyak közül melyek hagyassanak el, s minő más tantárgyak vétessenek föl azok helyett.

79. § Minden község legelőbb is azon kötelességének tartozik eleget tenni, hogy azon népoktatási tanintézeteket létesitse lehető legtökéletesebben, melyeket ezen törvény értelmében felállítani köteles; ha azonban ezen kötelezettségének eleget tett, jogában áll a felsőbb népoktatási tanintézeteket, akár egészben felállítani, akár pedig azoknak csak egy vagy két évi folyamát hozni létre.

VI. FEJEZET

Az állam által állított népoktatási tanintézetek

80. § Azon népoktatási tanintézeteken kívül, melyeket a törvény értelmében a községek kötelesek fentartani, a közoktatási ministernek jogában és tisztében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítani, melyek a 23-78. §-ban megszabott módon szervezendők s a tankerületi iskolai tanács és

tanfelügyelő hatósága alatt állanak.

VII. FEJEZET

A tanítóképezdek

a) Tanítóképezdek:

81. § Az állam az ország különböző vidékein 20 tanítóképezdet állít fel.

82. § A képezdeknek egy gyakorló iskolával kell összekötni, melyben a növendék-tanítók gyakorlatilag képezthetessenek.

83. § A tanintézetnek legalább 2 holdnyi kertnek kell csatoltni, hogy a növendékek a földmivelésben, a gyümölcs- és szőlőtermesztésben, gyakorlati oktatást is nyerjenek.

84. § A tanári személyzet egy igazgató tanárból, legalább két rendes s egy segédtanárból és a gyakorló iskolában működő egy tanítóból áll.

85. § A rendes tanárok fizetése 1000 forint és 100 forint szállásbér. Ezen felül az igazgató tanár az igazgatói teendőikért 200 forint tiszteletdíjat kap.

A segéd tanár fizetése 450 forint, az iskola épületében lakás fűtéssel és a köztartás asztalánál szabad étkezés. A gyakorlati iskola tanítójának fizetése lakáson kívül 700 forint.

86. § A tanítóképezdébe olyan ép testű növendékek vétetnek fel, kik a 15-ik évet már meghaladták, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal bírnak, a mennyit a gymnasium, reál-, vagy polgári iskola 4 első osztályában a tanítanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai (bélyegmentes) bizonyítványát köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgának kell magát alávetnie.

87. § A képezdei tanfolyam 3 év.

88. § Kötelezett tantárgyak:

a) Hit és erkölcsstan;

b) Neveléstan;

c) Oktatási módszertan;

d) Földrajz - általános és hazai;

e) Történet - általános és hazai;

f) Anyanyelv;

- g) Magyar nyelv;
- h) Német nyelv;
- i) Természettudományok és azoknak a földmivelésre és iparra való alkalmazása;
- k) Gazdaságtan, gazdasági és kertészeti gyakorlatokkal;
- l) Hazai alkotmánytan;
- m) Mennyiségtan és mértan;
- n) Ének és zene (különösen hegedű és zongora);
- o) Szépirás és rajz;
- p) Testgyakorlat tanítása;
- q) A gyakorló iskolában a tanítás gyakorlása.

89. § A közoktatási minister által időnkint kiadandó tantervben határoztatik meg, hogy a tantárgyak közül mindegyik osztályban melyik s minő terjedelemben tanittatik.

90. § E képezdek hitfelekezeti különbség nélkül állami intézetek levén, a növendékek vallásos oktatása az illető hitfelekezetek tiszte. A hit- és erkölcsstan ezen külön tanítóinak tiszteletdíját az állam fizeti.

91. § A tanítóképezde épületei a tanításhoz és a növendékek élelmezéséhez megkívántató helyiségeket foglalják magukban.

92. § Mindegyik képezdében köztartás állittatik, melyben mérsékelt díjért minden növendék teljes élelmi ellátást nyer.

A köztartási díjat évenként a képezde igazgató tanácsa határozza meg.

A köztartáshoz szükséges fát és cselédséget az intézet fizeti.

Egyébiránt a köztartásban való részvétel a tanuló tetszésére hagyatik.

93. § Mindegyik képezdében több szegény, szorgalmas, jó magaviseletű tanuló helyett a köztartásra az intézet fizeti be a kellő díjat.

Szegény, szorgalmas és jó magaviseletű növendékek közül többen ösztöndíjban is részesittetnek.

94. § Az élelmezés és ösztöndíjbeli jótéteményeket az igazgató tanács osztja ki, a hozzá

benyújtott bizonyítványok és a tanári kar ajánlata alapján.

E jótétemények egyenlő jó magaviselet és szorgalom mellett szegény tanítók gyermekeinek adandók s a felekezeti iskolák tanítóinak gyermekeire is kiterjesztetnek.

95. § Az intézet épületében a rendet az igazgató tartja fenn, és a tisztaságra felügyel.

96. § Minden képezde egy lehetőleg szakmunkákból álló s a tanulók által is szabadon használható könyvtárral látandó el.

A könyvtár gyarapítására évenként bizonyos összeg fordítatik.

97. § Fegyelmi ügyekben s a tanulók személyes viszonyában első fokon a tanári karból álló tanári szék intézkedik.

98. § A tanári szék fölött az igazgató tanács áll. Ezt az illető tanfelügyelőnek elnöklete alatt az igazgató tanár és a közoktatási miniszter által kinevezett öt tag képezi.

99. § Az igazgató tanács a közoktatási miniszter utasításai szerint vezeti a képezde anyagi és szellemi ügyeit, felügyel a tanári kar működésére s ítél a tanári székből hozzá felelősségteljes ügyekben.

Az igazgató tanács ítéletei ellen is azonban fontosabb ügyekben a közoktatásügyi minisztériumhoz folyamodhatnak a felek.

100. § Az igazgató tanács tagjai az elnökön s az igazgató tanáron kívül összejövetelök alkalmával netalán utazási költségek megtérítését s napi díjakat kapnak az intézet pénztárából.

101. § Évenként egyszer a tanközségi felügyelő és az igazgató tanács tagjainak jelenlétében nyilvános vizsgák tartatnak.

102. § A tanfolyam bevégeztése után egy évre, de legfeljebb két év elteltéig, a mely időt gyakorlati tanítással töltheti a tanuló, köteles minden növendék a képezdei összes tantárgyakból, írásbeli dolgozatokból és különösen a tanítás gyakorlásából vizsgát állani ki, és csak e feltétel sikeres teljesítése után nyerhet tanítói oklevelet.

103. § A kik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állomásra akarják magukat képesíteni, azoknak a 102. §-ban megállapított vizsgán kívül a felső népiskola vagy polgári iskola tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből, a kormány által arra rendelt hatóság előtt, még egy szigorlatot kell kiállaniuk.

104. § A kik a 102. és 103. §-ban meghatározott vizsgákon kétszer visszavettednek, többé vizsgára nem bocsáttatnak.

105. § Magán tanítóképezdéket csak oly egyének állíthatnak, a kik elemi vagy felsőbb népiskolát avagy polgári iskolát tartanak fenn, a melyekben a tanítóknak képezendő egyének gyakorlati kiképzést is nyerhetnek. Az ily magán képezdek növendékei azonban valamely

nyilvános tanítóképező intézetben kötelesek letenni azon elméleti és gyakorlati vizsgákat, a melyeknek a nyilvános tanítóképező intézetek növendékei e törvény szerint alávetvék.

b) Tanítónőképezdek:

106. § Az állam az ország különböző vidékein tanítónőket képező intézeteket is állít föl, a melyekben különösen a felső nép- és polgári iskolákban levő leányosztályok számára tanítónők képeztessenek.

107. § A tanítónőket képező intézetekben egy benlakó tanítónő felügyelete alatt a növendékek is mindnyájan benlaknak és közösen étkeznek.

Az igazgató tanács csak kivételesen engedheti meg a künlakást.

108. § Felvétetnek a 14-dik évöket betöltött oly leányok, kik a felső népiskolai tanfolyamot egészen bevégezték.

Mindenik növendék a felső népiskola tantárgyaiból szigorú felvételi vizsgát tartozik kiállani.

109. § A tanfolyam 3 év.

110. § A tanítónőket képező intézetben férfi tanárokon kívül, női tanulmányokra, kellő számu és képzettségű tanítónők is alkalmazandók.

111. § A tanítónőket képező intézetek köteles tantárgyai:

a) hit- és erkölcsstan;

b) szépirás és rajz;

c) anyanyelv és helyesírástan;

d) magyar nyelv;

e) német nyelv;

f) földrajz és történet;

g) neveléstan;

h) számtan;

i) természettan és természetrajz, (különös tekintettel a kertészetre és a női foglalkozásra, p. o. a főzésre);

k) ének;

l) gazdaszonyság és háztartás szabályai;

m) női munkák;

n) a tanítás gyakorlása a gyakorló iskola leányosztályában.

112. § Egy-egy intézetbe felvehető növendékek számát a kormány határozza meg.

113. § Tandíj nincs. A benlakók szállást, mosást ingyen, élelmet pedig mérsékelt árért nyernek.

Több szegény és kitűnő szorgalmu leányért az intézet fizeti meg a köztartási díjat. Ezek számát, az igazgató tanács felterjesztésére, a közoktatási minster határozza meg.

114. § Az évi vizsgákon felül az egész tanfolyamot bevégzett növendékek összes tanulmányaikból szigorú vizsgát tartoznak kiállani, s csak úgy nyerhetnek oklevelet.

Aki e vizsgán kétszer visszavetetik, többé nem bocsáttatik vizsgára.

115. § A növendékek fölött fegyelmi ügyekben a képezdei igazgató tanár és a rendes tanítónők ítélnek első fokon, másod fokon az igazgató tanács.

Egyébiránt a tanítónőképezde a tanítóképezdével ugyanazon hatóság alatt áll.

VIII. FEJEZET

A népiskolai hatóságok

116. § Mindennemű községi népoktatási intézet közvetlenül a község hatósága alatt áll. A község e hatóságát az általa választott iskolai szék által gyakorolja.

117. § E végből minden községben legalább 9 tagból álló iskolai szék alakíttatik, melynek tagjait a kebelbeli lakosok közül, lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyénekből, képviselő testülettel bíró községekben és városokban a képviselő testület, egyéb községekben a községi lakosok közgyűlése választja. A választott tagokon kívül a helybeli lelkészek és a községi népiskola tanítója, vagy a hol több tanító van, a tanítói testület választott képviselője is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolai széknek.

118. § A községi iskolai szék három évre választatik. Tagjai azonban mindannyiszor újra választathatnak.

119. § Ha az illető község az iskolai szék megválasztását a három év letelte után két hétnél tovább halogatná, az iskolai szék tagjait a község tagjaiból a tankerületi iskolai tanács nevezi ki.

A kinevezés azonban csak egy évre érvényes; ez idő elmultával csak az esetben újítandó meg,

ha a község választási jogával ekkor sem élne két hét alatt.

120. § Választások érvényességére az iskolai szék tagjai két harmadának, más érvényes határozat hozására általános többségének jelenléte szükséges.

121. § Az iskolai szék a tanítót, a 136. § szerint választja; hetenkint egy-egy tagja által meglátogatgatja a helybeli iskolákat; a tandíjt illetőleg határoz; őrökdi, hogy a gyermekek rendesen járjanak az iskolába; a mulasztók gondviselőit meginti, s szükség esetén megbüntetéseket szorgalmazza a bíróságnál; szigoruan felügyel a tanításra s az iskolai törvények pontos végrehajtására; felügyel az iskolai alap kezelésére s a községi előljárással egyetértőleg gondoskodik annak gyarapításáról; rendelkezik az iskolai épületek kellő javításáról, az iskoláknak taneszközökkel való ellátásáról; továbbá a tanító és a tanulók szülői s gondviselői között fenforgó panaszokban és minden nevezetesebb fegyelmi kérdésekben első foku bíróságot képez; az évi vizsgákon jelen van; a gondnoktól számot kér; s eljárásáról évenként, sürgős és fontosabb esetekben gyakrabban is, jelentést tesz a községnek. A község előljárási e jelentéseket a megyei vagy városi tankerületi iskolai tanácshoz minden alkalommal fölterjesztik.

122. § A községi iskolai szék választ az iskolák száma szerint egy vagy több gondnokot, ki az iskola vagyonát kezeli, az iskolai szék utasítása szerint, az épületeket javíttatja, s a hivatalnokok fizetését kiszolgáltatja, s évenként az iskolai szék elé részletes és okmányokkal igazolt számadást terjeszt.

E számadások, miután az iskolai szék által megvizsgáltattak, felülvizsgálat végett a községhez, s onnan a tankerületi iskolai tanácshoz tételnek át.

123. § Az egész ország vármegyék szerint azoknak megfelelő számu tankerületekre osztatik fel.

A királyi városok közül csupán Buda-Pest együtt képez külön tankerületet.

124. § A tankerületbeli összes községi népoktatási intézetek ügyeit az oktatásügyi minister által kinevezett tanfelügyelő és az elnöklete alatt álló iskolai tanács kezeli, a hitfelekezeti iskolák felett pedig a tanfelügyelő közbejöttével gyakoroltatik a főfelügyelet.

Egy tanfelügyelő több tankerületben is működhetik, ha területeiken összesen 300-nál több község nincsen.

Ha teendőinek halmozottsága igényli, a kormány másod felügyelőt vagy segédet nevezhet mellé.

125. § A tankerületi iskolatanács következőleg alakul:

1. minden vallásfelekezet, melynek a vármegye területén egyházközségei vannak, választ saját kebeléből egy-egy tagot;

2. a tanmegye területén levő összes községi nyilvános tanítók maguk közül négy tagot

választanak;

3. a többi tagokat a vármegyei bizottság választja saját kebeléből, ezek száma legalább 14, legfőlebb 34;

4. a mely megyében királyi városok vannak, a 3-dik pontban meghatározott tagoknak egy részét ők választják azon arányban, melyben lakosságuk létszáma a vármegye összes lakosságának létszámához van.

126. § A tankerületi iskolai tanács öt évre választatik. Tagjai azonban az öt év elteltével újra megválaszthatók.

127. § Buda-Pest, mely e törvény szerint külön tankerületet képez, városrészenként több iskolai községre osztatik, ugyanannyi iskolai székkal.

Ez iskolai székek a városrészek városi választói által 3 évre választatnak. Tagjaik azonban újra választhatók.

Ez iskolai székek teendői ugyanazok, a melyek a 121. §-ban elsorolvák, a tanítók választásán és az iskolai vagyon kezelésére való felügyeleten kívül, a mely teendők Buda-Pesten a városi iskolai tanácsot és a városi képviselő-testületet illetik.

A buda-pesti (tankerületi) iskolai tanács a képviselő-testület által és ugyanannyi évre választatik, mint a képviselő-testület. Tagjai azonban újra választhatók.

A városi iskolai székek, hivataluknál fogva, tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai a helybeli lelkeszek, felekezeti különbség nélkül, s a községi tanítói testület két képviselője.

128. § A tankerületi felügyelő:

1. a tankerület területén levő összes, ugy községi, mint felekezeti és magán alsóbb és felsőbb népoktatási tankerületeket évenként legalább egyszer meglátogatja, s a törvénynek azokban való pontos végrehajtására szigoruan felügyel;

2. a községi és állami tanodákban a közoktatási minister utasítása szerint intézkedik, annak tanügyi rendeleteit a tanügyi kerület területén levő községi magán és társulati iskolákban végrehajtja, s a kormánynak mind azokról, mind a felekezeti iskolákról évenként részletes jelentést nyújt be;

3. a tankerületi népiskolai tanácsnak és netalán egyéb tanodák (p. o. tanítóképezdék) igazgató tanácsának elnöke.

129. § A felügyelők és segédek rendes fizetést huznak.

130. § Az iskolai tanács:

1. a községi iskolai szék által megvizsgált számadásokat felülvizsgálja;
2. a községi iskolát illetőleg a szülőknek a tanítókkali ügyeiben és mindennemű népiskolai fegyelmi ügyekben másodfoku bíróság;
3. a községi iskolai széknek a tanító, vagy a tanítónak az iskolai szék elleni panaszaiban ítélt (innét egyenesen a közoktatási ministeriumhoz folyamodhatnak a felek) s általában ítéletet mond az iskolai széknek eljárás felett;
4. tanácskozik a tanügyi kerület tanügyi viszonyairól, s a mi hiányokon maga nem segíthet, azokról jelentést s illetőleg javaslatot intéz a megyéhez vagy városi képviselő testülethez, a mely a közoktatási ministerhez tesz felterjesztést.

131. § Az iskolai tanács minden negyed évben összeül, s ez alkalomra tagjai utiköltséget és napidíjt huznak.

132. § Az iskolai tanács működéséről s a tankerületben a tanügy állásáról évenként jelentést teszen a megyei bizottság vagy városi képviselő-testület elé.

Ez évi jelentés az illető bizottság vagy képviselő testület által mindenkor felterjesztetik a közoktatási ministerhez.

IX. FEJEZET

A tanítókról

133. § Tanítói hivatalra ezentúl csak oly egyének képesítettek, a kik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték, s a kötelezett vizsgákat letévén (bélyegmentes) tanítói oklevelet nyertek; vagy ha nem végeztek is nyilvános képezdei tanfolyamot, mind az elméleti, mind a gyakorlati vizsgát nyilvános képezdében sikerrel kiállották.

Azon nem okleveles tanítók, a kik a jelen törvény kihirdetésekor már hivatalban voltak, állomásaikon meghagyatnak ugyan, de kötelességök az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt tanításbeli jártaságukat és ügyességöket igazolni. A kik ezt igazolni nem tudják, a nyári szünnapok alatt a legközelebbi képezdében póttanulásra köteleztethetnek.

134. § Tanítói vizsgát egyes szaktudományokból és azok tanítási módszeréből is lehet tenni. Az ekkép nyert tanítói oklevél azonban csak azon tantárgyak tanítására képesít, a melyek abban ki vannak jelölve.

135. § Polgári iskolákba kivételesen oly szakférfiak is meghivathatnak szaktanítóknak, a kik tanítói oklevéllel nem bírnak ugyan, de egyes tudományok több évi folytonos mívelése által, az irodalom terén, magukat kitüntették.

136. § Tanítókat a tankerületi iskolai tanács küldöttének elnöklete és vezetése alatt a községi

iskolai szék választ szavazás által.

A választás eredménye az illető iskolatanácsnak jóváhagyás végett bejelentendő.

137. § Segédtanítóknak nem csak okleveles tanítók, hanem képezdei tanfolyamot végzett ifjak is meghivathatnak. A meghívás joga szintén az iskolai széket illeti.

Ha a község a szükségessé vált segédtanítói hivatalt betölteni elmulasztaná, vagy e hivatal betöltését halogatná: a tankerületi iskolai főfelügyelő nevezhet ki segédtanítót, kinevezéséről a megyei iskolatanácsnak jelentést tevén.

138. § A tanítók élethosszig választatnak, és hivatalukból csupán súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás, vagy polgári bűntény miatt mozdíthatók el, a tankerületi iskolatanács ítélete folytán.

Ily ítéletek azonban megerősítés végett a közoktatási minister elé terjesztendőek.

139. § A megürült tanítói állomások legfőlebb fél év alatt betöltendőek. Ezen idő alatt az iskolában segédtanító alkalmazandó.

140. § A tanító halála esetén özvegye és árvái a halálozás napjától számítandó fél évig az egész fizetést és lakást élvezik.

141. § A tanító országos, vármegyei, városi, községi és egyházi képviselő, valamint esküdtszéki tag is lehet ugyan, de semminemű hivatalt a tanítóság mellett nem viselhet.

Olyan teendőket azonban, melyek helyben és a tanórákon kívül véghezvihetőek, az iskolai felelősség előleges engedelmével elvállalhat.

A felekezeti iskolatanítók az isteni tiszteleten és temetéseken segédkezhetnek.

142. § A tanító fizetését a helyi viszonyok szerint az iskolai szék állapítja meg, a tankerületi iskolatanács jóváhagyásával.

Azonban tisztos lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül is, a fizetés nem lehet kevesebb, mint:

- a) az elemi népiskolai rendes tanítóé 300 frt. o. é.;
- b) elemi népiskolai segédtanítóé 200 frt. o. é.;
- c) felső népiskolai tanítóé 550 frt. o. é.;
- d) felső népiskolai segédtanítóé 250 frt. o. é.;
- e) polgári iskolai tanítóé nagyobb városokban 800 frt. o. é., kisebb helyeken 700 frt. o. é.;

f) polgári iskolai segédtanítóé nagyobb városokban 400 frt. o. é., kisebb helyeken 350 frt. o. é.

143. § Ott, a hol eddig szokásban volt, vagy a hol a helyi viszonyokhoz mérve czélszerűnek mutatkozik, ama fizetések aránylagos része terményekben, ezek árának 10 évi átlagát számítva, állapíttatik meg, mely terményeket az illető községek előljárói szedik be és szolgáltatják ki.

E termények mennyisége egyszer meghatározatván, alább nem szállíthatatik.

144. § A hol a tanítók jelenleg a 142-ik §-ban kitett összegeknél nagyobb fizetést huznak: ott annak élvezetében ezentul is meghagyandók.

145. § A rendes tanítók évi fizetésének 2 százalékát a község évenként visszatartja a segélyezési pénztár számára, s azt a megyei iskolatanácsnak beszolgáltatja.

Az ekkép minden tankerületben begyűlt pénzt összesítve az oktatásügyi minister kezeli, róla évenként lehetőleg részletes nyílt számadást tevén közzé.

E pénztárból az öregség vagy betegség miatt végleg munkaképtelenné vált s így állomásaikon nem maradható tanítók, a munkaképtelenné vált tanítónők, valamint az elhalt tanítók özvegyei (mig férjhez nem mennek) és árvái (16 éves korukig) segélyeztetnek, különös tekintettel a segélyezendő tanító vagy özvegye számosabb tagokból álló s szükségben szenvedő családjára.

146. § Elhalt tanítók szegény árváinak neveltetésére az állam pénztárából is adatik segély, és pedig oly módon:

1. hogy az évenként megszavazott összeg legalább 100 gyermek között osztatik fel;
2. a gyermekek bármely helyen és bárminő tanintézetben tanulhatnak;
3. csak 16 éves korukig huzzák az árvák az állami segélyt.

147. § A községi nép- és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni.

A tankerületi tanítói testület annyi körre oszlik fel, a hány járása van a megyének.

A járási körök, a községek segélyezésével, kötelesek évenként kétszer, az egész testület pedig évenként egyszer tanítói értekezletre egybegyűlni.

A tanítói értekezletek szabályozására a közoktatási minister rendeletet bocsát ki.

148. § E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi minister bizatik meg, ki a közoktatás ügyéről évenként jelentést tesz az országgyűlésnek.

1848 BATTHYÁNY KORMÁNY

1848 márciusában Batthyány Lajos kormányelnök választása, Eötvös miniszteri megbízatása nemcsak a tekintélyes politikusnak, a hírneves szépírónak, a tisztelt szónoknak, a széleskörűen művelt gondolkodónak szólt, hanem elismerése volt közoktatásügyi tevékenységének, határozott oktatáspolitikai elképzeléseinek is. Hozzáértését, ügyszeretetét és az ügy iránti alázatát a kultusztárca élén kétszer is meggyőzően bizonyította. Találón állapította meg róla Schvarcz Gyula, későbbi politikai ellenfele: „**Nála szerencsésebb választást a Batthyány minisztérium az akkori államférfiak közül nem tehetett.**”

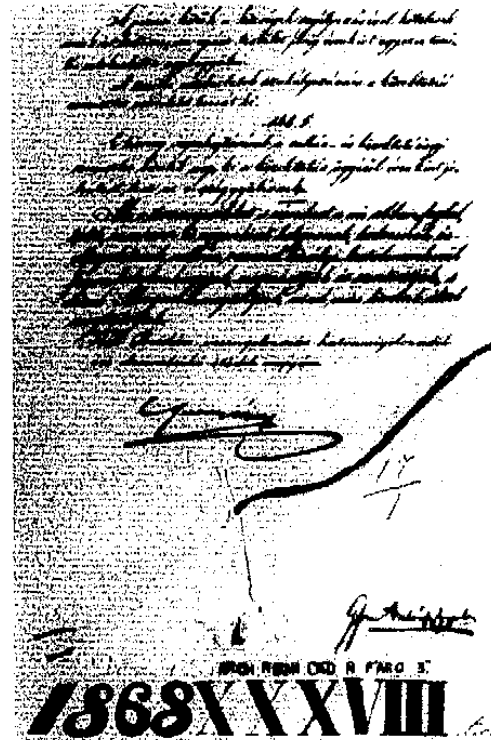
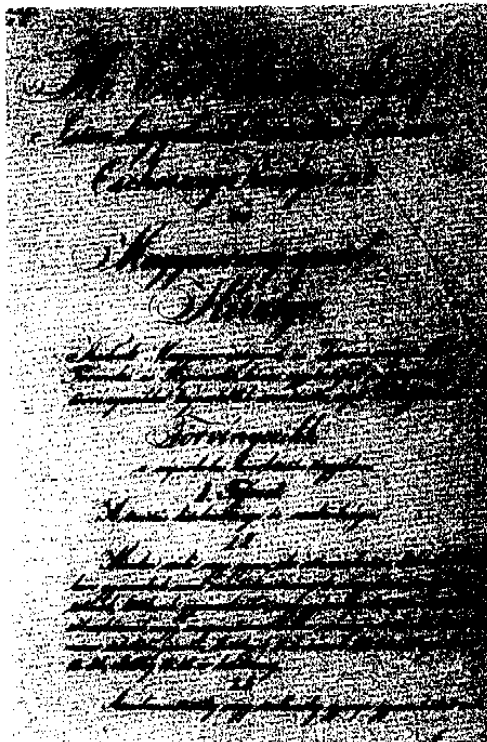

1867-1871

Kineveztetvén Andrássy 1867 február 17-ikén miniszterelnöknek, Eötvös mint a közoktatási miniszter lépett be az új kormányba és ezzel politikai működésének egészen új fejezete kezdődik.

NÉPOKTATÁS

Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk eredeti, Ferenc József által szentesített példánya

V.1. A népoktatási törvény

A kiegyezés után, az Andrássy-kormányban ismét **Eötvös József**, az egykori kultuszminiszter lett a Vallás és Közoktatási Minisztérium vezetője. A kultusztárca birtokosának szilárd elhatározása volt, hogy befejezi a magyar közoktatás polgári átalakítását – azt a folyamatot, amely 1848-ban elkezdődött.

Eötvös az egész magyar közoktatás gyökeres átforgatását tűzte ki célul, de ebben a többlépcsős folyamatban szerinte abszolút elsőbbséget élvezett a népoktatás ügye. Továbbra is megoldásra váró probléma volt az államnak a közoktatás irányításában betöltött szerepe. A kiegyezés utáni népoktatási reformtervében Eötvös József számolt a megváltozott történelmi-társadalmi helyzettel. Amíg tehát 1848-ban a „közös” (tehát felekezeti) iskolákat tekintette alapnak, addig 1868-ban már a

meglévő felekezeti iskolákat tudomásul véve és érintetlenül hagyva építi fel a népiskolák rendszerét. (Ne feledjük: ekkor még egyetlen állami vagy önkormányzati népiskola sem volt az országban!)

Eötvös tehát *községi iskolák létesítését csak ott rendeli el, ahol nem működnek egyházi népiskolák.* A felekezeti iskolák államosítását már csak azért sem szorgalmazta, mert a központi államhatalom túltengését kifejezetten károsnak tartotta. Fel fogása szerint a „monopolizált állami közoktatás távol áll a szabadság eszméjétől”.

A felekezeti iskola nélküli községek *közös népiskolájának* felállításán túl Eötvös az állam befolyását közvetett eszközökkel kívánta érvényre juttatni. Ez a befolyás mindenekelőtt az *ellenőrző szerepben*, a felügyelet jogában testesült meg, ami a *felekezeti iskolákra is kiterjedt.* Mindemellett az állam ösztönző szerepet is betöltött: *állami tanítóképzők* felállításával szorgalmazta a tanítóképzés színvonalának emelését, gondot fordított a színvonalas népiskolai *tankönyvek* elkészítésére.

Eötvös új törvényjavaslata 1868. június 23-án került a képviselőház elé, s – hosszas parlamenti vita után – csak december 15-én szentesítette a király. Ezzel megszületett Magyarország első népoktatási törvénye, az 1868:38. tc.

Kiemelkedő jelentőségű törvény ez a magyar népoktatás történetében. (A maga nemében Európa több más országát megelőzte: pl. Angliában 1870-ben, Olaszországban 1871-ben fogadtak el törvényt az általános tankötelezettségről.)

- **Pénzbüntetés terhe mellett kötelezett minden szülőt, hogy gyermekét hatéves korától tizenkét éves koráig iskolába járassa. Ettől kezdve lépett érvénybe Magyarországon az általános iskolakötelezettség (más szóval tankötelezettség).**
- **A népiskolai oktatás ingyenességét – az 1848. évi tervezettől eltérően – nem mondja ki, de az igazoltan szegény szülők gyermekei „tandíjat nem fizetnek”.**

A törvény előírásainak érvényre juttatásához tovább kellett fejleszteni a már meglévő három-, négy és ötosztályos kisiskolákat (városokban és falvakban egyaránt): létrejött a *hatosztályos elemi népiskola*.

Új fejlemény, hogy a városi elemi iskola minden osztálya számára már külön tanítót ír elő a törvény, míg a falvakban csupán egy tanító foglalkozott a hat osztály tanulóival.

- **Eötvös nemzetiségi kérdésekben tanúsított toleranciáját jelzi, hogy a törvény kimondja: minden gyermeket anyanyelvén tanítsanak a népiskolában.**
- **Nagy gondot fordított a tanítóképzésre. A törvény előírta, hogy az ország területén 20 tanítóképzőt kell felállítani. A három évfolyamos képzőket gyakorlóiskolával kapcsolták össze azért, hogy „a növendék-tanítók gyakorlatilag képezthessenek”.**

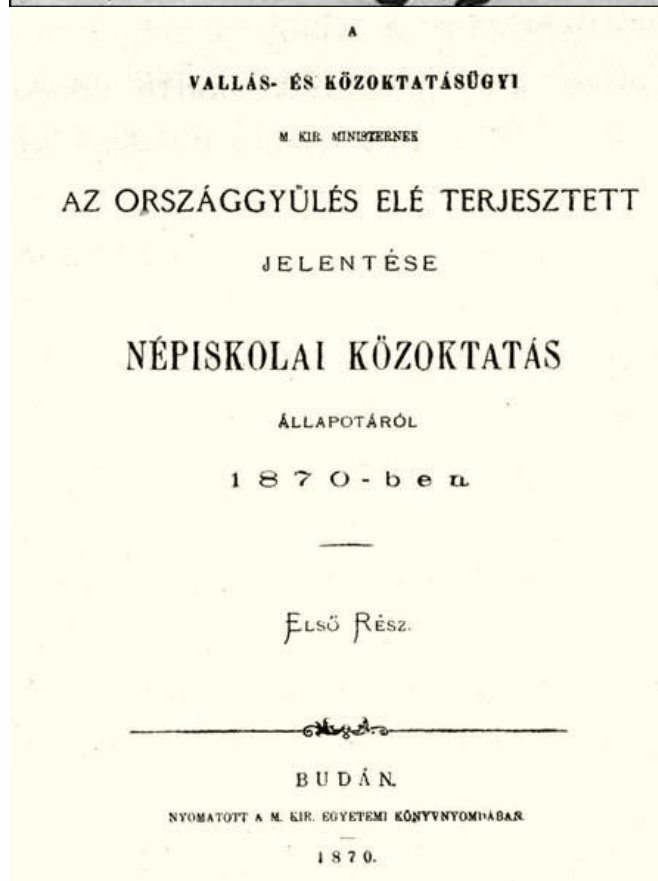
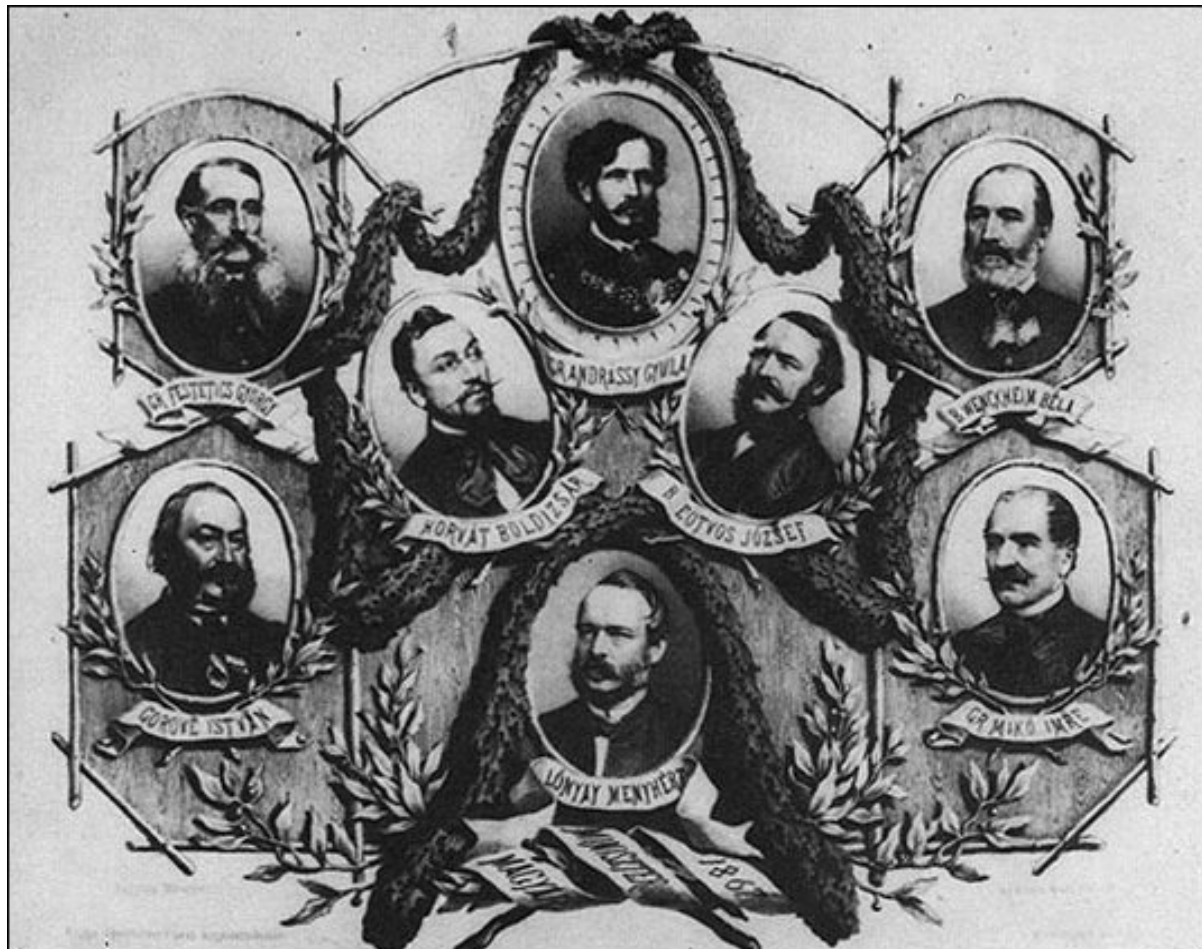
Lányok számára „tanítónő képező intézetek” létesítéséről rendelkezett. Itt a képzés ingyenes volt, s időtartama szintén három esztendő.

- **A hatosztályos elemi népiskola után, a 12. életévüket betöltött gyermekeknek „ismétlő iskolába” kellett járniuk. Itt már nem folyt mindennapos tanítás. Télen hetenként öt, nyáron két óra volt a kötelező tanítási idő.**
- **A törvény létrehozta a felsőbb népiskolát, amely a hatosztályos elemire épül. Ilyen intézetet az ötezer lakosnál nagyobb lélekszámú helységekben kellett felállítani. A nagyobb községek felső népiskola helyett – „ha anyagi erejük engedi” – polgári iskolát létesítettek. A polgáriban a fiúk hat-, lányok pedig négyéves képzésben részesültek. Polgári iskolába a népiskola első négy osztályát elvégzett tízéves gyerekek nyerhettek felvételt.**

A törvény rendelkezik az *iskolaszék*, a népiskolai hatóságok, tanfelügyelők hatásköréről is. Az *iskolaszék* kilenctagú testület, melyben helyet kap a helybeli lelkész és a tanító, valamint a helység lakosainak képviselői, „lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyének”. Feladata a községi *népiskola helyi felügyelete*. Később, az 1876-i törvény alapján a felekezeti népiskolák mellé is szerveztek iskolaszékeket. De megszervezték az *állami felügyeleti rendszert* is: az állami tanfelügyelők mind az állami–községi, mind a felekezeti népiskolákat ellenőrizték.

Az iskolaszék választotta a tanítót, és felügyelt az iskolai munkára. Ellenőrizte a törvény betartását, a tandíj beszedését, a mulasztások igazolását; rendelkezett az iskolaépület javíttatásáról, taneszköz-beszerzésről; képviselői jelen voltak a vizsgákon, döntöttek a tanító és a szülők közötti vitás kérdésekben stb.

„ A NEVELÉSNÉL KÉT ELVET KÖVETHETÜNK. EGYIK A SZIGOR, MELYEL A GYERMEKET SZORGALOMRA, IGAZMONDÁSRA ÉS MÁS JÓ TULAJDONOKRA SZOKTATUNK. A MÁSIK A SZABADSÁG, MELYET GYERMEKEINKNEK AZÉRT ADUNK, HOGY AZOK JÓKOR, MAGUK FELETT URALKODNI TUDJANAK. „ Eötvös József

Ercsi Eötvös József MÚZEUM

**„ FÉLIG SEM FONTOS AZ, MIT TANÍTUNK GYERMEKEINK-
NEK, MINT AZ, HOGY TANÍTJUK. AMIT AZ ISKOLÁBAN
TANULTUNK, ANNAK LEGNAGYOBB RÉSZÉT ELFELEJT-
JÜK, DE A HATÁS, MELYET EGY JÓ OKTATÁSI RENDSZER,
SZELLEMI TEHETSÉGEINKRE GYAKOROL, MEGMARAD. ”**

EÖTVÖS JÓZSEF

ÉRZELEM

?

?

?

ÉRTELEM

Eötvös József

*„Ne higgy olyan gondolatnak, melynek
szíved ellentmond!”*

Barabás Miklós festménye

Eötvös József Budán született 1813. szeptember 3-án. Apai ágon nagy múltú nemesi család sarja, nagyapja és édesapja id. és ifj. Eötvös Ignác magas udvari méltóságokat töltöttek be, mindketten hírhedt királyi biztosok voltak, I. Ferenc korának tipikus alakjai. Édesanyja, báró Lilien Anna egy császári lovaskapitány leánya, német család leszármazottja volt, magyarul soha nem is tanult meg. A gyermek József nevelését elemi iskolai és gimnáziumi első négy osztályig az anya irányította. A Lilienek ercsi birtoka a korszak mintagazdaságai közé tartoztak, ez nagyhatást gyakorolt az ifjú reformerre a későbbiekben is. De ennél is nagyobb

hatást gyakorolt rá anyja erkölcsisége, a kultúra és a kötelességteljesítés iránti fogékonyságot, elkötelezettséget is javarészt innen eredeztetette. Későbbi neveltetésében apja vált meghatározóvá, egyrészt egy a Martinovics-perben is elítélt nevelőt fogadott fia mellé, nevezetesen Pruzsinszky Józsefet, mégpedig azzal a céllal, hogy elriassza gyermekét az ilyen rebellis eszméktől, mivel úgy gondolta, hogy a furcsa nevelőből ki fog ábrándulni József. Ez egyáltalán nem így történt, sőt a mogorva és rideg öregember éppenséggel nagy tudásával és nyers őszinteségével mély benyomást gyakorolt neveltjére. Másrészt a kor szokásaival ellentétes módon nyilvános iskolába, a budai királyi katolikus gimnáziumba is beíratta az apa a tudásszomjra éhes ifjút, mégpedig poétikai osztályba. Itt szembesült múltjával és hiányosságaival, osztálytársai kétszeresen is kerülték, mivel sem magyarul nem tudott jól, s ráadásul Eötvös Ignác fiát látták benne. Hogy ne illessék a későbbiekben apja és nagyapja bűnével, a hazaárulással, József hónapokon át intenzíven tanulta a magyar nyelvet, majd diáktársai elé állt, s ékes magyarsággal esküdt tett a magyar hazafiság mellett.

Tehetsége korán kiütközött, 13 éves korában már az egyetemhez kapcsolódó filozófiai tanfolyamon képezte magát, majd jogi tanulmányokat folytatott (1826-1831), s 20 éves korában letette az ügyvédi vizsgát. Az apa fényes hivatalnoki karriert álmodott fiának, 1835-ben ki is nevezték kancelláriai fogalmazónak, de az ifjú sorsa másképp alakult. Már az egyetemen szoros barátságot kötött Szalay Lászlóval, a későbbi történésszel, s amellet, hogy lázba hozta őket az 1830-as júliusi forradalom, igazából Horvát István és Kazinczy Ferenc munkássága kerítette hatalmába. Majd az 1832-36-os országgyűlésen - még joggyakornokként - Kölcsey Ferenc és Deák Ferenc szónoklatai hatottak rá mélyen, Kölcseyt élete végéig példaképének tekintette. 1836-37-ben Trefort Ágostonnal a kor arisztokrata szokásához híven, beutazta egész Nyugat-Európát: tapasztalatot gyűjtöttek Németországban, Franciaországban, Angliában, Svájcban és Hollandiában. A fejlett államok gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai viszonyai, valamint a magyar valóság összevetése komoly elemzésekre készítette Eötvöst. Főleg az Írországból

tapasztaltak gyakoroltak rá nagy hatást, az ír nép nyomorúságos helyzetét és az angol kapitalizmus embertelensége közti összefüggéseket *A szegénység Irlandban* című munkájában összegezte (1840). Ennek hatására írta meg *A karthausi c. regényét* is.

Eötvös József és a reformok

Barabás Miklós:

Báró Eötvös József családja, visszatérését követően, 1837-ben az eperjesi kerületi tábla közbírájának nevezték ki, majd 1838-ban a pesti árvíz mentési munkálataiban látjuk viszont. Az 1839-40-es országgyűlésen már a felsőtábla tagjaként vesz részt, s itt Batthány Lajos főrendi ellenzékéhez, vagyis a reformerekhez csatlakozik. Kiváló szónoklataival már magára hívja társai figyelmét, első politikai írása pedig a börtönreform ügyét sürgető röpirata volt. A vallásegyenlőség (pl. a zsidók emancipációja) és a szólásszabadság kérdését nemcsak az országgyűlésben vetette fel, hanem *A falu jegyzője c. regényében* is. E tekintetben már az országgyűlésen is szembekerült apjával, aki az udvar hivatalos álláspontját képviselte. 1841-ben apja csődbe jutott, s ez az anyagi összeomlás József életét is jelentősen megváltoztatta.

Elköltözött otthonról, barátjához Trefort Ágostonhoz költözött, majd 1842-ben feleségül vette a békési alispán lányát, Rosty Ágnest. Harmonikus házasságukból három leánygyermek és egy fiú született, ez utóbbi a neves fizikus, Loránd.

Amikor 1841-ben az Eötvös által nagyra becsült Széchenyi István támadást indított a Kelet népében Kossuth Lajos ellen, Eötvös József Kossuth oldalára állt, megjelentette *A Kelet Népe* és a *Pesti Hírlap c. röpiratot*, melyben Széchenyit azzal vádolta, hogy a szólásszabadság ellen lép fel. Az 1843-44-es országgyűlésen már elismert tagja volt a felsőtáblai ellenzéknek, majd 1844-ben, amikor Szalay László Kossuthtól átvette a *Pesti Hírlap* szerkesztését, Eötvös sorra jelentette meg írásait. De nemcsak cikkekben, hanem új társadalmi indíttatású regényében, *A falu jegyzőjében* is sikraszáll a reformok mellett. Mint a centralisták egyik legjelentősebb képviselője, vezetője, Eötvös Szalay Lászlóval együtt már 1840-ben megindította a *Budapesti Szemlét*, melyben a feudális vármegye és a konzervatív nemesség kíméletlen ostorozójaként lépett fel. 1847-ben írta meg a *Magyarország 1514-ben c. regényét*, mely az első olyan magyarországi irodalmi alkotás, mely a parasztfelkelést nem a pórnép lázadásaként, hanem politikai eszmék viaskodásaként jelenítette meg. 1847-ben külföldön jelentette meg *Reform* címmel egybegyűjtött politikai írásait, melyek a centralizmus elveit összegzik. E mű kezdő sora szállóigévé vált: „Hazánk nem maradhat jelen helyzetében.”

1848-ban a Batthány-kormány legfiatalabb tagjaként (35 évesen) annak vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. 1848. július 24-én be is terjesztette az elemi népoktatásról szóló törvényjavaslatot, melyet a képviselőház el is fogadott, de a felsőtábla már nem is tárgyalhatott. 1848 szeptemberében a felindult tömeg megölte Lamberg altábornagyot, s ekkor úgy döntött, hogy a véres eseményekben nem kíván részt venni, s családjával együtt Bécsbe költözött. Indoklásképpen így fogalmazott: meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi

nem előrehaladhat.” Az október 6.-i bécsi forradalom azonban innen is távozásra készítette, s Bajorországban, Münchenben telepedett le, s ott is dolgozott egészen 1850-ig. Külföldi tartózkodása során állambölcseleti, történetfilozófiai fejtegetésekbe kezdett, s ennek eredményeként írta meg A XIX. század uralkodó eszméi c. művét, melyet Magyarországon is sokan elismerően fogadtak, de javarészt nem olvasták el, viszont külföldön a nagy politikai művekkel emlegették egy sorban. Az uralkodó eszmék, a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség szerinte egymásnak ellentmondanak, s csak egy erős állam képes kordában tartani és kellőképpen kiaknázni a bennük rejlő erőt. Ugyanis az állam képes biztosítani a szabadságot, de egyúttal gátat is tud szabni a szabadosságnak, s a polgárok képesek megtanulni, hogyan élhetnek jogaikkal és kötelességeikkel. Nagy szerepet szán e kérdésben az önkormányzatoknak is, főként a vallási és nemzetiségi kérdés tekintetében. Ismét Magyarországon.

Eötvös József szobra Ercsiben

1853-ban történő visszatérését követően szerepet vállalt az Akadémia működésének megújításában, 1856-ban annak alelnökeként kezdett tevékenykedni, majd 1860-ban az MTA elnöke lett (mely már 22 éves korában levelező tagjává választotta). Egyúttal a Kisfaludy Társaság elnöke is volt. Politikai álláspontja kezdetben eltért mind a kossuthi emigráció, mind a deáki passzív rezisztencia felfogásától. Deákhhoz csak az 1859-es osztrák-olasz háborút követően csatlakozott, s idővel deák és Andrássy Gyula mellett a kiegyezést előkészítő főbb politikusok egyike lett. A kiegyezés tekintetében azonban nem voltak teljesen egy véleményen Deákkal, ugyanis Deák a kiegyezés lényegének azt tartotta, hogy a magyar nemzet és az uralkodó találja meg a közös hangot. Eötvös viszont azon

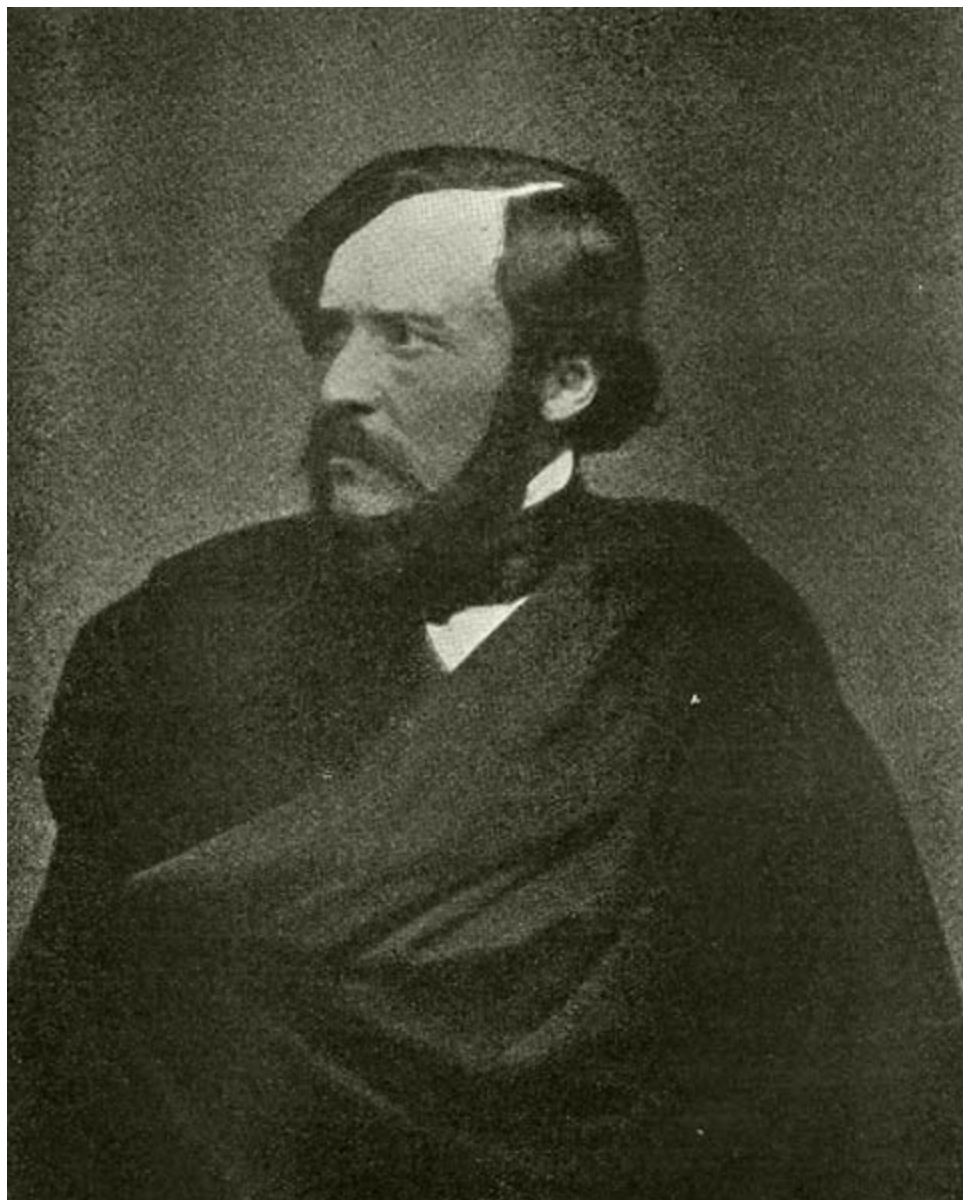
fáradozott, hogy a magyar és az osztrák szabadelvűek fogjanak össze egy modern államszövetség megteremtése érdekében.

1867. február 20.-án ismét vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezték ki, s ezt a tisztséget egészen haláláig, 1871. február 2-ig betöltötte. Ebben az időszakban felújította az 1848-as törvényjavaslatot, de ekkor már sikerrel, s 1868. December 5-én Ferenc József szentesítette is a népiskolákra vonatkozó törvényt. E törvény intézkedett a 6 és 12 év közötti általános tankötelezettségről, a községi iskolák felállításáról, illetve azok állami felügyeletéről, valamint kimondta, hogy „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást.”. 1868-1870 között 176 iskola építését finanszírozta a kormányzat, valamint 14 állami tanítóképző intézetet alapított. Hét hazai nyelven pedig 14 ezer példányban megjelentette a Néptanítók Lapját, melyet minden tanító ingyen kapott meg. 1870-ig újabb kilenc tanítói kézikönyvet jelenetett meg a minisztérium a tanítás színvonalának emelése érdekében - szintén hét nyelven. Ugyancsak 1868-ban fogadtatta el a korszak európai színvonalú nemzetiségi törvényét. Nemzetiségi és vallási tekintetben rengetegen hátráltatták művének beteljesedését, ezek a terhek megviselték szervezetét, s rövid karlsbadi kúrát követően ismét munkába kezdett, de a rá váró feladatokkal már nem birkózható meg, mert

1871. február 2-án meghalt.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ELLENTMONDÁSOS GONDOLATAI

ÉRTELEM-ÉRZELEM

**EGY MARAD AZ EMBER ÁBRÁZATJA MINDÉG, KÜLÖNFÉLE
KÖRÜLMÉNYEBEN CSAK RUHÁT VÁLT, S NAGY ÖRÖM
TAVASZRUHÁJÁT ÖLTI FEL, VAGY A FÁJDALOM ŐSZI KÖNTÖSÉT.
NAGY ALKALMAKNÁL MINDKETTEJÉT GYÖNGYÖKKEL HÍMEZI:
KÖNNYEK EZEK, MIND A NAGY ÖRÖM, MIND A NAGY FÁJDALOM
IGAZ TANÚI. CSAK AZ ÉRZÉKETLEN, UDVARI KÉPE JÁR
SZÜNTELEN UNIFORMBAN, CSAK EZ, NEM HÍMEZI GYÖNGYÖKKEL
KÖNTÖSÉT SOHA.**

Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját, hanem annak képét adja, ami lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitűnő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik - korunk gyalázatos szokása szerint - valamely biográf által a közönség elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit **SZÍNÉSSZÉ tesz.**

EÖTVÖS JÓZSEF

LEVELEIBŐL

2. MARKOS PÉTERNEK

(1829. április 13?)
Eger, 13-ik Ápr. estején 1829.

Legkedvesebb Barátom!

Becses lélekkel írt leveledet hazaérkeztemkor megkapám, s fájdalommal olvasom soraidat, miként békétlenül s nyugtalanul töltöd napjaid, sőt még éjeidet is háborgatja a kegyetlen sors. Ó, Édes, érzem én is, mi légyen jó baráttul s a szeretett kedvestől elszakasztani, tudom, milyen hévvel óhajtol bennünket, de leginkább kedvesed szemlélni, kit ugyan én gyanítok, de bizonyosat nem tudok. Kedves Barátom, ne neheztelj, hogy bizonyosan nem értelek, M. T-remért esnek sóhajtásaid e? vagy... - Jövő leveledben egy betűvel jelentsd csupán csak annak nevét, kit te szeretetedre méltónak tartasz s megnyugtatól. Ösmérem, kedves Petim, jó s tiszta szívedet, és örömet segítenék sorsodon, ha lehetne, szíved kívánatait betölteni, azon epedéstől felszabadítani, mely jelenleg téged sorvaszt, de az idő eljövend, melyben a sors olyan kegyetlen nem léssen hozzánk, s ne is gondold, barátom, hogy csupán te vagy ilyen boldogtalan, sok ezren vannak úgy, mint te, melyek sorában én is létezek, és Kedves Petim, ha annyit nem is szenvedek is, mennyit te, de nem is sokkal kevesebbet, mert te szeretsz, én imádok egy lényt, te forrón és hőn, te el vagy szakasztatva tőle, én elvettette a sors által, bátor nem oly hosszas időre s távolságra, mint te, mert majd minden két holnapban együtt éldejük a szeretet boldogságát, ó, kedves barátom, és igen boldog vagyok s igen boldogtalan, s hogyan van ez, nem tudom, de ítélj tenmagad rólam, kedves, halld tehát.

Elmúlt leveledre való feleletemből nem tudhatád meg viszonyaimat, mert nem is tudám magam körülményesen előadni kétséges állapotom miatt, de most elegendőnek érzem magam arra. Azt hallád, hogy Bettit Györfy Pisti szereti, de azt nem, hogy én meg az ő testvérjét, Fánit szeretem, kiről írni nem vagyok képes, légyen elég mondani azt, hogy szép, de szépségét s lelki tehetségeit felülmúlja jó, tiszta s ártatlan szívének igaz szeretete. - Húsvétkor tehát kimenék ünnepekre Győrffyékhez Poroszlóra (ott laknak), Egertől, tán tudod is, 4-5 óra járásra, s ott igen jól mulatánk a kedves társaságában, én őt, a kecses hölgyet az utolsó bálban farsangon látám, s különös hajlandóságot éreztem iránta, s nem hasztalan, mert oh boldog óra! melyben első szerelmi csókját arcomon égve lenni tapasztalám, s elragadtatva szerelmet esküvénk egymásnak, ó, barátom, de boldog voltam, de oda boldogságom, de ismét eljövend nemsokára, mert április 18-án Bálba meg fog bizonyosan jelenni és két hétig Egerben maradni, hogy ismét boldog légyek, én pedig pünkösdre, ha élek, Poroszlón leszek megint. - Kedves Barátom, vigasztalódjunk tehát, és higgyünk az Istenben (akit, ó, szörnyűség, annyi sokat megbántunk), hogy amit rólunk végzett, bételjesedik.

Kedves Barátom, valóban leveled megrettentett, hogy olyanokat írsz, mi talán nem is lehető, hogy szakadnál te éntőlem örökké el, hiszem én, kedves, de te is hidd, hogy 4

holnapok múlva karjaink közt éldelsz, nem lesz a sors oly durva, hogy egyetlen és legkedvesebb barátomat, kinél a valódi barátságra a Teremtő igazabbat s jobbat nékem tán nem adhat, örökké elszakadhatna tőlem?

Kedves Barátom, bús s komor vagy, mintha látnálak, de ne szomorkodj, mert engem szomorúságod és oly szívrepesztőleg írt leveleid megölnek, légy vidám, valamennyire lehet, tudom, az fáj, hogy nincs kinek panaszolni sorsod keménységét és hogy a Kedvest nem szemlélhetted, de szintén magam is olyformán vagyok: örvendeztet engem azon jelentésed, hogy olyan barátot nem találsz, mint én voltam s vagyok, de én sem találok olyat, mint te, s kinek oly bízvást mindent kijelentsek, mint néked, igaz tehát, barátom, hogy a valódi barátság csupán csak két személy közt állhat legjobban, legyünk tehát örökké egymáshoz tiszta szívű barátok, és barátságunkat semminemű viszontagság el ne törölje.

Kedvesem, engedd mostan halasztanom a Sváby és Győrfy miben lévő dolgait, elég üdöm lesz a további leveleimben mindent körülményesen megírni, légyen elég mondani, hogy Győrfy barátom téged annyira kívánt jobban ösmerni, hogy nehezen várja azon pillanatot, melyben karjaid közt lehessen, és hogy róla megemlékeztél, igen köszöni, tisztel, csókol s jó egészséget kíván. Szinte Sváby is.

A leveled, mely, mint mondtam, nehezen ér itthon, valóban úgy volt, de mely legnagyobb az, hogy Atyus a levelet itthon nem létemkor kiváltotta és felbontotta, ámbár oly különös éppen nem volt benne, de mégse szeretem, és jó, hogy jobban ki nem nyilatkoztattad magadat, ennek hasítása végett. Szeretném, ha leveleidet mindenkor szerdára intéznéd, hogy bizonyos napokon kaphatnám, tehát pünkösdig, Kedves, nékem írd, mely már csak egynehány hét.

Most többet nem írhatok, máris 12 (két) óra, mert éppen tudám meg, hogy Rakovszky hónap reggel indul, de majd máskor bővebben ennél is és szebben, nem ilyen futósan, mint most ezt.

Midőn pedig egész házamnépe köszöntene Kovács M. együtt

**Maradok örökké hű
barátod teneked**

3. KAZINCZY FERENCNEK

**(1830. december 30.)
Pesten, 30 Decem. 1830.**

Tekintetes Uram!

Közelget az idő, melyen mindenki szíve érzelmeit az előtt, kihez vonzanak, szabadon kitárja, légyen hát szabad nékem is mély tiszteletemet, melyet Kazinczy Úr eránt már régen érzek, s hódolatomat, mellyel mint magyar tartozom, nyilván kimondanom.

Mennyit köszönhet hazám a tekintetes úrnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, csak a műveltség ébreszti fel, hazámba Kazinczy úr tette műveltségünk temploma első követ, melyből kilép majd a génusz, ki most még szunnyadó nemzeti erőnket felébreszti, s csúf nyugalomból nemes életre ragadja.

Hazám nyelvét s műveltségét több emberkor múlva elvitte volna arra a lépcsőre, melyen örvendő szemléljük most -, egy nemzet a jót eléri végtire mindég, nagy emberek csak azáltal válnak naggyá, hogy a közönség lassú lépését sebesítik - honunkban Kazinczy úr tette ezt.

Mit kívánok ily férfinak, érzi keblem, de szók azt ki nem mondhatják. Éltet kívánok és egészséget - nyugalmat és szerencsét nagy tettek emléke és nemes szív szerez -, hazámnak pedig több ily embert, akkor boldogabb nála a föld színén nem lesz.

Emlékezzen meg Kazinczy úr rólam is, ki vágyódó szemmel tekintek hazám tündöklő csillagira, s bátran repülök feléjük, ha szárnyaim csak viaszok s a forró nap sugáritól olvadnak, már-már merülvén a feledékenység tengerébe, ezt gondolom, hazámért halok s vígan merülök el.

Alázatos szolgálja
B. Eötvös Joseph mpr.

Kazinczy úr engedelmeivel többször s többet írok.

4. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK

(1831. március 26-27.)
Március 26^{dikán} 1831.

Kedves barátom!

Oly férfiak, kik éltek nagy részét a haza javára fordítsák, szokása mindég az volt, hogy ifjokat, kikben remények volt, társaságokba befogadának, esméreteiket, tapasztalásaikat velek közlék, és így éltek rezultátumát ifjabbnak általadván, ha majdan kimúltanak, ifjakban folytatnák élteket; ezt teszed te is, ezért köszönjön a haza, de hogy engem, kinek jó szívénel egyebet alig ösmérsz, érdemesnek tartál, ezért áldlak, ezért én köszönök; szavak elhangzanak, betűk eltöröltetnek, hívebb kezekre bízom én hálámat, a tett mutassa, mit érzek és hogy érdemteltem különböztetésedet.

Midőn felette hasznos észrevételidet az ortográfiáról olvasnám, következő mese jutott eszembe. Volt egy demokratikus respublika, tanácskozássra gyülekezének egykor a rendek, a tárgy az volt, miképp öltöztessék seregjeiket; két véleményre szakadtak, egyik része azt vitatván, meg kell tartani a frakkok valódi karakterét, a régi, ízetlen szabást megtartani kívánta; a másik ily dolgokban csak az ízlést tartván bírónak, új, a régítől egészen különböző, kellemes öltözetet tanácsla, számtalan órákig tartó beszédek

mondattak, szakadni kezdtek már a seregek ruháji, s még semmi sem volt végezve; eloszlottak tehát, amint közönségesen történik, sok fáradságok egyetlen díját publikálván: maradjon minden a réginél; azaz tegyen mindenki, amit akar.

Mi történt? az ország egyik része ízletet, a másik régi szokást, követvén, egyesség az egészben nem lehetett, de ami több, szép természetű, tetszeni vágyó ifjak, hogy szépségek ruhájok által is emeltessék, az első sereghez mentek, és így a másik rész vagy elhagyatva, vagy csak oly emberekkel díszlett, kiknek nem volt már rontanivaló, így tartott ez évekig, míg meg nem egyeztek abban, hogy ízlet szerént öltöztessenek mindnyájan, de meg nem vetvén egészen a régi szokást.

E reszpublika a literatúra, a literátorok a rendek, egyes munkák a seregek, gondolatok az egyes vitézek, és az ortográfia a ruha szabása. Ami ama régi országban történt, azt látjuk hazai literatúránkban is. Sokáig tartott már a viadal, mely szabású köntösben öltöztessék seregjeiket, végre meg nem egyezhetvén, minden úgy maradt, amint volt, de itt is az történt, ami hajdan ama régi országban; azok, kik a szokást követték valóban, vagy munkák nélkül szűkölködnek, vagy csak oly egyes vitézeket, oly gondolatokat öltöztethetnek, kiken nem ronthat többé az ortográfia, a végső rezultátumot hanem még el nem érte, de véleményem szerént egyesülés leszen e végzésben: kövessük az etimológiát, de csak amennyire megengedi az ízlés, és viszont.

Ez csekély véleményem a magyar ortográfia felől, ha ez hibás, vagy a magyarságomban akármiféle hibákat találsz, kérlek, jobbíts, és ne tunyaságomnak, csak környülményeimnek tulajdonítsd. Idegen hangok érdeklék az alig született füleit, idegen hangokat rebegének először megnyílt ajkaim, anyanyelvem német, az örökséget, melyet minden anya legszegényebb gyermekének is hagy, önnön fáradsággal kellé szerzenem, a köteléket, mely legerősebben köt mindenkit hazájához, a nyelvet, önnön karokkal fonom, ha csekély is, amit bírok, mondhatom, az én mívem, és bízást várhatok engedelmet és segédet mindenkitől, kinek alkalma nálaménál boldogabb volt, főképpen téled.

Ami vígjátékomat illeti, jól mondja Goethe, hogy a kéz, mely szenvedelmektől reszket, igazán sohasem rajzolhat, ez történt vélem is, és azért vígjátékom gyengesége végett akkor sem látná a sajtót, ha kinyomtatását megengedné atyám. Midőn érdemtelen ifjúk téged cáfolának, előbb csudálkozás, utóbb legnagyobb harag tölté el keblemet; évek múlhatnak terhek alatt, a haj halaványul, az ember öszvetörik, de örökké ifjú marad az érdem, örökké virul a koszorú, melyet valaki hazája oltárára teve, mélyen érzem e gondolatot, erősnek véltem magam minden gonosszal harcbaszállni; öt nap alatt termett vígjátékom, a hatodikon láttam át, mely erős az egyesült alacsonyság; láttam, hogy első erőm lehet, de hogy igazság külső hatalmat nem nyújt, minden cenzúra vígjátékom kiadását eltiltá, most szívemből köszönöm, hogy oly munka kiadásában gátlott, melyet egy pár év múlva szégyenlve olvasnék talán, de akkor gondolhatod vigasztalatlanságomat, már tűznek akartam kéziratomat eresztetni, midőn eszembe jutott Horác isteni fortis et tenacem propositi virumja, eltökéltem *A kritikus apotheosisát* (melyből itt küldök egy példányt) kiadni, hogy a kritikusok csúfos egyetértések gyümölcseit ne kóstitolhassák, és megmutassam a világnak, hogy az ifjúság nemcsak gúnyolódni, de az igazi érdemet érezni és tisztelni is tudja.

Komédiámból a jövőendő alkalmatossággal küldök egy leírást, és megnyugszom Schiller e szép mondásával: wer den Bessern seiner Zeit genug gethan, hat gelebt für alle Zeiten.

Ha csak egynehány jobb ember, ifjúságomat, az idő rövidségét és jó feltételemet tekintvén, vígjátékkal megelégszik, a sokaság tapsait én nem kívánom, örökké

**hív s tisztelő barátod
B. Eötvös Josef**

Martz 27-dikén

Éppen most kaptam hozzám írt második leveledet, soraidra így válaszolok:

**Hazám iránt rosszabb kívánatot
Még nem mondott ki senki, mint midőn
Kivánád, friss legyen kimúlásod.
O mást ohajtok én éretted égőn
De egyszerismind honnomért.
Élj boldogul még évekig, s bár érd
Gyümölcseit azon virágoknak
Mellyek ifjúságodban hulltanak,
S mellyet köztünk te ültetél
A tökély fáját lásd virulni.
S a szélveszek ha szűnnek majdan dúlni
Nyugodj köztünk, kiket boldogokká tevél.
S az Istenek ha ezt nem engedik,
A mag, mellyet hív kezéd hinte el,
Élj bizalommal, földben nem vész el,
Setétben nem rejtőzhetik
Mit a természet magasabbra szült.
S ha nyugszik hantodban porod, a hült,
Nem fog tapodni senki, tisztelettel
Az ifiú sirodnál mégyen el.
Tettekre gyúlva áldás szót sóhajt,
Virágidon magyaroknak könnyei
Harmat gyanánt reszketnek majd.
S egy hölgy, magyar hölgynek fohásza
Nytják meg utolsó rozsáidat.
S illat jók üdvezelve felénk hat.
A test, a semmi vesszen el nekünk,
Örökké vélünk léssen szellemed,
S csirád enyészék bár idők között: közöttünk
A szép fa mennyeknek ered!**

5. gr. DESSEWFFY JÓZSEFNEK

(1831. április 19.)

Ápril 19^{dikén} 1831.**Kedves Barátom!**

Megkaptad, reményelem, március 26-án hozzád írt leveletem, hasonlóképpen a 100 példány kritikus Apotheosist is, melyet Dessewffy Bertalan által küldtem; Atyám Kassára indul, s én az alkalommal élén ismét írok; talán unalom, talán bosszonkodás tölt el, ha kezdedbe jutnak e sorok, félek, de meggondolván, hogy nem büszke Goethével, hanem veled van dolgom, elolvastván hozzám küldött két előbbeni leveleidet, új bátorsággal folytatom.

Olvastad-e már kritikus apotheosisomat? ez magában csak komédiám vége. A Hír Géniuszát Szellemi vagy Zsiga játsszák, az Időt Athalante, az őszt (melyben hogy téged értettek, az utolsó versekből megösmérheted) Báró Sümegváry, a hír csarnokához haladó kritikust Habar, az Irigység-, Hálátlanság-, s Durvaságot a többi három kritikus. Komédiámat Atyám fogja olvasásra adni, ha ösméred, látod át majd, mért nem küldök különös példányt, nem akarom tudniillik, hogy ily tökéletlen munka idegen kezekben forogjon, elvégezvén kurzusomat, a jobb gondolatokat megtartván, jobb plánumra újan kidolgozom, és azután, ha megengeded, néked ajánlván adom ki majd jövő esztendőre.

Az beszéltetik itt Pesten, hogy Kassán egy Dáma bibliotéka jövend ki, kimondhatatlanul örültem, midőn ezt hallanám, mert hazai literatúránknak semmi sem szükségesebb, mint hogy asszonyainknak is töményezzünk már egyszer. Átlátván ezt Gróf Széchenyi, ő adott példát, de csak bank-akciákat vetve áldozóserpenyőjére, igen csekély behatást tett. Minden éghajlatnak asszonyi csak egy nyelvet ismernek, az érzemény nyelve ez, és csak az, ki ezen szólítja, kinek hangját nemcsak a fül, hanem a szív is érti, csak azt hallgatják, csak annak felelnek ők. Beszéljen az, akármily szókkal akar, hamar megértik őt, s éppen úgy felelnek néki, ez történhet meg nálunk is, ha magyarul szólunk hölgyeink szívéhez, magyarul felelnek rövid idő múlva, ha török is nyelvek, mégis magyarul felelnek, hisz így törtük meg szíveiket is.

De minden dologra kell fej, és kit választani, ki ily terhet magára venne, és azt elvinni bírná, talán a finom pallérozású Bajzát vagy egyet jószívű költőink közül, kiket asszony nem ösmér, mert asszonyhoz csak sóhajtozni, velek beszélni nem tudnak. Vagy fordítóink közül egyet, kik idegen munkákat csak magok számára fordítgatnak, vagy a pénzes Grófot, kinek szemei csak egyen függnék, ki mindég kedvesérül gondolván, csak nyövésről zengene. Íme literatúránk, én csak egyet ösmérek, ki e nehéz (asszonyokkal lesz dolga) hivatalt felvállalhatná, oly férfit, ki az asszonyokat, s kit viszont az asszonyok ösmérnek és szeretnek, ki nélkül ezen szép reményeink, mint az alig született s máris haldokló Sas elvész: te vagy az Ohne dem Moor sind wir ein Körper ohne Kopf, és azért kérlek, vállald fel, ne tagadd meg első kérésemet, nemcsak magam, hazám, és ami több, az asszonyok nevében szólok most, és büszkén nevezem magam

igaz barátodnak
Eötvös József.

6. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1831. június 10.)
10. június

Édes Gróf!

Mély fájdalommal értettem, hogy némely emberek Gróf urat ellenem, nem tudom, mi okból, felfergetni kívánván, előbbeni Piquenique-en történt véletlen lábrahágásomat, Gróf úrnak, feltettnék - és mintegy megvetés jelét magyarázták. Mi adott e véleményre okot, én valóban nem tudom, mert az, ki megbántani akar, engedelmet nem kér; hogy én ezt tettem, arról, reményem, pedig emlékezik.

Azt vitatják: én a Grófot gyűlölöm. Vajon miért? Azért-e, mert a Gróf hazámnak sok jót tett (mely nagy oka a gyűlöletnek sok úgynevezett hazafinál), vagy azért, mert talán némely ellenkező politikai véleményeim vagynak? Nem egy-e mindkettőnknek kívánata; nem egy hazáért dobog-e szívünk? És ha oly gyenge volnék is, hogy nem a célt, csak az utakat nézném, oly alacsonynak vél-e a Gróf úr, hogy egy lábtapodással bizonyítanám bosszúmat; oly gyenge eszűnek, hogy lábhágásnál véleményeim bebizonyítására egyéb okot nem találhatnék? - De bizonyos vagyok, ezt Gróf úr nem hiszi; ily alacsonyan másról csak alacsony gondolhat. -

Én Gróf urat pedig becsületes nevemmel bizonyossá teszem, hogy akármi történt köztünk, ami a Grófot megbánthatná, mind véletlen volt, és hogy ezt mindenkinek, ki ezen kételkedik, akármi módon bebizonyítani fogom, mert folyton el inkább utolsó csepp vérem, mint hogy azt mondhasa valaki, nem tiszteltem az érdemet, és durvasággal fizettem annak, kinek erántam mutatott szívessége csak barátságot érdemelt. Melyért kérem Gróf urat, legyünk barátok, hogy hazánknak szebb jövőt készítsünk, mert magányosan lehetünk ugyan annak díszére, de csak egyesülve segíthetjük.

Barátja
B. Eötvös Jos.

Kérem, tessék e levelet mindenkinek, ki még említést tesz e vetélkedésünkről, nem önnön becsülete mentségére, mely meg nem bántódhatott, hanem csak kedvemért megmutatni.

7. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1831. augusztus 2.)
August 2^{dikán}

Kedves barátom!

Estve volt, gyönyörűen boltozott felettem a kék ég, számtalan csillagjai reszkető fényt terjesztének mindenre, és pillanatonként villámok szegték át a tiszta leget, boldogságban s csendes életben úszott előttem minden, csak én valék szomorú az egész roppant természetben, magányosan ültem kis udvaromban, bodzafám (egyetlen ékessége lakomnak) ezerszer áttörve ereszté a hold ezüstjét vizes szemeimben, leveleit halkán lengeté az esti szellő, egész lelkemet egy nagy vágy tölté el, s búsan sóhajtott fel, bár csak

én lelkemet is egy gyenge szerelem-lehellet érintné, lelkem számtalan levelei hogy gerjednének új életre, hogy inganának boldogság-érzésbe, így ábrándozván, kezembe vevém flótámat, s hazám melódiáit zengvén, mint egy tónszivárványon lengtem feléd, oda, hol annyi szerelem vár, hová hazám, hová szívem hí. - - Akkor lépett hozzám Jorys, leveledet nyújtván. Ily érzésbe olvasám lelkes soraidat, bármit írtál volna, öröme gerjesztett volna az, mert hogy emlékezel rólam, hogy gondolsz rám, s hogy együtt töltött óráink, nem lengtek át álomként, de bennünk magvvá, egész új teremtéssé váltak, ez egyetlen örömöm, mert ha éltem vesztett másképp, s abban csak egy barátot, csak téged találtalak volna, megelégszem, mert milliommoknál boldogabb vagyok.

Igazad van, jó ifjú, élj múltban, a jelenség nagy uralkodó, de úgy, mint uralkodók közönségesen, csak parancsol, alávalóit ritkán boldogítja, s szerencsés az, kinek, úgy, mint nekünk, van kincse, határin kívül, boldog az, kinek van múltja. - Ez oka, hogy oly rövidnek látszik számtalannak élte, mert mindég csak jelenben él, mert a múlt nekik vesztett időnél egyebet nem nyújt, ha visszaemlékeznek. Mennél boldogabb sorsunk, annyi nagy feltétel, annyi barátság, annyi szerelem, mind újra tűnik fel előttünk, s akarja a sors, haljon egyik közülünk, élte rövid nem volt, mert éltiben nagy s sok vala az érzés - - . Múltban élek én is, jelenem oly szomorú, mert oly keveset mondó, hogy arról még gondolni sem akarok. - -

Soraid barátságát abból is látom, mindent, ami csak kedves nekem, említesz, mindenről szólasz. Pauliném hasonlíthatatlan lény, igaz, de nem azért, mert én emelém, hanem mert ő emelt engem; szerelmem hozzá nemesített, mert bármily nagy csíra volt is bennem, tisztítani kellett azt s rossz földéből kertbe ültetni, hogy virágozhassék, s azt ő tevé, jóllehet akaratlanul. Ha egy mázsafindzsába tette volna a természet mindkettőnk boldogságát együve, mi lehetett volna elég nehéz ellenfont, s azért vagyunk mi váltva, hogy a közönséges aequátorjába lebegjünk mindég. - Az, kinek a boldogság napja nemcsak világít, de melegít is, kiléphet az magából, az isteni csillagzatra bízván magát, nekem csak messziről tűnt fel e nap, meleget nekem nem nyújt, elfordultam hát egészen tőle, önmelegemre, önvilágomra bízom magam, s így ha boldogtalannak nevez is a közönség, magasabban s önségesebben állok mindenesetre nálánál.

Amit a Cholera rettentő következésirül írtál, ha újságban olvasom, eliszonyodással tölttem volna el, de így leveledet átnézvén, csak könnyekre fakadék, búsulván kedves hazámon. Oh barátom, teljesen képzelhetem rettentő sorsotokat, a sok temetés az embert számtalanszor emlékezteti por létére, egy sírnál emelkedhetik a lélek, de lenyomó a temetés-ceremonialé. Főképpen ha látjuk, mennyire ragaszkodik az ember alávaló földi életéhez, hogy fél, ha látjuk a boldogtalánokat, kik midőn halva vitetnek át utószor anyavárosokon, minden ember irtózva távoz, kiket egy kedvese sem követ, mert oly gyenge szerelmek, hogy egy csekély félelem azt örökre elszakíthatja, ha végre látjuk a szerencsétlen helyt, hol a ragály áldozati keverve feküsznek, hol kereszt vagy márvány senkinek sírját nem jeleli, hol minden név elveszett, mert a ragály minden előbbeni érdemet eltörölt, s hol a vándor nem könnyez, nyugalomról ábrándozván, hanem irtózva fut, ha mindezt látjuk, ritka oly pillanat, melyben minden földiről megfelejtkézvén, emelkedni tudna az emberi lélek, s ezért szánom én oly boldogtalan hely lakosait, nem a veszélyért. És mégis, hazádban sújt téged a sors, ha eljött órád, szent anyaföldödbe eresztik testedet, ezer hazafi megy el a rendetlen elhagyott hantok mellett, s lépéseit gyorsítva sír a számtalan jó hazafiért, ki itt nyugszik. De én - messze tőletek -, testemet idegen föld nyelendi el, idegen könny foly talán értem, ha siratlan nem halok meg, a haza rövidre megfedekezik rólam, s én, kinek keble melegen vert érte, kinek minden

gondolatja s szándéka csak a szent hon volt, én néki nem élhettem, s más föld anyaméhében alszom végső álmomat. Ezek virágzó kilátásim, ily ábrándok társaságában él most

**barátod
Eötvös Jos.**

Írjál mentől hamarébb, de adresszírozd levelidet Bécsbe auf der Hohen Brücke Nro 145 im 2ten Stock. Írj minden hétben kétszer, ha lehet, vagy legalább egyszer. Én is igyekezni fogok, hogy hasonló módon mutathassam, mennyire szeretlek.

8. SZALAY LÁSZLÓNAK

**(1831. szeptember 3.)
1831. Szeptember 3^{kán}**

Kedves Lacim!

Máma tizennyolc éve, hogy születtem, örömtelve töltém e napomat mindég, úgy töltöm máma is, midőn kedves anyámat s nénémet nyomom keblemhez, s távollevő barátjaimról gondolkozok. Oly víg vagyok, mint régolta még nem voltam, mert ha kinézek éltem egére, tiszta kéken boltozik az felettem, csak egy kis rózsafelleg lebeg rajta, örömkönnyek ezek, és ha örömtelt lelkem majdnem elég már gyönyöriben, ráhinti cseppeit és felvidít. Ily horizont mindenki csinálhat önmagának, mert csak ha föld-por függ szemünkben, akkor látunk borulást, a tiszta, szerető szív tisztává varázsolja a legundokabb posványt is; és boldog az, kinek élte egén (mint nekem) mindég a szerelem napja tündökle, világos táj néki e föld, és akkor is, midőn elnyugszik napja, sírok, e föld határjai megett feljön az emlékezet holdja, s boldogul hal meg az, ki boldogul, azaz szeretve élt. Elöttem fekszik életem, de nem mint Jean Paul mondja, kárpit megett, virágok takarják el előttem a jövőndőt, s bátran öröngve járok gyönyör tájak közt a jövőndő, talán komoly éltem felé, de ha nekem e földön jövőndóm nem volna? oh akkor sem vesztett éltem, mert nem voltam én a fügéhez hasonló, mely virágtalan és csak gyümölcsöket terem, éltem tavaszába virágokat nyújték én kedves hazámnak, ha nyaram nincs, és az hamar elhervadt fa gyümölcsöt nem nyújthatna, örvendett legalább egypár jobb szív virágaimon.

De most elég erről, térjünk tragédiámhoz.

Éppen most vevém leveledet, és minden okoknak teljes igazat adok, csak avval az észrevétellel, hogy mindenhol magad mondád feleletemet, mert én megelégszem, ha Kaint írhatok, ha nem is dráma. A legnagyobb baj most azt, hogy Heroszaim neveit elfelejtém, s azért körülírni kell minden nevemet, mert plánomat, amint eszembe jött, mindjárt néked írtam, és nem két, hanem három felvonást.

4^{dik} Felvonás. Magányosan ül a kertben *Leila*, felőlről a vár látszik, s a garádicson áll *Bedor* (a barát), fellép *Ali*. Szcéna *Ali* és *Leila* között, az elválásról beszélnek, *Ali* *Leilát* a keresztény hitre inti, és ez elbeszéli neki keresztelését, s megvallja, hogy ő is hajlandó e religióhoz. Azonban fellép *Harum* (gondolom, a keresztény szolga), meglátja őket, s

elmegy, hogy megmondja urának, ezután Leila s Ali csak vesztett szerelmekről szólnak. Le akar jönni Sályi azalatt a garádicson, Bedor őt gátolja, amennyire lehet, Sályi el akarja taszítani, akkor ő, ki csak barátjáról gondolkozik, erővel ragadja őt meg, mintha bosszulni akarná szolgását, de eljön Harum az örökkel, és a szerencsétlen Bedort láncba veri. Sályi pedig, előremenvén és Alit Leilával ölelésben látván, őt átdöfi, ki sóhajtván, kedvese karjai közt nyögi utolsó sóhajását. Sályi mozdulatlanul áll, és végre csak ezt mondja, bármily vétkes volt szívem is eddig, kezem tiszta volt, de most gyilkos. Fellép Begler, és megmondja néki, hogy Leila a leánya, melyet ő elhajtott, s ez feleséged, éppen most fogak őt őreid, midőn a kezénél vezetett asszonyra mutat, mely leányát megösmervén, ily viszonylátás fájdalmas örömét mutatja, és férje mellett megvetve megy el. Sályi némán áll, végre így szól: én vagyok e föld legrosszabbika, s lerogy a földre. Begler meg van hatva ily boldogtalanság által, és segítségére indul, akkor szólítja meg őt Harum, gyere, Begler, és ő, midőn e nevet hallja, így szól: igaz, Begler vagyok, s elfordul.

5^{dik} Felvonás. Vártorony, Sályi fantasztikus öltözetben áll fenn, menydörgés vagyon, az egész szcénát, mely novellámban néked úgy megtetszett, mert drámába nagyobb effektust csinál, ide vevém át. Végre elhíja Harumot, de ez nem közelít, mert pestis ragadta meg urát, s így ő kétségbeesve jön le törött erővel a vártoronyról (mely elöl áll, s melyről egy garádics vezet a kertbe, messziről a templom látszik), mindenki fut előle, midőn lejön, a szcena közepén öszverogy, senki sem segíti, akkor lép hozzája Begler, mint dühös bosszújában karjaiba veszi Sályit, azt mondván, hogy ő a haláltól nem fél, mert Sályi vett el mindent tőle, mi kedves volt néki, és akkor elbeszéli Sályinak minden gonosztettét, ki kétségbeesve hal meg, e szókkal, Mahumed Christus Alla, oh rettentő, Istenem nincs, csak magamnak éltem. Begler elviszi. A templomból orgona tónok hallatnak, Ali temettetik éppen, fellép Gyöztös, vele jön Bedor, csak keveset szólnak Ali vesztéről és bémennek a templomba. Harum is a többi szolgákkal odamegy, végre fellép Leila anyjával, s kinyilatkoztatja néki feltételét, hogy klastromba menend, akkor zengenek az orgona tónjai, Leila térdére borul, s octav stancákban búcsúzik el kedvesétől és a világtól. Anyja sírva áll mellette, a kárpit lefordul.

Maradok
barátod Eötvös

Mivel a dráma-dolgozáshoz sok előkészület szükséges, egyszersmind románomat, I. András idejéről is dolgozom.

Kérlek, írd le az egész plánt, és tedd minden szcénához észrevételidet, de ne váráss ily sokáig feleletre. Kérlek, küldd el e levelet Kazinczy barátunknak, s írd meg adresszét.

9. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1831. szeptember 10.)
(1831.) 10.-ik Septemberben.

Kedves Lacim!

Éppen most vevém barátságos leveledet. Kazinczy haláláról tudósítasz, és köszönöm, hogy te is bizonyítád. Vigasztalás voltak nékem soraid, mert láttam belőlök, hogy a kedves elhunyt lelke téged is áthatott, s hogy gyáva könnyek nem lesznek az elhunyt

egyetlen jutalma, hanem hogy kezet fogsz majdan te is, a nagy építmény elvégzésére, melyet ő kezdett. Nemzetiség volt hosszú élte nagy feladása, amennyire lehetett, s ezt betölté. Egyes borostyánágakat szedett, és haldokló kézzel nekünk adta kezünkbe, hogy mi fűzzük koszorúvá; szent kötelességünk ez most, és reményem, mindenik oly buzgósággal igyekszik, mint én.

Ami drámámat illeti, igen örvendek, hogy az egészt oly barátságosan fogod fel. Te mindent a barátság kristályán nézed, amit én írok, azért tetszik oly ragyogó, oly világosnak; de ne bánd; boldogabb vagy e csatlakozás által, mint sok számtalan az igazság által. Én eddig csak aphorismusokat, egyes monológokat s a többit írok, mint elődolgozásokat drámámhoz; egynéhányat közlök.

Leila (virágokat szed). Monológ: Békében fekszik keblünkben a szív, virágcsírához, mely földben rejtezik, hasonló; egy kised szerelem virágot hajta, az őszi szellő lengi át; eltört a virág, s vele a rejtett szív. Együvé fonlak titeket, virágok, testvérnél testvérillat lengedez; így valék én és [is] kedvesim közt, elragadtak honnomból; kedveltek ti, haltok más éghajlat alatt, mi csak hervadhatunk. (Egy könnyet lát a virágban), mások közt ezt mondja: Szívünkben gyémánt rejtezik, mint a csepp a rózsában, felénk ragyog egyetlen földi örömünk - fájdalom gyötör, kincsünkhöz folyamodunk, s ím egy könny vala.

E földön sok virág találkozik, de csak gyermeki lélek találja fel.

Fájdalmaink vége távol nincsen már, Foly könnyünk árja s tőlök átzva

A gyenge emberszív csakhamar elreped.

Ily dolgozásokkal töltöm én napjaimat, de mivel ily munkát nem mindég folytathatok, románomon dolgozom András idejéből, melynek skiccét ösméred; ez oly munka, mely hamar folyik, s melyet jövő Júniusik [!] elvégezni reménylek. Meddig forr bennem majd a Tragoedia, én nem tudom, de Húsvétig kész lesz az is, mert annyit talán az országban nem dolgozik senki, mint én most.

E levél valóban oly lankadtságú, mint még keveset írtam, de gondold csak, az egész tegnapi napot Badenba töltém, nagy hegyeken másztam föl s alá, ruínák között andalogtam, ábrándoztam mindaddig, míg lelkem lankadtabb nem volt testemnél - felmentem egy ó vártoronyba, s midőn lefeküdnék, hogy a gyönyörű tájt könnyebben nézhessem, elszunnyadék; de egyszer (nem tudom, mit álmodék) ütések [érezék] nemes hátamon s hasamon. Bosszút lehelve nyitom fel szemeimet, és ím a garadicson hemperegtem le, és féltört testtel érzem, mely fájdalmas, ha magasunkból a mély, kemény földre esünk le. A helyre, hol leestem, egy kívájt kőbe, e lapidarét tettem: Bámulva nézünk fel a hajdan magas építményeire, elfelejtvén, hogy termékenyebb a mi síkunk; hogy, ha halkan is, bizonyosabban visz fel nemesebb magasra. Az egész éjszakán által három óráig reggel írtam, most alig mozdulhatok, s kívánom, emlékezzél sokszor

barátodról Eötvösről.

Írok parentációt Kazinczyre, kérdezd meg Szemerét, felveszi-e, ha jó, Muzarionjába?

11. gr. TELEKI FERENCNÉNEK

(Fordítás németből)

(1832. július 10.)

Július 10.

Már számtalanszor elhatároztam, hogy írok Önnek, de egy lelkibetegség, amelyben erősen szenvedek - a lustaságom - megakadályozott benne; vannak az emberi életben pillanatok, amikor mindennél közelebb vagyunk az álomhoz; gyakran éltem át ilyeneket az iskolapadban, itt Karlsbadban visszatérnek, és soraimmal eljutnak Stranitzba is.

Most alkalmasint szép leírást kellene adnom utazásunkról! De minthogy a táj végtelenül unalmas, és mert általában iszonyodom mindenféle leírástól, különösen ha nekem magamnak kell megcsinálnom, ezért ma inkább teljesen mellőzöm ezt, és csak azt az aforizmat mondom el Önnek, amelyet az út során folytonosan variáltam: ha egy négyülékes kocsiban öten vannak, eggyel mindig több van a kelleténél, de senkisémet tartja magát annak az egynek, és önkéntelenül felborulunk. Ez a szomorú állapot döntött némely államot a romlásba, az én lovagi bőrömre pedig Csehország egész helyrajzi térképét nyomta rá, amelyet Prágában gondosan áttanulmányoztam, és Csehország tüzetes leírásának élén mint a címlapon álló rézmetszetet fogom kiadni.

Prága meglepett engem: a legszebb város, amelyet idáig láttam, de nem szeretnék ott élni, mert ha szívünk úgy el van telve a jelennel, mint az enyém, nem érezzük jól magunkat a letűnt nagyság megannyi emléke között; jobban szeretem a tavaszt, mint a nyarat, mert bár annak csak reményei, ennek pedig örömei vannak, de közülük egyesek már el is hervadtak; Prága egészen ősziessé tűnik. - Már hosszú évek óta nem imponált nekem annyira senki, mint az Ön édesanyja. Felolvasta nekünk az Ön egyik levelét. Gróf Magni irigylésreméltó, duóban van Önnel. Én azonban, szegény ördög, tuto solo játszom, és nagyon melankolikus vagyok eközben. -

Karlsbadról mostanáig nemigen mondhatok egyebet, mint hogy az emberek órák hosszat járkálnak körbe, és azután fricskákat kapnak jutalmul. Júlia nővérem rendkívül elégedetlen; gyakran udvariatlanok velünk. Általában az egész társasági élet rendkívül kellemetlen; minden táncestélyen tisztán lehet látni a jelent és múltat, mert politikai frakciók és az ősök száma szerint oszlanak meg; voltaképpen a jövőt is látni lehet, ha tudniillik avenirnek tartjuk az aggszűznek maradást. Mégis arra kérem, ne higgyen el nekem mindent, mert erősen elfogult vagyok Karlsbaddal szemben; minthogy engem is megsértettek kissé: a napokban ugyanis táncolni akartam egy petrezselymet áruló! hercegnővel, és ő - - - kosarat ad nekem!!! - Nekem? - gondoltam magamban, és amint gondolhatja, nagyon meg voltam döbbenve, dühömben Boso csodaszép, isteni monológját - ezt csak azért mondom, hogy jobban meghassam Önt - is el akartam szavalni, de ő egy másikkal tovatáncolt, és én ott maradtam állva. De mindez még csak a kezdet. Az ügy nagyon tragikus fordulatot vesz, egészen ifflandi jellegűvé válik - a fürdőkirály látta szégyenemet, *semminek* tekint engem, és így szól: „itt csak akkor lehet táncolni, ha valaki be van vezetve”. Megnevezem magamat, ő megrémül, én felbátorodom, ő mélyen, én méltósággal hajlongok, a szörnyeteg végül, hogy kimentse magát, az egész kosarat analizálja; számomra ez olyan volt, mintha minden fűzfavesszőcskével egy tucat ütést kaptam volna; évek óta nem voltam nagyobb zavarban, de szenvedéseim mértéke még nem telt be; az utóbbi hercegi táncos - egy

nagyon romantikus nevet viselő svéd - szintén kimentí magát nálam, az ügy a várgrófi bíróság elé kerül, röviden: nyilvánosan számon tartott személy vagyok, és legközelebb mint kis báró a nagy kosárral rajta leszek az elutazottak listáján. Már hallok egy menyeeien csengő hangocskát, amely azt kiáltja nekem: ez józan dolog volt, és tele torokkal helyeslek, mert nem fogok többet táncolni. Éppen ez a szerencsétlen táncestély vezetett vissza kedvenc foglalatosságomhoz, a politikához; mazurt táncoltak, és feltűnt előttem egész Lengyelország, ott táncolt többek között egy nagyon kövér nő is, és ez olyan volt nekem, mintha az egész Ó-Lengyelországot látnám magam előtt, amelyet alig lehetett a helyéből kimozdítani. A többiek a megosztott országot jelenítették meg, amely mindig egyesülésre vágyódik. Ugyanis szemmeláthatólag kacérkodtak táncosaikkal.

Múzsám székrekedésben szenved, és gyógyvízkúrára kell majd fognom. Sajnos még nem vagyok szerelmes.

Kérem, kapcsoljon hozzá mindezekhez a rapszodiákhoz egy kézcsókot sajátmaga és egy üdvözlét Magni számára, és vagyok

az Ön
engedelmes unokaöccse

A toll nagyon rossz volt, Pegazusom már gyakran szálldosott vele.

12. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1832 v. 1833)

Kedves Gróf Úr!

Hogy tizenkilencedik században tizenkilenc évű ifjú hitelt kér, az nem éppen oly nagy ritkaság, de hogy oly férfitől kér, kinek legkisebb szolgálatot sem tehetett még, az a különös, és bámulásra volna méltó, ha nem a Hitel írójától s oly férfitől kérné, mely annyi szívességgel fogadá, mint a Gróf Úr engemet. Váratlan, becsületben járó kiadás kényszeríthetett csak arra, hogy a Gróf Úrtól 50 aranyat kérjek, mely pénzt 6 hónap múlva köszönettel fizetem le a Gróf Urnak. Azonban pedig, remélvén, lesz nékem is majdan alkalmam a Gróf Úr barátságát viszonzni. Maradok igaz barátja

Eötvös Jos.

Ha e kölcsön legkevesebb alkalmatlanságot okozna, kérem, tessék azt nékem egypár sorban jelenteni.

13. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833)

Kedves Lacim!

Reszkető kézzel írom e sorokat, fellépő autornak annyi a baja, mint a lelépőnek. - Anyám kívánsága s kérése nékem mindég szent, s azért azt most teljesíteni kívánom. A vígjáték kiadása eránt ellenvetése nincs, csak a név egész kiírása ellen protestál; végre ebben egyeztünk: B. E. J., s gondod lesz, barátságodra bízom, hogy a címre más ne írasson. Ösmérem ellenvetésedet, melyre mást nem felelhetek, mint hogy nemcsak jó autor, hanem jó gyermek is vagyok; anyám csak attól fél, hogy *nagy becses nemes vitézlő nagyságos s méltóságos* nevem Bajza úr Recenziói által nagyon kisebbítettne, s szívesen engedek kérésinek.

A Tituluson kimaradt: Vígjáték, s csak a *Házasodók* íratik; mert hogy mívem a Poetica vagy inkább a Comoedia teóriáival öszveütközik, teljesen átlátom; ha a Címen más nem áll, mint a *Házasodók*, akkor Recenzenseim azt a Comoedia hibáiért nem csúfolhatják, másképpen, mint másod *Xenophon* a Szatíra sáncai megé vonulok. A Mottóval megelégszem, a stílussal és ortográfiával éppen nem, azért kérlek, pótolj, törülj, változtass kényed szerént. Legfőképp ami a nyelvet illeti, légy szoros s kegyetlen, mert félek az Akadémia parókáitól; ha szeretsz, korrigálj.

Minekutána Címjén nevemet ki nem mondhatom, a dedikációt is csak így tetesd belé: *Barátomnak...* semmi más. Nem dedikációhoz való. Te tudod, hogy néked szól, a többiek, kik ösmérnek, értik, s ha gyenge ügyekezetimet honosim megjutalmazták, együtt lépünk ki homályunkból, s kik együtt lappangtunk, együtt tündöklünk majdan. - Ha pedig ez nem történik, akkor nevetlenségünk oly jó, mint Hadiknak az, hogy jószága nincs, mert így adósságait nem kell füzetnie. - Így hát: (Titulus) A házasodók, írta B. E. J.; (Dedikáció) Barátomnak; (Kérésem) Korrigálj.

A nyomtatásról. Formátumra s betűkre nézve legyen Himfynek új kiadása a modell, különböző papíroson.

Barátod:
Eötvös

Tedd belé ezt is a titulushoz: a 2. és 3. felvonás 5 hónappal később, egy fordóban.

Az expozíció, mint sokan mondják, homályos; ösméred tervemet, ha lehet, s szeretsz, és szükséges, clarificáld. Bezerédy csókol, írdál néki, most bírálja Vígjátékomat ön szobámban. Írdál mindjárt.

Barátomnak, Szalay Lászlónak.

15. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. február 26. előtt)

Kedves Lacim!

Dorgálást érdemelsz, s én ahelyett örömet csinállok; nemde elrontalak; de mit tehetek én róla; engem is te rontottál el, s egy kéz másikat mossa.

Kovacsóczynak tavál megígértem, hogy jövő Nefelejtsébe írandok; itt van az idő, itt már kétszeri emlékeztetése; Isten neki, megtartom szavamat. 1. Küldjed néki a *Süllyedett angyalt* 2. *Phez.* végén pedig ehelyett „(s örökre boldogítani fog; Engem e föld fiát)” tedd Hol boldoggá csak érzem [törölve] vagy szerelem, teszi e föld fiát. 3. Ezt. Lnek Stambuchjába - neologizálj!

Miként ha kedvesidnek hantjain
Körültekintesz, és melletted áll
Az idegennek sírköve, melyet
Nem áztat senki könnyivel,
Egy kis virágot ejtesz
Az elhagyottnak lakhelyére
Úgy fekszek én itt kedvesid körében,
Ha évek múlnak, átfutod e könyvedet,
S örökre gerjedel, ha oly nevet találsz
Mely hív vala.
Vagy ha azoknak képei, kik nincsenek
Körödben már, tűnnek fel képzetekben,
És kék szemeid cseppekkel telnek el,
Nézz akkor rám is, s hullasd könnyidet,
Ez elhagyott nevére, kit te nem szeretsz.

Írta B. E. J. de ne többet; e dalok mást nem érdemlenek. Kérlek, írasd le minden leveleimet, melyeket neked írtam, szükségem van rájuk, erre kéretem Ecksteint is; de ne mondd meg okát, csak azt mondd, hogy kifejlődésemet kívánom belőlök látni, schilleriánusból hogy lehettem goetheianus, ha így kéred, bizonyosan ideadja. A román gyönyörű lesz. Pfeifernek mondd, hogy küldje el flautámat, s hogy jövő diligence-val az övét fogja visszakapni, ha tőlem valami praetensiója volna, írja meg Bucsánszkynek. Kezedet szorítja

barátod Eötvös

Csak hamar írasd le a leveleket, hamar fordítsd Mailáth felvonását. Józsíd kér. Isten áldjon meg.

17. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1833. július 20.)

Július 20^{kán}**Kedves barátom!**

26. Júliuson Ercsibe leszek, érted, Vállas és Ecksteinért alkalmatosságot küldendek, mely 29^{kén} Ecksteinnál fog várni. Ha lehet, látogasd meg barátodat. - Isten tudja, mi bajom van, de annyi bizonyos, Szemere Almanachját az idén nem segíthetem, úgy elmerültem Tragoediámba, hogy másról gondolni sem tudok, ebben az esztendőben nálam nélkül is tarthatjátok e szép intézetet, esztendőre pedig egészen a tiétek vagytok. Örülj, két felvonás elkészült jambokban. Szeresd Eötvösödet

20. TOLDY FERENCNEK

(1835. október 7.)

Tekintetes Titoknok Úr!

Van szerencsém jelenteni, hogy Elnök Úr Önagyságának éppen e mai nap adtam tudtára a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának lett kineveztetésem általmi elfogadtatását; midőn tehát ezt a Tekintetes Titoknok Úrnak ezzel szintúgy s általa a Tekintetes Társaságnak tartozó tisztelettel bejelenteném, vagyok a Tekintetes Titoknok Úrnak alázatos szolgája, Ercsi, okt. 7-én 1835. Eötvös

22. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. január)

Kedves Lacim!

Soká nem írtam, vagy jobban mondva, mióta elváltunk, egyszer sem, mert a sorok, melyeket mindedig váltánk, oly ridegek, oly haszontalanok valának, oly csekélyek, hogy valóban minden talentumommal alig találhatok hasonlatosságot rájuk. Azonban már formátumombul is láthatod jó feltételeimet, s kövesd, hogy bém bizonyodjék a közmondás: exempla trahunt, mely egyébiránt talán csak éppen feltalálójánál volt egészen igaz, mint minden egyéb gondolat. Én a barátságban lapidáris stílust nem szeretek, síremlékekre való ez, s a mi barátságunk él, és élni fog, mert nem oly ifjú, hogy öngyiloktól, s nem oly vén, hogy természetes haláltól félhetnék; minmagunkhoz hasonló ő, rendetlen, de konzekvens, tunya, de merész, nem lokális, de véghetetlen. - Nem írtam, de tudod, kilépett egy körünkből, egy, ki e szívhez közel állt, egy, kit inkább emlék, mint remény kötött e szívhez, kit inkább egoizmusom, mint barátságom siratott. Ő nyugszik, elérte habár nem célját, legalább határát életének; s pihenve, tudom, nem vágyódik vissza, hol csak könnyeit, csak elleneit találná. Ha van élet e földön túl; mit e szív is néha hinni akarna, ha van viszontlátás, feltalálom egykor őt, s megismerendem, mert

szerelmét magával viszi mindenki. Ha nincs, ha a lélek, ha az érzemény elhamvadott a sírban, porrá válok majdan én is, s egy leszek vele, kivel mindég egy valék.

Kilépett körömből egy, s reményem, többször emlékezel barátodra, nem mintha ezáltal közelebben állna hozzád, de mert magányosabb. -

Munkálatim jó folyamatban vannak. Románom nyó s szépül, - vagy talán csak atyai szeretetem képzeletét - Palocsay német költeményeit fordítgatom fáradhatatlanul; utolsó kívánsága volt, s teljesítem, mennyiben rajtam áll. Néha magam is írok valamit, íme egy kis dal, melyet éppen ma írtam.

A HÓ

**Búsan, s jegesen áll a föld
Köntöse hófejér
Mint a leánynak homloka
Mely nem gyúl férfier.**

**Ártatlanságnak színe az
Oly tiszta, oly hideg
Mit ér e fényes csillogás
A szív mégis rideg.**

**Ha majdan eljön a tavasz
Olvadni fog e jég
Ha láng a nap tekintete
Ha tiszta lesz az ég.**

**Majd az ártatlanság színe
Patakként elfolyand
O! lyánka így erkölcsöd is
Csak könnyeket hozand.**

Most egy kérés, Tivadar annyi költeményt hagyott, hogy legnagyobb szorgalmammal is egy év alatt alig fordíthatnám; nem fogsz-e segíteni, legalább egy keveset, kérlek, tedd; kérlek, barátom, úgyis már annyit fáradok. Ha megengeded, mentül előbb küldök egy pár dalt

barátod Eötvös

Írd meg véleményedet e dalról, s miként jobbíthatnám.

23. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. február 26.)

Kedves Barátom!

Évek múltak, mióta megváltunk, nem háborgattalak, nem akartam egy pillanatot rabolni azon időből, melyet egészen hazádnak - a művészetnek szenteltél, de egy szent

kötelesség int, s teljesítem, habár azon veszéllyel is, hogy alkalmatlanná válok. - Palocsay meghalt, ő, kit csak én ösmertem, kit kevesen szerettek, s senki nem csudált, sírjában pihen most, elfelejtve a hontól, csak ellenségeitől említve még. Tisztán ment át az életem, mint idegen, s e föld nem nyújta egyéb vigasztalást a szenvedőnek, mint könnyeket, és a Poézist, azon Poézist, melynek múzsa fájdalom, s babérja egy szomorúfűz.

Mikor utolszor elváltunk, ő ép egészségben, s én nem sejdítve még, hogy vég kénszorítását érzem, kért, fordítanám német verseit magyarra, mert kínos, ha arra gondol, hogy valaha hazája költői közé nem számíttathatók, - én megígértem. Azóta meghalt, nem láttam többé, de teljesítem végkívánatát, mely szent hagyományként barátomra int s vigasztal egyszersmind. - Nem bízva eleget önmómba, s ösmérve barátságodat, itt küldök egypár balladát - látni fogod, mit vesztett Tivadarral a hon -, kérlek, fordítsd, ügyes kezed új szépségeket adand a mélyen érzett műveknek, s a hon örülni fog költőjének, mely csak halála után lett az övé. Ha valaha barátomnak nevezhettelek, ne tagadd meg e kérésemet. Életemnek legszebb célja őt dicsőíteni, segíts te is babért fűzni elhagyott sírkövére.

Barátod
Eötvös

Ha dolgaidd engedik, fordítsd áprilisig e két költeményt, s mindenesetre írd meg, ha magadra vállallod-e, mert ha nem tennéd, magam volnék kénytelen hozzáfogni, jóllehet részemre úgylis majdnem 60 költemény maradt. Isten áldjon meg.

24. SZEMERE PÁLNAK

(1836. február 26.)

Tisztelt barátom!

Engedelmet! ha csak barátságára emlékezve, csak annyiszor mutatott szívességére, egy kéressel alkalmatlankodom, pedig annyival merészebben, mennyivel inkább reményem, hogy Kegyed, ha csekély munkálatomnak hasznát veheti, segédemet megvetni nem fogja.

Palocsay meghalt, kinek a végzet szívet adott, s fájdalmakat a szívhez. Kinek az élet keserveket ad emlékül, s a remény csak megszűnésről szól, annak barátot is ad, szelíd vigasztalót, ki vele hordja fájdalmát, vele éli gyönyörjeit, vele remél, vele emlékezik, kiben önmagát találja fel, s kiben önmagával megbékül; ily barátom volt Tivadar. Lacival majdnem egyszerre vezeté őt előmbe kegyes végzetem, s habár nem boldog is, megelégedett valék általak. - Mielőtt ő meghalt, egy hiányt érzek szívemben, egy ürességet, egy fájdalmat, mely tűrhetetlenebb, mert nem osztja senki vélem. - Mikor tőlem utolszor elvált - még ép egészségben vala akkor - kért, fordítanám német költeményeit magyarra, s ép

egészségben vala akkor - kért, fordítanám német költeményeit magyarra, s én megígértem, nem tudva még, hogy végakarátját hallom. - Ő meghalt; előttem fekszenek az árva énekek, az elhunytakra intve egyszersmind s ígéretemre. - Hozzáfogtam mívemhez, de azonnal érzem gyengeségemet, a versnem sokhelyett nehéz, poétai ügyességem

gyenge, mit tegyek, így gondolék kétségbeesve magamban, akkor Kegyed jutott eszembe, a Magyar Szonett alkotója, így vigasztalám magamat, talán egy pár szonett fordítását fel fogja vállalni; s kikerestem a szonetteket, s ím küldöm.

Ó, ne tagadja meg Kegyed e kérésemet! csak ezt ne! Jól tudom, mi terhes munkát vállal ezáltal magára, de ösmerem barátságát, ösmerem poétai hatalmát, s érzem, hogy szegény Tivadarom szonettjei csak Kegyed alkotó keze alatt honosodhatnak, magamat kegyes barátságába ajánlva, s várva válaszát vagyok

igaz barátja,
Eötvös

Az egészt júniusban kívánom sajtó alá bocsájtani, mert júliusban már elutazok.

25. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1836. március)

Kedves Lacim!

Utolsó levelemre, melyben Palocsay hagyományának egy részét s egy levelet Szemeréhez küldék, meg feleletedet nem véle. Igen félek, hogy e sorok vagy nem értek hozzád, vagy talán betegen találtak; ha úgy van, íráss Eckstein által, mert nem hiszed, mennyire fekszik e dolog szívemen. - Életem egyszerű, mint a tiszta ég, s talán hasznos is; dolgozok szorgalmasan, s most ez egyszer reménytelen, mert érzem, a mű, melyet alkotok, jó s erős. Naponkint terjed körülöttem láthatárom, vagy igazabban mondva, naponként tisztul, a sejdítésből való lesz, a vágyból érzemény, az ösméretből gondolat; csak életet, erőt adjon az ég, s nem futom át pályámat nyomtalanul. - Talán hallád már, hogy júliusban útnak indulok, 3 esztendőre - talán örökre. - Mindenekelőtte elmegyek, meglátasz, Pestre jövök, s velem Műveim. Bennek találandod mindazt, mit levelemben mondhaték, mit csak neked mondhaték, s érteni fogod, mit mások dicsérnek, s szeretni, min ők megbotránkoznak.

Csak Tivadar költ[eményeinek] fordításába segíts, Kölcsey is magára vállalt egypár Balladát, s dicsérve ír a művekről. Kérlek, írd, mily költeményeket küldöttem már, mert elfelejttem a leírtak neveit. Isten áldjon meg.

Eötvös

Köszönts barátimat.

27. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. április)

Kedves Barátom!

Mennyi örömmel vettem leveledet, s vele a mesterileg fordított költeményeket, nem magyarázhatom, de te, tudom, érted. - Ha valaha boldoggá tettél embert, én vagyok az; s hogy háláljam tettetted? Mit adhatok egyebet barátságánál, s nem önmagam

boldogítom-e ezáltal is. Egoistává tettél, s ím nem is pirulok. - Amit Tivadar költeményeiről mondasz, való; ő nem nyerhet fordításaink által, de a nemzet nyer, literatúránk gazdagodik e hagyománnyal, azért iparkodom, azért fáradok; szívem két legerősebb érzeménye: a barátság s honszeretet egyesül e munkánál, azért folytatom oly szüntelenül.

Gyönyörűnek nevezted Tivadar egyik dalát, - vedd köszönetemet e szóért, oly édes vala tőled hallanom azt, mit e szív oly régen, oly erősen hitt. Tivadar költő volt, s habár egy versét nem bírnám, az vala mégis. A szerelem, a barátság rímét dobogá szíve, s költő az, ki e kettőt érezi, oly erősen érezi, hogy e föld minden tapasztalásaival, minden iróniájával, ez érzeményt sértheti bár, de nem gyengítheti.

Vannak költők, kiket bámulunk, kik előtt, mint az Istenség előtt, földre borulunk, mert nagy az, amit alkotának; barátom nem ezek sorába tartozik, csak rokonérzetet, csak egy könnyt gerjeszthet dalával, önfájdalmait énekli, s vele fájdalmait minden jobb embernek, minden sorában emléket találunk, s szeretjük azt, kihez hasonlók valánk egykor mi is. Hajnalt mutat a csepp, ha virágkehelyben ragyog, s ifjúságot a könny. Boldog ő, ki oly ifjan halhatott; kinek a halál még könnyeket törülhete szemeiről, ki még szerelmet, barátságot, hitet vihete sírjába, hogy ott rólok álmodhasson; s ki nem hagyta mást maga után, mint egy barátot s dalait, hogy bizonyosságot adjanak felőle. Igazad van, a német közönségnek is kell ösmérni méveit, az vala tervem mindég, s tanácsod megerősít feltételemben. Egyébiránt kívánom, hogy fordításaink mint originálok jőjjenek a magyar közönség elébe, talán majd dicsérve említi az Akadémia, vagy talán megengedi, hogy az elhunynak parentálhassak? Ó ha ezt elnyerhetném! egészen boldog volnék, ha jutalomként a Tudós Társaság ezt megengedhetné? Kérlek, írd meg, reménylhetem-e ezt? s miként nyerhetem el? Mindenre kész vagyok.

Ismét kéressel jövök, egy van T[ivadar] munkái között, melyet minden egyébnél inkább becsült. Egy ifjú, így nevezé, s életét írja le benne minden szenvedéseivel, sokat fáradtam, de nem bírom lefordítani, nem vállalnád-e magadra? Megküldöm, talán a mív maga segíti kérésemet. - Minekutána a magyar rész originálként jelenik meg, a szó szerinti fordítást szükségesnek nem tartom, csak az értelem maradjon meg, s kérlek, írd mentül előbb, s légy bizonyos arról, hogy engedelmeddel élni fogok én is, s írni többet, mint önmagád kívánnál. Lacinak írtam, várom feleletét, s közlöm majd. Isten áldjon meg.

Eötvös

29. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. június 8.)
Jún. 8^{kán}

Kölcseynek barátja Eötvös üdvözetét!

Hat hete már, hogy betegeskedem, fejem, májam, gyomrom, egyszóval testem egész demokráciája pártot ütött az ész zsarnoksága ellen, míg végre a hatalmas fejedelmet udvari bolondjával, a jókedvvel együtt leláncolák. Minthogy pedig egyéb bajaimhoz még két orvos, s kegyetlenül piócáztató sebész keveredett, gondolhatod, mennyit szenvedtem. - Ím kéthónapi hallgatásomnak oka! mely egyébként minden tekintet alatt

magyarázhatatlan, s talán védhetetlen tunyaságnak látszana. - Gondolhatod, mennyi hátramaradást szenvedek fordításaimban, egyrészt az orvosok, kik minden írást s olvasást fejfájásaim miatt eltiltanak; a másikat fejem, mely, mint minden, ami gyenge - ez önkényes törvénynek engedelmeskedik, valóban vagy utammal vagy szándékommal fel kelle hagynom, ha Szemere - kinek már annyi barátságát tapasztaltam - most is nem segített volna bajaimban azáltal, hogy P[alocsay]. költeményeinek redaktióját magára vállalá. Így már nyugodt lélekkel távozhatok, mert bizonyos vagyok arról, hogy P[alocsay]. híre Szemere ügyes redaktori keze alatt csak nyerhet. Fogadd köszönetemet utolsó fordításodért, nem redaktori, baráti köszönetemet. Nem hiheted, mennyivel kedvesebbek P[alocsay]. költeményei most előttem, hogy általad s még néhány hív fáradsága által honosodtak; mintegy emlékkönyvemmé váltak most, melyben mindazok, kik barátjaim, feljegyezték nevöket, melyben éltem egy felejthetetlen keserve mellett, a jó ösmért vonások reményre intenek, a veszített barát sírja felett azok lépnek előmbe, kik még élnek. - Magammal viszem e könyvet, s vele emlékedet, barátom, kinek viszontlátására örülhetek, csak ki maga áll, kesergjen. Isten áldjon meg, s el ne felejts.

Eötvös

Az ide mellékelt költemény nékem annyira tetszik, hogy bármint intsen is szemérmem, fordítását csak rád bízhatom, ha elkészíted, - s elég ha Júl[ius]. elejéig készül, küldd Szemerének, én már távol leszek.

30. KÖLCSEY FERENCNEK

(1836. június 13.)

Bécs Jún. 13.

Kedves Barátom!

Vállas Antal, öcsém nevelője, s Egyetemi együttlétünk olta leghívebb barátjaim egyike, nagyrészt hosszas kéresemnek szót fogadva, végre egy Szemle kiadására határozta el magát. A Szemle címe *Haza és külföld*, tárgya leginkább mindaz, ami a kor történeteivel egybefüggésben van s nem egyenesen politika. - Nincs egy nemzet talán Európában, melynek oly kevés ösmeretjei lennének, mint a magyarnak, nem tudományról szólok itt - mert ez mindig csak egyesek tulajdona -, de éppen azon ösmeretekről, melyek a népet a szomszéd nemzetekről mulatják, melyek az idegen s tulajdon becseket felfedezik, s éppen mert felületesség miatt közértelműek, egyszersmind közhasznúak is. A magyar nem ösmeri hazáját, önereje nagy titokként áll előtte, nem ösmeri a külföldöt, s bámulja vagy utálja, mert becsülni csak az tud, ki ösmér. E hiányt pótolni lesz Szemlénk fő feladása. A külföldi s magyar statisztika, hazai s idegen szokások, utazó magyarok levelei, a külföldön megjelent, s honunkat közlelő munkák megbírálása, s ilyenek. Minden kötet végívei e cím alatt: *Hazai és külföldi literatúra* csak literatúrával foglalatoskodnak, s éppen ezen rész az, miben segédkezedet annyival biztosabban kérjük, mennyivel nagyobb szükségünk vagyunk rá. Érdemetlen kezekben volt a Magyar Kritika eddig, állj hozzánk, s látni fogod, mily varázshatalmú neved, a rossz befolyás semmivé válik, s szabad leend ismét literatúránk, mely a szép örök, változhatatlan törvényei, bírósága alá vetődik általad. Minden nagy írónak, minden nagy befolyású szónoknak van orgánuma, legyen az a tied. - Ha mellette felállsz, ha első kötetünket - bármi kevés legyen is - dolgozással neveled, díszíted, az egész fel fog állni, s csak néked tulajdoníthatja e bizonyára hasznos munka lételetét. - Segédjeink mindeddig: 1.

Valamennyi külföldi szemle s újság. 2. Pulszky, ki most a Pirenei félszigeten tartózkodik. 3. Szemere, ki most útnak indul. 4. Önmagam, ki itt adandom ki egész utazásomat; ha társaságunkkal megleégszel, ne vond vissza magadat. Vállas barátom is megérdemli pártfogásodat, mind hazaszeretete, mind tudománya végett. - Én július 1-én távozok, a posták, főképpen most, felette rendetlenek, kérlek, ha felelsz, adresszírozd a levelet így. (À Monsieur Antoine de Vállas docteur en medecine Dorotheagasse N° 1105) mindég tudja hollétemet, s majd utánam fogja küldeni. Még egyszer élj boldogul, s el ne felejtst

barátodat
Eötvöst.

32. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK

(Fordítás németből)

(1836. november 9.)
Bordeaux, 836. nov. 9.

Szeretett anyám!

Ha a levélírásban való hanyagság révén valaha is aggodalmat okoztam Magának - noha most legalább ebben az ügyben teljesen ártatlannak érzem magamat -, úgy meg van bosszúlva; negyven napja nem kaptam egyetlen sort sem Magától, sem valakitől az enyéim közül, azoktól tudniillik, akiket Isten adott nekem; azok a barátok, akikre magam tettem szert, már régóta hozzászoktattak ehhez. Sok ember mondta nekem azt, hogy szeret, tudták, hogy ez nekem örömet szerez, és egy szó semmibe sem kerül; mindegyiküknek írtam, pontosan megjelöltem válaszuk számára a helyet és az időpontot, mégsem válaszolt Paziazit és Vállast kivéve egyetlen egy sem. Egyikük sem tudja, milyen jólesik az egyedülállónak, ha emlékeztetik barátaira, milyen boldogok vagyunk, ha felnyitunk egy levelet, mennyire megérezzük a szeretet minden meleg szavát, mennyire örülünk a barátságunknak, mintha csak most szereztük volna meg, mintha csak most lennénk bizonyosak felőle, mert írásban, világosan látjuk magunk előtt. Mit tudnak ők minderről; éppen olyan keveset, mint amilyen kevésbé képes egy kínai megérteni egy európaít, amikor látja, hogy ezt egy bankjegy boldoggá teszi, mert nem is sejti, milyen sokat képvisel a kis papírdarab. Az emberiség összes nagy érzései közül talán a barátság az egyetlen, amelyben Maga olykor kételkedett, és igaza van. Viharoknál mindenki egy árbochoz vagy hajókötélhez köti magát olyan erősen, amennyire csak tudja, hogy képes legyen ellenállni a viharoknak és a hajó fölött átszaporító hatalmas hullámoknak; így kötődik az ember az öröm és a fájdalom viharaiban embertársaihoz, ha a roham elmúlt, ismét kiszabadul, és ki vehetné ezt tőle rossz néven, elvégre a barátság is csupán olyan ürügy, mint bármely másik. Ha a véghez vitt utazás után hazatérek, valamennyien ismét szeretni fognak, de most, amíg nevem egy elvesztegetendő óra fogalmára redukálódik, jobbnak látják takarékoskodni érzéseikkel, hogy legalább a viszontlátás megható jelenetére hozzanak össze tekintélyesebb mennyiséget belőlük. De ha meggondolom, hogy szeptember 20-a óta egyetlen sort sem kaptam Magától, és hogy ebben feltehetőleg én magam vagyok a hibás, mert Maga bizonyára írt, közel vagyok a kétségbeeséshez. Az ember egyedülálló teremtménye Istennek, mindig változékony, mindig mozgásban levő; egyvalami mégis örökké

megmarad a szívében: a vágy; ahogyan a mágnesű mindig észak felé mutat, de minél közelebb jut céljához, annál több elhajlást szenved, míg végül a póluson az ég felé fordul, úgy fordul a szív a jövő felé, amíg végül a célnál az ég felé mutat. Élni olyan ige, amelynek a legtöbb ember számára - és én is közéjük tartozom - csak jövő ideje van. Amikor odahaza voltam, a nagyvilágba vágyódtam, most hazámba vágyódom, minden boldog ember szívében örökös elégedetlenség lakozik, de senkit sem sajnálok emiatt, mert ez az elégedetlenség a remény. - Ha arra a pillanatra gondolok, amikor ismét ott leszek Magánál, amikor ismét szívemre szoríthatom, hogy soha többé el ne hagyjam, ha arra a csendes boldogságra gondolok, amelyet csak azóta ismertem fel, amióta rövid időre lemondtam róla, azokra a csendes örömökre, amelyeket egy pillanat nyújt és egy élet sem képes elfeledtetni, szeretnék nyomban helyet váltani és hazasietni. Ámde vannak kötelességek, amelyeket magunk róttunk magunkra, és amelyeket teljesíteni kell; senki sem érzi jobban, mint én magam, hogy milyen hasznosak az utazások, és amikor majd viszontlát, remélhetőleg nemcsak a szeretetére, hanem a becsülésére is érdemes leszek. Higgye el nekem, minden nap, amellyel utazásomat megrövidíthetem, hogy korábban lehessenek újra együtt Magával, szerencsés nap számomra, és nem fogom kitolni az utazást.

A kereskedelem a legtársadalmibb jellegű önzés; mindenki csak a maga számára működik és dolgozik, és mégis használ felebarátainak. Amit az isteni alapelv: szeresd felebarátodat, mint önmagadat, csak ritkán és csak keveseknél ér el, azt, hogy egy ember egész életét az emberiség javának szentelje, a pénz előidézte. Az önzés így már örökletes bűne nemünknek; minden vallás, a legtöbb morálfilozófus küzdött ellene, de hasztalanul; a pénz (legalább is gyakorlatilag) legyőzte. Élvezetet élvezetért, ez a cserekereskedelem elve. - A pénz semmi egyéb, mint az élvezetek képviselője, de csupán a képviselője; ahogyan a cserekereskedelemben csak azáltal lehet élvezethez jutni, hogy élvezetet biztosítunk másoknak, úgy van a pénzzel is; miután azonban a dolgok természetében fekszik, hogy mindenki több pénzt halmoz fel, mint amennyit realizálni, azaz valóban élvezni tud, ebből világosan következik, hogy több élvezetet biztosít az emberiségnek, mint amennyit attól kapott hogy így - akarata ellenére - nem volt egoista, sőt inkább olyan sokat tett az emberiség javára és hasznára, amennyit csak tudott. Barátja vagyok a kereskedővárosoknak; a fáradhatatlan tevékenység, az összes nyelvek és népek tarka zürzavara., amely a szemlélő előtt az emberiség nagyszabású képévé egyesül, a tarka jelzőlobogók és zászlók, amelyek nyugtalanul himbálóznak a szélben, mintha távoli hazájuk után vágyódnának, mindig örömmel töltenek el, valahányszor csak látom őket. Órák hosszat kószálok szerte a kikötőben, elvegyülök a vidáman mulatozó matrózok közé, és hallgatom beszélgetésüket és elbeszéléseiket, és ha kilépek a kocsmából, vagy egy csoport beduin, amely egy szemfényvesztőt bámul, von magához, vagy a hajóinasok gimnasztikai játékaikkal, vagy egy öreg provence-i, a dalnokok korának maradványa, aki a jó René király dicséretét énekli; mindenütt öröm; ki tudna itt szomorú lenni; ki tudna szomorú maradni Marseille-ben, ahol az ég olyan kék, mint minálunk, ahol körös-körül olajfák és ciprusok zöldellnek, és a végtelen tenger tajtékja verdesi a sziklafalakat, mintha az élő természet érverése lenne, ki tudna szomorú maradni, amikor körülötte vidám emberek dala zeng, és a provence-i nők csillogó tekintete árasztja rá sugarait. Oh, a Provence szép tájék, és én még az aix-i Oehl-t is, aki hidraulikus sajtónkkal konkurrál, megbocsátanám neki, csak küldjön el leányai közül is néhányat a versenytárgyalásra.

Toulon Napóleon születési helye; az a hely, ahol hősi életének első nagy tettét véghez vitte, ahol ifjúkori álmai először váltak valóra, ahol talán először ismerte fel nagy

hivatását. A velencei fregatt, amelyen az angol hajóhad közepette újból elérte Franciaország földjét, és amelyet most tiszteletből a tengerügyi zászlóval ékesítettek fel, az egyetlen dolog, ami tőle fennmaradt, de erre sincsen szükség ahhoz, hogy emlékezzünk órá; vannak emberek, akiknek nincs szükségük emlékműre, kivéve azt a helyet, ahol működtek, és ő is közéjük tartozik; a kopár sziklák, amelyek a várost körülzárják, kötömegeikkel többet mondanak, mint egy akadémikus lapidáris stílusa; a tenger, amelyre oly gyakran vetette a szűkös látóhatártól kifáradt, vágyódó tekintetét, hogy az a korlátlan látóhatáron mintegy megpihenjen, hullámaival hangosabban beszél, mintha maga Plinius írta volna meg Panegyriconját. Kibéreltem egy matrózt a bárkájával, hogy a Re-i kikötőt és a benne elhelyezkedő Montebello sorhajót megnézzem. Több napon át vihar tombolt, még mindig erős északkeleti szél fújt, és a tenger magasra csapott fel. Ladikom dagadó vitorlákkal, nyílsebesen siklott, hol fel, hol le a mozgó vízár tetején, de mindig egyenesen a cél irányában. Ó, abban a pillanatban boldog voltam, de csak abban a pillanatban, és már a következőben rosszul voltam. Velem a tengeren az történik, ami a szalamanderrel a tűzben, szint változtatok; szerencsére nem tartott elég sokáig ahhoz, hogy színváltoztatásnál többre kerüljön sor, és amikor elértem a Montebellót, gazdag jutalmat nyertem szenvedéseimért. - Már napok óta senkisémet kockáztatott meg efféle sétautat, és a tenger szintje még ezen a napon is jóval magasabb volt annál, hogysem csalogató legyen kējutasok számára; de minthogy meg voltam győződve arról, hogy senkisémet kockáztatja két frankért az életét, és nagyon a szívemen feküdt az, hogy lássam a francia tengerészetnek ezt a legszebb hajóját, merészen beültem gyöngé hajócskámba, és csodálatban volt részem ezért. Ha ismét magánál leszek, elmagyarázom Magának a hajókat, most azonban ez túlságosan hosszadalmas lenne nekem, és csak annyit mondok, hogy a Montebellónak 120 ágyúja és 1200 főnyi legénysége van, ez elegendő ahhoz, hogy fogalmat alkossunk magunknak nagyságáról, ha hozzágondoljuk még a 6 hónapra való élelmiszereket és a hadifelszereléseket is. A tisztaság nem érdemli meg a csodálatot, és egyáltalán nem hasonlítható össze azzal, amelyet angol és amerikai járműveken találunk. - Az arzenál nagyobb, mint maga a város, és a 3600 gályarabon kívül még kb. 6000 szabad munkás dolgozik benne. A világ összes fegyintézetei közül bizonyosan a bagne a legrosszabb; minden fegyenc - az őrizetét célzó összes biztonsági rendszabályokkal együtt - naponta 5 frankjába kerül az államnak, miközben munkájának hozadéka legföljebb 2 frankra becsülhető. Ezenfelül minden szinte úgy van kiterelve, hogy őt fizikailag és erkölcsileg még jobban tönkretégye. A betűkkel és számokkal ellátott különleges öltözet, amely mintegy folytonosan pellengérre állítja őket; a lánc, amely társaihoz bilincseli, amely mindegyikük számára feltehetőleg inkább a gonoszság, semmint a lelkiismeret láncát testesíti meg, és amelytől nem szabadulhat; a megbüntetésük vonatkozásában érvényesülő tökéletes önkény - aligha megfelelő eszközök arra, hogy felemeljék az elbukottakat, akik végül a szabadsággal csak annak lehetőségét kapják meg, hogy bosszút álljanak a társadalmon, nem pedig annak lehetőségét, hogy visszatérjenek beléje. A megbocsátás az egyes embereknél erény, az állam számára, kötelesség, mert ez túlságosan nagy ahhoz, hogy bosszút álljon, és a büntetésnek ez a fajtája mégsem egyéb, mint bosszú. Mi készítheti a francia kormányt erre a rendszabályra, nem tudom, de az semmiesetre sem okos rendszabály, mert valamennyi Toulonban őrzött gályarab legföljebb 10 évig marad fogságban, következésképpen az államnak valamelyes érdeke kellene, hogy fűződjk megjavulásukhoz. - Berekeszteni ezeket a sorokat, hogy még a mai postával elmenjenek és hírt vigyenek Magának; kérem, küldjön választ nekem Párizsba, de nyomban; és egyáltalán írjon olyan gyakran, ahogyan tud, még ha csak pár sort is.

Szerető fia

33. br. EÖTVÖS IGNÁCNÉNAK

(Fordítás németből)

(1836. november 16.)

Párizs, 836. nov. 16.

Drága anyám!

Párizsban vagyok. - Dániel az oroszlánbarlangban - sóhajt fel erre; de ha hallana engem, amint, akár Dániel, régi szent énekeimet fújom, megnyugodnék. Egyike vagyok azoknak az egyéniségeknek, akiknek számára kizárólag az eszmék veszélyesek, és ugyanezeknek az eszméknek bármiféle alkalmazása csalódást okoz. Szabad alkotmányok ugyanazt jelentik a szabadság számára, mint megházasodás a szerelem számára: az első pillanatban annak kielégítésére szolgáló eszközt, a következő időszakban laza és egy idő múlva elviselhetetlen korlátot; és miután itt végül elérkeztek ehhez a ponthoz, a kép éppenséggel nem olyan vonzó, hogy egy becsületes fickót - amilyen én vagyok - utánzásra csábítson. Hosszabb időn át utazgattam Franciaországban, és legnagyobb szerencsémre egyedül - mert Louis nem akart megválni Párizstól -, ami által roppant sok emberrel kerültem érintkezésbe, és biztosíthatom arról, hogy összes véleményeim megváltoztak. Nálunk teljesen hamis elképzelést alakítanak ki ennek az országnak a helyzetéről; nekünk úgy tűnik, hogy a polgárkirályság megdönthetetlen, a pártok ereje megtörött és csak néhány elégedetlen kiáltására korlátozódik; régen megszűntünk félni a köztársaságiaktól és hinni a karlistáknak mint valóságos pártnak a létezésében, pedig mindez - és legfőképp az utóbbi - tökéletesen hamis. Dél-Franciaországban tett egész utazásom során néhány köztársaságpartit kivéve - és ezek mind a hadsereghez tartoznak - nem találkoztam másokkal, mint karlistákkal. - Az önkényuralomnak kevés védelmezője van, és Franciaország jelenlegi kormánya mindaddig fennmaradhatott, amíg képes volt a korlátozatlan monarchia eszméjét az idősebbik Bourbon-házzal összekapcsolni, most azonban a karlista pártnak sikerült - és X. Károly halála még inkább a hasznára vált - ezt a két kérdést szétválasztani, és úgy ábrázolni az idősebbik házat, mint amely belátta valamennyi tévedését; és azt hiszem, hogy perét, amelyet még nem folytattak le, máris megnyerte. A restauráció korszaka népszerűbb, mint ahogyan gondolhattuk volna; megvolt az a szerencséje, hogy begyógyította Franciaország sebeit, amelyeket ama hosszan tartó dicsőség ütött ezen az országon, vagy legalábbis jelen volt akkor, amikor ezek a sebek begyógyultak; és a nép ebben a gyógyulásban, amelyet talán csak a természetnek köszönhet, urai jóságának és bölcsességének művét látja. Sohasem volt kormány, amely többet foglalkozott volna anyagi érdekekkel, mint a restauráció, és mindannak alapján, amit mostanáig láttam, meg vagyok győződve róla, hogy a júliusi forradalom pillanatában a népnek még az anyagi erő tekintetében is messze legnagyobb része hű maradt régi uralkodóházához, és csak bizonyos eszmék hihetetlen hatásossága és az összes érdekeknek Párizs városába való koncentrálódása tettek lehetővé egy forradalmat, amely még ekkor is csupán X. Károly szökése révén nyert szentesítést és erőt. Ha X. Károly, ahelyett hogy megszökik, Franciaország valamelyik déli városába vonult volna vissza, látta volna, hogy ordonnance-ai és miniszterei népszerűtlenek, visszavonta volna őket, és mivel akkor az egész a királyság és a köztársaság közötti küzdelemre szűkült volna le, bizonyosan győztesként került volna ki ebből. - A júliusi forradalom tisztán köztársasági irányú mozgalom; Lajos Fülöp nem a célja volt, eszköz volt, amelyet csak akkor ragadtak meg, amikor belátták, hogy a franciák messze

legnagyobb része monarchikus érzelmű; ha Károly az első pillanatban - félénkség helyett - ellenséges álláspontra helyezkedik, az okos Lajos Fülöp sohasem lépett volna trónra. Egy dinasztikus kérdésből elvek küzdelme lett volna, és talán a trikolór lengett volna minden színház fölött, de alatta ez állt volna: „V. Henrik.” Politikai vonatkozásban nem kell semmit sem megjósolni, és én is csak Maga előtt teszem ezt, de meg vagyok győződve róla: 2 év sem telik bele, és a karlisták vérözönnel árasztják el Franciaországot, és ez talán éppen azt eredményezi majd, ami ellen mindig küzdöttek, hiszen a vörös a köztársaságiak színe. - De elég a politikából, és mára egyáltalán; miután most egy helyen maradok, hetente legalább kétszer írok Magának, és legalább ugyanennyi választ remélek.

Számtalanszor üdvözli
szerető fia Loránd

34. LADY HELENA ROBINSONNAK

(Fordítás franciából)

(1837. március 4.)
London 4/3.

Asszonyom -

Amint Londonba érkeztem, az volt a szándékom, hogy azonnal meglátogatom fiát, gyengélkedésem azonban megakadályozott ebben egészen tegnapig, amikor is egy kis napsugár áttörve a várost borító, vastag ködfátylat, visszaadott egy kevéskét szokott vidámságomból. Egy kicsit jobban éreztem magam, és Futhamban voltam. Richárd tökéletesen jól van, vidám és elégedett, s olyan örömujjongással fogadott, amilyennel a korabeli fiúk futnak mindenkihez, s amilyent én tőle biztosan meg is érdelek. Minden gyereket szeretek, szeretek olvasni e kis lények szívében, létünk első lapjai ők, amelyek oly tiszták, oly reményteliek; az ember olyan jó, mikor még semmi sem történt, előtte a jövő, mikor még nem tudunk semmit, de mindenben hiszünk és mindent igaznak vélünk. Ha velük szórakozom, mindig visszatér a boldogság emléke, s jólesik vele időznöm. Richárdot számomra még kedvesebbé teszi Önnek és az Ön jóságának emléke; biztosíthatom, hogy ezt soha nem felejttem el. Miss? - elfelejtettem a nevét - sok szeretettel fogadott engem, Richárd mást sem tett, csak kérdezősködött, főképp afelől, hogy a Mama miért nem írt; úgy szeretem látni Mama apró betűs írását, írnia kellett volna - mondta. Ígértem neki levelet Lotzbeck révén, remélem, hogy Ön megtartja az én szavamat. Több örömet szerez vele, mintsem sejti. Miss Florence-nek Richárd rögtön akart válaszolni, de Miss? meggátolta benne, mondván, hogy az iskolai elfoglaltság nem hagy rá időt. Így énrám bízta, hogy köszönetet mondjak neki a levéltárcáért. Legyen szíves, értesítse őt erről. Elutazásom előtt még egyszer meglátogatom Richárdot, ő az egyetlen barátom Londonban, s így gyakran kell vele érintkeznem.

Már egy hete ebben a városban lakom, minden tetszik itt nekem. Komoly jellege sokkal jobban megfelel, mint Párizs z sivaja, ahol mindig idegennek érzem magam, csak egy kis napfény, egy darabka kék ég, meg néhány csillag hiányzik ahhoz, hogy tökéletesen boldog és elégedett legyek, mert a köd bánatossá tesz. Hiába rejtőzöm az Önök nagy újságai mögé, hiába megyek klubba és összejövetelekre, hogy politikáról beszélgessek,

minél jobban keresem a szórakozást, annál rosszabb a hangulatom. Szerencsések a barátaim, hogy nincsenek velem, mert elviselhetetlen vagyok. És Önöknek, angoloknak ez a köd semmi, Önök jól tudják, hogy ez olyan fátyol, melyet Isten bocsátott hazájukra, miként a szultán borít fátylat kegyencnőjére, s ezt a fátylat idegen soha nem lebbentette fel, és nem is lebbenti fel soha. Önökéi a világ legszeretetreméltóbb asszonyai, s le tudnak mondani az égbolt látásáról, nekünk, többieknek azonban, akiknek ez nem adatott meg, s akik az Önök gépeiből csak az olajfüstöt érezzük, ez elviselhetetlen.

Mindez bizonyára nem érdekli Önt, s csak afféle mentegetődzés azért, hogy ilyen unalmas voltam. Bevallom, sajnálom, hogy leültem Önnek levelet írni, amikor előre tudtam az eredményt, de Ön kívánta, s ez mindent megmagyaráz. Szerencsétlenségemre elutazásom előtt találkoztam Miss Florenceszal, aki látva siralmas állapotomat, amelybe arcom újabb „megszépítése” után kerültem, nem tudta türtőztetni magát, hogy így ne kiáltson fel: Ó, de csúnya ön! Ön pedig, levelemet olvasva, azt fogja mondani: Ó, milyen unalmas ő, s így én mindent elvesztettem, kivéve azt a megtiszteltetést, hogy Önnek írtam s azt a halvány reményt, hogy válaszolni fog. Lehúzómos kesztyűmet, hogy kezet nyújtsak Önnek, arra kérve, hogy jusson néha eszébe

az Ön
nagyon odaadó Eötvöse.

36. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1837. december)

Kedves barátom!

Elégedett vagyok; azaz boldog. Most, hol a pályán, melyet sors, s önválasztásom előmbe jegye, felléptem, naponként új erőt érzek kifejteni lelkemben, naponként erős akaratot, arra, mit kötelességemnek ösmértem.

Fellépésem Borsod V[árme]gyében mint szónok, bár a Gyűlés érdektelensége végett csak kisebb tárgyakban történhetett, olyan vala, mellyel megelégszem, s ha nem csal minden várakozás, a jövő Országgyűlés mint követet lát, s nem mint utolsót.

Falusi magányomat, melyet szüntelen munka kedvessé tett volna úgyis, egy angyal mennyországgá változtatá, nem gondolod, mennyire boldognak s nyugodtnak érzem magam egyszerű körében, melynek díszé egy pár mosolygó gyermekarc, bája ő, kinek szíve szabadságért dobogni s mégis minden kötelékeket megtartani, ki gondolkozni s imádkozni tud. Jöjj hozzám, ha lehet, s ha nem, olvasd svájci utamat, mely napról napra halad, s melynek lapjain mindég s mindenütt napsugárként átdereng azon szerencse, melyet ő áraszt körültem. Szerettem sokszor, s örültségig boldognak éreztem magam, s kétségbeesésig boldogtalannak, s most is szeretek, s ha rám néz, mosolygok s szerencsés vagyok. Elvénültem-e?

Mondd az Athenieknek, hogy ez évben is írandok, s pedig többet, mert egy olvasóval több lesz. Praenumerálj számomra náluk, ha gratis ajánlják, jó, ha nem, füzesd ki, s

**öcsém vissza fogja téríteni. Számokra egy értekezés készül: A szegények állapota
Irlandiában. -**

**Emlényt s Hajnalt, reményem, gratis kapok, s ha nem is, vedd számomra Heckenastnál,
s küldesd Maryval ide. Fáynénak ígértem.**

Élj boldogul

**s szeresd barátodat
Eötvöst**

Írd meg lakásodat.

37. SZALAY LÁSZLÓNAK

**(1837. december 19.)
Sály dec 19. 837.**

Kedves barátom!

Mindenekelőtt kérdésedre felelek; Én Garaynak - kit személyesen nem ösmerek - semmi munkámat, se kiadás végett, se más akármi okból, nem adtam, s megvallom, csudálkozva olvastam azon jelentést, melyben a Hajnal munkatársai közt neveztetem, gondolva azonban, hogy mivel Garay Almanakjába tavál is írtam, s nálad még Aphorismusaim, s más kisebb dolgozásim találtatnak, Te ezeknek egyikét adtad a kiadónak, nem akartam hasztalan kérdésekkel terhelni, s vártam kíváncsian az ösmeretlen munkát, melynek szerzője valék. De minthogy ez nem úgy van, s az egész egy nevemmel való visszaélés, kérlek, kérdezd Garayt magát, mi okból tehette ő azt, s add tudtára, hogy minden meghatalmazásom nélkül kiadott munka ellen - habár tölem volna is az, nyilvánosságosan protestálni feltett szándékom, s hogy mindazon tisztelet, mellyel Garay Úr mint hazám egy szépreményű polgára eránt eddig viseltettem, nem leend elegendő arra, hogy megsértésemet elhallgassam. Én Garayval soha nem ellenkeztem, egy kor, talán egy cél s pálya, inkább arra intenek, hogy hozzá közelítsek, mint távozzak, de ha, Gaáltól kérdeztetve, világosan kinyilatkoztattam is azt, hogy közmunkálkodásra kész vagyok, nevemet hírem nélkül kinyomtatni, s talán valami - nem tudom hol felfogott - gyermeki munkámat közölni azért nem lehet. - Ha jónak tartod, adj néki Aphorismusokat, vagy tudósíts, hogy másvalamit küldjek - mert nem akarom Garay még tiszta nevét a közönség előtt megszég[y]eníteni, s ha rajtam áll, írni fogok, mert már nevezett - egyébiránt pedig, kérlek, tudósíts azonnal a történetekről; mert az egész dolog szívemen fekszik. -

Hidd el, barátom, e meglegedés, melynek örü[l]sz, de melybe bízni nem akarsz, nem pillanatnyi. Egy hónapnál többet töltöttem magányomban, s az szakadatlanul tart, s úgy hiszem, tartani fog, míg bennem erő, hazámban kör találtatik, hogy cselekedhessek. Blázírozva vagyok; de csak az ifjú, a gyermek veszté el örömeit, a férfi épen maradt bennem, s az él, s örül, mint férfihoz illik, fáradva s komolyan. Ha reggel felkelve gazdálkodásomat elvégzem, egy angyal társaságában tölthetek egypár órát, s végre 2-ig

éjfél után dolgozok, s ha e hosszú napban nincs egy óra, melyet vesztenék - mert azokat sem veszünk, melyekben jó emberek társaságában jobbulunk - ha nincs egy pillanat, melyben a rosszszívú nagyvilág érzeményeimet sértené, nem mondhatom-é bátran estve; boldog valék. S az vagyok, barátom, boldog, mint kevesen, mert megelégedett, s az, mert meg vagyok győződve, hogy éltem nem folyand el hasztalan, s hogy ha egykor pihenni megyek, habár nem is nevemnek, legalább tetteimnek nyoma elveszni nem fog.

Svájci utam már mintegy 20 írott ívnyire nevedett, s ha Márciusban hív kezdet szoríthatom végre ismét, átmegyünk az egészen, melynek ez legfeljebb fele. A munka mívész tekintetben talán hibás, de éppen e hibái által hasznosabb, szeretem írni híreimet, de vannak más dolgok, melyeket még inkább szeretek, s melyekért azt szívesen feláldozom, s habár sok - mint példának okáért az, mit a zsidók emancipációjáról tegnap írtam - a könyvben helytelen, hazámra nagyon is helyin van, s azért tevém belé. A Hitel nemcsak könyv, a Hitel valami több, nemesebb; a Hitel egy hazafiúi tett, s ilyen leend némi részben svájci utam is: habár kisebb mértékben. Sz[échenyi] egész erejében találá a múltat, s harcot kezdve vele, ő az áldott rontó; s megmutatva az előítéletet s önséget egész mezítelenségében, helyt csinála nekünk, hol építsünk. - Eljött az idő, hol végre a nemzetnek, mely múltja hibáirul meggyőződött, irányt kell adnunk, s ér leend éltem iparkodása. A napló formája, melyet választék, sok szabadságokat enged, melyekkel bő mértékben élek, a belletristiai forma, s az itt-ott beszótt elbeszélések csak arra íratnak, hogy a cenzort e nem politikusnak látszó munka iránt kegyesebbé, a közönséget hajlandóbbá tegyék. -

De most politikus életemről. - Tudod, hogy ittlétemnek főoka a követség; mindeddig érdekesebb tárgy elé nem fordulván, csak kisebbekben szólhaték, s tapssal, egyébiránt közelg a jövő Congregatio, s vele a pillanat, melyben nagyobbakban is fellépek, s úgy hiszem, el fogom érni célomat. Palóczy, kinek a Megyében biztos többsége vagyon, megígérte, hogy minden befolyását számomra használandja, s van valami bennem, ami arra int, hogy törekedésem hasztalan nem leend. - Popularitás, hála az Égnek, nálunk is szükséges, s ennek megszerzésére én e módokkal élendek.

1ször Írok egy munkát a jobbító tömlöcökről - mely nagy részint kész, s Januárius végéig - ha Julius munkáját megkapom - jobbítás végett kezeid között lesz. - Borsod évek óta tömlőcépítésről gondolkozik, s tervkészítés végett felszólítá már Vayt is, remélhetni tehát, hogy ezen 1000 példányban nyomtatott, s egészen a Statusok közt gratis elosztott munka nemcsak nevemet ösmeretessé, de kedvessé is teendi. Utam tapasztalásinak egy részit ajánlom így a Borsodiaknak, s ha már hízelgés néptömegnek szükséges, úgy tartom, férfihoz illőbben azt nem tehetem, mint így, hol egyszerre jót teszek.

2szor A Kaszinó tagjává váltam, s így az egész ifjúsággal, mely már most felém kezd fordulni, szorosabb öszveköttetésbe lépek.

3szor Két társaságot alakítok; melyeknek már most is terve készen fekszik fiókomban, s csak a jövő gyűlésre vár - egyet az oskolák, a másikat a gazdaság előmozdítására - egyet 1, a másikat 2 fl. p. p. Actiájút, s általog egy sokasággal szövődöm öszve, mely nagyrészint legalább az enyim leend.

Helyheztetésem nehéz. Nevem, Mágnasságom, Vallásom, minden ellenem van, s csak ha V[ár]megyémet mintegy kényszerítem választásomra, remélhetem azt. Abba a

helyheztetésbe kell hoznom Borsodot, hogy el ne mellőztessem, s csak ha ezt elérhetem, remélhetek biztosan. Egyébiránt nem ijedek meg feladásomtól, mert azon meggyőződés, hogy csak mint követ használhatok igazán, minden nehézségek legyőzésére erőt ad.

Themised mikor jön ki? s nem lehetne-e belé egy articulust a halálos büntetés ellen írni? mire e pillanatba nagy kedvem volna.

Kérlek, küldd el e biztos alkalommal Kossuth benevolumját, ha lehet; de mindenesetre Ráday actioját, melyre a jövő gyűlésre elkerülhetetlen szükségem volna, ha másképp nem, talán Szemere vagy Ráday által kaphatnád meg, s jó, ha előre készülhetek, mert e nehéz tárgyban sem hallgatni, sem magamat ok nélkül kompromittálni nem akarom. Írjál pedig mennél többet s többször, mert ha magányos boldogságomnak egy hibázik, az egy barát; s leveleid azt, habár képzeletben is, előmbe hozzák. Elj boldogul, mennyire érdemled, s habár nem olyan e világ, minőnek boldog ifjúkorunkban álmodánk azt, egy mégsem csalt, az: hogy rajta barátot találhatunk, hívet, s igazat, mint te nékem, s néked

Eötvösöd

38. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. január 5.)
[Sály], 5/1 838

Kedves barátom!

E pillanatban vevém leveledet; melyért elhavazott útjaink végett elébb nem küldheték, vedd köszönetemet mind magadnak, mind Benyv.; kinek hasznos tanácsait e vitában mindenesetre követni fogom. - Rádayt társaitul beszédemben elkülönözni nem vala szándékom, csak azért említém magát, mert a többiek nevét még nem ösmérem; amennyi rajtam áll ez ügyben, tenni fogom, s noha inkább e megye lelkesülésétül, mint ékesszólásomtól várok közrészvételt, abban egy pillanatig sem kételkedem. Fájdalom, hogy e közvélemény nyilatkozásai nálunk oly csekély befolyásúak, s a szenvedő részére alig eszközölhetnek más enyhülést, mint azt, melyet megbecsülés minden jobb ember keblében gerjeszt. Congregatiónk Február 5^{kén} lesz, s csak ez, s az akkor előforduló nevezetes tárgyak tartanak még itt, honnan egészségem állapotja végett rég el kellene mennem. - Bajom, melyből őszkor az Orvos Urak kigyógyítani nem akartak, noha magamat minden orvoslásmódnak alávetni kész valék - mint magad tudod - most új erővel kitört, s alig fogom kikerülhetni a nagy kúrát; egyébiránt Februárig koplalással - amint reménylem, károm nélkül - kibírom, s mindég az marad vigasztalásom, hogy e bajt nem érdemlém; s férfiasan tűrtem. - Ha valamit küldeni akarsz (az említett paquet iránt pedig kérek, hogy tedd), küldd Miskolcra Adreszem alatt Bakos Vasáros boltjába, honnan minden nekem küldött paqueteket megkapok; de küldjed mennél elébb, hogy másokkal is közölhessem, mert jobb, ha ily tárgyban sokan, mintha egy készül. - Svájci utamon dolgozok, bár most, amint gondolhatod, valamivel kedvetlenebben - tavaszkor egyébiránt mindenesetre elkészítem, úgy hiszem, lesz anyag, melyből segítségével egy jó munka alakulhat, akarattal valék hosszabb, hogy annál szabadabban törülhessünk. - Helyhezetem (melyet reménylem, egykor közelebbről fogsz megnézni) kellemetes, független - s ez egy szó egy mennyországot rejt magába.

Egyébiránt egy hibája van levelednek, keveset vagy inkább semmit sem írsz magadról; s mégis gondolhatád, hogy az, kivel 831-ben töltöd az újesztendei éjszakát; kit annyi év s viszontagság csak mindég szorosabban láncola szívedhez, szívesen hallana egyszer ismét Lacijáról valamit; egy szót nem a férfitul, kit az élet elkomolyíta, a férfihoz, ki tenni kezd; hanem Lacitul, az ifjútul, ifjú barátjához; mert hisz nekünk is vannak még ifjú pillanatjaink, s ha Ciceró csudálkozhatott, mért nem nevet két találkozó Augur egymás szemébe; csudálkozott volna, s talán még inkább, mért nem sír két barát egymás kebelén, ha találkozik. Felelj s sokat magadrul, ha lehet; s ha e levél gyávaságán elcsudálkoznál, emlékezz, hogy Sa[l]saparillával élek. - Köszöntsd Ribordyd, s kövesd meg nevemben, hogy mindeddig nem feleltem levelére, elébb nem volt egy óráim se szabad, most pedig alig tudom a szükségéseket folytatni. Szíves köszöntésedet megvizsem Géniuszomnak, ki már most is lázítgat nem jövő barátim ellen. - Beszédemben leginkább azon nyargalok - mily szörnyű, ha egy ország főbírószéke a hitelességet elveszti; szinte konzervatív színe van az egésznek, de meg fogsz vele elégedni, főképp a törvényes résszel, mely nagyatyámra emlékeztet. - Szeretném, ha a Pesti cong[regatióról]. tudósítnál, csak a Resultátumokrul legalább. A paketet küldd el mindjárt, s köszöntsd valamennyi barátimat

Eötvös

0. TOLDY FERENCNEK

(Körlevél)

(1838. április)

Tekintetes Orvos Doktor, m. kir. egyetemi Professzor, s m. tud. társ. Titoknok Úr,

Egyike azoknak, kik a pesti vízáradás által leginkább szenvedtek, *Heckenast Gusztáv* könyváros és kiadó úr.

Kik a magyar literatúra iránt némi részvéttel viseltetnek, ösmerik e nevet, mely néhány év óta majdnem minden újonnan megjelent munka címlapján olvasható, s részt is vesznek bizonyosan annak sorsán, kinek ügyünk iránti érdemei tagadhatatlanok, és csak örömmel vehetik azon hírt, hogy felsegítésére tehetnek valamit. -

Példaként tartva szemem előtt azt, mit angol és francia írók több ízben is tettek a magoknak érdemeket szerzett kiadókért, s azon érzelemtől vezéreltetve, hogy ily részvételre Az igenis érdemes, ki alig fejlődő literatúránknak majdnem egyetlen kiadója volt oly időben, midőn nem veszély nélküli lehetett e merény - azért is készséggel ajánlkozám *Heckenast* úrnak, egy literatúránk jelesebb írói által baráti ajándékként készítendő munka szerkesztésére: mivel kecsegtető vala reám nézve azon remény, hogy illetén vállalat által oly férfiakkal léphetek társaságba, kik, mint a Tekintetes Úr, teljes mértékben érdemesek azon díszre, melyben nevök áll a nemzet előtt, - s mert biztosan reményelem, hogy azok, kik munkáikban annyi magas érzelem bizonyítványt adtak, ámbár ösmeretlen által felszólítva, nem fogják megtagadni részvétöket.

Tárgya a munkának minden, mi a szépliteratúra tág köréhez tartozik, legyen az próza vagy vers.

Becsés választát ez ügyben a forduló postával *Heckenast Gusztáv* címzete alatt elvárván, a vállalat pártoltatása esetében egyúttal a remélhető kézirat ivszámát is közelítőleg kijelöltetni kérem.

A kézirat beküldésének határideje június vége.

**Megkülönböztetett tisztelettel
Báró Eötvös József**

Pesten, Áprilisban 1838.

41. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

**(1838. május 16.)
Sály 16/5**

Kedves Barátom!

Ide mellékelve küldöm Borsod v[árme]gyének indítványomra hozott határozatát a Duna szabályoztatása iránt: avval a megjegyzéssel, hogy miután beszédemben egy nemzeti kölcsönt említék mint azon egy módot, mely a cél elérésére legbiztosabb, a Rendekben oly kevés ellenkezést találtam, hogy ennek utasításba való felvételét biztossággal ígérhetem. - Voltak ugyan - amint gondolhatod - ellenszegülők is, s mint nálunk közönségesen a Statusok legőszebb, habár nem is legtiszteletreméltóbb urai közül; de szavok régen elrekedt, s hangosabban szól az ifjúság; hisz úgylis nem a Rákoson tartatnak többé országgyűléseink, s talán végre a rákok is által fogják látni, hogy benne többé helyök nincsen. -

Ami tenmagadat illeti - mert hogy említettelek, a tárgyból gondolhatod -, örömmel mondhatom, Borsodban ócsárlóid még hallgatók, s ha volna is itt-ott egy titkos ellened, a közvélemény nem változott erántad, s úgy hiszem, nem is fog változni, legalább míg nékem lesz szóm e v[árme]gyében, s benned azt fogom ösmérni, kit most tisztellek. -

Ha gyenge tehetségeimnek valahol hasznát veheted, tudasd velem; itt Sályba leveleid mindig megtalálnak (par Harsány-Sály) s légy bizonyos arról, hogy senki inkább nem tisztel, mint barátod

Eötvös

42. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. május)

Kedves barátom!

Éppen most veszem leveledet, s ami úti terveidet illeti, csak azt mondhatom, hogy józanoknak gondolom azokat, s boldognak tartandom magamat, ha hitelem vagy személyem vagy akármivel, mi hatalmamban áll, hasznodra lehetek. Az egyes ember

szereti múltját, mint nemzetek történeteiket, mert büszkébben nézhetünk mi is vissza azon időre, melyben jobbak valánk, s lelkesebbek; s így szeretem én múltamat, s vele téged, ki ifjúságom kevés boldog pillanatjainak mintegy perszonifikációja vagy. Élj velem, amint élhetsz, s szeress. -

Bizonyos okoknál fogva, melyeket nem közölhetek egészen, sokat kell írnom. Újságokba s versek által levelezek, s azért szükség, hogy mentül több jelenjék meg, főképpen a Társalkodóban, mely mindég kezei közt van. Az első dal ugyanazon fel- s aláírással a Társalkodóba való. A tavasz dalok, amint azokat egymás után küldeni fogom, mind az Athenaeumba valók.

Máriához

REMÉLJ!

Et qu' enfin seul et nu, vous voguez solitaire. -

Victor Hugo.

Reményed elmúlt, pusztán áll jövőd
Így szólsz sohajtva, s én hiszem neked
Könnyen megösméri a szenvedőket
A szív, mely önmaga már szenvedett.

S oh én szenvedtem, úgy mint te; szenvedtem,
Mit nem gyanít a zajgó néptömeg,
Fájdalmakat, melyekről nem beszéltem,
Sok bánatot, mit ők nem értenek

Mert lám szerettem én is szebb napokban,
Inkább szeretni földön nem lehet,
S én is csalódtam, s néma bánatomban
Én is elátkozám az életet.

S ha volt egy szív, mely szívemet megérté
Mely értem érezett, egy hív kebel,
Ő rég pihen, s a néma sír fölébe
Az elhagyott hiába térdepel.

A múlt napok nem fognak visszatérni,
Hiába ültetem virágimat.
Mért könnyezel? nem fogja senki kérni,
Nem bánja senki most fájdalmimat.

Magam vagyok! ily ifjú s elhagyatva
E nagy világon, hol szeretni kell.
Ki bánja ezt? ők sorsomat irigylik
S e pusztá fényt nem ösmert terhivel.

Oh hidd nekem, ha ajkaim mosolygnak
S ha néha felderül ez arcokon,
Én bús vagyok, mert szívem nem felejthet
S nem tud remélni annyi sírokon.

Én bús vagyok - de te, ki még szerethetsz,
Kit gyermekek mosolyának körül,
Ki jó maradtál, mondd - mért nem remélsz te?
Ki még szeretni tud, az még örül. -

Ó nézd a rózsát, mely a téli tájon
Oly búsán áll, komor s virágtalan,
Új zöld borítja újuló tavasszal,
És száz virágot látsz majd ágiban,

S a szív, mely egykor elragadva érze,
Mely úgy feszült gyönyör érzelménél,
A szív nem vetné messze téli álmát?
Nem hajtna új virágokat? *Remélj.*

April. 2^{kán}

E. J.

Ezt kérlek, jobbítsd, ha akarod s jónak látod, de add Helmeczynek mentül előbb,
természetesen ugyanazon aláírással. -

TAVASZDALOK.

KÉTELKEDÉS.

Azt ki mondja meg nekem?
Népdal

Mi az, mi ott fejrlik
A hegynek oldalán?
Még hó maradt a télről?
Vagy már virág talán?
Ki tudja? -

S ha néha emberek közt
Kerüld hívedet;
Ez megvetést jelent-e?
Vagy tán szerelmedet?
Ki tudja?

TAVASZ**Forget fulness****Byron**

Ah szép napok, ti szép napok,
Mi messze, messze szálltatok,
Vágyak, hová repültetek,
Hová, te szép reménysereg?

Im a tavasz most visszajött,
Egy fecske száll szobám előtt
Lám messze földről jönnek ők,
Ti még sem jöttetek velök?

Vagy már örökre tél leszen
E jókor hervadt keblemen,
S nincs több remény e föld felett?
Mért bántszt tehát, emlékezet? -

E két dalról magam sem tudom, jók-é vagy rosszak, ha tehát nem elégszel meg velek, ne nyomasd ki, tudod, egészen rád bízom magamat, s nem bánok egypár árva dalt, a kellemetes érzemény, mely által ébredtek, megvolt, s ez elég. S most áldjon Isten, s mondd Helmeczynek, hogy Társalkodójában helyet tartson számomra, mert Angliából anyámhoz írt leveleimet, melyeket rendbe kezdek szedni, egészen neki szántam. Maga se fogja tudni, mi lelt, de ki tehet róla, hogy ily szép prenumeránsai vannak, s hogy barátod oly bolond, s mindég egy-két embernek ír, s oda, hol legbizonyosabban kezekbe kerül. Postillon d'amournak a basszista újságíró eddig még nem használtatott, de úgy hiszem, kárára nem lesz; s a többit nem bánja. Még egyszer kérlek, a tavaszdalokat csak úgy add ki, ha jók, a Reméljt mindenesetre, mert nevem nélkül jön ki, nem bánom, egyébiránt szeresd

barátodat Eötvöst

Terveimről még nem mondhatok semmit, egyébiránt Júniusba találkozunk kell Svájci utamért, vagy én jövök hozzád vagy te Sályba. -

43. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1838. június 7.)
Eperjes 7/6. 1838.

Igen tisztelt barátom! Éppen most veszem máj. 28-án írt leveledet, s habár szíves köszönetnél más okom felelésre nincs, írok mégis, mint ki mindég inkább azt követem, mit a szív, mint mit az ész parancsol. - Szavaid búsak, s megvallom, fájdalommal olvastam a levelet végig, melyben annyi reménytelenség van s annyi levertség, s mégis annyi való. Hazánk jelenje bús, de nem olyannyira, hogy egy szebb jövődő magvait nem hordaná magában, s hogy nem lehetne, nem kellene reménylenünk. - Elhiszem, néked, ki e mozgalmakat elkezded, s ki a nemzetet haladásra felhíva, most több tévedést, mint célszerű ipart látsz magad körül, fájdalmas lehet ez állapot; s mint minden kezdő,

úgy te meg nem elégedhetsz míveddel, mely annyira nem az, mit egykor képzelél, de nem úgy mi, kik érezve, hogy haladunk, áldjuk istenünket, hogy a stagnáció végre elmúlt; mert hisz bármily vészek között kormányozni lehet a hajót, csak azt nem, mely áll. - Magyarország egy káosz, nincs egy jó vagy rossz elem, mely nem léteznék tömegében, de nincs egy sem, melyet már kifejtve találánk, de e káosz megindult, s azért ne félj; ki fog fejteni, mint e nagy világ, melyen élünk.

Várhatunk-e 39-től többet, mint 32-től, nem tudom, sőt nem hiszem, mert noha én részemről a kormány jószándékain nem kételkedem, sőt köszönettel ösmérem el minden érdemeit, főképp ez utolsó időben, nem hiszem, hogy a nemzetben még most bizodalomra akadhasson azon kormány, melyen kételkedni szokássá vált s melyet gyűlölni annyian tartották századokig hazafiságnak. - Nincs semmi oly helyreállíthatatlan, mint a bizodalom, főképp népnél, mely politikában, mint vallásában soha nem bír meggyőződéssel, hanem mindég csak hittel, s melynél a való s nem való mindég csak előítélet, annyival megrögzöttebb, mert oktalan. - Véleményem szerint még akkor is, ha a kormány valóban józanabbra változnék, egy új generáció szükséges, hogy vele kezdet fogjon; de most várhatjuk-e ezt; mondd meg te, vagy mondja meg akárki, mit akar a kormány? mondd meg csak egy alapelvét, csak egy elhatározott célját; s hozzá állok. De most nem áll-e a Saisi bálványként fátyolozva előttünk; néha áldást osztva, mint most, néha fenyegetve; néha kegyesen; s ismét anélkül, hogy valami környülmény változnék, iszonyúan szigorú: s vajon így lehet-e pártja?

Egyesek, mint te, kik magasabb állva, s egy tervet alkotva iparkodásiknak, nem a személyt nézik, hanem a tettet, bizonyára pártolni fogják a jót, bármily oldalról ajánltatik, de várhatjuk-e ezt a sokaságtól? Én nem hiszem.

Ami tehát a pillanatot illeti; véleményem szerint a legjobb politika az, mely minden életkérdéseket, amennyire lehet elmellőz, s inkább materiális dolgokkal foglalatoskodik. - Véleményem szerint jó volna, ha a Duna-reguláció szükségéről - melyet most Sárosban is átvittem - valamit írnál; mindég impulzust adtál a közvéleménynek, s jobbat nem adhatsz.

Az ég adja, hogy soraim egészségesen találjanak; szükségünk van reád, s azért erősen hiszem, hogy meg fogsz gyógyulni; a jövődöt pedig ne féltsd; még botlik a gyermek, de járni kezd, s nyőni fog. - Él boldogul, s tudósítsd mély tiszteletemről azt, ki által e kíván[a]tom teljesülni fog.

Eötvös Jos.

44. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1838. július 1.)
Sajo Lád 1/7

Kedves barátom!

Elkerülhetetlen foglalatosságok, és a bizonytalanság, mely jöttödöt velem eddig mindég csak remélteté, Szabolcsba vezetnek. Ha távollétem alatt Sályba jönnél, lakjad házamat - hol elfogadásodra minden készen vagyon - mint a magamét, s próbáld meg, nem

tölthetni-é egypár napot Fáynéval, ki várva vár, s az első pillanatban az én, később ön barátját, reményilem, le fogja tudni tartóztatni. Örökre

hív Eötvösöd.

Mintegy 7^{kén} honn leszek. Könyvszekrényem kulcsai íróasztalom bal fiókjában fekszenek szolgálatodra, a fiók nyitva van.

48. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1841. március 1.)

Sály 1/3 841

Tisztelt barátom!

Körüljárva Borsod- s Szabolcsban, az utolsó két hetet pedig majdnem kizárólag Sz[ent]-Mihályon töltvén, hol Emil betegen fekszik, csak most jutott arra időm, hogy ígéretem szerint írjak. Ahol jártam, mindenütt, s mindazoknál, kikkel e tárgy iránt szoltam, a Hírlap annyira köztetszést nyert, hogy - kivéve természetesen a haladás megrögzött elleneit - nem találtam csak egyet sem, ki e részben veled egyetértene, sőt ha azon aggodalmakat, melyeket e lap némelyekben gerjeszte, közöltem is, mást felelne, mint hogy egyáltalában benne osztoznia nem lehet. - S evvel kívánságod szerint megfelelttem kérdésedre; most legyen szabad nyíltan s őszintén szólanom hozzád magadhoz, kinek nézetei talán különbözők azoktól, melyeket én követek, de kinek országos állását sokkal hasznosabbnak s hatását jótékonyabbnak tartom, mint hogy tökéletes igazságra nem érzésem magamat lekötövezve iránta, habár azon veszéllyel volna is, hogy barátságod, mely szívemnek oly kedves vala, ezáltal csökkenni fog.

És a P[esti]. Hírlap ellen való fellépésedet oly dolognak tartom, mely minden most történhetők között a legkárosabb, s melyről, mint Mirabeau Sieyès hallgatásáról, elmondhatnám: c'est une calamité publique. Figyelmessé téve azok által, miket, midőn utolszor veled valék, a Hírlapról mondtam, mihent hazajöttem, vezércikkelyeit az elsőtől az utolsóig végigolvastam, s ha erántok való véleményemben csalódtam is (mert én megvallom, jól megfontolva mindent, őket lázítóknak nem tartom), legalább azon meggyőződéshez jöttem e cikkelyek olvasása után, hogy ellenek való fellépésed nem e lap szerkesztője, hanem erántad csökkentené meg a közbizodalmat, hogy pedig ez a közügynek legnagyobb kára nélkül nem történhetik, azon, úgy tartom, senki kételkedni nem fog. - Jól tudom én nézeteidet a közvélemény iránt, s magam is egyike lévén azoknak, kik inkább magok lábain állnak, mint hogy a tömeg által felemelve ide s tova hurcoltassanak, helyeslem e nézeteidet. A közvélemény eszköz, a többségnél ön-, egyes becsületes embernél a közjó előmozdítására, de eszköz mindég s nem egyéb; - ki neki néha ellentállni nem tud, s labdaként kezébe adja magát, mint labda, pillanatokra magasra jut, de csak hogy annyival inkább süllyedjen ismét; a jövő nagy férfait nem a kor kedvenceiből szokta választani, s annyi emlék között, mely való érdemnek állíttatott, nincs talán egy, melynek mintája nem készülhetett volna azon sárból, mely az élő érdemesre hajíttatott; de mindemellett a közvélemény hasznos eszköz marad mindég, s éppen mert a leghatalmasabb, azért szorgalmatos munkás, mint te, nem veti ki kezéből a legszükségesebb eseten kívül; hogy pedig a jelen eset nem tartozik azok közé, arról kételkedni nem lehet; nemcsak mert most, hol a vidéki véleményeket ösmerem, biztossá tehetlek, hogy e lapnak hatása távolról sem oly kártékony, mint gondolád, de mert még

azon esetben, ha ez volna, fellépésed - bármi nagy legyen is annak fontossága s tekintete - azt nem fogná változtatni.

Te a haladás embere vagy, mit ez ügy mellett tevé, több, mint hogy barátaid vagy elleneid valaha elfelejthetnék, a Hírlapban nincs egy elv, mely nem volna Stadiumodban felállított elveidnek világos következménye, s vajon ha ellene fellépnél, azokból, kik elleneid, már csak azért is, mert név, mint a tiéd, nem lehet irigyek nélkül, nem találkoznának-é számtalanon, kik e lap védelmére felszólalnának, csak már mert Téged ellenei között látnak? Vajon nem fognának-e tátott torokkal változékonyságodról kiabálni s végre magokkal ragadni azon egész csoportot, mely emelkedni gyenge, megelégedni aljas állásával hiú, abban keresi egyenlőségét, hogy minden ellen, mi magasabban áll, harcra kél; hidd el, barátom! nem lehet más következése fellépésednek, mint ez, s ki azon bámulatot, melyet barátidnál ezen dolognak csak mendemondája gerjesztett, azon kárörömet, mellyel a haladás ellenei felőle szóltak, látta s hallotta, az nem kételkedhetik ebbeli meggyőződésed helyességéről, s ha a közjó csakugyan szíven fekszik, nem tehet mást, mint arra kérni, hogy e feltételről mondjál le.

Hazaérve, kevés napokkal később levél által tudósítottam, hogy egyvalaki Heckenastnál e tárgy iránt szolt, s hogy a Hírlap szerkesztősége igen szeretné ösmerni mind a te, mind szegény magamnak nézetét, én e dologban írtam Szalaynak, s e levélnek kivonatját, amennyiben tisztán a tárgyat illeti, e sorokhoz rekeszttem, nemcsak mert kötelességemnek tartom tudtadra adni, miket felőled írtam, de mert a Hírlap utóbbi cikkelyeinek mérsékeltebb hangjából ítélve, a levél, mely Kossuthnak kezébe jött, talán nem egészen hatás nélküli vala.

S most még egyszer kérlek, engedj meg nyíltságomnak, mellyel e fontos tárgyban tanácsot adni merészelttem, mely tőlem nem kéretett, sőt hihetőképp nem is váratott talán, a nyíltság, mellyel utolsó beszélgetésünk alatt velem szóltál, kötelességgé tevé ezt, s ha véleményed más, e rövid pillanatok, melyeket levelem olvasása elrabolt, legalább jó szándékból vétettek el tőled.

Egy idő óta távolabb kezdénk állani egymástól; ki ennek oka, én nem tudom s nem akarom megvizsgálni, s ha a jövőre tekintek, s látom azon bizodalmat, melyet te felsőtáblánk oppozíciójába helyhezels, s én nem oszthatok, félek, barátom, idők jöhetnek, hol még távolabb esendünk; hála az égnek, hogy egyike vagy azoknak, kik nagyobbak, mint hogy csak azoktól láttassanak, kik mellettek állnak, s bármennyire elkülönözve, bármennyire taszítva, viszonyok által attól, kivel egykor kezdet fogni ifjúságomnak büszkesége vala, én, ki éltetemet a haladásnak szentelém, meg fogom látni távolról is azt, ki honunk haladását megkezdé, s nem felejteni soha; hogy ki nehéz ösvényen az első lépést megtevé, ki először ki merte mondani a szót, midőn az még minden inkább, mint népszerű vala, ezerte érdemesebb, mint mi, habár mérföldeket haladnánk ez ösvényeken, habár egész könyveket íránk ez egy szó felett.

Tisztelő barátod
Eötvös

A levél melléklete (részlet egy Szalaynak írt levélből):

Széchenyi haladás embere, oly mértékben-e, mint mi? vagy talán valamivel kisebbben? nem tudom, de haladás embere mindenesetre, s olyan, ki arisztokratikus formái által mágnesi tömegünkre sokkal inkább hathat, mint bárki más, ha nem volna is viseletében azon okosság s ügyesség, mely éppen meggyőződés nélküli sokaságok vezetésére elkerülhetetlen.

Széchenyi hazánkban a haladást megkezdé, s ha nem volna más, már mert neve ezen haladással felbonthatatlanul öszvekött, érdekéből nem kívánhatja, hogy e pályán már most megálljunk, s ez az, mi őt arra bírja, hogy a Hírlap iránt elégedetlenségét némely barátjai előtt kijelentse, mit ezek baráti közlésként talán sokkal helyesebben elhallgattak volna.

A Pesti Hírlapban kimondott elvek oly tisztán és keserűen állnak elő, hogy ha ezen lap így folytatódik, szükségképp a mágnesi opposícióba szakadás történend. Minthogy tehát Széchenyi ezen szakadástól fél, s azt mindenesetre időelőttinek tartja, a Hírlap őtet ki nem elégítheti, nem mi az elveket illeti (mert hisz a Hírlapba nincs egy elv, mely nem volna Széchenyi munkáinak világos következtése), de csak a tónusra nézve, melyet Széchenyi, s melyet sokan, kikkel szóltam, szerfelett keserűnek tartanak, oly időben, melyben még a reakciónak sehol jelei nem mutatkoztak, s oly arisztokrácia ellenében, mely ha nem is benső érzelmeiben, legalább tetteiben józanabb s nagylelkűebb Európa minden nemes testületénél.

Ez Széchenyi nézete, hibás talán, de mindenesetre olyan, mely eddigi életével ellentétbe nem áll, s talán szerfeletti óvakodás, de bizonyára nem rossz elveknek következtése, s annyival természetesebb, mennyivel bizonyosabb, hogy ezen a jövőtől várt rossz következtések már most is a hírlap első 10 számai után mutatkoznak, s annyival ijesztőbbek, mennyivel inkább észrevehető, hogy e viszálykodások, melyek most Zsedényi s hozzá hasonló urak által tapsolva fogadtatnak, a kormányi párt előtt váratlanok nem valának.

Hogy Széchenyinek nézetei figyelmemet magokra vonták, hogy látva egyfelől a kormány embereinek rendkívüli örömét, másfelől pártomnak szétesését s meggondolva, hogy a cenzúra mindent, mi a Hírlapban a kormány ellen mondatnék, kitörülván, s csak azt hagyván meg, mi megyei hatóságaink ellen mondatik, sokakat municipális szervezetünk ellen fellázíthat, én is nem tagadtam e vállalatnak részletes veszélyeit, sőt azt sem, hogy első következtésként talán visszalépést látandok, teljesen igaz, mást nem mondtam, s nem hittem soha.

Hogy Kossuth talán jobb tenné, ha előadásait néha mérsékelné vagy legalább az eddig történeteknek felszámolása által enyhítené, elhiszem. Véleményem szerint nem ártana, ha néha mágnesi opposíciónk egyes tagjai melleselegesen említve dicséret által oda édesíttetnének, hol meggyőződés őket soha megtartani nem fogja, ha kimondatnék, mit remél a haza mágnesaitól, mit vár ily szép előzmények után, hogy így, miután már a hiúságot soha a politikából kirekeszteni nem lehet, neki oly irány adatnék, mely hasznossá válhat. Mindez, mondom, történhetne anélkül, hogy a Hírlap szilárdsága által szenvedne, mindez jó s tanácsos volna talán, de véleményem szerint mégis mindez olyan, minek hiánya engem soha arra bírni [nem] fog, hogy a Hírlap ellen, míg az e megkezdett pályán tovább halad (azaz valóban nem lázít) nyilván csak egy szót szóljak.

Igaz, fognak történni visszalépések, mihent a bírhatási jog, törvény előtti egyenlőség, adó s. a. t. a felsőtábla szőnyegére kerülendének, az opposíció el fog oszlani, pedig annyival inkább, mennyivel tisztábban kifejté a Hírlap eddigi elveinek végkövetkezéseit. A nemzet, mely múlt országgyűlésünk alatt a fejlődő erőnek tapsolt, fájdalommal fogja látni ezt, s nem fognak hibázni, kik e visszalépést egyenesen a Hírlapnak tulajdonítandják, s talán nem egészen ok nélkül, szemére fogják hányni szerkesztőségének, hogy erős hangja által az önérdékeket üdvös álmokból felrázá, s idő előtt szétosztatá azokat, kik még egypár évig együtt mehettek vala, de teljes meggyőződése szerint ennek később vagy előbb meg kellett történni úgyis, s végre még nagy kérdés, nem hasznosabb-e, ha az alsótábla küldői e tárgyak iránt felvilágosíttatnak, mintha a felsőbbnek kisebbsége még egy ideig tovább hangoztatja szabadelvű nyilatkozásait. Úgyis nem ágaiban, gyökerében kell jobbítani nemzetiségünk beteges fáját, s csak ha földjét körülkapáltuk, viruland magas sudara, ha ezt nem tesszük, oltványaink el fognak romlani, bármi nemeseknek látszassanak is.

Ez véleményem a Hírlapról, ha a pillanatot tekintem, osztom Széchenyi véleményében, s hiszem, hogy egy időre visszalépésekre vezethet: ha a jövőt, meg vagyok győződve jótekonyságáról, mindenestre pedig soha, míg mostani színét megtartja, ellene fellépni nem fogok. Ha Kossuth a felsőtáblának opposícióját hasznosnak tartja, s szétosztatni nem kívánja, jól teendi, ha lapjában, amint előbb érintem, némely hiúkat kecségtetend, főképp azért, mivel e hazában nem hibáznak, kik szándékait már most is kétségbe veszik.

(Utóirat Széchenyinek:)

Ez nyilatkozásom a Hírlap iránt, melyet szükségesnek tartottam, nehogy tiszta szándékaid valaki által félremagyaráztassanak, úgy tartom, amint elébb mondtam, hogy e sorok Kossuthra hatás nélkül nem valának. Kérlek, tartsd e sorokat egészen magadnak; - ha valamit parancsolsz, leveleidet utasítsd par Harsány à Sály.

51. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1841)

Ha lehet, kedves barátom, jer, ha csak pár pillanatra is hozzám. Márytól irományokat kaptam, melyeket szívesen közölnék, s nem hagyhatom el lakásomat, mert egy zsidóra várok, kitől öcsém számára pénzt veendek fel

Eötvös

52. BEREZ KÁROLYNAK

(Töredék)

(1843 v. 1844)

(...) Nem tudom, mennyire ismeri ön helyzetemet, ha azonban nem ismerné, biztossá tehetem önt, hogy szülőim megbukása által minden vagyontól megfosztva, kizárólag munkám szerzeményéből élek, ami minden iparkodásom mellett - s hogy nem henyélek,

**ön is jól tudhatja - alig elég, hogy magamat a szükségeseikkel ellássam s adósság nélkül
kijőjjek. (...)**

53. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. április eleje)

Kedves Lacim!

**Minden pénzből kifogytam, s igen leköteleznél, ha csak addig, míg Pesten ismét
meglátjuk egymást, 50 fr. p[engő]. p[énzben]. kölcsön adhatnál, sőt ha szükséges, mihent
Pestre jövök, a pénzt azonnal ide Pozsonyba a gőzhajó által felküldhetem. - Ha
hatalmadban nem áll e kérésemet teljesíteni, kérek, írd meg azonnal, ha számolhatok
reá, hozd ma ebédre magaddal.**

Híved Eötvös

55. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. július 28.)

28/7

Kedves Lacim!

**Tegnap vettem Heckenast által az 500 frt. p. p., melyekért ezennel köszönetet mondok,
egyszersmint kijelentvén, hogy szorgalmas közmunkásságomra nemcsak számolhatsz,
hanem ha valamely tárgy iránt célszerűnek látnád, hogy éppen én írjak, velem
diszponálhatsz. Ami személyes nézetemet a cikkelyek folytatására nézve illeti, most,
miután a centralizáció iránti nézeteink nagyába kimondattak, és a kérdés jó térre
állított - minek egyik jele mások között az is, hogy az irántunk elébb mutatkozott
reakció mindég inkább szűnik, s barátjaink szaporodnak - általános nézeteinknek azon
részét, mely a törvényhozást illeti, akarom kifejezni. - Az egyes Cikkelyeket nem fogom
oly szoros öszveköttetésbe hozni, mint itt, az egyes részek csak a bévezetés és béfej[ez]és
által fognak öszvetartatni. - E bévezetésben fel akarom állítani s bébizonyítani, hogy
Magyarországnak egy közös célra, és egy mindenk által annak esmért eszközre kell
gondolni, ha haladni akar. - A cél Magyarország egysége - nemzeti érdek s érzelmek
tekintetében, az eszköz *törvényhozásunk*. Ez[t] szükséges kiemelni már azért is, mert
proprie ez teszi az ultima differentiát köztünk s Kossuth között. - Ő Magyarország
regeneráció[já]t egyes egyletektől várja; felfogásunk szerint az egyedül a törvényhozás
által eszközölhető. Franciaország minden nemzeti egysége s tökéletesen független bírói
hatalma mellett szolgásgba jutott, Olasz- és Németországban a municípium legfőbb
kifejlődését érte el, csak egy nép volt, mely minden reményeit törvényhozásába helyezte,
az angol, és íme e nép, noha törvényhozása Erzsébet alatt oly állapotban volt, hogy egyes
tagjai a királyné parancsára a Towerbe zárattak, miként fejlődött ki. - Ez a példa,
melyet követnünk kell, erre következik polémia a Híradó ellen. -**

**A másik cikkelyben meg fogom mutatni, hogy törvényhozásunk jelen organizációja
mellett tökéletes institúció, ha megállni, de a lehetőségig hibás, ha haladni kívánunk.**

Hibái - Nem reprezentálja a nemzetet. - Nem független. Verifikáció. Instrukciók - (melynek elsőjét te írod.) Nem perennál, hanem ideiglenes, és azért a municípiumoknak ellent nem állhat - évenkénti országgyűlés.

Mindezen egyes részek igen szép vezércikk materiákat képeznek. A végső reasszumálni fogja az egészt, s egyszersmind bizonysítani, hogy a municipális szabadságnak egyedüli garanciája csak a törvényhozás ezen állásában fekszik. Hogy - mit talán ügyességgel kimondhatunk - egész törekvésünk csak az, hogy miután meg vagyunk győződve, hogy szabad intézményeink, melyek a megyék által védetnek, ha azok a kormánnyal egyenként kintelenek megvinni, mi e municípiumokat egy erős fókuszban - a törvényhozásban - kívánjuk egyesíteni, hogy mi az egyesnek lehetséges nem volna, az 52 kezdet fogó megyének s majdnem éppen annyi városnak, azaz a nemzetnek sikerüljön. -

Tudod, nem tartozom a hízelgők közé, de becsületes szavamra mondhatom, hogy eddigi munkásságod minden várakozásomat felülmúlta. - Barátom, ha a térremonon maradunk s magunkat a vita között továbbra ragadtatni nem engedjük, főképpen Emil ügyetlensége mellett, ki jobb szolgálatot nem tehetett volna, mint hogy a municípiumok védelmét vállalta magára, a győzelem a miénk, legalább azok, kik Magyarországon a szabadság mellett küzdenek, zászlónk alatt állandanak, századunk, minden szabad nemzetek példája mellettünk szólnak. Napjainkban a Centralizáció, hogy úgy mondjam, a levegőben van; csak ne vesz[í]tsd el kedvedet, reánk mindenben számolhatsz - hív társaid leszünk mindég, s ha éppen nagyon elfáradsz, az országgyűlésnek vége van, egypár hétre magunkra vállaljuk egész munkádat is, csak hogy magadat kipihenhesd, csak kedvedet tartsd meg, s gondold meg, a szerep, melyet viszesz, nehéz, de szép, egy nemzetet józan gondolatokra hozni vissza, azt, miről mint ifjak ábrándoztunk, férfi munkásságunk által lehetővé tenni, oly feladat, mely nem soknak jutott, s mely megérdemli, hogy érte egy kissé meg is erőltessük magunkat.

Még így praeventáltunk, hogy a követek az Országgyűlési tudósításokkal meg nem elégszenek, írd meg Csengerynek, hogy oly követek beszédeit, kik pártunkhoz tartoznak, vagy kikeről legalább kívánjuk, hogy úgy legyen, beszédeit terjedelmesebben közölje, s pedig nemcsak a pro et contra in nucleo előadva, hanem amennyire lehet, a diszkussziót individualizálva, a magyarnak óriási hiúsága van, s követeink legnagyobb része oda áll, hol magát inkább tömjénezve s beszédeit terjedelmesebben közölve látja. -

Az ide mellékelt levelet, kérlek, küldd ki Ercsibe, talán öcsém éppen Pesten lesz, ha nem, Fritz Eckstein tudni fog valamely alkalmatosságot, ha pedig nem, add a postára, csak kérlek, hogy a levél kézhez jusson, fontos. -

Ha Trefort Pesten van, kérd meg nevemben, hogy azon flóta-kottákat, melyek lakásában vannak, hozza magával - felhagytam a flótával, és azért ki akarom másokért Bécsbe cserélni. - Emil utolsó cikkelyében egy elmésséggel támadja meg - il n'est pas très fort - ezért ki lehetne őt szidni, mert Treff magát nem nevezé, egyébiránt jobbnak tartom, ha ez elhagyatván, röviden az mondatik, hogy csakugyan nagy baj, ha valakinek neve többet ígér, mint maga bételjesíthet - ezt természet szerint csak Treff se nequam humiliando mondhatja - hogy azonban az nemcsak az ő nevével, hanem némely más nevekkal is így van, pedig nemcsak, mint itt, olyanok előtt, kik franciául tudnak, hanem más neveknél minden becsületes jámbor magyar előtt is, ki például a B[udapesti] Híradó felügyelőnek nevével talán pótlékot vár oly valamiért, minek most mellette csak hiányát

érzi. - Ez nagyszerű gorombaság, igaz, de jó, ha nem hagyunk magunkkal tréfáztatni, és ezekkel az emberekkel csak így boldogulhatunk. - Az első személyes megtámadásra gorombán kell felelni, később nem lesz szükségünk reá, hisz Napóleon is minden émeute-nél csak az első lövéseket téteté golyóval, s ezáltal nem kevés vért kímélt. Éljj boldogul, nőm s ipám tisztel (a Római Paulus Emiliusról is jó volna Treffnek szólni. -)

barátod Eötvös

59. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1844. augusztus 7.)

7/8

Kedves Lacim!

Ide mellékelve ismét egy cikket küldök, keresztelését rád bízom, talán *Mibe reménylhetünk*-nek nevezhetnéd. Egyébiránt ez egészen tőled függ. Annyi kabala után, mely ellenünk tétetik, az agitációnak minden eszközei ellen, melyek főképp in partibus ellenünk irányoztatnak, szükség, hogy létünket mennyivel erősebben valami fennállóhoz kössük, nehogy csak a jövőre építve most bázis nélkül álljunk, ez nem lehet más, mint a törvényhozó test, embereknel, kik oly nevetségesen hiúk, mint ezek, csak rájuk kell fogni, hogy erősek s hatalmasak, végre elhiszik, és úgy lépnek fel, mintha volnának, pedig csak ez kell, a többiek végre még ostobábbak, és soha oroszlanbőrnek tartalmát megvizsgálni elég bátorsággal bírni nem fognak. - S most még egypár szó finánciális állapotjainkról. - Utolszori Pozsonyban léted alkalmával 20 cikkelyt ígértem. - Előre látom, hogy ha a szükséges eszmék taglalásába s később diszkussziójába beléereszkelem, e számot tetemesen meg fogom haladni. - Jelen kontraktusod mellett lehetetlen, hogy több cikkelyért tőled akárminemű honoráriumot elfogadjak, s azért jónak tartanám, ha Heckenastnak exponálnád, miként főképp ha Kossuth lapot kap - mi jóformán bizonyos -, újságunk érdekét minden módon nevelnünk kell; - ha tehát e 20 cikknél többet írnék, a honoráriumot, mely úgyis az első évben az ő hasznokat neveli, vállalják magokra ők, ívét - hogy egyes hosszú cikkelyekre kötve ne legyenek, 100 fr. p[engő]. p[ézn]ért - ugyanaz, mit Kossuth ajánlott. Heckenastnál még egy majdnem 1000 frt. p[engő]. p[ézn]re]. menő adósságom van, ennek lerovását akarnám véghezvinni írásommal; úgy tartom, a prepozícióban semmi érdekeiket sértő nem foglaltatik. Egyébiránt egészen reád bízom, akard-e tenni vagy nem, csak tudósíts felőle, s ne vedd rossz néven, hogy ilyenekkel fárasztalak. - Hogy azon esetre is, ha Heckenasték erre reá nem állnának, a Hírlapot elhagyni nem fogom, reménylem, elhiszed, de tudod, hogy nőm vagyonán kívül nekem személyesen más birtokom, mint mit dolgozva szerzek, nincs, s természetes, ha legalább régi boldogabb időben - azaz pénz tekintetében - tett adósságaimtól ily módon szabadulni kívánok. - Nőm tisztel

barátod Eötvös

61. SZALAY LÁSZLÓNAK**(1845. november eleje)****Kedves barátom!**

Minap nálam délután együtt lévén, szóltunk a P[esti] Hírlapról, én részemről sokkal nervózusabb vagyok, mint hogy főképp ezen dologról elégséges nyugalommal beszélni tudnék, s azért jobbnak tartom, ha irántai nézeteimet írásba foglalom.

Ami e laphoz való állásomat illeti, változhatatlan szándékom, hogy minden öszveköttetéssel, melyben hozzá állok, azonnal fel fogok hagyni, mihent az lehetséges, s ennél fogva az általam aláírt szerződést, amennyibe engem illet, még újesztendő előtt felmondom; hogy úgyis egy egész évi felmondás lévén kikötve, legalább 1846-túl ne legyek kénytelen e munkával, melytől undorodom, foglalatoskodni.

Okaim, melyek végett e lépésre határozám magamat:

1 Mert minden lehető eredmény nélkülinek látva küzdelmeinket, feltett szándékom a politikától végképp visszavonulni.

2 Mert elvként mondtuk ki többször: miként míg felelős kormányval nem bírunk, megyei szerkezetünkről lemondani nem fogunk, s ezen elv következtében most, midőn a municípium a kormány által direkt megtámadtatik, feladásunk a megyei szerkezet védelme, melyre minden ember alkalmasabb azoknál, kik e szerkezet haszontalanságát bém bizonyították.

3 Mert a zsurnalizmussal járó keserűségek csak akkor válnak tűrhetőkké, ha arról, hogy fáradalmaink hasznosak, kétség nem lehet, azaz mikor a journal pártot képvisel, mely által eszméit életbe léptetheti. Nekünk nemcsak hogy pártunk nincs, sőt individualitásunknál fogva nem is lehet soha. Te, Trefort s én, még nagy a kérdés, ki visszataszítóbb közöttünk. Közöttünk s azok között, kikből jelenleg pártjaink állnak, legalább félszázad fekszik. Ők nem értenek minket; mi nem őket, nincs semmi rokonszenv köztünk, ha azt elhallgatom is, hogy a cél, mely után törekszünk, a magyar ellenzék céljátul egészen különböző. Mi minden jogoknak az öszves népre való terjesztését, való alkotmányos kifejlődést, ők tisztán arisztokratikus oppozíció akarnak maradni. Ily viszonyok alatt ellenzéki lapot akarni vezetni felfogásom szerint nevetséges. Veszekedve a kormányval, dezavuírozva az összes ellenzéktől, nem pártolva senki által, mégis ellenzéki lapnak lenni, főképp kiteve a cenzúra nyirbálásaikat, [!] melyeket titkos s nyílt ellenségeink, hogy gyanúsítsanak, ignorálnak, oly feladat, melyhez én erőt s kedvet magamban nem érzek.

4 Csengeryn kívül nincs közöttünk senki, ki azon esetre, ha Cs[engery] megbetegednék, a szerkesztést tovább vinné, én nem is értek hozzá, s ha értenék, semmi áron nem tenném, ez nézete Trefortnak is, te magad több ízben kinyilatkoztattad, hogy a szerkesztést semmi áron csak egy hónapra sem vállalnád fel; már kérdelek, ha Csengery megbetegszik, miután e lapnak mikénti vitele nekünk hármunknak szinte úgy becsületünkbe fekszik, mint magának Csengerynek; ki akarjuk-e magunkat tenni a lehetőségnek; hogy vagy minmagunk legyünk kénytelenek folytatni a szerkesztést, vagy

azon b[e]cstelenségeknek tenni ki magunkat, hogy a lap, melynek élén állunk, esztendő közepében felakadjon, vagy oly valaki által szerkesztessék, kihez bizodalmunk nincs.

Végre - s ezen ok reám nézve személyes - a szünteleni civódások, melyekre a lapban kényszerítettem, az örökkévaló gyanúsítások, melyek ellenünk terjesztetnek, a lap vitele iránt való megtámadások, melyeket valahányszor hármotokon kívül valakivel összejövök, annyira felgerjesztik inaimat, annyira elkeserítenek, hogy a világ minden kinciért a jelen állásban nem maradnék egy nappal tovább, mint arra kénytelennek látom magamat.

Mondád minap, mikor együtt szóltunk, hogy aludjak egyet gondolataim felett - tettem, sőt amint látom, nyolc napnál többet fordíték gondolkozásra, s a végrezultátum csak az: hogy kontraktusomat felmondva, a Hírlaptól szabaduljak, mihent csak lehet.

A kérdés csak az, miként történhetik ez legbecsületesebb módon, s ha nem lehetne-e addig is, míg a lapban részt veszünk, helyzetünket kellemetesebbé tenni?

Ami az elsőt illeti, tisztán áll előttem: hogy a lapnak szerkesztésétől becsülettel csak akkor szabadulhatunk, ha mindent, mi tőlünk függ, elkövetünk, hogy az az úgynevezett ellenzék kezeibe jöjjön. Tudod, nem sok szimpátiám van azon emberekhez, kik irántunk s különösen irántam nem szűnő gyanúsításokkal élünk. [!] De bizonyos, hogy a Hírlap egykor az ő kezekben volt. Hogy az oppozíciónak - melyet minden bűnei mellett a jelen kormánypártnál mégis inkább becsülök - más hírlapja nincs, sőt hogy más hírlap megszerzésére még reménye sem lehet. Végre hogy miután avval vádoltattunk, hogy az úgynevezett ellenzéket mi túrtuk ki a lapból, jobban nem igazolhatjuk magunkat, mintha mindent elkövetünk, hogy a lap ismét az ő kezeikbe adassék vissza.

Ami a másodikat illeti, t. i. nem tehetnők-e helyzetünket kellemetesebbé, ha már belőle szabadulnunk nem lehet, nézetem szerint soha erre kellemesebb s jobb alkalmunk nem volt, mint éppen most. -

Batthyány Lajos, Kázmér s Teleki, szokott panaszaikkal lépve fel a Hírlap ellen, miután újra kimondák, hogy az oppozíció csak azért jött minoritásba, mert hírlapja nincs, s mi bizonyosan a legjobb szándékkal, de rosszul kezeljük a szerkesztést, megkértek, hogy a lapot engedjük nekik által.

Mondám, hogy ez nem tőlünk függ, miután Landerer, H[eckenast]. a lapot, ha mi lemondanánk is róla, annak adhatják, kinek tetszik, s hogy lemondásunknak eredménye könnyen csak az lehetne, hogy sem mi, sem ők lappal nem bírnánk.

Ők erre mondák, hogy meg vannak győződve, miként Landerertől a lapot bizonyosan megkapják, hacsak mi biztossá tesszük őket, hogy azon esetre, ha a lapot kezekbe vehetnék, mi kontraktusunkhoz ragaszkodni és szerződéseket ellenezni nem akarjuk.

Én kimondám erre: hogy ami engem személyesen illet, én látva ennyi gyanúsítást s rossz szándékot, s azonkívül tapasztalva mindazon nehézségeket, melyek meggyőződésünk lepletlen kimondásának útjába gördítetnek, szívesebben visszalépek a laptól ma, mint holnap, hogy azonban a dologban négy között csak egy szavazatom van, s hogy ha ti ellenkező véleményben vagytok, részemről nem tehetek semmit.

Kértek, hogy szóljak veletek is.

A dolognak ezen állásában én helyzetünkben, még azon esetben is, ha te s Csengery szerződéseket újéven nem mondjátok fel, nem tartanék semmit célszerűbbnek, mint ha ti is - mire Trefort kész - kinyilatkoznátok, hogy ha Landererrel azok szerződhetnek, ti készek vagytok szerződésekről szinte lemondani.

Az ok, melynél fogva én ezt tanácsosnak tartom, az: mert miután ezen urak Landererrel még egy szót sem szóltak, majdnem apodiktikus bizonyosság, hogy a lapnak szerkesztését kezekbe kapni nem fogják, s az egész részletekről tett nyilatkozatnak más rezultátuma nincs. - Mint először, hogy rólunk minden ódium elvétetik. 2^{szer} Hogy a P[esti] Hírlap, az opposzió által orgánumának vallatik. 3^{szer} Hogy sokan, kik most belé nem írnak, belé írni fognak, s éppen mert belé írnak, elveivel megbarátkoznak. 4^{szer} Ha egy év múlva Trefort s magam tőle visszavonulunk, ez a lapra, miután más, kedvesebb írói is támadtak, semmi hatással vagy legalább igen csekély hatással leend. - Míg az úgynevezett opposzió annak, hogy lapja nincs, egyedüli okát bennünk keresi, velünk tranzigálni nem fog; mihent meggyőződött, hogy mi ezen állásokon ártatlanok vagyunk, nem tehetnek mást, mint hogy lapunkat saját lapoknak esmerjék el, mi reánk nézve csak kedvező, mert a szerkesztés kezünkben maradván, arról hogy színét ne veszítse, könnyen gondoskodhatunk. - Azt mond[t]uk: mint cél - responsabilis kormány, de míg ezt nem értük, védelme municipális szerkezetünknek. Az általam javallott lépés oda fogna vezetni, hogy ha nem mi vagyunk okai, hogy a lap kezekbe nem jön, hanem Landerer, e program egész kiterjedésében, az öszves opposziótól elfogadtatnék. -

Részünkről nem volna szükség másra, mint hogy kinyilatkoztassuk, miként ha Landererrel szerződhetnek, mi a szerződésnek útjába állni nem fogunk. -

Kérlek, barátom, gondold meg az egész dolgot, s határozz valamely napot, hol akár nálad, akár Trefortnál vagy nálam öszvejöhetünk. Isten áldjon meg addig is

barátod Eötvös

65. KOSSUTH LAJOSNAK

(1847. december 2.)
Pest 2/12 47.

Kedves Barátom!

Mint Széchenyi a magyarról mondá, úgy a Te pillanataid is kétségen kívül számítvák, azonban az ügy, melyről írni fogok, inkább szíveden fekszik, mint hogy annak minden elfoglalásod mellett ne szentelnél néhány pillanatot.

Majoritásban vagytok, s az eredmény, melyet az adó kérdésében már eddig is felmutathattok, kétségen kívül örömmel fogja tölni a haladásnak minden barátjait, ha azonban e majoritást a jelen országgyűlés alatt biztosnak tartanám is - mint azt, köztünk mondva, nem tartom annak -, mégis, nem szenved kétséget, hogy a haladás azon irányban, melyben Te s én haladni akarunk, igen precarius, sőt, csaknem valószínűtlen fog maradni mindaddig, míg törvényhozásunk kizárólag a nemesség képviselőiből áll. Népképviselő - ez alfája minden haladásnak, s minthogy ennek

kivívására a jelen törvényhozás alatt nagy reményünk nem lehet, a városi kérdés felfogásom szerint az, mely minden való reformernek figyelmét leginkább magára vonja. Csak nyíljanak meg egyszer a törvényhozás ajtai nem-nemesek előtt, s a válaszfal, mely osztályunkat a nemzettől elkülönözi, hamar le fog rontatni ez új törvényhozói munkások előtt. A mesteremberek jobban értenek ily munkához, mint maga a kortes erős kezével. - Már én őszintén megvallom, hogy a móddal, mellyel a városi kérdést felvettétek, teljességgel meglegedve nem vagyok. A városi követek - előbb Károlyi, utóbb a szegedi követek - a legillójjalisabb módon nyilatkoztak, a megyék nem okulva a múltnak tapasztalásain, a városok politikai s adminisztratív rendezését összekeverve, az egészt ismét választmányra bízta, hogy a választmány ismét nagy rendezést dolgozzon ki, melyben csupa paragrafatio között az egész zavarba jöjjön, s a városok szavazatából országgyűlés végével ismét ne legyen semmi, vagy ha lesz, belőle oly valami váljék, mit még unokáink joggal sirathatnak.

A városok politikai s adminisztratív elrendezése egészen különböző elveken nyugszanak. A politikai jogok csak annyiban érnek valamit, amennyiben sokakra terjesztetnek, s amennyiben benne a direkt választás elve vétetett fel, az adminisztráció nem bízathatik semmiesetre annyiakra, mint a követválasztás, itt elég, ha a polgárok összeve direkt választás útján azon testületet alakítja, melyre az adminisztráció bízatik, s nem százszor jobb-e hát elválasztani e két kérdést, mint összezavarások által alkalmat adni a kormánynak, hogy szokott okoskodásaival lépjen fel ellenünk, s a direkt választást s a választók nagy számát azon ürügy alatt ellenezze, mert az adminisztrációt roppant tömegekre bízni nem lehet. -

Miután e két kérdésnek elkülönözése, mely nélkül én a városi kérdéstől jelen országgyűlésünk alatt mit sem várok, kerületi határozatok után nem várható, s azon az úton, melyen a dolgok haladnak, a városok részéről keserű kitörésekhez, a megyék részéről elkeseredéshez fogunk jutni, elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy ezen ügy rossz kerékvágásából jobba vitessék által, mi csak úgy történhetik, ha az impulzus kívülről, a városi polgárságoktól jó, kiknek a jelen körülmények alatt úgyszólamozogniok kell, nehogy minden, mi mellett történik, részünkről történt agitációnak, s nem a polgári rend kívánságának tulajdoníttassék. E nézetekből kiindulva petíciót szerkesztettem, melyben a polgárok nyíltan kimondják, miként ők szavazatokat nem követelnek addig, míg a törvényhozás a városi szavazatok számáról, mikénti elosztásáról, a városi követeknek kik által, s mikénti választásáról, egyszóval mindazon kérdésekről határozni fog, melyek a k[irályi]. városok országgyűlési befolyásával szoros kapcsolatban állnak; hogy azonban a törvényhozást arra kéri, hogy ezen kérdéseket a belrendezés kérdésétől elkülönözve, mindenekelőtt vegye tárgyalás alá; hogy a polgári rend az efelett alkotandó törvény értelmében választott képviselői által, a városok adminisztratív szerkezetének rendezésénél törvényhozási befolyását már gyakorolhassa, mit nemcsak a szoros igazság követel, mely szerint kiket e fontos kérdés leginkább érdekel, s kik ahhoz legjobban értenek, minden befolyástól megfosztani nem lehet, de minek megtagadására ok nem található, miután ha a városok egyszer az újonnal alkotandó törvény értelmében, azaz az öszves polgárság egyenes befolyásával, választák képviselőiket, azok nem zárt testületek, hanem az öszves polgári rend képviselőinek lesznek tekintendők.

Ezek állnak körülbelül petíciómban. Fejérváron, hol személyesen valék, a petíció 7-800 aláírással fel fog menni, Budán a Consilium s polgármester dacára, kik e lépés ellen mindent elkövetnek, szinte már a jövő héten kedvező eredményről tudósíthatlak.

Szegeden, Pozsonyban, Kassán, Temesvároton tettem lépéseket, s úgy hiszem, nem hasztalan, csak itt Pesten találtam, úgy látszik, legyőzhetetlen akadályokra. Részint, mert azon 52 polgár is, ki a követválasztásnál mint a többiek képviselője részt vett, a politikai műveltségnek - kevés kivétellel - csaknem zérusan áll, részint mert a jelen adminisztratív rendszer ellen létező ingerültség oly fokra hágott, hogy a polgárok a politikai jogok iránt csaknem közönössé váltak, s mindenekelőtt belrendezéseket sürgetik. Főképp Tóth Gáspár nyilatkozik ez értelemben, s beszédeiből észreveszem, hogy indítványomat olyannak tartja, mellyel Te megelégedve nem volnál. -

Én másképp vagyok meggyőződve. Esmerem nézeteidet, melyeket a pesti instructionalis küldöttségénél kifejtél, s azért barátságosan felszólítalak, írd meg nézeteidet a lépésről, melyet itt s más városoknál indítványba hozék, hogy azon esetre, ha megegyezünk, leveledet Tóth Gáspárnak s másoknak, kik előtt véleményed tiszteletben áll, előmutathassam. - Egy ok, mely nézetemben még inkább megerősít, az országgyűlés helyzetében fekszik. Nekem, őszintén megvallva, majoritásunkhoz kevés bizodalom van. Annyi felosztó elemet látok, hogy azon kérdésekhez, melyek csak egy félév után juthatnak határozat alá, semmi bizodalom nincs, s nem leszünk-e így a városi kérdéssel is, ha a politikus és belrendezés kérdései együtt tárgyalatnak?

Ha a politikus rendezés most kerül szőnyegre, a követek direkt választására és egy elég kiterjedett censuralis qualificatoria - nagy többségre számolhatunk; lesz-e az így csak hat hónap után, ha az északi szél - mi Pozsony abnormitásaihoz tartozik - a legkeményebbeknek látszó meggyőződések szokás szerént felolvasztá, s minden rosszakaratú követ azon ürügy megé bújhatott, hogy a követválasztási jogot sokakra nem terjesztheti, nehogy ezáltal a városok belső rendezése szenvedjen?

Ég áldjon meg, emlékezz szeretettel

barátodra Eötvösre.

Jövő hónapon elmegyek a fejevári gyűlésre, mire most mint sógoraim tutora pretextussal bírok. Ha valami van, minek megkésértését célszerűnek tartjátok, add tudtomra. Jó, hogy nem mentem fel, hidd el, elég dolgom van. -

67. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1848. január 2.)

2/1 48

Kedves barátom!

December 24-én írt soraidat az év végső napjaiban kaptam meg, nem hiszed, mennyire jólesett, midőn olvasám, hogy közdolgaink iránt nem remény nélkül nézesz a jövőbe. Ki politikával foglalatoskodik, annak, habár pesszimizmusra semmi hajlandósága nem volna, mindég vannak pillanatjai, hol a közdolgokban setét színekben lát mindent, s így valék én a napokban. Kíválatod szerént Gosztonyival az aviticitási javaslaton mentünk keresztül, s midőn e munkát részletesebben taglaltuk s azon meggyőződéshez jutánk (nemcsak mi, de főképp Gosztonyi), hogy abból de egy paragrafus nem maradhat úgy,

mint az terveltetett; midőn láttuk, hogy az egész munkálaton veres fonálként azon eszme vonul körül: miként lehessen a fekvő birtokot lassanként a magyarnak kezéből kicsikarni s hazánkat idegen tőzsérek tulajdonává tenni; mily rossz szándékúak vagy legalább könnyelműk és tudatlanok azok, kik hazánk viszonyait kormányozzák, akkor megvallom, engem elhagytak reményeim, éppen mert a jelen kormány elmozdíthatásának nehézségeit átlátom, s mert rendíthetlen meggyőződése, hogy ily kormány alatt a haza kifejlődése teljes lehetetlen. Nem mert szándéka rossz, ehhez nekem semmi közöm, de mert benne teljes képességihiányt látok, s mert nyugodt kifejlődés csak a kormánnyal kezet fogva képzelhető, s oly kormánnyal, mely midőn indítványoz, indítványainak következeit nem fogta fel, kezet fogni józanon nem lehet. - Ha az aviticitási javaslatához tett megjegyzéseinket, melyeket Kovács hozzád fel fog hozni, látod, meg fogsz győződni nézetem helyességéről. Kijavításról e munkánál szó nem lehet, s e részben tervet készíteni csak akkor lehetne, ha azon nézeteket ösmernők, melyeket a kormány a successionalis rendszerre nézve elfogadna. Így amint a dolgok állnak - feltéve, hogy a honosítási törvények iránt valami történik -, sokkal jobb, ha az országgyűlés az aviticitásra nézve semmit sem határoz, mint hogy a már úgylis bő mértékben létező konfúziókat újakkal neveljük, úgylis, ha te az aviticitás megszüntetésének sine qua nonját a majorátusokban keresed (mire nézve én más véleményben vagyok, de szívesen engedek, mert a dolgot fő fontosságúnak nem tartom); semmi valószínűség nem létezik, hogy a majorátusok kérdése ez országgyűlésen többséget nyerjen; három esztendővel később ez lehetséges; mindenesetre azonban a majorátusok kérdése olyan, melyről az öszves örökösödési rendszer tárgyalása nélkül határozni nem lehet.

Én áltálján véve azt hiszem, hogy a jelen országgyűlésnek nagy eredményei nem lehetnek. Részint a kérdések természete, részint azon emberek, kik mindkét részről dirigálnak, nem engedik, hogy vérmes reményekben éljünk, s áldhatjuk istenünket, s utána téged, kinek azt köszönni fogjuk, ha az országos pénztáron s közlekedési eszközökön kívül, még a városi kérdés egyik része, azaz a politikai koordináció rendbejön. - Ámde mi történjék ezután, was soll man thun, und durch wem? így kérdezel igen helyesen.

A felelet hosszabb, mint hogy egy levélbe férne. Ha ismét lejössz Pestre, vagy ha télen privát dolgaimban Bécsbe megyek (mert Pozsonyba nem jövök), velem ott találkozniál, hosszasan szólhatunk a tárgyról, most röviden csak annyit mondok:

hogy ott, hol egy rész minden konstitucionális mozgalomban rebelliót lát, a másik még a rendtől is fél, mert olyanokkal van dolga, kik három századon keresztül mindent csak az abszolutizmus eszközeként használtak, bizodalomról szó nem lehet, s hogy eszerént minden terv, melynek kiviteléhez kölcsönös bizodalom kívántatnék, a dolgok jelen állásában lehetetlen. Az általános bizodalmatlanság, mely kormány s nemzet között létezik, nem az ellenzék míve, s annak megszüntetése nem az ellenzékétől függ. Ha ma valamennyien, kik most e párt élén állunk, lelépünk vagy a kormányhoz szegődünk, helyeinket újak foglalandják el, s a bizodalmatlanság létezni fog mindamellett, mert, őszintén megvallva, három század alatt minden történt, mi e bizodalmat előlheté. Ez éppen az, miáltal helyzetünk exceptionálissá válik, s mi azt oly véghetlen nehézé teszi. - A kormány nem bízik bennünk, mert érzi, hogy mindent elkövetett, hogy a szeparatistikus eszmék népszerűkké váljanak, mi nem bízunk a kormányban, mert érezzük, hogy helyzetében talán mi magunk is kellemetlen akadálnak tartanók a magyar alkotmányt, s azért sem a kormány, sem az ellenzék a haladás kormányrúdját

kiadni kezéből nem fogja, mi azon rossz következéshez vezet, hogy a haladás lehetővé csak úgy válhatik, ha vagy a kormány, vagy az ellenzék tökéletesen legyőzetett, azaz vagy a birodalom, vagy nemzetiségünk a legnagyobb veszélyben forog.

Közönséges úton gonosz helyzetünkből szabadulni nem lehet, felfogásom szerint az csak úgy történhetnék, ha az, ki a kormányon ül, s azok, kik az ellenzékot vezetik, egyetértőleg munkálkodnának, s megtartva mindenik állásának színét, egyetértve vinnék keresztül azt, mit a haza java megkíván. - Egyes esetben a kancellár fogadná el azt, mit az ellenzék indítványoz, más esetekben ismét az ellenzék engedne, s így legalább a földolgozok rendbe hozathatnának, annyira legalább, hogy ismét a szokott kerékvágásba jutnánk. Úgyszólván konspirálni kellene mindkét résznek, a kancellárnak szintúgy, mint az ellenzék vezetőinek, hogy mindenik azon résznék, melyen áll, javát saját pártja dacára vigye keresztül. - Mennyibe lehetséges ez, azt nem tudom. Sok abnegáció kívántatik hozzá és sok ügyesség, mert a siker csak úgy lehetséges, ha az egyik rész fent, a másik alant megtartja a bizodalmat, hogy azonban másképp nem boldogulunk, azt a tapasztalás, fájdalom, meg fogja mutatni, az ég csak azt ne adja, hogy az akkor történjék, mikor a baj már orvosolhatatlan. - 10 januáriusban gyűlésünk lesz, azon leszek, hogy a városok tárgyában adott utasítást megváltoztassam s a politikai s adminisztratív kérdés elosztását adassam utasításba; ha a kormány ellen kissé kikelek - mi alkalmasint történni fog - ne felejtsd, hogy Téged a jelen kormányhoz nem számítalak; valamint becsülésem termometruma alig állhatna aljasabb fokon, mint azok irányában áll, kiket kormányunk alatt érteni szoktunk, úgy minden lehető emberek között senkinek kezében nem látnám a hatalmat, mint a tiédben, adja az ég, hogy e kívánság mentül előbb teljesüljön,

híved Eötvös.

75. id. SZÁSZ KÁROLYNAK

(1848. április 17.)

1848 Apr. 17.

Tisztelt tanár Úr!

A hazánkban történt nagyszerű változások következtében a vallás és közoktatás tárcája reám bízott. Teljes meggyőződésem szerint nemzetemnek nem tehetek semmi által hasznosabb szolgálatot, mint ha nehéz feladásom bétöltésére oly férfiak segédét kérem ki, kiket mind saját érdemeik, mind a közbizodalom e nehéz körülmények között erre alkalmasokká tesz. Ez a nézet, melyből kiindulva Önt a haza nevében arra szólítom fel, hogy a vallás és közoktatás ügyében a státus altitkári hivatal, mely a miniszteri után az első, elfogadni kegyes legyen. Fogadja ezen ajánlatomban, mely minisztertársaim teljes helybenhagyását bírja, legvilágosabb bizonyítványát azon tiszteletnek, mellyel érdemei, s azon bizodalomnak, mellyel hazafisága iránt viseltetem: s engedje reménylenem, hogy bármi nehéz legyen a helyzet, melynek elfogadására Önt felszólítom, sőt, éppen mert a helyzet nehéz, kérésem visszautasíttatni nem fog; s hogy Ön engemet ily értelmű határozatáról azonnal tudósítani és mentül előbb személyesen körünkben megjelenni kegyes leend.

Maradok különös tisztelettel

**alázatos szolgája
B. Eötvös József**

76. LÓNYAY GÁBORNAK

**(1848. április 20.)
20/4**

Kedves barátom!

Minden súrlódások elkerülésére szükségesnek láttam tárcámnak kezelését úgy rendezni el, hogy minden vallásfelekezetnek vallásos ügyei egészen elkülönözve egymástól igazgattassanak. Erre három szekciót fogok felállítani, egy katolikust, egy protestánst s egyet a görög nem-egyesültek számára. Ha a baráti viszonyra emlékezel, mely közöttünk évek óta létezik, természetesnek fogod találni, ha a protestáns szekció főnökének helyét számodra tartottam fel, úgy nem bámulhatod azt sem, hogy miután e helynek általadi elfogadása az öszves protestáns státus között véghetlen megnyugvást szülne, most téged erre mint barátod s a haza nevében kérek.

Senki nem tudja nálamnál jobban, mily áldozatot hoz, ki jelenleg hivatalt vállal el, de esmerlek, s bizton számolok hazafiságodra; ne tagadd meg kérésemet, s jöjj vagy írd mentül előbb

**hív barátodnak
Eötvös Józsefnek.**

77. SZALAY LÁSZLÓNAK

**(1848. október 20.)
20/10 München**

Kedves Lacim!

Treff[ort] leveléből tudod, hogy itt vagyok. Az okokat, mért jöttem ide, könnyen fel fogod találni, ha egyrésztől egyediségemet veszed tekintetbe, másrésztől azokat, mik jelenleg Pesten történnek, s miket én hónapoktól óta előreláttam, sőt előre mondtam, miről talán Ordódy is bizonyosságot tehet. - A magyar dolgok oda jutottak, hol minden diszkusszió lehetetlenné válik, s az, ki a próféta parancsolatainak hódolni nem akar, aki nem akarja elhallgatni meggyőződését s igent mondani mindenhez, csak két utat lát maga előtt - az akasztófát, vagy számkivetést - én az utóbbit választám, s bár a honvágy sokkal inkább bánt, mint józan férfihoz illik - azt hiszem, legjózanabban jártam el. - Miként fognak kifejlődni dolgaink, mi lesz minden bajnak s vajúadásoknak vége, s mikor érjük el ezt? e kérdésekre nehéz lenne felelni, én csak egyet tudok; hogy a jelen mozgalmakból minden fejlődhetik ki, de hogy a kémiai processzus végén - hogy Széchenyiesen szóljak - egy magyar közállományt s magyar státust jelen határaival nem fognak a retortában találni, eziránt tisztába vagyok magammal, és a többi körülbelől

reám nézve közömbös, az öszves emberi nem valami oly nagyszerű, a boldogság, melyet kozmopolitáink számára reménylenek, oly távol fekszik, hogy én részemről magamat ezen eszmékért feláldozni nem akarom. - Sokan talán esztelenségnek tartják, hogy miután minket semmi személyes veszély nem fenyegetett, elmentünk, te esmered azokat, kik jelenleg Pesten kormányoznak, s legalább megfoghatónak fogod találni, ha ily viszonyok alatt egyes emberek kivándoroltak csupa émelgésből. Nálunk a Constituante epochájából a conventióhoz s annak embereihez épp annyi hónap alatt történt, mint Franciaországban e két epocha között évek folytak el, s azért távozásunk egy cseppel sem csudálatosabb, mint azon Constituante embereié, kik a conventio kezdeténél útnak indultak. - De mindezen okoskodásoknál nehezebb és fontosabb az, mit fogunk itt külföldön tenni, s itt megvallom, néha egy kis aggodalom szállja meg szívemet. - Párezer forintot hoztunk magunkkal, de ha ez elfogyott, mit teszünk? Ha K[ossuth] és társai a kormányban marad, [!] nemcsak saját, de valószínűleg nőink birtoka konfiskáció alá esik, s ha ez nem történnék is, a jövedelmek bizonyosan nem fognak kiküldetni - miből éljünk? Most másodszor életemben vetem fel e prózai kérdést magamnak, s apám kitört csődje után sokkal nyugodtabb kedéllyel mondtam - „majd meglátjuk” mint most három oly kedves, de oly jó étvágyú gyermekeimmel. - Hosszabb időre talán litterarius munkásságunkból kell élnünk, s tudod, hogy ez főképp mai nap nehézségekkel jár. - Azonban jacta est alea! - Kérlek, barátom, ha lehet, segíts, hogy munkát találjunk. Állásod, saját nevem is talán, alkalmat nyújt, hogy számomra és sógorom számára munkát találj. Tudod, Trefort tökéletesen ír németül, én magam is, ha Treff dolgozásaimat átjavítja, bátran léphetek fel, tehát szerződj nevünkben, vagy keress legalább szerződéseket. Legyen politikus cikkely, nagyobb értekezés, regény vagy historikus dolgozat - graeculus esuriens in coelum si jusseris ibit - de kérlek, országos dolgaidd között ne feledkezz meg rólunk, minthogy én részemről megnyugtatta csak akkor érzendem magamat, ha elég munkát látok magam előtt, miből nem dicsőséget, de legalább családom mindennapi kenyerét várhatom, s most ég áldjon meg s tartsd barátságodban

hívedet Eötvöst

78. CSENGERY ANTALNAK

(Töredék)

(1848?)

[...] Miért távoztam el? azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyű, - másnak lehetetlen megmagyarázni. [...] Ily viszonyok közt tökéletesen hasztalannak éreztem magamat. Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi nagy célt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeleldkezni nem tudok, s meggyőződéseim szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat. [...]

79. gr. CZIRÁKY JÁNOSNAK

(1849. január 31.)

Kedves Barátom! E napokban olvasám több lapban, s Bécsből hozzám intézett levelekben: hogy az ok, melyért Batthyány Lajos fogva tartatik, azon befolyás, melyet ő a bécsi forradalom előidézésére gyakorolt. Ez az ok, melyért e sorokat hozzád intézem, teljesen meggyőződve, hogy ha az említett hírek valók, azokat, miket írni fogok, legjobb tudomásod szerint arra fogod használni, hogy a Batthyány ellen felhozott vád alaptalansága kiderüljön.

Az okokat, melyekért hazámat elhagyám, esmered. Néhány nappal mielőtt elmennék - ha nem csalódom, a Kaszinó erkélyén szóltunk egymással a közdolgok állásáról, s én közöltem szándékomat, hogy azon esetre, ha ügyeinket a legalitás ösvényére visszavezethetni reményünk többé nem lehet, a hazát, melyben becsületes működésre helyet többé nem találok, inkább elhagyom, mint hogy oly eljárásban részt vegyek, mely a nemzetet csak vesztéhez vezetheti. Lamberg halála után eljöttnek gondolám a pillanatot, s annál inkább siettem feltételem kivitelével, mennél inkább meg valék győződve, hogy az, ha elhalasztom, áthághatatlan nehézségekre találhatna, s mennél feltarthatatlanabbá vált állásom, miután biztos hírt vevék, hogy Batthyány Lamberg halála után a hazát szinte elhagyá. Mindezt azért hozom fel, mert az indokok, melyeket Pestről távozva követtem, ugyanazok, mik Batthyányt hasonló eljárásra bírták, mint Lajos azt szept. 30-án, hol vele Bécsben mindjárt megérkezésem után szóltam, nekem maga elmondá. Bécsbe érkezve Batthyány miniszteri resignatióját adta be az udvarnak, s írt a képviselőháznak, hogy azt e lépéséről s ennek okairól tudósítsa, s egyszersmind követi állásáról lemondjon. Azon érintkezésem kívül, mely e dokumentumok expedíciójából következett, Batthyány a bécsi magyar minisztérium tagjaival semminemű összeköttetésben nem volt, sőt Pulszkyt úgy fogadta, hogy az a dölyfös mágnás ellen előttem s mások előtt keményen kikelt - mire nézve Zsedényi, ki, ha nem csalódom, Batthyánnak Pulszkyval való találkozásánál jelen volt, legjobb bizonytságot adhat. A 4 nap alatt, melyet Batthyányval Bécsben együtt tölték, hol őt naponként kétszer, háromszor meglátogattam, s a színház óráin kívül mindég vagy saját szobájában, vagy Károlyinénál, ki ugyanazon vendéglőben lakott, találtam, a következőkön kívül soha más embert nem láttam nála, Almásy Pált, Gr. Almásy Kálmánt, Zsedényit, Szirmayt, Wodianer Móricot és Trefortot; órákig beszéltünk egymással, Bécs állapotjáról is, hol akkor az egész világ a kormányt arról vádlá, hogy ő akar kravallt előidézni, de annak sikerülése senkinek eszébe nem jutott (valamint az valóban csak a legnagyobb ügyetlenségnek tulajdonítható), de soha Batthyánytól nem hallék egy szót, melyből azt következtethettem volna, hogy ő itt Bécsben komoly kitörést, mely Magyarország dolgaira befolyással lehetne, lehetségesnek tart. Batthyány el vala határozva, hogy egy időre távozik, és sógorához megy (ki, ha nem csalódom, a Bodensee mellett lakik), mire a szükséges útleveleket megszerzé. S most kérdelek, juthatott-e csak eszembe, hogy Batthyányi valaki a bécsi forradalom előidézésével fogja vádolhatni? - oly dologgal, melynek eredményei legfeljebb Kossuthnak s pártjának használhattak akkor, mikor Batthyány ezen emberektől Lambergéhez hasonló sorsot várhatott, s azt teljes meggyőződésem szerint csak távozása által kerülte ki? Az újságok s leveleim pozitív állítására, hogy Batthyány csakugyan a bécsi események miatt fosztatott meg szabadságától, még egyszer átgondoltam Batthyány egész magaviseletét, s miután ő Bécset nálamnál egy fél nappal elébb hagyta el, csak rögtöni távozásában, mely éppen néhány órával a lázadás kitörése előtt történt, találok azon körülményt, mely az ellene

felhozott gyanúok alapja lehet - erre nézve senki nálamnál tökéletesebb felvilágosítást nem adhat.

Amint mondám, naponkint kétszer, háromszor voltam Batthyánynál. Október 2-án, nem mondhatom pozitivitással, levél által-e vagy az utcán valakitől, kivel éppen találkoztam, azon hírt vevém, hogy Zichy György (a lángi) parasztjai által felakasztatott. Zichy Ödön halálának elferdített híre vala ez; de minthogy oly viszonyok alatt, minőkben hazánk akkor létezett, a galiciánusokhoz hasonló események valószínűtlenek nem valának, s miután ugyane hírt többektől hallám, s egy Hartleben könyvárushoz jött levélben a dolog teljes pozitivitással beszéltetett el, csak Zichy György helyett Ödön nevével, azonnal Batthyányhoz siettem, hogy őt, kinek nője s gyermekei még Ikerváron voltak, a történetekről tudósítsam. Batthyány megijedve a veszélytől, mely családját fenyegetheté, azonnal maga akart nőjéért menni, s én voltam az, ki őt ezen szándékától visszatartóztattam, egyszerűen azért, mert életét - főképp miután Jellachich táborán keresztül a bán útlevelével Bécsbe jött - az országban nem tartám biztosnak, s mert arra, hogy ő magát veszélynek kitegye, semmi okot nem láttam, minthogy nőjét levél által szintoly biztosan magához hívathatá, mint ha maga megy. - Hogy e levél el ne vesszen, s biztosan a grófné kezébe adassék, én voltam az, ki egy futárnak felkeresését magamra vállaltam, és evégett Wodiáner Móríc bankárhoz siettem. A háziurat nem találtam otthon, de helyette atyját, a pesti Wodiáner Sámuelet, s ő volt az, aki (egy nem tudom mily nevű egyedet híva be comptoirjából) azt velem Batthyányhoz küldötte, ki addig a leveleket elvégezvén, a futárt, mihent velem nála megjelent, útnak indította. Számolásunk szerint a grófné, kinek férje szívére kötötte, hogy azonnal útnak induljon, másnap reggelig jöhetett Bécsbe; elmúlt azonban az egész nap, és a grófné nem jött, elmúlt a harmadik hasonló módon, és Batthyány végre nem győzhetve tovább nyugtalanságát, egyszerre maga ment futárja után. Hogy e távozásában semmi, mi őt gyanússá tehetné, nincs, azt minden elfogulatlan könnyen átláthatja. Mik voltak azon okok, melyek a grófnét arra bírták, hogy Lajos levelére Bécsbe ne jöjjön; mért nem vitte véghez Lajos elutazási szándékát, s mért nem ment sógorához, mint azt feltevé, én nem mondhatom. Mihent a bécsi lázadás kitört, családommal és sógorommal együtt elhagyám Bécset, s a zajos éjet a nussdorfi korcsmában töltve, másnap Linz felé indultam, azóta pedig Batthyánytól egy sort nem vevék. Batthyány azáltal, hogy a bécsi események után elébbi szándékát megváltoztatá, hibázhatott; hogy azonban ezen események előidézésére semmi befolyása nem volt, hogy a fővárosból való rögtöni eltávozása a forradalom kitörésével semmi öszveköttetésben nincs, azt a mondottakból beláthatod, s természetesnek fogod találni, ha azon kérdést intézem hozzád, vajon e körülmények bebizonyítása nem lehetne-e befolyással Batthyány helyzetére? Ha a vád, mely ellene emeltetik, csakugyan a bécsi forradalomra vonatkozik, teljes meggyőződéseim szerint, állításaim, melyeknek mindegyikét minden bíró előtt bebizonyítani kész is, képes is vagyok, kitisztíthatják őt a vád alól, s én meg vagyok győződve, hogy ha erre remény van - mit Isten adjon -, Te, ki az igazságnak hazánkban leghívebb szolgálja vagy, nem fogsz semmit elmulasztani, hogy az teljesüljön. Állásodban személyesen szólhatsz azokkal, kikre Batthyány vizsgálata bízott, s velek közölheted levelem idevonatkozó részét, s mihent csak egy sorban tudtomra adod, hogy személyes megjelenésem szükséges, vagy a vádlottnak akármi csekély hasznára lehet, azonnal útnak indulok és sietek tarthatatlanul, bármily nehezemre esik elhagyni családomat, s szegény hazámat jelen szomorú helyzetében látni. Hidd el, Barátom, Batthyány nem érdemli, hogy vele másoknál több szigorúsággal bánjanak, mert ha életében szenvedélyessége által néha hibázott, ha utolsó időben oly valamit tett (mit én nem tudok), mi által a törvény szigorúságát magára vonta; - úgy tartom: az, ki, hogy a

közrendet s Magyarországot a dinasztíának feltartsa, heteken át életét kockáztatta (s esküszöm Istenemre, hogy míg én honn valék, Batthyány ezt inkább tette, mint bárki más az országban), azt mondom, ha egyszer hibázott volna is, több kíméletet érdemel azoknál, kik a létező bajok előidézését leginkább elősegítve, mert egy vagy más alkalomnál egy pár lojális frázissal léptek fel, s most alázatosan hajlonganak, semmi bántásnak kitéve nem voltak, s Batthyány elítélése a kiengesztelést, melynek, ha Isten úgy akarja - én is minden működésemet szentelni akarom - inkább nehezítendi, mintha bármily szigorú eljárás követtetik azon vad csoport ellen, mely előtt az egész ország csak azért hajlott meg oly alázatosan, mert őket erkölcstelenségekben mindenre képeseknek gondolá.

Isten áldjon meg, barátom! Tiszteld kedves nődet saját és Ágnesem nevében, s válaszolj mentül előbb hív barátodnak Eötvös Jós. m. p. Adressem: München, Ottostrasse No. 11.

80. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1851. december 31.)

December 31^{én} 851.

Kedves Lacim!

Pesten lévén, honnan tegnap jöttem meg, Lukács Mórícánál egy leveledet olvastam. Miután legalább úgy szeretlek, mint bárki más a világon, és soraidból látom, hogy minden bármi csekély hír a baráttól szívednek jólesnék, ím válaszolok a nem hozzám intézett levélre, s mint episztolám óriási formátumából láthatod, egy egész halom kicsiségről akarok elfecsegni veled. Úgyis az év utolsó estéjét töltöm, s tudod, szokásunk volt ily epochális napokat együtt tölteni. Jelenleg ezt nem tehetjük, ki tudja, tehetjük-e valaha, még életünkben, a levél is - nem, mint mikor még én Sályban, te Pesten valál, egy 24 óra alatt futja át útját, hanem elmegy messze földre az Óperencián túl; - de az érzelem, mellyel most írok, a régi maradt, csak jóval szomorúabb. - Különös dolog, hogy a legnagyobb események, melyek minden viszonyainkat oly tökéletesen megváltoztathatnak [!], érzelmeinkre oly csekély hatást gyakorolnak, s ez talán a legszomorúabb ily eseményeknél, mert a szív, mely vágyait s érzelmeit megtartá, miként találja fel magát az új világban, melyet nagy események körülötte alkottak. - De hagyjuk ezt, fel kell hagyni a reflexiókkal; tudod, még akkor is, midőn Karthauzimat írtam, s az egész világ mosolyogva állt körülöttem, reflexióim szomorúak voltak, mi lenne belőle, ha most e mesterséghez fognék. - Ha mindenünnen napsugárok környeznek, jólesik az árnyék, de most elég setétté vált közönséges láthatárunk is, kár fáradni a homályosabb pont után. - S hát te Rorschachon vagy; gyönyörű kilátású lakásban, mint Palitul hallám, gyermekeid nőddel együtt - kiket nevemben köszönts és ölelj meg - egészségesek, - s magad, mint leveledből látom, derült, vagy legalább azon dolce picanti kedélyben, melyet esmerék, a víg s szomorúság keresztútján, honnan nagy megerőltetés nélkül akár az egyikhez, akár a másikhoz juthatnál, ha t. i. valami nem késztet, hogy ide vagy oda térj. Én Velencén lakom, nőmmel, s most már 4 gyermekemmel együtt, kiknek utolsója, Mária szeptember 10^{én} látta a napvilágot, talán inkább szüléi, mint saját boldogságára. Úgy tartom, esmered Velencét, a táj nyájas, a kilátás főképpen házunkból szép, csak hogy a ház szegény atyám halála óta nagyon hallgatóvá vált. A Karthauziban mondom egy helyen nem tudom kiről, hogy míg élt, mindenki azt találta, sokat beszél, s

csak mióta örökre elhallgatott, érezzük, mi roppant baj hallgatása; úgy vagyunk mi is szegény atyámmal. Nem mondhatom, mily fájdalommal tölt el emléke, éppen azért talán, mert eszembe jut, hogy a csapások után, mik őt érték, nem sokat vesztett életével, mert őt másoknál jobban esmerém, s azért kettőzve érzem az igazságtalanságot, mellyel a világ róla ítél. - Hogy a csend, melyben élek, szomorú emlékek s nem derítő kilátások között, nagy vígságra szert nem tehetek, sőt hogy a malum hyp[ochondriacum] eleget gyötör, s a legborzasztóbb örököket [ördögöket] festi falamra, azt elképzelheted - azonban tovább élek, s úgy hiszem, végre neki fogok törődni, s mint koromhoz illik, az előbbi idők reményei helyett gyönyört találni a kényelemben, mely szeretőink között - mint valahol olvasám - az egyetlen, mely mentül tovább él velünk, annál inkább láncol magához. - Történeted első kötetéről csak annyit írok, hogy nemcsak nekem - mi magában nem sokat jelent, minthogy a könyv egyediségednek bélyegét annyira magán hordja, hogy nekem, ha rossz história lenne is, kétségen kívül tetszenék - de mindazoknak, kikkel íránta szóltam, várakozásait felülmúlta, s hogy mi több, a munka józanon ítéltetik meg, mert az emberek végre átlátják, hogy csak benne fogatott fel nemzetünk története európai szempontból. - Hogy Csengery az egészt csaknem betéve tudja, s ragyogó szemekkel olvas fel belőle egyes helyeket, s tanítványainak - Szőnyi intézetében históriát tanít - ezt állítja fel mint az egyetlen forrást, melyből a magyar históriát meríteniek kell, gondolhatod. Cs[engery] a régi maradt mindenben - kivéven, hogy Egressynét elvette, miáltal házi gondjai jóval megsaporodtak; a legjobb s becsületesebb emberek közül, egyike a leghasznosabbaknak szorgalma által - mert alig írhatnám le, mennyi vállalatot dolgozik - s hozzá barátunk, minőt keveset találtunk a világon, ámbár S[ch]jedel pozitív állítása szerint most ő is ezek sorába tartozik, s régtől óta meg van győződve, hogy a magyar literatúrában Te Szalay László s barátaid a legkitűnőbbek. Ezt ő nekem - természetesen nem hízelgésből, hanem csak azért mondja el néha korba, mert hullámozó érzelmeinek parancsolni nem tud. Ami az irodalmi szövetséget illeti, Trefort mint ember a régi maradt, azonban a literátori pályát - úgy hiszem legalább - elhagyta. Két gyermeke s a harmadik, melyet tavaszra vár, gazdaságával együtt kitöltötte egész létét, s alig képzelhetsz szerencsésebb embert, kitől a hypochondria, melynek sceptruma penna, távolabb lenne, mint tőle. Az öreg Szemére, ki íránt Lukácst kérdezed, a régi maradt. Dithirambusa; melynek címe versben van írva (a címnek vége: írta, - életének hatvanötödik évében -, kinek jelszava volt Leben und beleben) cenzúráviszonyok miatt egy időre letartóztatott, most azonban ki fog jönni. Mihent megkapom, el fogom küldeni, s elvárom válaszdobban, jobban érted-e nálamnál. - Itt a szó legszorosabb értelmében Kazinczy Gáboron kívül nem találkozott senki, ki akár az egészt, akár 8 sornál többet egyhuzomban értett volna, az öreg Pál azonban Gábor Commentariusát nem fogadja el, s azt állítja, hogy a legvilágosabb dolgokat sem fogta fel helyesen, és úgy szól munkájáról: sicut coecus de colore. Ámbár az öreg azonban a versíráshoz újra hozzáfogott, hypochondriája nem változott, csakhogy azt most könnyebben túri, s mint minap monda, csak csizmaiban tapasztalja rossz hatását, miután mihent szomorú gondolatai gyötörni kezdik, sétálni megy, s hypochondriáját csak mint házi barátot találja saját küszöbén, de anélkül, hogy őt idegen helyen háborgatná. -

Saját irodalmi munkásságomat illetőleg. Politikus munkám első kötetét Csengery Szónokok könyvével és Kemény röpiratával együtt küldöttem el, ha az még mostanig nem jutott volna hozzád, tudósíts, úgyszinte szó lehet arról is, Flegler megkapta-e ezen munka német példányát - úgy gyanítom, hogy nem, mert egy fél éve, hogy Manznál a könyv megküldését megrendelém, s Fleglertől a könyvhöz csatolt levélre választ nem kaptam. Ha a könyv hozzád jutott, s azon részét, melyet még nem esmersz, elolvastad,

írd meg véleményedet. Jelenleg a második részen dolgozom, melyet elvégezvén, ismét regényíráshoz fogok fogni. Úgy rémlik előttem, hogy főképp most a keserű humor nem fog hiányzni, s talán éppen most nem árt, ha nemzeti irodalmunkat, amennyire kitelik, emeljük. - Fiatalabbjaink közül néhány igen jeles kapacitás fejlődik ki, s ha isten megsegít, meg fogjuk mutatni, hogy a magyar faj szegénységéhez képest itt sem foglalja el az utolsó helyt. - Svábhegyi lakásom felépült, szerény, de kényelmes, s habár magas tetőn fekszik, s Te minden svájci praxisod dacára a mászásnak nem nagy barátja vagy, ha egyszer feljöttél volna, jól éreznéd magadat a kis szobákban, melyeknek minden ablakából oly nagyszerű kilátás nyílik; ó vajha nemsokára ott láthatnálak, azonban ha nem - isten segedelmével nemsokára én jövök hozzád, s akkor elbeszélünk napokig, és elválunk ismét, nehéz szívvel, igaz, de a teher nemcsak szomorú ingredienciákból fog állani. - Mária nemsokára meglát. - Miután anyja - ki iránt magát utolsó napjaig egyiránt jó[l], nagyon is jól viselé - meghalt, orvosai utazást tanácsoltak, s így jövő nyár folytán bizonyára compareál nálad. Úgy hiszem, hogy az út s a függetlenség, melyet most, 40 éves korában először élvez, vissza fogják adni lelkének rugékonyságát; mert, mint gondolhatod, nagyon levert. Ki hat hónapot egy haldokló ágya mellett, - s mi még gonoszabb - naponként orvosok társaságában töltött, azt ha fika volna, végre megragadja a hipochondria; tudós társaság segédjegyzője egy hétig nem állhat ellent ily ellenségeknek. - Mert éppen orvosokról szólok, egyszersmind arról tudósítalak, hogy 6 suckos Galenusunk, kit Palocsay egykor ingadozó egészsége sarkkövének nevezett, egészen a régi maradt, csakhogy három év alatt egy darab történetet átélve, nagyon megvénült; nemcsak lelkében, de testében is. Ő Wilhelm Meister most is, mint egykor volt, de ha a Meister Vilmosok megvénülnek, nem mulattató egyediségek. Lini a régi jó teremtes. Íróasztala felett áll képed, melyet, amint mondja, magad ajándékoztál neki, vele által ellenbe saját képmásom, s az asztalon kis apróságai, melyeket naponként leporoz és újra rendez. Minden úgy, mint egykor volt, csakhogy ha hozzá megyek, s véletlenül a te képedre esnek szemei, s rólad kezd beszélni, vidám arca elszomorodik. Kevés jámborabb lelket teremtett Isten, s hidd el, e szívnek húrjai, melyek, mint a táncmuzsikus hegedűje, többnyire csak örömhangokban szólamlanak meg, megrezzennek néha nemes fájdalomnak s a legszebb érzésnek is. - Egyáltalában barátom, ha jólesik tudnod, hogy neved szeretettel említetik, s hogy emlékednél több becsületes szív megindul - erről bizonyos lehetsz. Nem kószáltál sokat körül az emberek között, s azért nem minden szegleten akadni nyomodra. De ott, hol az megmaradt, mély is az, s nem egykönnyen fog eltűnni. - Sokat firkáltam öszve. - Talán neked, éppen mert távol vagy s mert tőlem jön, nem fog haszontalannak látszani. - Ha válaszolsz - mire igen kérlek, mert hosszú hallgatásomnak bizony nem én vagyok oka - elmondok még többet. - Most az egyszer csak még azt teszem hozzá, hogy Deák - kit pár hónap előtt meglátogattam - Kehidán betegeskedik, Klauzál Pesten, s hogy egyáltalában Treffet kivéven alig van egy jobb esmerősöm, ki magát betegnek nem mondaná, s kiről nem lehetne elmondani, mi az Evangéliumban a vérfolyásban szenvedő asszonyról írva áll: perpressa est plurima a pluribus medicis. - Áldjon meg Téged családdal együtt a magyarok istene. Adjon boldog vagy legalább tűrhető évet, s hozzon mentül előbb vagy Téged a mi, vagy engem a Te körödbe. Nőm s Dénes tisztel. Hej, bár lármás gyermekeimmel betoppanhatnék szobádba; hogy együtt játszva s örülve most, barátokká nőhetnének, minők mi vagyunk. Ég áldjon meg még egyszer híved

Eötvös

82. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1852. február 12.)

Sz-Tornya 12/2

Kedves Lacim!

A pusztáról írok, hol négy nap óta jármas ökrök, bárányok és néhány komondor s igásló társaságában töltöm időmet, gyönyörködve a trágyán, mely kihordatott, és részint mint jövő évek halomra gyűjtött termékenysége még az istállók előtt fekszik, s fonnyadt vetéseimen s a még szántatlan tarlón, egyszóval élvezve mindazon gyönyöröket, miket a mezei élet az év ezen szakában nyújt, s mik előtt, ha véletlenül Olaszország helyett nemes Békés V[árme]gyébe szorul, még a nagy Máró múzsa is valószínűleg elhallgatott volna. Kérdeed talán, mért jöttem ide? felelet: gazdálkodni, s pedig mindazon erő megfeszítésével s komolysággal, mellyel négy gyermek apjához illik. Igaz, ha néha kinn a mezőn járok, a határtalan kilátás elcsábítja szememet, s ahelyett, hogy saját földem hantjait nézném, tekintetem a messze távolban csavarog; pusztáink leírhatatlan, de éppen azért annál érezhetőbb szépségei megragadják képzetemet. Majd egy száraz kórót követnek szemeim, mely pajzán ugrásokban - való képe az emberi szabadságnak, melyet csak az élvezhet, ki mindentől elszakadt - a téren elszalad, vagy valamely szomszédomnak nyáját s itt-ott egy lovast nézek, ki tanyájából a faluba siet; vagy ha az orosházi harang megszólal, azon töröm fejemet: ki halhatott meg, s hány szem könnyezik utána, s ugyan hány napig fog könnyezni, míg az osztály vigasztaló aktusa bekövetkezik? s más hasonló hasznosságú foglalatosságokkal töltöm időmet, de nem sokáig, mert 38 éves vagyok, s akkor a poeticák után csakhamar sorra kerülnek a practikák is, s én kegyetlenül megjőzanodtam. A csillagos ég helyett esténként nagy számadási könyvem vizsgálok, s a bevételi s kiadási Bilanz felett elfelejttem a gravitáció törvényeit, mik e világot oly csudálatosan öszvetartják, élő bizonyosságul, mily hasznos a gravitás, valamint egy más természeti törvény a nyomás roppant előnyeiről győzi meg a mivelt ember[t], minden kétségen kívül lévő tényként állván azon állítás, hogy egész földgömbünk izmokra repülne szét, ha azt a kegyes levegő 15 tt teherrel □ hüvelykenként nem szorítaná öszve. - Ennyit tudok még Tomcsányitól, ha a tudományban tovább haladtam volna, kétségen kívül még sokkal szebb okokat tudnék felhozni tézisem védelmére, melyet a fizika mint kizáró tulajdonát úgyis csak bitorolja; más tudományok lévén, melyek azt sokkal inkább ex professo tárgyalják. - Tegnap csaknem az egész napot az orosházi tanyákon töltöttem. Ökrökre lévén szükségem, magam mentem a gazdákhöz, s egy szállásról a másikra, míg végre elestéledett, s ökröket ugyan nem találtam, de igen kellemes napot töltöttem, mert talán évek óta nem szóltam annyi józan, s helyét tökéletesen betöltő emberrel, mint itt, s talán soha nem érzem annyira igazolva nemzeti önérzetemet, mint ez egyszerű gazdák között. - Barátom, mily nép! mily büszke s mégis mily nyájas, mily egyszerű szokásaiban, s mégis mily fogékony minden nemes érzés iránt, mennyire művelt lelkű durva subája alatt, s mi derült minden komolysága mellett. - Vannak, kik a nép előtt akkor hajlanak meg, ha a piacon csoportra gyűl, vagy sepredékét felküldi a karzatra, hogy tapsot tomboljon vagy rosszallását tátok [tátott] torokkal ordítsa le az egyes szónokok felett; én mindég nevelésesnek vagy gyalázatosnak tartam a népnek ilyenmő tiszteletét, mely néki úgyis csak ott s azóta jutott, hol s mióta felségi joga elesmértetett: de ki a népet az ekeszarvánál látta, főképp itt az alföldön, hol az igazi magyar faj lakik, az bátran leveheti előtte süvegét. - A nép mint tömeg csak anyagi hatalma által imponálhat - így is inkább idegeinknek, mint eszünknek, mert éppen a népnél az egyes egyediség sokkal

inkább ki van fejlődve, minthogy ily tömegnél nagy öszvetartást tehetnénk fel; de ha az egyes individuumokat nézed, igen sok esetben megvallod, hogy nemcsak oly ember előtt állsz, ki náladnál sokkal boldogabb, de ki sokkal inkább is érdemli, hogy boldog legyen. Ha Ravasz István urammal szólnál, kivel tegnap majdnem egy óra hosszáig beszélgettem, egyetérteneél velem, ámbár most valószínűleg kételkedve csóválod fejedet. - Írtad minap, hogy a tudomány az, mi nemcsak az észnek, de a becsületességnek nyomát feltartja az emberi társaságban, s amennyire a való tudományosságról szóltál, igazad van, de mind az észnek, mind a becsületességnek van még egy képviselője, s az a való paraszt; fájdalom, hogy az esetek nem ritkák - főképp nálunk nem - de hisz máshol sem azok, hol a kettő öszvefoly, s tudós paraszt s parasztos tudós áll előttünk, s a produktum - olyan mintha tiszta víz jó földdel vegyül - sár. - S azért Ravasz uramnak teljes igazsága van, ha minden vagyonossága mellett fiait - mint kérdésemre válaszoló - parasztgazdáknak nevelteti; mert amint monda, prédikátor mégse lenne, és aztán azt, ami ezután lesz, iskolába mégse tanulhatná meg, és azt, ami volt - kár abból sokat tudni, csak negyvenkét esztendő vagyok, s nem bánnám, ha felét is elfelejteném csak annak is, amit én tudok a múltból. - De mi közöd neked Ravasz uramhoz két telke és 112 hold saját földje mellett? Leültem asztalomhoz, hogy írjak, s elfecsegetem, mint valószínűleg, ha itt vagy, szóval elfecsegetem volna; ha kissé untatlak, az se baj. Úgy tartom, Lichtenberg mondja egy helyen, hogy a szerelem fogyását semmin sem venni inkább észre, mint ha a szerető mulatságos kezd lenni, a barátsággal is többnyire úgy van, legalább az öreg Bay és Szepeszy, kik talán 60 esztendeig éltek a legnagyobb barátságban, s majdnem mindég együtt mulattak, ha Bábán az előbbi meglátogattam, többnyire szunnyadozva ültek egymás mellett a kandallónál, vagy versenyt ásitóva szítták longissimájokat, míg végre mindketten meghaltak, s a másvilágon találkozva, bizonyosan épp oly hívséggel simultak egymáshoz, mert hisz mit érne a halhatatlanság, ha az, mi legnemesebb vala életünkben, nem marad meg a síron túl. -

Minapi leveledben kérdeztél Gutzkow utolsó regényéről, el akartam olvasni, de kölcsön nem kaptam, ára pedig az árszó miatt 24 ft p. p. s így a könyv többbe kerülne, mint mit ítéletem valószínűleg érni fogna, a könyv olvasását jobb, azaz oly időkre bíztam, hol azt mástól kaphatom. Azok szerint, miket felőle olvastam, nem sokat tartok róla. Tudod, nem vagyok ellensége az irányregénynek - nincs is jogom hozzá, mert hisz magam is hasonló regényt írtam -, azonban felfogásom szerint a költőnek szabadsága e részben csak annyira terjed, hogy a létező dolgok s viszonyok között olyanokat választ előadása tárgyául, melyek egy bizonyos eszmét fejeznek ki. Mint a festő egy vagy más vidéket rajzol le, vagy több helyen létező vidékrészleteket állít össze egy egészé, hogy egy bizonyos benyomást idézzon elé, ezt teheti, sőt ezt kell tenni a költőnek is, csak hogy az, amit leír - habár más rendben és körülmények között - csakugyan létezzen is; ki azonban, hogy eszméit testesítse, egyes néposztályokat, s a kornak bizonyos irányait személyesíti, s így létező emberek helyett úgynevezett homme typeket készít, az felfogásom szerint túlmegy a való művészet körén; - s mindenből, amit hallék s olvastam, úgy látszik, Gutzkow ezen hibába esett; azonban ezen, mendemonda után elmondott ítéletfele még annyit sem nyom, mint bármely nyomtatott recenzió, ámbár ezek is - habár az Allgemeineben jelentek is meg - nem érdemlenek nagy hitelt, mint például Auerbach utolsó regényéről ugyanott nem tudom, mennyi magasztalás állt, s a könyv, melyet, mert olcsóbb volt, megvettem, mégsem érdemelé meg csak az olvasást sem. - Lessing valószínűleg legalábbis ser mellett készült kritikáit napjainkban a német irodalomban cukros víz lelkesítő befolyása alatt öszvefirkált recenziócskák váltották fel, én megvallom, nem sokat tartok szomszédaink kritikájára, mióta oly igen udvariassá vált. - Riehl könyvét Über die bürgerliche Gesellschaft, mely ugyanakkor említettett,

azonban igen ajánlhatom; benne igen sok egészséges erőt fogsz találni, ámbár nézetei sokban félszegek, s az egész könyv azon hamis gondolaton alapszik, hogy Rendeket (Stände) csinálni, vagy hol egy közülök elgyengült vagy éppen elveszett, törvények által mesterségesen feleleveníteni lehet, mi végre éppoly utópia, mint az ellenkező, mely szerint a törvényhozónak akaratától függ azon szociális különbségeket, melyek geometrikus ideáljához nem illenek, megsemmisíteni. -

Elestéledett, vagy jobban mondva eléjjeledett a pusztán; jókor kell felkelnem, s azért isten veled! Ha nappal kinézel ablakodon, mi egészen más tárgyakat látsz magad előtt, mint én. Neked a szép Konstanzi tó jutott, mely öt országnak határát képezi - mi egyébiránt nemcsak a tó nagyságát, hanem az országok kicsiségét is bizonyítja - Te hegyeket, falukat, városokat, gőzhajókat, nem tudom, mi mindent látsz; ablakomból csak néhány fa, egy cselédház, távolabb egy gémeskút, s a kép fenekén Orosháza városa látható, a többi véghetlen rónaság, melyben csak néha egy gendarm emlékeztet a civilizációra, de ha éjszaka kinézünk ablakainkon, Te Rorschachon, én Csabacsüdön, s mert a föld setét, az ég felé vetjük szemeinket, akkor egyet látunk, Te csillagokat s csillagokat én, ragyogva egyenlő szépségben a bércek s róna felett. Mégis jó, hogy vannak e földnél magasabb dolgok szemeink előtt, quae sursum sunt quaerite, mondja Szent Pál, s helyesen, mert jobb emberek néha csak ott találkozhatnak. Írj mentül előbb, tiszteld nődöt, csókold gyermekeidet s szeresd

hívedet Eötvöst

86. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1853. április)

Kedves barátom!

Felszólításod következtében szoltam könyvtárosainkkal, de tőlök csak azon választ nyerém, hogy a jelen viszonyok között semmi tudományos kriminális jog kiadásra vállalkozni nem mernek, ha abban a jelen ausztriai büntetőtörvény, mely nálunk behozatott, nem képezi a főtárgyat. Ennek kommentárját vagy oly büntetőjogot, melynek ez alapját képeznél, minden könyvtáros örömmel fogadná el, s reá azonnal - s amint hiszem, kedvező feltételek alatt - szerződnék, tudományos munkát, akár a jog filozófiáját, akár történeti kifejlődését tárgyalja, ildomos uraink biztos veszteségnek tartanak. Csengery (ámbár Macaulay fordításából még nyomtatási költségeit sem kapta ki) másképp vélekedik, s azt hiszi, hogy ha munkádra előfizetést hirdetnél, biztos haszonra számolhatsz; én ellenkező nézetben vagyok, s azért, ha csak a könyvtárosok kívánatja szerint az ausztriai kódexet feldolgozni nem akarod, azt tanácsolom, hogy terveddel hagyjál fel. - A magyar olvasóközönség nem csökkent, sőt szaporodott, s a legsilányabb regény vagy novellát inkább veszi, mint előbb, a tudományos irodalomnak azonban talán jövője lehet, jelenje bizonyosan nincs. Asztalmazgató ivadéknak még a természettudományok körében is csak azt keresi, mi a képzelethez szól, a társadalmi tudományokban eped a múltakon, ábrándozik a jövőről, emlékezni és reményleni akar, minden pozitív fogalmaktól s tudománytól megvetéssel elfordul. Eltörpült a világ, elvesztette bizodalját az emberi ész tehetségeihez, s azért a legnagyobb közönösséggel tekinti a tudomány haladásait. - Nálunk legalább így állnak a dolgok, s ebből körülbelül kiveheted azon élvezetet, melyet az irodalom körében találunk, többi viszonyainkat a hírlapokból s abból gyaníthatod, hogy oly ritkán írunk. - Öcsém valamivel jobban van.

A nyarat az Emsi fürdőben fogja tölteni. Valószínűleg május végső napjaiban indulunk el. Talán találkozhatunk,

híved Eötvös

88. CSENGERY ANTALNAK

(1853. december 24.)

24/12 1853.

Kedves barátom!

Igen sajnálom, hogy a vörös himlő miatt, melytől nóm fél, ma este nem látogathatlak meg. Aggasd helyettem e kicsiséget gyermekeid karácsonyfájára. - Kis keresztfiam a kést és villát, melyet neki küldök, nem használhatja még, de reménylem, buzdításul fog szolgálni e kis ajándék, hogy kis fogait annál hamarabb tolja ki. Adjon isten boldog ünnepeket neked s kedves feleségednek, kit nőmmel együtt tisztelek, s tartsa meg gyermekeidet, hogy e szomorú időben, hol a férfiú örömet nem talál, legalább magad körül lássál örömeket. Gyermekeinkben a jövőt látjuk magunk előtt; ki mondhatna le minden reményről e mosolygó arcok között.

**Híved
Eötvös**

90. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. június 24.)

Pest 24/6

Kedves Barátom!

Csak azért írom e sorokat, hogy tudtadra adjam, miként egész családot, ante omnes a kisfiú, tökéletesen egészségesek, helyettek most az én háznépem fekszik az ágyban. Feleségem kisfiút szült, s Loránd fiam majdnem három hét óta iszonyatosan köhög, anélkül, hogy e köhögésnek valóságos okát esmernék. Mióta öcsém hektikába esett, és én magam az idén három hétnél tovább vért köptem, a mellbajt családi örökségnek tekinthetjük, s képzelheted az aggodalmakat, melyeken feleségemmel együtt keresztülmegyek. - Azzal vigasztalom magamat, hogy életemben - legalább a 16^{ik} évtől a 24^{ikig} - én is boldog órákat éltem, s hogy valószínűleg ugyanezen korban gyermekeim is fognak jó napokat élvezni; s hogy végre a világ sora úgy hozza, magával, hogy ha az ifjúság eltűnt, az élet - a magyar közmondás szerint - gyönyörűségből gondná váljék. Sustine et abstine; végre nincs más életfilozófia számunkra. - Irodalmi munkásságunk - azokat kivéve, kik, mint Kemény, regényeket, s novellácskákat firkáinak; minek ere bennem kiveszett - abban áll, hogy eszünk s tudományunk tőkét, a lehetőleg csekély aprópénzben adjuk ki. Én, mióta Uralkodó eszméim 2^{ik} kötetje megjelent, nem dolgozok semmit; kissé megsokalltam a tapasztalást, hogy oly munkáért, melyen 5 esztendeig dolgoztam, 1 garas honoráriumot nem tudtam szerezni. De hagyjuk ezt. Azok után, miket nődtől hallék, reménylem, hogy e dolgokról nemsokára személyesen szólhatunk. Te, ha visszatérsz - minek, miután egyszer ausztriai passzusod van, semmi nehézségei

nem lehetnek - legalább régi barátidat híven s szeretve fogod találni, mások még ezzel sem dicsekedhetnek. - Ég áldjon meg

híved Eötvös

91. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. szeptember 12.)

Buda 12/8 54

Múlt hó 27^{én} hozzám intézett szíves soraid csak ma jöttek kezembe. Az egész múlt hetet Békésben töltém, hol egy törött cséplőgép romjai felett a gazdaságnak minden kellemetlenségeiben gyönyörködtem. Fogadd köszönetemet a baráti szavakért, mikkel vigasztalsz, s hidd el, fájdalmaim között a legnagyobb bizonyosan az, hogy hasonló körülményekben többé vigasztalásra szükségem nincs. Ha elébb hasonló csapás ér, egy évig nem hegedett volna be sebem, most alig érzem azt. Negyvenegy évi tapasztalás után nem oly kellemetes dolognak találtam az életet, hogy azt, ki nyugodni ment, mielőtt még kifáradt, s a boldog vakációt elérte anélkül, hogy az élet kemény iskolájában megkínózták, sajnálni tudnám. - Több 15 évnél, hogy Dessewffy Emilt, kivel akkor szoros barátságban éltem, hasonló baj ért. Éppen ott valék, s egy kis költeményt írtam, mely azóta elveszett, de melynek utolsó strófáját még megtartottam. -

**Szülék, ne sírjatok!
Hisz azt, mi életünkben szép
Ő már élvezte itt:
A nap meleg tekintetét
S anyának csókjait.**

S vajon nem igaz-e ez minden gyermekről talán, de olyannál bizonyosan, kit az ég Ágneshez hasonló anyával áldott meg. Kisfiam a hat hét alatt, melyet e világon töltött, több szeretetben részesült, mint sok ember hatvan éves koráig, s bizony nem rossz dolog átmenni e földön anélkül, hogy valakinek szeretetét elvesztettük, s mást, mint jó embereket esmertünk volna. - Igaz, hathetes korunkban kell meghalnunk, hogy ily sorsra számolhassunk - de ha úgy van, akkor talán nem nagy baj, ha ilyenkor halunk meg, hidd el, Lacim, ha velünk is az történik, baj lett volna talán a magyar irodalomnak, de bizonyosan nem magunknak. - Hagyjuk e témát, melyből láthatod, hogy néha Karthauzi hangulatomba süllyedek vissza, a különbség csak abban fekszik, hogy a világfájdalom helyébe most saját fájdalmaim léptek.

Mikor utólszor Pesten voltam - azaz 14 nap előtt - történeted 4^{ik} kötetje még nem volt a könyvárusoknál kapható, csak Csengery ítéletét mondhatom, ki mintegy 25 ívet olvasott belőle, s munkádat dicséré. Keletjére nézve biztos lehetsz; kritika nálunk jelenleg nem létezik, egyeseknek könyved előbbi részeit illető véleményéről csak annyit mondok; hogy az öreg Teleki erről szólva kinyilatkoztatá, hogy ő lehetetlennek tartotta volna, hogy Mátyás s a Hunyadiak koráról valaki, ki nálánál annyival kevesebb okfőket esmer, oly való képet adhasson, mint te munkádban. - E nyilatkozat több belső beccsel bír sok kritikánál, s miután a tisztelt öreg által többször ismételtetett, többet is használt. - Mi saját munkámat illeti, attól nem várok többet, mint hogy legfeljebb költségeimet hozza be (mert saját költségemen nyomattam). Éppen mert a legjobb, mit írtam, s magában véve sem rossz könyv, nem nagy sikerre számolhatunk; a legnevetségesebb az egésznél

az; hogy a könyvet 49-ben azért kezdtem írni, hogy vele pénzt szerezzek. Úgy látszik, nem sok szerencsém van pénzbeli spekulációknál.

Ha lehet, jer, barátom, mentül előbb. - Szép dolog, ha az ember oly városban lakik, hol a Gerechtigkeitsnak egy egész utcája van, de nem hiszed, mennyire vágyódunk utánad. Én legalább, ki már csaknem megszoktam a gondolatot, hogy távol egymástól öszülünk meg, mióta visszajöttöd a lehetőségek sorába számítom, alig várhatom a pillanatot. Sok idő múlt, mióta én a berni kantonban jártam, s neked, ki akkor honn valál, leveleket írtam; a világ megfordult azóta, de barátságunk nem változott. Ég áldjon meg. - Szeretném, ha jöttöd napjáról tudósítanál

híved Eötvös

92. ARANY JÁNOSNAK

(1854. október 16.)
16/10 54.

Tisztelt barátom!

Miután Kegyed Toldi estéjének végzavában azon aggodalmát fejezi ki, hogy azok, kik e művet az első Toldival öszve hasonlítják, itt azon gyermeteg eléadást sat. találni nem fogják, mely amabban elismértetett, talán nem veszi rossz néven, ha ezen aggodalom ellenében óvással lépek fel, s részemről kinyilatkoztatom, hogy én semmiképpen ezek közé számíttatni nem akarok. Ha valaha művet láttam, mely minden követeléseimnek megfelelt: Toldi estéje az, s bármit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerint e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat. Fogadja köszönetemet azon élvezetért, melyet munkájánál találtam, s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletemről.

Híve
B. Eötvös József.

93. KARL MITTERMAIERNEK

(Fordítás ismeretlen német eredetiből)

(1854. december 24.)
Pest, 1854. december 24.

Igen tiszteit titkos tanácsos úr!

Bármennyire meglep azon szíves ígérete, hogy könyvemről nyilvánosan értekezni fog, mégis talán még kedvesebben vettem azon nyilatkozatát, hogy a jürről nyilvánított nézeteimmel meg van elégedve.

Azon körülmény, hogy a jury intézményének megbeszélése nálunk nehézségekkel jár, arra kényszerített, hogy a tárggyal rövidebben bánjak el, mint kívántam volna, s mint

ahogy fontossága követeli, kivált oly munkában, melynek helyes megítéléséhez lényegesen hozzájárul az esküdszékek intézményének helyes felfogása és azon útnak ismerete, melyen valaki e nézethez jutott.

Azt hiszem, hogy azon kérdés: célszerű-e a selfgovernment elve? egészben véve ugyanazon fejlődési fokokon fog keresztülmenni, melyen a jury célszerűsége kérdésének át kellett haladnia, mielőtt azon meggyőződés, melyet ön képvisel, még Németországban is és nálunk - hála az ön fáradozásainak - oly általánossá válhatott.

Ha a kérdést elméletileg tekintjük, valóban úgy tetszik, mintha sokkal célszerűbb volna úgy az egész államra, mint minden egyesre nézve, ha az állam minden egyes részének igazgatása oly egyének által történik, kik ezen adminisztrációra külön képezvők, s kik ezt alaposan megfontolt, sokszorosan megvizsgált elvek szerint végezik. De nem lehet-e felhozni, sőt nem hozattak-e fel hasonló okok a jury intézménye ellen is? Nem foglalkozott-e sok, mégpedig igen kitűnő jogász, részletekbe menő bizonyítási elmélet kidolgozásával, s nem tekintették-e mintegy árulásnak a tudományon, ha a tények méltatása tekintetében kétségbe vonták a jogászok elsőbbségét? A tudományban nincs károsabb, de nincs általánosabb előítélet sem, mint az, hogy amire később jutottunk, mindig haladás. Ha meggondolja az ember, mennyi fáradságba került, Német- és Franciaország mennyi kitűnő jogásza fordította egész életét arra, hogy az írásbeli eljárás azon tökéletességre jusson, amelyben a francia forradalom előtt találjuk, akkor érthetővé lesz az idegenkedés, mellyel a jogászok azon intézményre tekintettek, mely tudományuk nagy részét fölöslegessé tenné. Családunk egy régi ügyvéde, kivel annakidején, mikor az esküdszékekről folyt a vita, sokat beszéltem e tárgyról, abban, hogy az esküdszékek különösen Németországban - nagyon bámult juristái hazájában - behozassanak, mindig a régi barbárság visszaidézésére vezető törekvést látott, körülbelül olyasmit, mintha az állatbőrökkel való ruházatokhoz akartak volna visszatérni. Annyi fáradsággal járt a mai közigazgatási rendszert kivívni és az egész államot központosítani, hogy itt is, kivált szakembereknél, e rendszert egy ellenében tíz fogja védelmezni: ami különben a jurynek meghozta a győzelmet, az biztosítja végre az önkormányzati elv győzelmét is: a tények tudományosan pontos megvizsgálása. - Azon percben, mikor általános lett a meggyőződés, hogy a politika a tapasztalati tudományok körébe tartozik, hogy tehát nem elméleti elvekről, hanem tényekről van szó, melyeket szigorúan megvizsgálni s cselekményeink zsinórmértékévé kell tenni, mindinkább fogyni fog a merev centralizáció francia rendszere híveinek száma, miáltal nézetem szerint inkább csökkenni, mint növekedni fognak a veszélyek, melyekkel az államot az egyesek önzése és a tömegek oktalansága fenyegeti. Igaz ugyan, hogy több láрма és zaj lesz oly államban, hol minden község maga kormányozza magát; az is igaz, hogy nem fognak hiányozni sem a tömeg oktalansága, sem olyan egyesek, kik ezen oktalanságra spekulálnak; de amily bizonyos, hogy a nép, ha egyes községek vezetéséről van szó, mindig több belátást tanúsít, mint mikor az állam fölött döntenet van hivatva, éppoly bizonyos, hogy azon veszélyeket, melyek az államot a mieinkhez hasonló időkben fenyegetik, mivel sem előzhetni meg jobban, mint ha a mozgási szükségletnek a községekben tétetik elég, ahol kielégítést találhat, anélkül, hogy az egész államot veszélyeztetné.

Csak most látom, hogy ahelyett hogy, mint óhajtottam, szíves levelét köszönném meg, majdnem értekezést írtam. Ha az ember oly soká foglalkozik egy tárggyal, mint én, elvégre úgy megtelik vele, hogy mindig visszatér reá. Mi boldog volnék, ha néhány órára Heidelbergbe mehetnék, hogy munkám egyes pontjait önnel megbeszélhetném. - Miután

könyvemben sokat foglalkozom az angol alkotmánnyal, s felfogásom egyes pontokra nézve lényegesen eltér nemcsak Montesquieu-től, hanem némely legújabb kori angolokétól is, nagyon érdekelne erről illetékes angol ítéletet hallani; de miután nekem angol tudósokkal nincs semmi összeköttetésem, igen lekötelezne, ha amaz ország tüzetes ismerete mellett néhány szóval megírni szíveskednék, mit kell tennem, hogy azt ott a tudósok körében ismertté tegyem. Szokás-e Angliában is a szerkesztőségekhez küldeni azon könyveket, melyeket az ember ismertetni kíván? s melyekhez tanácsolná, hogy küldjem? Bocsánatot kérve a levél hosszasságáért és a kérelemért, mellyel végződik, s melyet talán szerénytelennek fog találni, kérem egyúttal, legyen meggyőződve azon igaz tiszteletről s ragaszkodásról, mellyel vagyok

Nagyságod alázatos szolgája
B. Eötvös József

94. SZALAY LÁSZLÓNAK

(1854. december 26.)
26/12 54.

Kedves Lacim!

Bizony ideje, hogy egyszer hazajöjj, mióta reményleni kezdém, hogy ismét együtt élünk, vágyódom utánad, s mi ketten, úgy látszik, nem tartozunk azok közé, kik ily vágyokat levélírás által kielégíthetnék. Bizonyosan igen jó barátok vagyunk, de igen rossz correspondensek, s éppen ez int, hogy amennyire lehet, közel maradjunk egymáshoz. Lukács által tudom az aggodalmakat, melyeken fiad miatt keresztülmentél. Ha mondom, hogy Lorántom májustól mostanig folyvást köhög, s ő, kit elébb, mi erőt s izmosságot illet, fiad mellé állíthattam, most sápadt, vézna gyermekké változott, át fogod látni, hogy e tekintetben nem vagyok náladnál szerencsésebb. - Az orvosok egyre biztatnak, s egyre aggódom, hiába, az öreg Goethének igaza volt, midőn a szerelmet Glück ohne Ruhnak definiálta. Ezen értelmezés éppoly helyes az apai, mint minden más szeretetről. - Újságot nem tudok; úgy látszik, a nagy erőfeszítés után, mely alatt mindennap az egész világ megváltozott, most az ellenkező túlságba estünk; egy nap a másikhoz hasonló, nemcsak eseményeiben, de még beszélgetéseiben is. - Vannak emberek, kiktől, mióta a keleti háború kezdetét vevé, mindennap ugyanazt hallom, mi, mint példátlan következetességnek jele, dicséretes, de nemigen mulatságos. Ha tudományos foglalatosságaim nem lennének, roppant mód elunnám magamat, ezek is kevesebb élvezetet adnak, mint annakelőtte. Ha az ember 5 évig egy könyvön dolgozott mindég, egy idő múlik, egy neme az interregnumnak, mely alatt az ész Úr nélkül kószál körül. - Az eszme, melynek elébb szolgált, elbocsátá, új helyet keres, de nem határozhatja el magát. - Egnél keveseli a jutalmát, a másiknál kétkedik képességén, egyszóval meghatározott foglalatosság nélkül marad, mi munkához s pedig erős munkához szokott észnek nehéz dolog. - Miután utolsó munkám, ámbár az kétségen kívül a legjobb, mit írtam, s talán abszolút beccsel is bír (ámbár az író maga, ki dolgozatait többnyire a reájok fordított fáradság után becsüli, nem kompetens bíró), miután e munka nemcsak nem hozott be egy fillért sem, sőt eddig pénzembe került, és valószínűleg még a tudomány körében sem fog befolyást gyakorolni; ismét régi pályámra vágyódtam vissza. Hozzáfogtam egy regényhez, írtam egypár népies elbeszélést, a fáradságnak eredménye azon meggyőződés, hogy tudományos működésem eredményei legalább költői tehetségemen látszanak meg, mely rémületesen megfogyott. -

Tudósságomnak egyetlen fényes successusa, hogy bennem a költőt megölte, mi magában véve elég uncsodálatos, csak hogy nem örvendetes eredmény. - De rosszkedvű kezdek lenni, s azért félbehagyom az írást. Ég áldjon meg, tiszteld nóm nevében feleségedet, s csókold gyermekeim helyett a tiedet. Dénes utolsó levelében, melyet Kairóból kaptam, ezeket írja: azon, hogy Szalay Laci visszajön, kimondhatatlanul örülök; reményelem, hogy mikorra visszajön - azaz májusig nem látja csalatva magát. Ég áldjon meg, barátom, s tartson egészségben családotól együtt az új évben. Nem kérem tőled, hogy ezentúl is barátom maradjál, mert hisz ezen nem kételkedem, de kérem azt, hogy ha hasznomat veheted, ezentúl ne felejtkezzél meg e barátságról. Ég áldjon meg ezerszer

híved Eötvös

96. SZALAY LÁSZLÓNAK

**(1855. március 16.)
16/3 55.**

Kedves barátom!

Sokat gondolkoztam leveled felett, s mert Trefort éppen Pesten volt, tanácskoztam vele is, kivel tartalmát biztosan közölhettem; meggyőződéseim szerint Bécsbe menetelem nemcsak felesleges, de káros lenne. Felesleges azért, mert a külügyek miniszterét nem esmerem, s mert a békekonferenciák alkalmából valószínűleg audienciát se kaphatnék, s ha kapnék is audienciát, eredményt nem várhatok, miután Buolnak Russell és Titof urakkal több dolga van, mint hogy svájci küldöttjeinek balfogásaival sokat gondolna; de a felmenetel káros is lehetne, miután Bachhal szólva ő azt nyilatkoztatta, hogy csak azon esetre kaphatsz passzust Németországba is, ha sem a külügyeknek, sem a políciónak ellened kifogása nincs, azaz ha a kompromittáltak sorába nem tartozol; miből világos, hogy már azáltal is, hogy passzust kaptál, megnyugtatta lehetsz, főképp miután később még a hazatéréshez is külön passzust kaptál. Feleséged Bécsbe lévén, kérdezősködhett volna, ha más teszi, utoljára még azon balhiedelemre hozhatna valakit, hogy csakugyan gravalva voltál, mi valóságos képtelenség. Ha nem tiltottad volna el, hogy a tárgyat közöljem, Töröktől levelet küldöttem volna, melyből kisért, hogy soha lapjának rendes correspondenséül nem ajánlkoztál, így csak Augusznak adtam tudtára az egészt, ki által a svájci eljárás majd tudomására jön az illetőknek. Az egész az ő nézete szerint is nem egyéb egy követségi altisztviselő túlbuzgóságánál, minek, mihent neki ugyanazt kinyilatkoztattál [!], mit nekem írsz, azaz hogy csak családod betegeskedése miatt maradtál Svájcba és tavaszkor eljössz, semmi következése nem lesz. - Amint a trainek most mennek - de valószínű, hogy nyárra megváltoznak, s hogy akkor egy trainnel több megy - a train Palotáról elindul reggel 6-kor, s kimegy délután 5-kor. - Egyébiránt a Krisztinavárosban jó kisebb lakást találhatsz kerttel is, melyen kívül az egész városmajor diszpozícióra áll - ott, hol én laktam 46-ban, azaz azon tájon - és ez talán célszerűbb lenne. - Áldjon meg az ég, és hozzon mentül előbb körünkbe.

Híved Eötvös

103. GYULAI PÁLNAK

(1855. november 23.)

Pest 23/11

Kedves Barátom!

Tegnap közlöttem velem Csengery Kegyednek levelét, s azon kívánságot, hogy ajánlóleveleket küldjek. Ha eddig Raumer Frigyessel nem esmérkedtek még, s nála más által nem vezettethetnek be, szívesen fogom teljesíteni e kívánságot, azonban levelemtől nem sok hatást várhatok, miután minden szívesség mellett, mellyel R[auumer] fogadott, s minden udvarias frázisok dacára, mikkel munkámat elfogadta, igen lehetőnek tartom, hogy három esztendő után, melyek alatt nem látott, tökéletesen megfeledezett rólam. Az egész dolgot Önökre bízom, ha kívánnak, levelet írok Raumernek is, azonban csak Kaulbach-hoz küldök néhány sort, s dátum nélkül, hogy neki levelkémet akkor adhassák át, ha majd Berlinbe jön. Kaulbach nemcsak egyike a legnagyobb művészeknek, ki a berlini tudós- és művészvilágban mindenkit esmer, de egyszersmind régi barátom, kinek bizonyosan több hasznát veszik, mint bárki másnak. - Azokból, miket Nádasdy Lipóttól hallottam, és Csengery levelében olvasék, örömmel látom, hogy Ön helyzetében jól érzi magát. Előre meg voltam győződve erről, s csak azért ajánlám e helyzetnek elfogadását. Ön talentumának kifejlődésére, vagy helyesebben mondva arra, hogy talentuma gyümölcsözővé váljék, nem szükséges más, mint nyugalom. Éppen, mert a művészetet valami magasabbnak tartja: ön szintűgy nem dolgozhatik napszámra, mint én nem vagyok képes reá, most ideje lesz, s én számolok valamire, mi szegény meddő literatúránkat ismét felsegíti, mert bizony szükségünk van reá. Napról napra fogyunk. Szerdán temettük el Vörösmartyt, az öreg Szemere a sír szélén áll; akadémiánk inkább rokkantak házához, mint másvalamihez hasonlít, és semmi nem mutatkozik, mi e veszteségeket pótolhatná. Nem hibázik az új sarjadék, csakhogy e sarjadék olyan, melynél első tekintetre meglátszik, hogy belőle egy derék fa nem nőhet. Éspedig e nemzet csakugyan megérdemli, hogy érte Vas Gerebenéknél különb emberek fáradjanak. A részvét, melyet Vörösmarty sírjánál mutatott, és mutat árvái iránt, lelkemben több reményt támasztott ismét, mint egy idő óta éreztem. - Irodalmi újdonságokról nem írhatok semmit, kivéven hogy regényem halad, és Kemény özvegye leányával együtt még mindég nyugszik. Én részemről igen félek, hogy az özvegy leányával együtt valószínűleg in status quo fognak maradni, mi ez esetben nemcsak nekik, de az előfizetőknek is nagy bosszúságára fog okot adni. Írja meg, kérem, ha ideje van, hogy tölti idejét, mily kollégiumokat hallgat s főképp min dolgozik, mert amint mondám, én számolok valamire, s még gyermekeim is, kik mindég Gyulai bácsi verseit akarnák tanulni. Talán írjon egy költeményt Vörösmarty halálára. - Köszöntöm Tamást

őszinte barátja
Eötvös

104. gr. ZICHY ÖDÖNNEK**(Fordítás németből)****(1855. december 7.)****Pest 7/12 55.****Drága Barátom!**

Vörösmarty halála, az a szegénység, amelyben ő családját hátrahagyta, ugyanolyan ismereteselek előtted, mint az ő érdemei; tudni fogod azt is, hogy a kormány eltiltott mindenféle nyilvános gyűjtést a hátramaradottak számára. Az a leirat, amely Dessewffy Emilnek - mint az Akadémia elnökének - megkeresésére érkezett, elismeri mind az ő érdemeit, mind annak célszerűségét, hogy családjáról magánjellegű gyűjtések útján gondolkodjanak, viszont eltilt mindenféle nyilvános gyűjtést vagy a sajtó útján történő felhívást; mert noha Vörösmarty nem volt kompromittálva, viszont nyilvános gyűjtéseket csak nyilvános csapások alkalmával szabad szervezni, magánszemélyek számára azonban soha.

Annyira megszoktuk, hogy mindenütt, ahol valamilyen nemes célról, nemzetiségünk fejlődéséről és a mi becsületünkről van szó, számíthatunk a te energikus tevékenységedre, hogy természetesnek fogod találni, hogy ebből az alkalomból hozzád fordulunk, és arra kérünk: használd fel a befolyást, amellyel Bécsben élő honfitársaink fölött rendelkezelsz, arra, hogy történjék a hátramaradottak érdekében valami, ami méltó Vörösmartynak és az adományozóknak a nevéhez. -

Senki sem tudja jobban nálad, mekkora fontossága van számunkra irodalmunk fejlődésének. Bizonyára az arisztokrácia legszebb hivatásainak egyike, hogy a hóna alá nyúljon annak, és jobb alkalom nemigen adódhat erre, mint az itteni. Mert azt, ami Vörösmartyért történik, még rosszakaratók sem állíthatják be semmiképpen politikai tüntetésnek. Maga a kormány abban a leiratban, amelyben minden nyilvános gyűjtést eltiltott, elismerte az ő érdemeit, és azt javasolta, hogy az Akadémia vegye pártfogása alá az ügyet. Továbbá nemigen van még egy olyan írónk, aki annyira tartózkodott minden, az arisztokrácia ellen irányuló ellenséges szótól, mint ő. A költő, aki elmúlt évszázadok letűnt nagyságát énekelte meg, azok számára is becses kell hogy legyen, akiknek nevei összekapcsolódtak a haza történelmével. Másnak talán többet írnék. A te esetedben elég, ha közlöm veled a tényállást, és megkérek arra, hogy küldd azt, amit gyűjtesz, Deáknak, aki az árvák fölötti gyámságot átveszi. Pillanatnyilag a család szükségletei fedezve vannak, mert Bohus 1000, Bezerédi 500 forintot mindjárt a temetés napján átadott nekünk. Isten veled.

**Hú barátod
Eötvös József**

110. TOLDY FERENCNEK

(1856. augusztus 11.)
Ostende 11/8 56.

Tisztelt barátom!

Szalaynak levele, melyben az értekezés címlapján meghagyott hibáról tudósított, csak akkor jutott kezembe, mikor 8 példányt már elosztottam; képzelheti, mennyire bosszankodtam. Heidelberg felé utazván vissza, a Bunsen, Kreutzer és Sch[il]ossernek adott példányokat sajátkezűleg ki fogom javítani, Hammernak és Fallmerayernek írtam, de a három példányról, melyet Angliába küldék, nem tudom, kinek kezébe jutottak, minthogy azokat egy ösmerősömre bízta, ki azokat hasonló tárgyakkal foglalkozó angol tudósok között elosztani ígérte, s a könyveket elküldvén, maga egy nagyobb utazásra készült. - Minthogy a munka kijavított címlappal később a közönség kezébe kerül, az egész, reményem, csak sajtóhibának fog vétetni, ámbár mint olyan is legalább gondatlanság hírébe hozhat. Bécsben tartózkodva s egy tegnap onnan vett levél szerint biztos reményem van, hogy a Kisfaludy-Társaság új alakításának ezentúl akadály tétetni nem fog. Mihent hazajövök - mi valószínűleg a jövő hó kezdetén történik -, nem mulasztva időt, a társaság nevében azonnal be akarom adni folyamodásomat. Erre szükséges, hogy főképp annak finansziális állására nézve tisztába legyek, s azt a folyamodásban előadhassam. Kérem tehát Önt, szerezze meg az erre szükséges adatokat s okmányokat, úgyis a felszólításoknak s kérdezősködéseknek egész sora intéztetett e tárgyban hozzám, s nyílt, éspedig némiképp megérdemlett megrovást csak úgy kerülhetünk el, ha ez ügyben egy pillanatot nem veszünk többé. Ha valaha, úgy Önnél, ki Kisfaludynak barátja s a társaságnak alapítója s lelke volt, felesleges minden buzdítás, fogadja tehát kérésem bővebb indokolása helyett csak azon őszinte tisztelet kifejezését, mellyel maradok

alázatos szolgálja
Eötvös József

A Bibliotheque des D[ucs] de Bourgogne-nál megtettem a szükséges lépéseket; még ez évben egy 25 íves kötet okmányokat kapunk ezen oly érdekes gyűjteményből.

114. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

(Fordítás németből)

(1857. március)

Tekintetes Úr!

Annak az előrehaladásnak, amelyet Ön a nyelvek és különösen a keleti nyelvek tanulmányozásában mostanáig tett, valamint az Önt ékesítő komolyságnak és kitartásnak folytán csak helyeselni tudom azt az elhatározását, hogy keleti utazásra vállalkozik. Szilárdan meg vagyok győződve, hogy az azokban az országokban való tartózkodás előbbre fogja Önt vinni törekvéseiben, és ezáltal a tudománynak, amelynek szentelte magát, szintén hasznára válik majd. Vegye azt a csekély összeget, amelyet az

Ön részére mint utazásához való csekély hozzájárulást idecsatolok, bizonyságaként részvételemnek, és annak a tiszteletnek, amellyel vagyok

a Tekintetes Úrnak

**alázatos szolgálja
B. Eötvös József**

119. gr. TELEKI FERENCNÉNEK

(Fordítás németből)

**(1858. július 15.)
15/7 858**

Drága néném!

Mélyen megrendülve írok Önnek. Szeretném előkészíteni a szomorú hírré, de nem tudom. - Szegény anyám nincs többé. Ma reggel 8 órakor szélhűdést kapott. 2 órakor elszunnyadt az Urban. - Csendesen fekszik itt, úgy, mintha arcán életében semmiféle fájdalom nem vonult volna át. Minthogy Ön ismerte őt, elgondolhatja fájdalmamat. - Dénes Miskolcon van, táviratoztam neki, Júliának és Viereggnak szintén, feleségemnek egyszerűen írtam. Isten áldja meg Önt, kedves néném.

**Szerető unokaöcse
Eötvös**

121. SZALAY LÁSZLÓNAK

**(1858. augusztus 29.)
Gastein 29/8 58**

Kedves barátom!

Hogy szíves leveledre eddig nem válaszoltam, azt tulajdonítsd a sok bajnak, mellyel küszködöm. Magam is rosszul érzem magamat, s azonkívül Nőm s 3 gyermekem ágyban fekszik. Meglehet, a baj nem nagy, s csak e medve klímának eredménye (reggel 3-5 fok s naponként eső), de hideg lakásban, kényelem nélkül s oly orvossal, kihez sem feleségemnek, sem nekem a legkisebb bizodalunk nincs, ez is elég keserves. Időm nagyobb részét a betegeknél töltöm, mi belőle megmarad, oly kedvetlenül folyik el, hogy még a legegyszerűbb levél írása is erőfeszítésbe kerül. - Csak röviden fogok tehát kérdéseidre felelni.

Mi először elbeszéléseimet illeti. Kérem Heckenastot, nevezze azokat egyszerűen: *Elbeszélések*, írta Eötvös József. Nem szeretem a cikornyás címeket. - A szivarokra nézve kéretem őt, hozasson két ládát 100 szivarral; nem szabad erőseknek lenni (színekre light brown vagy yellow) ára körülbelül olyan, mint azoké volt, melyeket Bibertől elébb kaptam, ha kétféle szivart küld, ez mustraként szolgálhat. - Még egy kérésem van Heckenasthoz. Szegény Regulyért (képzelheted, mily fájdalmasan érintett halála) egynehány száz forintra menő váltót forgattam a budai takarékpénztárnál. Halála után a

váltó azonnal Keményen s rajtam fog kerestetni. Kérlek, kérdezősködjél e dolog iránt a budai takarékpénztárnál, és szólítsd fel Heckenastot, hogy a váltót szükség esetében beváltsa. - Miután az nem tesz többet, mint a Beszélekért való honoráriumom, s Heckenast annak kifizetését, miént a nyomtatás bevégeztetett, ígérte, úgy hiszem, nem fog nehézségeket tenni.

Az idemellékelte levelet itt kaptam. Közöld azt Toldyval, vagy ha Pesten van, Tóth Lőrincsel, s mondd neki, hogy miután a könyvküldemény az Akadémiáé, a szállítási árjegyzék kifizetéséről rendelkezék. Az asszignációt, miént hazajövök, meg fogom írni, s most ég áldjon meg s tartson jobb kedvben s egészségben, mint

hívedet. Eötvös

126. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1859. április 7.)

Pest, ápril. 7-én 1859.

Tisztelt barátom!

Bécsből visszatérve könyvtárusom azon jelentését, hogy utolsó munkám harmadik kiadása megjelent, s több Németországból hozzám érkezett levelet találtam, melyben az irodalom s más pályán kitűnő férfiak tudtomra adják, hogy a birodalom szervezése iránt felállított elveimet helybenhagyva nézeteimmel egyetértenek, de alig voltam itt pár napig, midőn tapasztaltam, hogy munkám ellen a legnagyobb ingerültség mutatkozik, mely egy bizonyos párt emberei által szisztematice terjesztve, mert könyvemről a lapokban szólni nem szabad, s így az álhírek s okoskodásokat diszkusszió útján megcáfolni nem lehet, napról napra erősebbé válik.

Hogy egy több mint 200 lapra terjedő könyvben több nem helyes állítások foglaltatnak, arról a priori meg vagyok győződve; hogy hazánkban, melynek pártviszályai erőszakosan lenyomva nyugszanak, de nem vesztek el, ugyanazon nézetek mindenkit nem elégíthetnek ki, s hogy azok, kik egész életemben kevés jóakaratot mutattak irántam, egyszerre barátaimmá nem váltak, mindezt úgyis tudtam; de mégis, a rosszakarat ezen mennyisége s a szenvedélyesség, melyek ezen alkalommal mutatkoztak, megleptek, s mondhatom, fájdalmasan leptek meg; nem magamért, de közügyeinkért, melyeknek célszerű elrendezésére én más, mint a könyvemben előadott módot, nem ismerek.

Korunk mozgalmaiban két főirányt veszünk észre, melyeknek egyike nagy államok alkotása, másika az egyes nemzetiségek individuális kifejlődése felé törekszik. Az első helyzetünk következése, melynél fogva több nagy nemzetiségeken alapuló - s ezért feloszthatatlan - nagyobb államok létezésén (minő az orosz, angol és francia) a kisebb nemzetiségek is függetlenségüket csak úgy tarthatják fenn, ha szinte nagy államokba egyesülnek; a másik általános irány, melyet a nemzeti törekvésekben tapasztalunk, csak azon elveknek nagyobb körben alkalmazásából ered, melyekre támaszkodva korunkban minden egyediség szabad kifejlődésére jogot tart; s így e két irány, mely egymással látszólag ellentétben áll, mert egyike helyzetünk, másika a kor uralkodó eszméinek következése, egyirányt hatalmas és ellenállhatatlan.

Ki az utolsó idők eseményeit figyelemmel követé, e két iránynak létezését nem vonhatja kétségbe, úgy mint azt sem, hogy egyes nemzetek az egész civilizált világ által követett irányoknak nem képesek ellenállni; miből az következik, hogy mi magyarok is régi törekvéseink célját csak annyiban érhetjük el, amennyiben azok a világ általános irányával ellentétben nem állnak. Csak ha követeléseinket akként formulázzuk, hogy azok a helyzetnek megfeleljenek, s mint az egész világ által elfogadott elveknek következményei tűnjenek fel, akkor remélhetünk sikert. - A honfűi fájdalom, mellyel hazánk jelen állását tekintjük, az elragadtatás, mellyel dicső múltjáról szólunk s még dicsőbb jövőjéről ábrándozunk, nem változtathatják meg a tények állását, s ki ezt figyelembe veszi, az belátja, hogy miután Európa ezen részét, melyen az osztrák birodalom alakult, nem egy nagy, kompakt nemzetiség lakja, *Európa ezen részében nagy állam csak mint föderáció tarthatja fenn magát.*

A nagy hiba, melyet az osztrák kormány elkövetett, s mely azt, ha rendszeréhez ragaszkodik, elébb vagy utóbb bukásához fogja vezetni, abban áll, hogy ezt belátni nem tudta; a nagy hiba, melyet 49-ben mi követtünk el, s úgy látszik, elhatározó pillanatban most is elkövetnénk, abban, hogy erről akkor megfedekezünk, s ezt most sem akarjuk elismerni.

Mi fog történni századok után? ez az isteni gondviselésnek titka; de hogy a jelen pillanatban, mindaddig, míg Orosz- és Franciaország jelen kiterjedését megtartja, Európa ezen részén, melyen élünk, csak nagy állam tarthatja fenn függetlenségét, azaz hogy csak nagy állam számíthat állandóságra, ez, nézetem szerint, minden kérdésen kívül áll, s ebből azon következtetést kell levonnunk, hogy a jelen pillanatban a magyar nemzet sem törekedhetik józanul más után, mint hogy egy *nagy*, de a szabadság elvei szerint rendezett államnak része legyen, s abban, ha lehet, az első, de mindenestre kiterjedése és népének képességéhez illő helyzetet foglaljon el.

A nagy események, melyek a jelen pillanatban látszólag készülnek, e helyzetet nem fogják megváltoztatni, s Ausztria a legnagyobb diadalok után is a népek agglomeratúmát, mely felett uralkodik, egy homogén egésszé átváltoztatni szintűgy képtelen, mint a magyar nemzet, ha legvérmesebb reményei teljesülnének, s a birodalom darabokra törne, e téren s a létező elemekből nagy államot más, mint föderatív alapokon alkotni képes nem lenne; miből világos, hogy minden politikának, mely sikert akar, feladása nem lehet egyéb, mint felkeresése azon utaknak s eszközöknek, melyek által a dolgok helyzete által előnkbe tűzött feladás a legkisebb áldozatokkal s úgy éressék el, hogy az ekként létrejött állapotok a magyar nemzetre kedvezők legyenek.

A jelen pillanatot véve kiindulási pontul, én csak a következő lehetőségeket látom.

Ha a birodalom szétbomlanék - mire meggyőződéseim szerint semmi valószínűség nem létezik - helyébe vagy

**a) ismét egy nagy birodalom alakul, melybe az eleső olasz és német részek helyett a török birodalomtól elszakadt egyes tartományok, például Oláh- és Szerbország vétetnek fel.
Vagy**

b) A nemzetiség elvei szerint (természetesen nem a történelmi, hanem az etnográfikus határokat követve) egyes név szerint független országok alakíttatnak.

Ha a birodalom fenntartja magát, ismét két lehetőség áll be. Vagy

a) elveszti jelen területének egy részét, Olaszországot s talán Galíciát. Vagy

b) legalább mi a határokat illeti, megtartja jelen állását.

Már aki ezen lehetőségeket a speciális magyar szempontból - azaz nemzetiségünk jövőjét tartva szemei előtt - tekinti, szükségképp azon meggyőződéshez jut, hogy a három első lehetőség reánk nézve nem kedvező.

Ha az ausztriai birodalom felbomlása után a megingatott európai egyensúly helyreállítására ehelyett egy új, nagy állam alkottatnék, melyben az olasz és német tartományok helyébe az aldunai tartományok vétetnének fel, akkor az ekként alakított államban a szláv és óhitű elem szükségképp túlsúlyra fogna emelkedni, s a változás, mely reánk, magyarokra nézve előidéztenék, csak abban állna, hogy a német helyett oly elemekkel jönnénk kapcsolatba, melyek sokkal nagyobb asszimilációs tehetséggel bírnak.

Ha az ausztriai birodalom helyébe a nemzetiségek etnográfikus határai szerint több, név szerint független országok állítatnak fel (mint ezt a keleti háború óta Oroszországban sokan birodalmunk érdekében jelenleg legcélszerűbbnek tartják), akkor Magyarország nemcsak területének nevezetes részét s történelmi jogainak minden következményeit veszti el, hanem ezekért oly függetlenséget cserél, melynek mértéke s fennmaradása Oroszország kegyelmétől s érdekeitől függ.

Ha végre a birodalom a háború által, melynek rossz kimenetele után nálunk sokan epedve sóvárognak, csak területének egy részét, például az olasz és lengyel tartományokat veszti el, ezen esetben a változás reánk nézve csak abban állna, hogy egy nagyhatalom helyett egy közép-szerű állam tagjaivá lennénk, hogy a múltból reánk maradt terheket még nehezebben fogunk viselni, mint jelenleg, és hogy az arány, melyben a német elem a nem-némethez a monarchiában áll, megváltozván, a németesítés, mely most, midőn 8 millió német 28 millió nem-némettel áll szemközt, lehetetlen, akkor kivihetőbbé válnék.

Sokkal szenvedélyesebb vagyok magam is, mint hogy azoknak érzéseit felfogni nem tudnám, kik a történeti sértések után bosszújuknak mindent feláldozni készek. Történetkönyveinkben három különböző ostrom leírásánál fordul elő az elbeszélés, hogy egy magyar vitéz, midőn egy, a félholdat feltűzni készülő törököt a vár fokáról más módon nem űzheté el, végre őt átkarolva vele együtt veté magát a mélységbe, s nemzeti jellemünknek vannak oldalai, melyeknél eszünkbe jut, hogy bizonyos körülmények között az egész nemzet is hasonló módon járhatna el. Ha azonban, erőt véve indulatainkon, a dolgok állását nyugodtan fontoljuk meg, ellenszenvünk dacára is át kell látnunk, miként a jelen körülmények között a magyar nemzetiség jövőjére nézve kedvezőbb lehetőséget nem találhatunk annál, ha az ausztriai birodalom jelen nehézségein csorbulás nélkül mehet keresztül, s pedig úgy, hogy fenntartását csak magának köszönhesse. Mert ha Ausztria fennmaradását idegen támogatásnak fogná köszönni, azon esetben, ha a német nemzetnek válnék lekötelezettjévé, még nagyobb buzgósággal fogná elősegíteni a német érdekeket; ha pedig az oroszoknak, akkor mint az északi kolossz védenecé, bizonyosan sem a magyar nemzetiség, sem az alkotmányos szabadság megalapítását nem tekinti feladatának.

Ismerem én s méltánylom az aggodalmat, mely miatt sokan e felfogást eltévesztettnek tartják. Nézetök szerint Magyarország s a birodalom között a fennforgó kérdésnek békés kiegyenlítése lehetetlen. A történetek után a bizodalomnak még a lehetősége is elenyészett. Ki nincsen meggyőződve, hogy Ausztria, mihelyt szorultságából kivergődött, hatalmát arra fogja használni, hogy a koncessziókat, melyeket kénytelenségből tett, ismét visszavegye, s a mostani nemzetellenes elnyomási rendszeréhez ismét visszatérjen, s én nem akarom kétségbevonni e nézet helyességét, s éppen nem állítom, hogy Ausztria a tett tapasztalások után egyszerre a magyar nemzet s az alkotmányosság buzgó pártfogójává fog válni; mielőtt azonban ezen talán helyes bizalmatlanságot politikánk vezérfonalaként elfogadjuk, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk s ez az, vajon

1° Ausztria, ha a jelen legsürgetőbb bajaiból kibontakozik is, ezáltal oly állapotba fog-e jutni már, hogy népeinek jóakarataira ismét hosszú ideig szüksége nem leend?

2° Vajon nem lehet-e úgy elrendezni dolgainkat, hogy a rosszakarát, melyet Ausztriánál felteszünk, az eszközöktől fosztassék meg, melyek annak kivitelére szükségesek lennének.

Mi az elsőt illeti, a felelet világos. Egy, a diplomáciai pályán megöszült férfi, kivel e tárgyról minap szóltam, Ausztriát a jelen pillanatban oly gyertyához hasonlítja, melyet két végén egyszerre meggyújtottak, s e hasonlóság egészen találó. Ha Olaszország a jelen pillanatban a legfenyítőbb veszély is, még nagy kérdés, vajon az, mely délkeleten készül, s az oláh és szerb változásokkal valószínűleg megkezdődött, nem nagyobb-e még ennél is, s ha ehhez még a birodalom bel- és pénzügyi viszonyait vesszük, a legnagyobb optimista sem fogja állíthatni, hogy Ausztria az olasz ügyek kiegyenlítése után azonnal minden veszélyen túl lesz, s oly állapotba jut, hogy egész erejét a reakció keresztülvitelére fordíthatja.

Mi a második kérdést illeti, bizonyos, miként a reakcióhoz való hajlam nemcsak az ausztriai dinasztának családi tulajdona, hanem hogy azt csaknem minden alkotmányos országok uralkodóházainál megtaláljuk, főképp ott, hol az alkotmányos formák még újak, és ezért az alkotmány garanciája sehol sem kerestetik az uralkodó jóakarataiban, hanem az államnak oly módoni rendezésében, mely által a reakció lehetetlenné, vagy helyesebben mondva, mely által az szerfelett nehéz és veszélyessé válik. - Ha az ausztriai birodalom csekély változásokkal a régi módon rendeztetnék el, ha a többi tartományokban a régi abszolútizmus hozatnék vissza, s így Magyarország királya mint osztrák császár ismét az örökös tartományok összes erejével kénye szerint rendelkezhetnék; vagy ha a birodalom két része egészen elkülönözve egymástól csak a fejedelem egysége által tartatnék össze, akkor a régi sűrlődésekkel a reakció nemcsak ismét lehetségessé fogna válni, sőt meggyőződésem szerint bizonyosan bekövetkeznék; de a dolog másképpen áll, ha az, mit a történelmi jog alapján Magyarország számára visszakövetünk, minden tartományok közös tulajdonává válik, és így hazánk alkotmányos jogai és belső függetlensége, mely egykor csak irigység tárgya volt, a birodalom minden lakói által saját szabadságuk biztosítékának tekintetik.

Éppen mert én is a reakciótól félek, mert én is azt hiszem, hogy a tett tapasztalások után más biztosítékokra van szükségünk, mint melyeket pusztán ígéretekből találhatunk, ez győzt meg arról, hogy az előbbi állapotok restaurációja, bármennyire hízelegne az nemzeti hiúságunknak, ha kivihető lenne is, semmi esetre sem kívánatos.

Hogy hazánk jogai, hogy nemzetiségünk jövője biztosítva legyenek, felfogásom szerint a következők kívántatnak:

1° Hogy az egész birodalom alkotmányos formák szerint kormányoztassék.

2° Hogy az alkotmányos kormányban s törvényhozásban, mely a birodalom közös ügyeit vezeti, Magyarországnak nagyságához és fontosságához illő befolyása biztosíttassék.

3° Hogy nemcsak Magyarország, de a birodalom minden tartományai, mi belső ügyeik kormányzását illeti, tökéletes autonómiával bírjanak.

4° Hogy miután a nemzetiségek egyenjogúságának elvétől korunk általános iránya miatt eltérnünk nem lehet, a nemzetiség értelmezésénél ne a nyelvbeli különbség, hanem a történeti kifejlődés vételesség alapul.

Bárki által s mily módon vagy formák szerint rendeztessék el a birodalom, minden szervezet, mely ezen elveknek megfelel, nemzetiségünknek nemcsak fennállását biztosítja, hanem annak a birodalomban szupremációjához vezet. Minden szervezet, melynél ezen elveknek egy vagy másika nem vétetett tekintetbe, nemzetiségünket veszélybe hozza.

Sokkal többet foglalkoztál ezen tárgyakkal, semhogy ezen tételeket hosszasan be kellene bizonyítanom. Te voltál az első, ki a nyelvbeli és történelmi nemzetiség között létező ellentétet beláttad, s az Akadémiában mondott elnöki beszédedben azon veszélyeket kiemelted, melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkra hozhat, s ki látná Náladnál jobban át, hogy az előbbi viszonyok visszahozása, oly viszonyoké, melyek alatt a birodalom nagyobb része mint abszolút állam kormányoztatott, vagy mint azt 48-ban megkísértettük, Magyarország s a többi tartományok alkotmányai között semmi kapocs nem létezett; mondom, ki láthatná át Náladnál tisztábban, hogy hasonló állapotok szükségképp hasonló eredményekhez fognak vezetni, s hogy a külön alkotmány, mely Magyarországnak netalán kénytelenségből adatnék, már az első pillanatban a reakció csíráit hordaná magában.

Ez volt meggyőződésem, midőn 1849 végével írt német röpiratomban (Die Gleichberechtigung der Nationalitäten) a forradalom után a birodalom organizációjáról először szóltam (megtalálhatod az idevonatkozó állításokat a 117. és következő lapokon), ez meggyőződésem a mai napig, melyben minden, mit a forradalom óta tanultam s tapasztaltam, mindinkább megerősített, s jól tudom, hogy mi ebbeli nézeteimet illeti, nemcsak izolálva nem állok, sőt hogy egy nagy része azoknak, kik most könyvem ellen legkeserűbben kikelnek, velem tökéletesen egyetért. - Ha munkámmal hibát követtem el, e hiba nem az elvekben, hanem a pillanatnak rossz megválasztásában fekszik, melyben azokkal felleptem, s ha a dolgokat személyes nézpontról tekintem, alig követhettem volna el nagyobb hibát, mint hogy könyvemet most adtam ki. Oly időszakban, mikor az ország nagy többsége az ausztriai birodalmat menthetetlenül elveszítettnek képzei, mikor egy rész Nagy Lajos magyar birodalmának helyreállítását várja, mások nemzetünket egy nagy föderatív republika élén látják, mikor az ildomosok, kik mély politikai belátásokban büszkélkednek, nemzetünk *szabadságát* az orosz és francia *cár* közbenjárásától várják, s a lelkes fiatalság ismét Kossuth ajkairól várja a megmentő szót, akkor oly nézet, mely az ausztriai birodalom fennállását veszi kiindulási pontul, népszerűsége nem számíthat. Kétségen kívül a nagy többség

mást és többet akar, s annál inkább ragaszkodik bosszúgondolataihoz, mentül valószínűbbnek tartja azoknak kivihetését. De vajon nem fordulhatnak-e a dolgok másképp is, s miután a történetben egy esetet sem ismerek, hogy nagy államok egycsapásra rögtön elenyésztek volna, nem lehetséges-e legalább, hogy az ausztriai birodalom is, bár gyengülve, egy ideig még fenntartja magát? s ha ezt mint lehetőséget tesszük fel, nem kívánatos-e, hogy azok, kiktől a birodalom kormánya jelenleg függ, az eddig követett irány veszélyességéről, s hogy Ausztria népei arról győzessenek meg, miként a magyar nemzet jogos követelései a birodalom egységével és az abban egyesült népek érdekeivel ellentétben nem állnak? - Ezen meggyőződés terjesztésére írtam könyvem, ezért írtam azt németül oly modorban, mely csak a német olvasóra hathat, s vajon ha ez volt célom, nem kell-e oly pillanatot választanom munkám kiadására, midőn a birodalmat nagy veszélyek vagy legalább nagy nehézségek környezik, s midőn minden ajánlat, mely mellett a birodalom egysége fennállhat, elfogadhatónak látszik még akkor is, ha az a kormánytól eddig követett iránnyal ellentétben áll?

Hogy a történelmi jogot jelölve ki azon alapnak, melyen a birodalom új szerkezetének alapulni kell, hogy minden koronaország s így hazánk számára is teljes autonómiát követelve, munkámban semmi jogpontot nem adtam fel, s hogy hazánk állapota - ha az előadott elvek elfogadtatnának - az előbbtől csak annyiban különböznék, hogy Magyarország a birodalmi országgyűléshez küldött követi által oly tárgyak kormányában is részt venne, mely 1848 előtt egy nem magyar kormány és álladalmi tanács által intéztettek el, azt, aki a dolgot elfogultság nélkül nézi, be fogja látni, s én e részben bármikor elfogadom állításaim felelősségét; de nem tagadhatom el magam előtt, miként a mód, melyen könyvem a hazában fogadtatott, annak politikai hatását egészen paralizálja, s ez fájdalommal tölt el. Közeledést akartam eszközölni a magyar s a többi tartományok alkotmányos emberei közt, popularizálni akartam a magyar ügyet, s ehelyett csak azon hézagot tüntettem fel, mely közöttük létezik, s melyet - mint magam is hinni kezdem - semmi földi hatalom nem tölthet be többé, s fáradságomnak, mellyel e könyvet írtam, egyedüli díja csak azon öntudat, hogy hazámnak semmit sem használhattam.

Miért írom Neked mindezt, tulajdonképp magam sem tudom. Miután azonban könyvemről a lapokban írni nem szabad, s így mindenféle rágalom és gyanúsítás súlya alatt elleneimmal nyilván szembe nem szállhatok, szükségét érzem egyszer expektorálni magamat, és Hozzád intézem igazolásomat, ki hazánk ügyeit mindig legtisztábban fogta fel, s a fájdalmat s indignációt, mely szívemet pillanatokra eltölti, másoknál jobban érteni tudod. Ég áldjon meg, tisztelt barátom, s tartsa meg barátságodat

tisztelő hívednek
Eötvös

127. ARANY JÁNOSNAK

(1859. április 16.)
Pest, 16/4 859.

Tisztelt társam!

Miután a Vachott Sándor neje által kiadott Remény című zsebkönyv különféle akadályok miatt 1858-ban ki nem jöhetett, kiadását ez évben Heckenast Gusztáv Úr vállalta magára. - Auroráink s az azokat követett hasonló vállalatok megszűnván, én egy

korunk igényeinek megfelelő zsebkönyv kiadását kizárólag az irodalmi szempontból s régtől óta kíváncsún tartottam, még inkább felhíva érzem magamat annak támogatására, miután tudom, hogy irodalmi tevékenységem ezen esetben egyszersmind egy szerencsétlen író társam tiszteletre méltó háznépének javára lehet. Hogy minden törekvés, mellyel az újonnan meginduló vállalatot elősegíteni iparkodom, sikertelen, ha író társaim s főképp Kegyed segedelmére nem számíthatok, ki jelenleg s méltán, hazánk első élő költőjének ismertetik, azt jól tudom, de tudom azt is, hogy valamint akkor, mikor a Remény első ízben megjelent, úgy Kegyed most sem fogja visszautasítani kérésemet, s nem vonja el közremunkálását e szépirodalmi vállalatától, mely, ha munkatársai között Kegyednek tisztelt neve hiányzanak, a közönség várakozásainak bizonyosan nem felelne meg.

Heckenast G. Úr a Reményt ez évben az angol almanachok mintája szerint fényes alakban fogja kiadni, s hogy - mi a kelendősegre nézve fontos - a zsebkönyv mentül előbb jelenhessék meg, már júniusban akarja megkezdeni a nyomtatást. A prózai dolgozatok - melyekhez magam is egy nagyobb elbeszélést írtam - készek, csak a költői mívék hiányzanak még, s Kegyed kettősen le fogna kötelezni, ha azon költeményeket, melyekkel a Reményt gazdagítani fogja, *mentül előbb* elküldeni kegyeskednék. Levelét intézze, kérem, egyenesen Heckenast Gusztávhoz *a Remény számára*. - S most fogadja kérésem ismétlése mellett egyszersmind azon őszinte tisztelet s rokonszenv kifejezését, mellyel maradok

alázatos szolgálja
Eötvös József

136. I. FERENC JÓZSEFNEK

(Fordítás németből)

(1860. május eleje)

Felség!

Amikor a trónhoz közeledem, hogy kifejezzem legmélyebb hálámat a legmagasabb kegyért és jószágért, amellyel Felséged rendkívüli birodalmi tanácsossá kinevezni méltóztatott, egyszersmind egy minden hű alattvaló számára kínos helyzetben találok magamat, mert be kell vallanom, hogy (olyan okokból, amelyeknek elhárítása nem áll hatalmamban) a legmélyebb tisztelettel kérnem kell felmentésemet a Felséged kegye által nekem szánt feladat alól. -

Amikor az 1848-as évben Őfelsége Ferdinánd király kinevezése folytán magyar miniszteri állásba léptem, ünnepélyes esküt tettem a magyar alkotmány valamennyi alaptörvényére, és különösen a Pragmatica Sanctiora, amely megszabja a Magyarország és a magas császári ház között jogszerűen fennálló kapcsolatokat. - Egészen a mai napig mindennemű viszonyok között hű maradtam ehhez az eskühöz; az 1848-i magyar országgyűlés folyamán minden alkalommal védelmeztem a törvényes rendet, később feladtam állásomat, és október 6-ika után magát a monarchiát is elhagytam, hogy még hallgatólagosan se vegyek részt semmiben, ami a hazámnak és a legmagasabb császári háznak tett eskümmel össze nem egyeztethetőnek tűnt számomra. És el vagyok tökéltve rá, hogy a jövőben is minden cselekedetemben ezt a vezérfonalat fogom követni.

Felséged az események során indítatva érezte magát arra, hogy a magyar alkotmányt felfüggeszse; kötelességem, hogy legmagasabb elhatározásainak magamat alávessem, és mint eddig, ugyanúgy a jövőben is pontosan teljesítem mindazt, amit az államnak Felséged által megszabott rendje az egyes polgártól követel; azt azonban, hogy tevékeny részt vegyek olyan intézményekben, amelyek annak az alkotmánynak helyébe kell hogy lépjenek, amelyre esküt tettem, és amelyek így egyenes ellentétben állnak ezzel az alkotmánnyal, azt, legkegyelmesebb úr és császár! lelkiismeretem nem engedi meg nekem, és méltatlannak mutatkoznék a Felséged által tanúsított bizalomra, ha a birodalmi tanácsosi állás elfogadása révén olyan lépésre tudnám elszánni magamat, amely meggyőződéseim szerint nem egyeztethető össze eskümmel - annál is inkább, mert ezáltal egyszersmind megfosztanám magamat minden lehetőségétől annak, hogy valaha is véghez vihessek bármit Felséged és az állam érdekében.

Ha olyan szerencsés vagyok, hogy élvezem honfitársaim bizalmát, és ezáltal egyszer talán hasznos szolgálatokat tehetek a magas császári háznak és hazámnak, ezt a bizalmat kizárólag annak köszönhetem, hogy egy több mint 20 éves időszak folyamán töretlen hűséggel tartottam ki ugyanazon elvek mellett. Meggyőződéseim nem változtak, sőt az utolsó 12 év eseményei és azok a veszélyek, amelyekről az államot fenyegetve látom, még jobban megerősítettek bennük, és nem tagadhatom meg ezeket a meggyőződések, nem cselekedhetek velük ellentétes módon anélkül, hogy egyszersmind el ne veszítsem honfitársaim megbecsülését és ezzel azt az egyedüli dolgot, amelynek révén szolgálataimnak valamiféle értékük lehet az állam vagy Felséged számára.

Ha egy olyan ember számára, aki egész életében kitartott a monarchikus elvek mellett, létezik súlyos helyzet, úgy az ilyen az, amikor nem tehet eleget uralkodója kívánságának. Annak a helyzetnek, amelybe teljesen váratlan kinevezésem révén kerültem, a súlyossága kimentheti a nyíltságot, amellyel eljárásom indokait kifejteni kötelességemnek tartottam, és amellyel Felségedet a legmélyebb tisztelettel kérnem kell, hogy engem a rendkívüli birodalmi tanácsos tisztétől felmenteni kegyeskedjen.

Felséged
leghűségesebb alattvalója

167. MADÁCH IMRÉNEK

(1862. szeptember 1.)
Széchenyi-hegy 1/9 862.

Tisztelt Barátom!

Hat hetet töltvén a kissingeri fürdőben, az ide mellékelte levél és fordítás csak tegnapelőtt jött kezembe. Hosszú távollétem miatt mindenben elmaradva, sokkal inkább el vagyok foglalva, semhogy e fordítást - mit oly szívesen tennék - jeles műveddel összevetsem, s így a fordítónak kívánsága szerint inkább azonnal elküldöm munkáját, melyről náladnál jobban úgy sem ítélné senki. Ég áldjon meg, tisztelt barátom. Reményelem, a tél folytán csak eljössz Pestre, s akkor fel fogod keresni

őszinte barátodat

173. GYULAI PÁLNAK

(1863. szeptember 12.)
12/9 863.

Kedves barátom!

Ismét nem találkozhatunk, az alföldi vasút dolgában még ma reggel Bécsbe kell mennem. - Miután az orvosok s természetvizsgálók ülésére, melynek elnöke vagyok, az ország különböző vidékeiről többen gyűlnek össze, a kelendőség tekintetéből szeretném, ha Gondolataim az ülés alatt kijöhetnének. Igen lekötölné, ha az erre szükséges intézkedéseket addig, míg visszajövök, Emichnél megtenné, másképp elkészítené. - A könyv címe: egyszerűen Gondolatok: az ajánlat Anyám emlékének. A jelige: Ne higgy (vagy ne bízzál) oly gondolatnak, melynek szíved ellentmond (anyám leveleiből) a gondolat anyám levelében így áll: Glaube keinen Gedanken, dem dein Herz widerspricht, ha tehát jobb fordítást tud, tegye azt az előbbinek helyébe. Mikorra visszajövök (körülbelül 17-én) Emich talán elkészítheti azokat, s benyújthat egy példányt a políciáról [!], úgyhogy mikorra visszajövök, vagy legalább az ülés alatt kiadhatjuk. Bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, mellyel annyira elfoglalt idejét ismét igénybeveszem

őszinte barátja
Eötvös

Vajon Stanojevich [?] megkapta-e irományát?

177. VÁMBÉRY ÁRMINNAK

(1864. április 20.)
Pest. 20/4 1864.

Tisztelt barátom!

Idemellékelve küldöm a gőzhajózási jegyet, melyet a gőzhajózási társulat Kegyed számára kiadott. Nem szükség mondanom, mennyi örömmel értesültem szerencsés megérkezéséről Teheránban, s mennyi érdeklődéssel várjuk valamennyien visszajöttét. Valamint az erély, melyet Ön utazásánál kifejtett, úgy fáradságainak tudományos eredményei, melyeket leveleiben ígér, csak igazolni fogják véleményemet, melyben Ön iránt mindig voltam. Fogadja addig is, míg azt személyesen tehetem, való tiszteletem s rokonszenvem kifejezését, mellyel vagyok

őszinte barátja

178. CSATÁRI LAJOSNAK

(1864. április 30.)
Pesten April 30-án 864.

Tisztelt Csatári Úr!

Miután a Svájcban a szűkölködők számára ismét 9000 frankot (4153 ft. oszt[rák]. ért[ékben].) kaptam, idemellékelve küldök 100 ft. oszt[trák]. ért[ékben] azon kéréssel, hogy ezen összeget az örkényi szűkölködők között bétátása szerént ossza el, és engem arról tudósítani szíves legyen, úgymint a helybeli elöljárók által aláírt elismerést küldjön, melyben azok a jótéteményt Schindler-Escher Gáspár zürichi polgárnak, s általa azon svájciaknak megköszönik, kik az általa megindított gyűjtésben részt vettek, mert valóban csak ők s egyedül ők azok, kik e köszönetet érdemlik. Mi engem illet, egész érdemem abban áll, hogy a Svájcban lakó ismerőseimet hazánk állapotjára figyelmessé tegyem, s jótékonyságoknál mint közvetítő szolgáljak, s ezért különös köszönet nincs helyén. A gondolat, hogy néhányan hontársaim közül valamivel kevesebbet szenvednek, bőven megjutalmazza a csekély fáradságot, melyet a segélypénzek szétosztása s elküldése okoz. - Fogadja Ön őszinte tiszteletem kifejezését, s legyen meggyőződve, hogy azon előnyök között, melyeket közügyekkel foglalkozva néha találunk, a legnagyobb az, hogy e pályán olyanokkal ismerkedünk meg, kik, mint Ön, embertársaik javát hordják szívében.

Alázatos szolgálja
Eötvös József

180. MADÁCH IMRÉNEK

(Körlevél)

(1864. augusztus 15.)

Tisztelt Barátom!

Az utolsó évek nehéz veszteségei között nincs talán olyan, mely jelen viszonyainkban érezhetőbb, mint amelyet Szalay László halála által szenvedünk. A hon egyik leghűbb fiától, irodalmunk legbuzgóbb munkásainak, tudományunk legdicsőbb képviselőinek egyikétől fosztattott meg; s akár a jelent tekintsük, melynek veszélyei csak úgy háríthatóak el, ha azon körben, mely tevékenységünknek fennhagyatott, minden egyes híven teljesíti kötelességeit, akár a jövőt, melytől sebeink orvoslását várjuk, - a jelenben nincs, aki feladását több buzgalommal teljesítné, s a jövőre gondolva, nincs, akire több bizalommal számolánk, sőt veszteségünk kiterjed még e nemzet múltjára is: hisz attól fosztattunk meg, kitől e viharos, de dicső múltnak kielégítő történetét várhattunk. Ha valaki megérdemlé, hogy sírját az egész nemzet keseregve állja körül, Ő az; s azon ezrek, kik koporsóját kísérték, a gyász, melybe a főváros öltözött, és a fájdalom, mellyel halálának híre a haza minden vidékeit eltölté, mind csak azt mutatták, hogy a nemzet érzi egész veszteségét. Szép jutalma ez egy oly életnek, mely első ifjúságától végpercéig a hazának vala szentelve, szép jutalom főképp neki, aki inkább honfitársainak szeretete, mint fény és dicsőség után vágyott; de nekem úgy látszik, hogy a nemzetnek Szalay irányában ezen kívül még más kötelessége is van, az, hogy a hálát,

melyet érez, magához méltóan fejezze ki, s annyi évek munkásságát ne hagyja jutalom nélkül.

Szalay László, ki szüleitől vagyont nem öröklött, s életét az irodalomnak, a tudományoknak és a haza közügyeinek szentelvé, azon érdemeken s nevén kívül, melyet magának e pályán szerzett, gyermekeinek nem hagyott örökséget; de vajon ez érdemek s e név nem lennének-e elégségesek, hogy e családnak jövőjét biztosítsák, s a kötelességet, melyet ő gyermekei iránt nem teljesíthetett, nem veendi-e magára a haza, melynek szolgálatában családjának jólétéről gondoskodni megfeledezett?

Sokkal jobban ismerem nemzetünket, hogysem ezen kételkedjem, s meg vagyok győződve, hogy ha ez ügyben nyilvánosan föllépek, szavam nem fogna elhangozni. Többektől szólítottam föl erre szóval, s az ország különböző részeiből levelek által; mert hiszen a viszony, melyben annyi éven át Szalayhoz álltam, tudva van mindazok előtt, kik őt vagy engem ismernek; de éppen e viszony az, ami abban akadályoz, hogy e felszólítást kövessék.

Miután érdemei nem olyanok, melyekre a közönséget figyelmeztetni kell; miután a nemzet, mely múltjához annyi kegyelettel ragaszkodik, önként érzi a hálát, mellyel annak tartozik, ki történetének földelésére minden másoknál többet tett: sokkal természetesebbnek, s az elhunyt nézve díszesebbnek tartom, ha az indítvány, *hogy érdemei a nemzet által megjutalmaztassanak*, nem egyestől jó, hanem többek által, több helyen, egyszerre, mintegy általános érzés önkéntes nyilatkozata tűnik föl, s amit Magyarország nagy történetírójáért tesz, azon alakban történik, melyben például az angol nép Cobdennek a gabna-törvények megszüntetése körül szerzett érdemeit megjutalmazá, s melyben Szalay, ha él, e jutalmat maga is pirulás nélkül elfogadhatta volna.

Bármilyen jólesnék tehát, ha én, ki vele 37 éven át a legszorosabb baráti viszonyban éltem, s neki annyi hálával tartozom, hátrahagyott családjá érdekében most magam léphetnék föl, mind Szalayhoz, mind a nemzethez illőbbnek tartom, ha arra szorítkozva, hogy a feledhetetlen férfiú családi körülményeit másokkal közlöm, e szép feladatot nekik engedem át. Hogy ezen ügyben hozzád fordulok, s téged kérlek, hogy megyéd körében annak élére lépj, azt a viszony, melyben a múlt országgyűlésen egymáshoz álltunk, hazafiságod, s azon meggyőződés, hogy Szalay érdemeit náladnál inkább senki sem méltányolja, igazolja; s én meg vagyok győződve, hogy te ebben csak azon barátság és tisztelet jelét látod, mellyel irántad viseltetem.

Legjobban ismered megyéd helyzetét, s így legjobban tudod, kiket, s mily módon szólíts fel, részemről csak azt jegyezve meg, hogy meggyőződésem szerint célszerűbb, ha inkább csak azokra szorítkozol, kik Szalay munkásságát s így érdemeit is ismerik, s hogy mindenesetre főképp azt tartom kiemelendőnek, miként az, amit egyesek Szalay emlékének áldoznak: *nem a családnak nyújtott könyöradomány, hanem jutalom, mellyel a nemzet, ha Szalay él és művét bevégezheti, nagy történetírójának tartozott, s amelyet most gyermekeinek, mint dicső atyjok örökségét adja, mint jelét azon hálának, mellyel a haza nagy fia iránt viseltetett, s mint példát, hogy a nemzet azon érdemeket, melyek szolgálatában szereztetnek, nem feled el.* Így ami Szalay családjáért történik, nemcsak sokkal díszesebb erre nézve, de az egész hazára nézve is üdvösebb, amennyiben az ily eljárás buzdításul fog szolgálni mindazoknak, kik hasonló pályán haladnak.

Tekintsd e levelet - melyet csak azért nem írtam sajátkezűleg, mert minden megyében egy-egy elvbarátunkhoz hasonló kérést intézvén, annyi levél írására időm nincs - magánközlésnek, s közöld azt, ha jónak látod, egyesekkel, de úgy, hogy a nyilvánosság elébe ne kerüljön. A gyűjtésnek megyéd körében általad kell történnie. A begyűlt összeg, ha majd az aláírás bezáratott, egyenesen az Akadémiához küldendő oly felszólítással, hogy általa Szalay örököseinek kezébe szolgáltassék. Minthogy az Akadémia rendezett pénztári hivatallal bír, s Szalayhoz legközelebb állt, természetes, hogy ez ügynek kezelése ez országos intézetre bízassék.

Az adakozók nevei s az általok aláírt összegek szintén az Akadémia által, de csak az egész ügy befejezése után fognak közhírré tétetni.

Fogadd őszinte hazafiúi tiszteletem kifejezését, mellyel maradok

Pesten, 1864, aug. 15-én

őszinte barátod

203. gr. MIKÓ IMRÉNEK

(1865. július 3.)
Pest, 3/7. 1865.

Tisztelt barátom!

Reménylem, a P[olitikai]. Hetilap első száma kezeden van. Látni fogod ebből azonnal irányát, s talán helyben hagyod azt. Az egyedüli ok, mely arra bírta, hogy annyi elfoglaltatás mellett ez új, terhes feladást magamra vállaljam, az volna: mert a megoldásnak lehetőségét csak minden kérdések alapos diszkussziójában látom; hogy ez azonban lehetséges legyen, szükséges, hogy az egyes kérdések nemcsak jól, de azon irányban tárgyalassanak, melyet politikai helyzetünk megkíván. Természetesnek fogod találni eszerint, hogy az erdélyi kérdésről csak úgy akarok szólni, mint azt te jónak találod, s azért kérlek, s nemcsak barátságunk nevében, melyre büszke vagyok, de a közügy nevében, hogy lapom számára időről időre erdélyi levelet írass. Többen ajánlkoztak levelezőkül, de én senkit sem fogadok el, mint olyant, ki véleményednek hív tolmácsa legyen, mert végre is azt hiszem, hogy a Királyhágón túl nincs senki, ki nemcsak Erdély speciális érdekeit, de közös hazánk helyzetét náladnál jobban ismeri. Más viszonyok alatt bocsánatot kérnék az alkalmatlankodásért, de bizonyosan méltányolni fogod okaimat, melyek erre bírtak. Így le fogsz kötelezni, ha mentől előbb megírod, kit választottál, s az illetőt arra utasítod, hogy levelét csak a P[olitikai]. Hetilap redakciójához küldje. Mi így jön, ki fog adatni, míg ily korrespondenciám nem lesz, inkább hallgatunk, nehogy a legjobb szándékkal ezen kérdésben, mely kétségen kívül a legfontosabb, hibát kövessünk el.

Ég tartson egészségben, a nagy feladatra, mely reád vár,

őszinte barátod:

206. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(1865. július 18.)
Pest 18/7 865.

Kedves barátom!

Ha, amint reménylem, a mostani változásoknak legalább azon eredményök lesz, hogy a tisztviselők egy részétől szabadulunk, reménylem, nem feledkeznek meg a budai postahivatalról, melynek ostobasága miatt július 2-án írt leveledet csak ma kaptam meg, az illetőknek nem lévén annyi eszök, hogy azt az Akadémiához vagy házamhoz küldjék. Ha valaki ismerőseim közül a levelet a budai postahivatalnál kitéve nem látja, valószínűleg jövő évig ott marad. Meg kell vallani, hogy az Buda városa törvényes képviselőjének dicsőségét nem bizonyítja, ha még Budán sem tudják, hol található. Egyébiránt levelednek megörültem, mint régóta semmi másnak. Sok levelet kaptam nemzetiségi röpiratomról, de valamennyi között egy sem volt kedvesebb. Midőn utoljára e tárgyról szóltunk, észrevettem, hogy kétkedel, nem hibáztam-e a kiadásával, s véghetetlenül jólesik, hogy azt most Te is helyben hagyod. Kissé veszélyes volt népszerűségemre nézve, legalább annak látszott; de meg voltam győződve, hogy kötelességem, és, hála Istennek, jól ütött ki. A Vidov Dan Belgrádban cikksorozatát közöl róla, leveleket kaptam több helyről, melyekben megígérik, hogy a szerbek támogatására számíthatunk, az oláhoknak egy része is megelégszik, s így a haragot, amellyel a csehek föllépnek, s a bécsiek neheztelését, melyet azért vontam magamra, mert országunkat mint államot s nemzetünket mint politikai nemzetiséget tekintem, könnyen elviselhetem.

Aggodalmaidat a most történtek iránt osztom. Mondád egyszer, hogy bizonyos urak júniusban is csak októbert tudnak csinálni, s ez bizonyosan igaz. Mi engem illet, tisztán látom magam előtt az utat, melyet követnem kell, s működésem nem lesz befolyás nélkül arra, hogy a barátságos viszony, amelyben az osztrák liberálisokkal állunk, minden ellentőrekvés dacára ne bomoljon föl. De ez magában még nem elég, s ha csak az 1861-ikihez hasonló módon a majoritást, mely most kezünkben van, elveszteni nem akarjuk - csak nem a határozataik, de a konzervatívok javára -, szükséges, hogy az országgyűlés előtt a teendők iránt értekezzünk, s biztos eljárási tervben megállapodjunk. De, amint a dolgok állanak, ezt csak Deák teheti, s azért jónak látnám, ha nézeteidet vele közlenéd. Neked reá hatásod van, nekem nincs, s valóban nagy szolgálatot tehetsz nemcsak hazádnak, de személyesen neki is, ha őt erre bírod. Az emberek, főképp miután nyilatkozataival föllépett, mostani tétlenségét rosszul kezdik venni. De ha én szólanék vele, e lépés sikertelen maradna. A hízelgő sereg, mely őt környezi, jónak látta őt ellenem izgatni, s nem tudom, miért, de egy idő óta egy bizonyos bizalmatlanságot veszek benne észre irányomban, melyet nem bánnék, ha a közügynek nem ártana.

A napokban talán ismét írok. Képzelheted, mennyire el vagyok foglalva. De ha nem gyülekeznénk össze Pesten, s ha Te nem jössz ide, én mindenesetre elmegyek Terebesre, ha csak egy napra is.

Mondd szép Grófnédnak tiszteletünket.

Hív barátod

208. PULSZKY FERENCNEK

(1865. július)

Kedves barátom!

Mitte sapientem sat. ismered a közmondást, melyet eleget hallottunk azon boldogabb napokban, mikor az öregek még diákul beszéltek, de mi magunk fiatalok voltunk, s természetesnek fogod találni, ha midőn fiad jön ki hozzád, én sem az ország helyzetéről, sem személyes körülményeimről hosszasan nem írok. - Hála az égnek, nem bölcs - mert ez esetben félig sem szeretném így -, de nyílt szeme van, s biztos lehetsz, hogy sokkal valóbb fogalmat nyerhetsz közléseiből, mint ha naponként végigolvasod lapjainkat, és ha családomról s magamról talán kedvezőbben ítél, mint kellene, ez sem sért, mert ez csak azt bizonyítja, hogy körünkben jól érzi magát. Te, ki szinte már az ötvenen túl vagy, a dicséreteket kellő mértékre fogod devalválni, visszagondolva a múltra, ha azt, mit fiad beszél, emlékeiddel összevetheted, körülbelül kitalálod a valóságot. - 17 éve, mióta egymást nem láttuk, s én azóta sokat tanultam, láttam, tapasztaltam és szenvedtem, de ha találkozánk, reám ismernél, legalább lelkületemre. - Az ok, melyért írok, tulajdonképp csak az: hogy kérést intézzek hozzád, hogy hetilapomba időről időre leveleket küldjél; bármiről, de főképp Olaszország politikai állapotjairól, s egyes tudományos vagy irodalmi mozgalmakról, melyek honfiainkat is érdekelhetik. - Reményilem, eddig megkaptad a lapnak első számait, melyeket nőd neve alatt postán küldtem, s azokból látni fogod a lap tendenciáját; csak arra kérlek, hogy mentül előbb s mentül többször írd, mert hogy kérésemet vissza nem utasítod, arról meg vagyok győződve. Mondd, kérlek, nőm nevében is tisztelt feleségednek tiszteletemet, s tartsd hű emlékedben

igaz barátod
Eötvös

Leveleidet címezd egyszerűen a Politikai Hetilap szerkesztőségéhez.

218. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1865. szeptember 10.)

[...] Ismered nézetemet a nagy politikai manőverről, melyen keresztülmegyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, amit akarunk, neki megmagyarázhatjuk. A Napló, vagy inkább azoknak eljárása, kiknek inspirációit követi, csak úgy magyarázható meg, hogy azok, kik a pártot vezetik, maguk is kívánják, hogy kisebbségbe jöven, a felelősségtől megmeneküljenek. Ki ezt nem tudja, az a magasztalásokat, melyeket a Hon kivételével minden magyar lapban a kormányról talál, nem értheti. Én legalább igen természetesnek találom, ha híveink egy része a Honhoz szegődik, a másik, a Napló tanácsát követve, kormányi vagy főispáni hivatalt vállal - mert más nevet a főispán önkényétől függő hivatalok csakugyan nem érdemelnek - s ha maholnap izolálva állunk, vagy minden erőnket leszünk kénytelenek megfeszíteni,

hogyan azokat visszanyerjük, kiket a határozati párthoz mi magunk kergettünk át, vagy kiknek mi magunk építettük a hidat, melyen a kormányhoz átmehetnek. Én nem most, de régen meg vagyok győződve arról, hogy ellenzéki jellemünkről lemondanunk nem szabad, s ha még azon cikkemet is, melyet a megyei rendszerről írtam, olvasod, látni fogod, hogy benne kimondom: a kormányt, amennyiben csak az országgyűlés összehívásán dolgozik, akadályoznunk nem kell; de hogy mind az egész kormányrendszer törvénytelenége, mind az iránt elég világosan kimondani nézetemet, hogy a kormányt ezen egyen kívül nem szándékom semmi másban pártolni. Még Sennyey is panaszkodik afelett, hogy minden alkalommal a véleménykülönbséget emelem ki, mely köztem s a kormány mostani vezetői közt mindig létezett, s előre mondom, hogy velük oppozícióban fogok állni. Igaz, hogy tovább kellene mennem, s nincs senkinek több kedve hozzá, mint nekem; de 52 éves lévén - fájdalom, éppen ma egy hete volt születésem napja - nagy politikus kezdek lenni. Teljes meggyőződése, hogy Deáknak jó szándékú manőverjei, melyeket Kemény nagyon is buzgón támogat, pártunk dezorganizációját vonják maguk után. Már most is teljes disszólúcióban vagyunk. De éppen ezért kerülnöm kell mindent, miáltal ennek responsabilitása reám háramlanék, s ez okvetetlenül bekövetkezik, ha oly kérdésekben, melyekben Deák valamely pozitív irányban föllépett, én az ellenkezőt követném. Míg az országgyűlés együtt nincs, s magunkat tisztán nem orientálhatjuk, s míg főképp a kormány pozitíve nem nyilatkozott, s, mi bizonyosan történni fog, Deákot nem hajtotta ismét az oppozícióba: szorosan az utolsó országgyűlés fölírásaihoz tartva magamat, ott, hol Deák jelen taktikája azoktól eltér, ki kell kerülnöm a vitatkozást, ha csak nem akarom, hogy az egész ókonzervatív had s azok, kik igen kényelmesnek tartják, hogy Deák firmája alatt hivatalba léphetnek, tátott torokkal hirdessék, hogy a szakadást a fölirati pártban Eötvös idézte elő, s hogy ha e párt többségben nincs, csak én okoztam fellépésem által. „Ich kenne meine Pappenheimer.” De nem félek tőlök, éppen mert ismerem őket. Ez az ok, amiért lapom kevésbé oppozicionális, mint azt magam is kívánnám, s amiért a megyei kérdéshez is csak glaszékesztyűvel nyúltam; azonban más úton ugyanazon célhoz jutunk. Azáltal, hogy a konstitucionális kérdésben, habár a leglojálisabb frázisokkal, határozottan lépek föl, s mindig visszatérve a német kérdésre, a dualizmusnak szükségét hirdetem, s azáltal, hogy egymás után fölve az egyes kérdéseket, azokat elveink értelmében tárgyalom. S itt újra örömet fejezhetem ki, hogy, ami már annyiszor történt, nézeteinkben találkozunk. Egészen úgy ítélek a közhangulatról, mint te. Embereink a miniszteriális felelősséget nagy zajjal éltetik, de annak lényegéről nincs fogalmuk; ellenben még nagyobb lelkesedéssel ragaszkodnak a megyei rendszerhez, mint melyet ezen institúció érdemel, mely a selfgovernmentnek lényeges, de mégis csak egy részét valósítja meg. Már miután a felelősség, ha az nem úgy, mint Angliában, hanem a francia rendszer szerint alkalmaztatik, csakugyan igen gyöngye biztosítékot képez, s miután bölcseink - ignorálva Angliát, Belgiumot, a Svájcot és Amerikát - tátott torokkal hirdetik, hogy a kormány felelőssége a helyhatósági autonómiával össze nem fér: kétségtelen, hogy ha a jövő országgyűlésen e két érdek - a felelősség elve és megyei rendszerünk - ellentétbe állíttatnak, a többség inkább a felelősségről, mint a megyéről mondana le. Míg törvényhozásunk nagy része régi táblabírákból és olyanokból áll, kik megyei hivatalok után vágyódnak, ez a dolgok természetében fekszik, s e részben a határozati és fölirati emberek között nincs különbség. S ez az, mire Mailáth et socii, ideértve Belcredit is, reményeiket építik. Ismerem a jelen kormánynak terveit, és az ellenszenv, mely ellene Bécsben és a tartományokban nyilatkozik, onnan ered, mert azok ismertetnek mások által is. Bécsben egy bizonyos számú udvari kancellária: „Ungarische, Böhmische, Galizische, Oesterreichische Hof-Kanzlei.” A tartományokban lokális kormányok, melyek azok alatt állnak. Megyei szerkezet, de olyan, melynek fő

célja az, hogy az adminisztráció olcsóbb legyen, s melynek alapvonalait a főispánoknak kiadott utasításban látjuk. Országgyűlések az egyes országok beldolgaira, a közösökre egy neme a Reichsratnak, mely nem a dualizmus alapján a két birodalom részének küldötteiből, hanem az egyes tartományok követeiből alakíttatnék, s a lehetőségig kevés tagból állva, a lehetőségig kevés alkotmányos jogokat gyakorolna. Ez azon ideál, mely után törekszünk? Ha valaki kormányunkat avval vádolja, hogy Magyarország beolvasztásán dolgozik, igazságtalan. Ők nem a beolvasztást, hanem szabadságunk korlátozását kívánják, s amennyiben ez a divide által könnyebben elérhető, ha lehet, még több egymástól független, sőt ellenséges részekre osztanák föl a birodalmat. S így a jelen pillanatban különállásunkat is, de főleg szabadságunkat és alkotmányosságunkat kell védenünk. A kormánynak ezen pozíciója bizonyos tekintetben könnyíti állásunkat, mert köztünk és a Lajtán túli alkotmányos párt között érdekközösséget idéz elő, melyet nekik, ha nem is egyszerre, de lassankint meg fogok magyarázni. De más tekintetben ezen pozíció veszélyes reánk, mert aki nálunk a függetlenséget és különállást használja cégül, bizonyosan pártolókra talál. Nagy azoknak száma az országban, kik mindenekfölött csak a zsinóros magyar nadrághoz ragaszkodnak, s ha huszárok maradhatunk, nem bánják, akár mint Leibhuszárok váltjuk a fenséges uralkodóház tányérjait, akár mint hősök küzdünk a szabadság csatájában. Akárhányan örülnek, ha csak a németet szidhatják és üthetik, akár a szabadság, akár az abszolutizmus érdekében tölthetik rajtuk kedvüket, s ha ezeknek még azt mondhatják, hogy a megyei rendszer a miniszteriális formával össze nem fér, s hogy 1848-ban nemzetiségünk garanciájáról mondtunk le, midőn más európai nemzeteknek alkotmányos elveit elfogadtuk: lesz akárhány, ki egy magyar kancellár és magyar tárnokban alkotmányosságunk non plus ultráját látja, s annál inkább éljenez a koronációnál, mentől tökéletesebben hasonlítana ez ahhoz, midőn megesküsznek az alkotmányra, hogy meg ne tartsák. Ezen veszély az, melytől tartanunk kell, s ez az ok, amiért minden erőmet összeszedve azon dolgozom, hogy a felelősség elvét az embereknek ismét eszükbe hozzam s megmutassam, hogy enélkül egész alkotmányosságunk mit sem ér, bebizonyítva egyszersmind, hogy a miniszteriális rendszer következtében ugyan régi megyei szerkezetünkben bizonyos módosítások elkerülhetetlenek, hogy azonban azt, ami benne lényeges, a szabad önkormányzást, nemcsak megtarthatjuk, sőt nagyobb kiterjedésben bírhatjuk, mint ennekelőtte. Ma jött ki ezen irányban második cikkem, s ha Isten éltet és egészséget ad, oly tisztába hozom e kérdést, mint a nemzetiségit, melyről most, miután könyvem hatásáról az ország különböző vidékein és nemzetiségeinél biztos híreim vannak, tudom, hogy úgy fog megoldatni, mint én felállítottam. A közigazgatási kérdés egyike a legnehezebbeknek, főképp nálunk, hol azoknak nagy része, kik politikáról szólnak, e tudománynak még első elemeit sem ismeri. Nehéz úgy szólni, hogy mindenki megértsen, s cikkeim mégis szerfölött unalmasak ne legyenek. De 25 évig foglalkoztam e tárggyal, s összeszedem minden erőmet. Ha e kérdést tisztába hozom, szolgálatot teszek a hazának, habár az utolsó volna is, mire 50 éven túl mindig gondolni kell. Hogy azonban boldoguljak, támaszra van szükségem, s ha itt-ott tévednék, hű barátok tanácsára. Az Idők Tanúja már megtámadott, a Hírnök követi, s biztos lehetek benne, hogy nemsokára az egész tisztas falka talpamon követ. Tudják, hogy az egész szabadság kérdése az adminisztráció szervezésétől függ, s azért bizonyosan nem fognak semmit elmulasztani, hogy utamat állják. De mottóm szerint - „Viel Feind, viel Ehr” - szinte örülök a küzdelemnek, csak tudjam, hogy, ha kell, magam nem maradok, s ebben főképp reád számolok. Meggyőződése az, hogy a mohácsi vész óta talán nem volt pillanat, mely hazánk sorsára elhatározóbb befolyást gyakorolt, mint a mostani. S innen van, hogy csaknem nevetséges tevékenységet fejték ki. Ha látnád, mennyit dolgozom, hány cikket és levelet írok, s mily fáradsággal nézem végig régi jegyzeteimet az egyes

kérdésekről, mosolyognál. De érzem, hogy fordulóponton állunk, s habár néha betegnek találok magamat, fel akarom használni egész erőmet, az utolsó cseppig kifacsarva mindent, mi bennem van, hogy ha majd a citromot nemsokára elvetik, ne legyen kár érte. Segítségtek nélkül azonban minden fáradozásom hasztalan. Nézeteidet a közös ügyek tárgyalásáról ne közöld senkivel, hanem formulázd azokat írásban. Megkísérlem én is, s ha találkozunk Terebesen vagy máshol, előbb tisztába hozzuk e tárgyat magunk között, s hogy mikor és mily módon lépj föl az indítvánnyal. De nem bámulsz-e roppant ildomosságomon? Még politikus sakkista lesz belőlem. Hiában, vénülünk. Meglásd, ha még egypár évig élek, nem megyek soha többé egyenes úton, vagy legalább nem járok többé egyenesen. Mit használ, ha meghajolni nem akartam, végre is meghajlít az idő. [...]

219. FALK MIKSÁNAK

(1865. szeptember 13.)

Pest 13/9 865.

Tisztelt barátom!

Levele az Alföldön talált, hol körülbelül 10 napot töltöttem. Ez oka, hogy csak ma válaszolok, miután Szalay históriájára nézve Laufferrel szerződéselem lévén, ön kívánságának teljesítése nem magamtól függött. Lauffer nem ellenzi a dolgot azon feltétel alatt, ha ön a kéziratot átnézi, s amennyiben szükséges, javítja, mert enélkül nem sok bizodalmunk van a tanácsosokhoz. - Mindezt ön levelének értelmében megígértem, s így ezen dolog rendben volna. Lauffer még ma ír a Sommer-féle nyomdába. Tegye magát avval érintkezésbe, mert még ez idén kívánja legalább az 1-ső kötetet kiadni; s minthogy a honoráriumot minden füzet után kegyednek küldöm fel, a siettetés, valamint a Szalay árváknak, úgy önnek is érdekében fekszik. Serkentse a tanácsnok urat, hogy fordítását folytassa; mert ha belehalna, vagy később felhagyna vele, önhöz tartom magamat, s csak azon feltétel alatt fogadom s fogadhatom el az egészt, hogy önt kezesnek tekintem. - S így átestünk az első dologon. Ami Balázs lapját illeti, járjon el egészen bélátása szerint. Nagyon helyeslem, hogy magának a politikát egészen kikötötte. A naivitásig vitt szemtelenség, mellyel ezen úriember elmondja, hogy ő természetesen Deák pártjához tartozik, mert amellet legtöbb előfizetőre számolhat, eléggé karakterizálja az embert. - Nagyon sajnálom, hogy több időm nincs; mert én egy hosszú prédikációra készültem menthetetlen hallgatásáért. Megvallom, hogy ön a Hetilap olvasóival jobban bánik, s hogy mint azoknak képviselője, csak dicséretet mondhatok, de néha a szerkesztőnek is dukál valami Etwas a partu mint Bécsben mondják. Fájdalom, nem mehetek fel, s így nem beszélhetünk (másképp rólam is elmondanák, mint most Keményről, hogy a szerződésért volt fenn, melyet mint szerkesztő a kormánnyal kötött), de éppen azért szükséges, hogy néha egy bizodalmas levéllel kártalanítson. - Amit helyzetemről ír, az minden más viszonyok alatt így lenne, csak nálunk nem az, mert D[eák] és egész eljárása unicum.

Miután Deákot s Eötvöst mint Castor s Polluxot mindég együtt nevezték, s miután az első semmi kérdésre nézve nem mondja el nézetét, legalább alteregójának nem; mert az alteregó, ki ezen rejtélyességet a politikában igen érdekesnek találja, de az országra nézve károsnak, nem ismervén sziámi bruderkájának nézeteit, végre saját meggyőződését kéntelen kimondani minden egyes kérdésre nézve. Országgyűlésig nem lesz egy tárgy, melyről véleményemet szabatosan s határozottan nem mondtam el, s ennek csak két következtetése leend: D[eák] vagy ellenem nyilatkozik, s akkor ő válik el

tőlem, mit rezignációval el fogok viselni; vagy elfogadja az egyes tételeket úgy formulázva, mint én azokat formulázom, s akkor barátságunk csak még biztosabb lesz. Én az utolsót tartom valószínűbbnek, s akkor bizonyosan én leszek az első tömjénezői között. Szívemen fekszik, hogy eszméimet vigyem keresztül. Ha az én eszméimért őt éljenzik - míg pacsirták lesznek a világon s fülemilék, a kortesek szavát nem irigylem senkitől.

Híve
B. Eötvös

222. JÓKAI MÓRNAK

(1865. október 5.)
5/10

E percben olvasom az Ost [deutsche]. P[ost]. cikkének kivonatát, melyet a Hon közöl, s a hozzá írt megjegyzést, hogy a Hon beszédemet csak az Ost [deutsche]. P[ost]. kivonataiból fordíthatta vissza.

Bármily hevesen folyjon a politikai vitatkozás, nézetem szerint joggal kívánhatjuk még legkeserűebb elleneinktől is, hogy irányunkban lojális fegyverekkel éljenek, s oly ember, ki hazáját harminc évnél tovább a közélet és irodalom mezején - talán gyengén, de tehetsége szerént szolgálta, elvárhatná bármily szerkesztőtől, hogy midőn egy külföldi lap cikkét lefordítja, melyben szavai ferdén adatnak elé; egyszersmind beszédjét legalább kivonatban vagy az idegen lap hamis állításainak rektifikációját közölje. - Azonban morális kötelességeiről mindenki csak maga ítélhet, s nem feladásom, hogy a Hon szerkesztőségét ezekre intsem. Csak azért írom e sorokat, hogy fájdalमतat fejezzem ki, mert azon baráti viszonyt, melyben hozzád álltam, felbontottnak tekintem, s hogy ezutánra mindazon tekintetektől felmentselek, melyekről a politikai diszkusszió mezején némelyek soha nem feledkeznek meg, de melyeket sérteni bizonyosan Neked is kellemetlen volt oly ember irányában, kit barátodnak neveztl s kit eddig joggal annak tarthatál.

B. Eötvös J.

223. FALK MIKSÁNAK

(1865. október 6.)
Svábhegy 6/10 865

Tisztelt barátom!

Éppen a Wanderer cikkét olvastam el, midőn Ön levele kezembe jött. Hogy a cikk jólesett, s hogy azt olvasva, nemcsak szerzőjét, de azt is megismerém, hogy az nem hideg dicséret, hanem baráti nyilatkozat, csaknem felesleges mondanom, s azért nem is tudom, mi kifogásom lehetne ellene. Talán túlbecsül, s ez úgy is van törekvéseim rezultátumára nézve, de nem, ami szándékaimat illeti. Elöl akartam járni, arra, hol az igazságot találni reméltem, s öntudattal lemondottam a tapsról és elismerésről, ámbár az jólesett volna; s

így elmondhatom, hogy nem értem el annyit, mint Ön felteszi, s nem használtam oly sokat, de legalább ez után törekedtem, s ki mindég valami magas után nyúl, az, ha apró legény is, legalább annyira emelkedik, amennyire természete szerént lehetséges. - Mi jövőmet illeti, azt hiszem, Ön a barátság optimizmusával nézi azt; bennem fekszik-e a hiba, vagy másokban, nem tudom, de annyi bizonyos, nincs semmi talentumom a népszerűséghez. Tudva nem ártottam életemben senkinek, s mégis akárhányan hivatásuknak tartják, hogy nekem ártsanak. Most is, mit előreláttam, megtörtént. A Hon lefordítva az Ost D[eutsche] Post cikkét, a legmaliciózusabb módon közli azt, s éppen azért ismétlem kérésemet, vigyázzon a centralista lapokra, hogy a kis popularitást, mellyel még bírok, ne rontsák meg. Magamért föl se venném, mert oda jutottam, hogy nem egy fülemüle, de egy pacsirta énekén inkább gyönyörködöm, mint 500 embertorok éljenzésén; de érzem magamban, hogy bizonyos dolgok keresztülvitelére másoknál képesebb vagyok, s ehhez a popularitásnak egy bizonyos fokára szükségem van. Oly cikkek, mint a N[eue]. F[reie]. Presse-é, nem árthatnak, de ennél is „a kéz Ézsaué, de a hang Jákobé volt”; kiéreztem, ki inspirálta.

Mi jelen helyzetemet - azaz politikai helyzetemet - illeti, az úgy jellemezhető, hogy D[eák] ugyan most is egy bizonyos féltékenységet árul el irányomban (tudja isten, miért), de egyébiránt minden pontban józanul szól. Egyes s éppen a legfontosabb kérdésekre nézve ugyanazokat mondá nekem, mint saját nézeteit, miket múlt ősszel én beszéltem neki, s mik akkor ínyére nem valának. Én erősen meg vagyok győződve, hogy az ügynek fontos szolgálatot fog tenni. Érzí a pillanat fontosságát, tudja, hogy viszonyaink kiegyenlítését kívülről senki sem bírja keresztülvinni, s így ő fogja tenni ezt s evvel bevégezni politikai pályáját. Két hosszú beszélgetés után meg vagyok győződve arról, hogy benne a nagy ambíció feltámadt, s mióta ezt tudom, nyugodt vagyok. A feladás tehát: támogatni őt, saját eszméimet lassanként belécepegtetni s általa, preparálva s feleresztve hozni a publikum elébe. Kellemetlen szerep, gondolja Ön, s eszembe jut, mit minap egyszer írt, mennyire nehéz, hogy az egyik Radetzky legyen, a másik Benedek maradjon. Higgye el, én is másképp szeretném, mert a Radetzky a rendeket s a Benedek csak a sebeket kapja, de ki tehet róla, hogy a nagy szereposztó nekem éppen a hálátlant szánta; de ha valamit tenni akarok, el kell fogadnom, s az ember azt is megszokja, főképp ha eszébe jut, hogy az bizonyosan már másoknak is jutott, s a história nagy emberei mellett talán igen sokszor egy kis ember állt, kit senki nem nevez, s ki hazája kifejlődésére talán éppoly befolyást gyakorolt, mint e pillanatban én. Ha országgyűlés előtt (talán az Akadémia megnyitásához) eljöhethetne, véghetetlenül szeretném, hogy mindenről szólhassunk.

Ungárral, kiről minap írt, soha nem szóltam a lapról, sem másról, hacsak nem az az Ungár, ki egyszer Afrikában utazott, s 7 vagy 8 esztendő előtt meglátogatott.

Laufferrel holnap ismét szólok s pedig mennydörögve.

Prenumeranten kommen langsam, aber sie kommen!

Mily ember Heller, a Neues Fremdenblatt redaktora? Volt is nálam, írt is.

Ég áldja meg Önt. A napokban többet. Tisztelve nejét,

híve
Eötvös

226. ARANY JÁNOSNAK

(1865. november 28.)
Szt-Tornyán 28/11

Tisztelt barátom!

Kérlek, légy oly jó s adjál öcsémnek 10 karzati jegyet. 4 családomnak való, a többiek már régen olyanoknak ígértem, kik úgyis a nagyobb aláírók közé tartozván, legalább ha általam elégítettnek ki, nálad nem alkalmatlankodnak. Teljes csendben élek, s itt a pusztán külső lárma nem zavar, de mégsem tudok írni. Nem tudom, mi lesz belőlünk. Ég áldjon meg. 5-én estve Pesten leszek.

Híved
Eötvös

230. FALK MIKSÁNAK

(1866. február 5.)
Pest 5/2 866

Kedves barátom!

Reményilem, eddig a lapokból is tudja már, hogy betegségemnek híre csak azon ügyetlenségek s hazugságok egyike, melyekkel a Debatte olvasóit tartja. Nem tartoztam soha az óriások közé, s így most sem tartom magamat a képviselőtestület legegészségesebb tagjának, azonban annyi bizonyos, hogy hónapok óta semmi nem történt rajtam, mi a közlött hírre alkalmat adhatott, s így az egész talán némelyeknek kívánata lehet, de bizonyosan nem való. Minap egyszer Ludasy volt nálam, és szokása szerint mindenfélét beszélt a jövő kormány alakításáról sat., mire én, hogy az unalmas komplementírozásnak véget vessek, mondtam, hogy részemről semmi vágyam a kormányzás után, mert öregnek érzem magamat, s ha egyszer a kérdések, melyek szőnyegen vannak, eldőltek, tudományos otiumba akarok vonulni. Ennyi igaz az egészről, s habár a részvétnak örülök, mely irányomban ez alkalommal nyilatkozik, s melyet a sok levél bizonyít, melyben egészségemről kérdezősködnek: megvallom, örömmel verném meg a Debatte egész szerkesztőségét, mely ennyi levélírással kényszerít. Ég áldja meg Önt. Jövő héten az Adresszdebatte-nál, ha Isten segít, meg fogom mutatni már azért is a Debatte pártfogóinak, hogy nem oly egészen haltam meg, mint ők szeretnék,

híve
Eötvös

Itt jó német bonmot cirkulál.

Warum war Deák nicht zum Hofballe gerufen? - Adresse unbekannt.

238. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1866. október 2.)
Svábhegy, 1866. okt. 2.

Kedves barátom!

Tizenhat esztendeje, hogy Münchent elhagytam, s mióta Bluntschli Heidelbergbe költözött és az öreg Görres meghalt, nem ismerek senkit az egyetemen; még levelezésben sem vagyok senkivel, mivel az egyetemen éppen szakomban nincs kitűnőbb egyéniség, s Münchennel politikai tekintetben is a legkisebb összeköttetésben állok, a német partikularizmusnak és a legsötétebb ultramontanizmusnak ez lévén a fészke. Nénémet ismered; ha a városban van, bizonyosan érintkezésbe hoz valakivel, kinek hasznát veheted.

Saját közdolgainkra nézve egészen osztozom nézetedben. Tegyenek mások akármit, én részemről azt, mit a tizenötös bizottságban aláírtam, nem hagyom védelem nélkül, s ha magam maradnék is, föl fogok szólalni meggyőződésem mellett. Jó-e a vélemény, melyet a közös ügyekről mondtunk, vagy rossz, arról mások és a jövő ítéljenek; de mivel bizonyos urak jónak látták azokat, kik e véleménnyel fölléptek, úton-útfélen hazaárulóknak nevezni; mivel a lapok és még inkább a csendes rágalom gyanúsításunkban ki nem fárad, én motiválni fogom véleményemet, habár mások propter bonum pacis ezt elleneznék is. Ha a többség azt ítéli, hogy a tizenötös bizottság többsége csalódott - legyen. Egész életemen át csaknem mindig minoritásban voltam, s ha van érdemem, ez az, hogy attól sohasem ijedtem vissza; de azt, hogy saját véleményemet megtagadtam, s mint az októberi férfiak, nyugodtan néztem, midőn mások véleményemet sárba húzták - ezt felőlem nem fogja mondani senki.

Láthatod ezekből, mik határozataim; mik Deákéi, nem tudom biztosan, de sokkal többre becsülöm, semhogy föltenném, hogy velem egyet nem ért.

Elhatározó pillanathoz közeledünk. 53 esztendő koromig minden fáradságommal nem szereztem semmit, mit magaménak mondhatnék, a kis népszerűségen kívül; de panasz nélkül föl fogom áldozni ezt is, mert teljes meggyőződésem szerint hazánk jövője attól függ, hogy tisztán lássa helyzetét, mely, ha jól használjuk föl, kedvezővé válhatik, de mely a jelen pillanatban a lehetőségig veszélyeztetett, mégpedig nem Ausztria, hanem egészen más ellenségek által. Ég áldjon. Jöjj vissza mentül előbb, mert nagyon magányosan állok, s habár nem csüggedek, támaszra van szükségem.

Híved

239. FALK MIKSÁNAK

(1866. október 6.)

6/10 866.

Tisztelt barátom!

Akkorra halasztottam köszönetemet, mikor a könyvet elolvastam, s látom, nagyon is hosszú időre halasztottam el. De ön, reményem, nem veszi rossz néven, s talán a kiadó is megbocsát. Mondja neki nevemben, hogy nagy érdemet szerzett magának, midőn Önt arra bírta, hogy e munkára vállalkozzék, mert ennek köszönjük, hogy Széchenyiről végre jó biográfiát bírunk; de ezen érdem mellett van egy nagy bűne is, s ez az, hogy a legnagyobb magyar jellemzése, mely sokára bizonyosan a legjobb fog maradni, nem magyarul jött ki. Részben - mi azon hatást illeti, melyet e könyv közönségünkre gyakorolhat - részben e bajon a fordítás segíthet. Politikusaink a fordításban is feltalálhatják a nagy igazságokat, miket Ön elmond, s mik némelyeknek keserűeknek látszanak talán, de annál egészségesebbek; de azok, kik a fordítást magokra vállalták, semmiesetre nem adhatják vissza a könnyűséget és gráciát, mellyel ezen biográfia íratott, s így a könyvnek egyik irodalmi érdeme a magyar közönségre nézve elveszett. - Valószínűleg szeretné hallani ítéletemet. - Nagyon sajnálom, hogy egypár órát nem tölthetünk együtt, s teljes őszinteséggel elmondhatnám nézeteimet az egyes részletekről. Így csak röviden szólhatok, s ennek nem nagy hasznát veszi.

Mindenekelőtt elmondhatom, hogy az életrajzot jónak, irodalmi tekintetben igen jónak tartom. Hogy az fővonásaiban igazságos is, sőt hogy az egész könyvben talán nincs semmi, mi magában véve nem igaz, és mégis van egy vonás, mely hiányzik, s mely miatt Széchenyi képe nem felel meg egészen a valónak, legalább azok előtt, kik őt közről ismerték. - Mindazon jó s nagy tulajdonok, melyeket róla elmond, teljes mértékben megvoltak benne. Nagy ész, erély, kitartás, hazaszeretet, a képesség eszméért feláldozni magát, egyszóval minden, mi nagy férfiúban szükséges; csak egy hiányzott - az emberszeretet, s valamint ez okozta, hogy a nép - mely barátjait ösztönszerűleg ismeri - iránta soha igazi szimpátiával nem viseltetett, úgy kétségen kívül ez volt oka, hogy midőn a sors keze reánk nehezedett - ő öszvetört.

Széchenyi szerette hazáját, szerette a nemzetet. Hazájának nagysága s a nemzet jövője magas fogalmak voltak előtte, melyekért semmi áldozattól vissza nem rettent; de nem ismertem embert, ki az egyes individuumok iránt hidegebb, közönyösebb lenne, mint ő volt. Hazáján kívül csak önszemélye volt az, mi számolásainak tárgyát képezé, és innen magyarázható, hogy midőn a remények, melyekkel hazája és saját jövőjére gondolt, elenyésztek, nem volt semmi, miben vigasztalást találhatott volna, sem neje és gyermekei, sem mindazon jó, mit szűkebb körben tehetett volna. - Éppen oly embernek, ki életét nagy céloknak szenteli, s kire mindig nagy csalódások várnak, még több szüksége van a szeretetre, mint másoknak, és ez a szeretet képessége, ez az, mit tőle a természet megtagadott. Nézzon végig az egész pályán, melyet ön oly ragyogó színekkel festett le: fényes pillanatokot fog találni, nagy tevékenységet és erélyt, roppant sikert, lángoló szenvedélyt, de melegséget, őszinte ragaszkodást sehol, s ezen férfiú, ki magát joggal a nemzet napszámosának nevezhette, s kinek élete minden egyes magyarra nézve áldás vala, egész életén át nem szeretett senkit. Senki nem áldozott többet hazájának,

mint ő - mert hisz feláldozta életének minden napját a közügynek -, de nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn a legkisebbet, csak kényelmét is, egyvalamely kedvesének áldozta volna fel, s azokhoz, kiket barátjainak nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy céljainak elérésére szükségesnek tartá. - Szerette az egész hazát, vagy helyesebben mondva lelkesedett a haza fogalmánál, de az individuum nem volt semmi előtte, mint eszköz, melyet nagy s nemes célokra használt fel, de pusztán eszközül, eldobva azt, lábbal taposva, mihent haszontalanná vált vagy éppen útjában kezdett állni; s ha megengedem is, hogy éppen e tulajdon vagy hiány volt az, mi őt sokban elősegíté, bizonyosan ez kulcsa azon nem szeretetreméltó tulajdonoknak, melyeket benne ismertünk: az arisztokratikus gögnak, a türelmetlenségnek, a hideg gúnynak, mely oly sértően hatott, és ez oka nagy szerencsétlenségének is, mely alatt öszverogyott, midőn a hazát, melynek kizárólag élt, melyen kívül semmit nem szeretett, veszve hivé, s a nagy világon magányosan találá magát, csak azokat látva maga körül, kik iránt semmit nem érzett, s kiknek szeretete őt nem boldogíthatá, mert nem tudta viszonzni. -

Nem tudom, Ön így fogta-e fel jellemét; ha igen, mindenesetre jól tette, hogy nem mondá el biográfiájában. Ily könyveknek fő célja, hogy példányokat állítsanak fel, s azért a hiányok, melyeket nagy embereinkben ismerünk, nem a közönségnek valók. Ugyanezt tettem én is Széchenyi emlékbeszédében, és igen kérem Önt, ne közölje nézetemet *senkivel*, de Önnel, ki őt oly jól ismeré, közölni akartam nézetemet, s igen örülni fogok, ha Ön azt nem osztja; valóságos nyereségnek tartanám, ha egypár vonására figyelmeztetne, mely ítéletemet megcáfolja, hogy e nevezetes férfiút, kit annyira tisztetek, s kinek, mint minden magyar, hálával tartozom, szerethetném. -

Mit Ön a miniszteriális állásról ír, hála Istennek, nem teljesült, s reményem, még soká nem fog teljesülni. Sokan s maga a Felség, mint hallom, azt mondá felőlem, hogy álmodozó vagyok - ein Träumer -; legjobb reám nézve, hogy így megyek át életemen, s halálom után azt mondják felőlem, hogy álmaim teljesültek. Mi Széchenyiben hiányzott, az bennem túlmértékben megvan, s azért, mentül idősebb leszek s higgadtabban ítélek magamról - annál inkább bélátom, hogy elleneim nemcsak magamra, de a közügyre nézve is érdemet szereztek magoknak, midőn a lehetőségig háttérbe szorítottak. Azoknak vagyok egyike, kik arra valók, hogy előljárjanak, de a gondolat s nem a cselekvés mezején, és ebben sem az ókonzervatívok, sem mások nem fognak akadályozni. - Ha ideje van, írjon, s emlékezzék barátsággal hívére

Eötvös

241. BALLAGI MÓRNAK

(1867. április 16.)
16/4 867.

Tisztelt barátom!

E pillanatban jött kezembe a gyászjelentés, mely nagyreményű fiad haláláról tudósít. Ha hivatalos kötelességeim egy szabad percet engednének, magam jönnék, de minthogy ezt nem tehetem, fogadd legmélyebb részvétem kifejezését e sorokban. Mint apa, érzem

veszteséged nagyságát, mint barátod, részt veszek fájdalmadban, melyben talán csak azon gondolat vigasztaló, hogy milliók között talán nincs egy, ki ha őszülő hajjal múltjára visszatekint, nem látná át, hogy reá nézve jobb lett volna, ha 20 éves korában halt volna meg. Ég áldjon meg, s adjon erőt nagy bánatod elviseléséhez

híved
Eötvös

243. FALK MIKSÁNAK

(1867. április 29.)
29/4 867.

Tisztelt barátom!

A német közmondás: Wem Gott ein Amt gibt, gibt er auch Verstand, mint sok, mi Németországban helyes, nálunk nem alkalmazható; legalább reám nem; s én eddig csak az észnek tetemes megfogatkozását tapasztalom. Naponként kevesebb jut eszembe, s ha így haladok, nemsokára rám illik, mit a bécsiek Nádasdyról mondtak:

Er ist Minister
Wenig liest er
Und was er liest, vergisst er.

Annyira azonban még most sem jutottam, hogy a sok Excellenciás címet levelében nem sokalltam volna meg. E sallang jó az adresszre, benn a levélben nem szeretem, mert miután Isten segedelmével tovább fogunk levelezésbe maradni, mint excellenciásságom tart, jobb, ha a régi stílusnál maradunk. Egyáltalában én - mint azt tegnap választóimnak is megmondtam - Eötvös József akarok maradni, ámbár az előbbi kancellár jónak látta nevemet a hétszemélyes tábla ülnökének ajándékozni, minek következtében, mióta az bárónak neveztetett, csaknem naponként a legbosszantóbb tévedések fordulnak elé, s leveleim hozzá s az övéi hozzám hordatnak. - Költeményeim már a múlt héten küldtek fel. - A 67. bizottmány munkálata fordításának nyomdászamlája a miniszterelnökhöz küldendő, ki egyébiránt jövő szerdán vagy csütörtökön Bécsbe jön, s kivel együtt én is felmegyek. - Szóval többet mondhatok közdolgainkról, annyi azonban bizonyos, hogy mindenesetre sokkal rosszabbul is mehetnének. Üres pénztárral és igen közepszerű erővel csudákat mívelni nem lehet, de ki a megyék eddigi eljárását figyelemmel követi, az meg fogja vallani, hogy a helyreállítás nagy experimentuma jobban sikerült, mint 61-ben. - Fognak-e a megyék igen célszerű adminisztratív szerkezetnek mutatkozni, az más kérdés. Míveltségi állapotjaink mellett nem tartom valószínűnek, hogy 52 oly tisztikart állíthassunk fel, mely a jelenkor szükségének megfelel, és talán sokan, kik most a megyéért rajongnak, úgy fognak járni rövid idő múlva, mint az járna, ki kedvesét 18 évig nem látta, s azalatt róla álmodva, azt mindég még imádja, míg vele találkozott, s meggyőződik, hogy talán saját ízlése is és még inkább kedvese azóta megváltozott. De ezen bélátás mindenesetre csak később várható, most még a mézesheteket éljük, s én mindenesetre igen örvendetes

jelnek tartom, hogy eddig még nem ütötték be senkinek fejét. - 2-án, reménylem, találkozunk, vagy legalább 3-án keressen fel reggel Herceg Károlynál, hacsak nem kerülök ágyba. Tegnapelőtt is ott voltam, tegnap választottak, s ma ismét csehül érzem magamat.

Őszinte barátja
Eötvös

244. FALK MIKSÁNAK

(1867. május 14.)
Pest 14/5 867.

Tisztelt barátom!

A napokban Grass felszólított, hogy Freiligrath szubvenciójára írjak alá; magától értetlik, hogy ezt örömmel teszem, de nem akarok sem piszkos, sem kérkedő lenni, s azért kérem, írja meg, mit adjak? de őszintén, kérem. - Magas tanítványa virágokkal fogadtatott, s napról napra nő a lelkesedés, mely irányában nyilvánul. Valamint hiszem, hogy soha ez országnak nem volt királynéja, ki azt inkább érdemlé: úgy tudom, hogy soha nem volt olyan, kit így szerettek, és én a jövőhöz bizodalmamat éppen ezen érzésre alapítom. - Az érzelmek - legalább a népnél - sokkal nehezebben változnak, mint meggyőződései, s én mindég úgy voltam meggyőződve, hogy ha egy korona, mint 1848-ban a magyar, széttört, azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják össze. - Három századon át megkísértettük a *hittel*, s megpróbáltuk a *reménnyel* is több ízben, de egy még hátra volt: az, hogy a nemzet a dinasztának valamely tagját igazán, szíve mélyéből szeresse, s minthogy ezt most elértük, nem aggódom a jövő iránt. Ön talán mosolyogva mondja, hogy poéta vagyok, és meglehet; valóságos bürokratát és excellenciás urat Őfelsége minden hatalmával nem csinálhat belőlem; de meg fogja vallani azt is, hogy minden poétaságom mellett elég jó[l] láttam előre a dolgokat, s hiszem, most sem fogok csalódni. Ég áldja meg Önt.

Őszinte barátja
Eötvös

248. FALK MIKSÁNAK

(1867. június 11.)
Pest 11/6 867.

Tisztelt barátom!

Bármennyire el vagyok foglalva, az nem lehet, hogy szívem örömeiben legalább néhány szót ne írjak. Nem hittem volna soha, hogy koromban még ily boldognak érezhetem magamat, főképp politikai események által. De mi most történt, sok fáradságnak, hosszú küzdelmeknek és számtalan keserűségnek díja, s így nem érzem magamat érdemetlennek e jutalomra. Az amnesztia, mely így adatott ki, a királynak határozata a 100.000 arany felett, mely neki koronázási ajándékkul adatott, befejezi a művet, s bátran merem állítani, hogy a 848-iki forradalom bevégezett, s belőle csak az egyenlőség kivívott elve s nemzeti becsületünk, melyet vele arattunk, maradt meg. Sok munka vár reánk,

veszélyek környeznek a külföld részéről, de Kossuth levele, melynek legtágabb körben elterjedését megengedtük, s az agitátor fiai, kik a koronázás alatt nyugodtan nézték az ünnepélyt, bizonyítják, hogy biztos alapon állunk, s így megküzdhetünk a veszéllyel s nehézségekkel. Isten áldja meg Önt a sok fáradságért, mellyel győzelmünk kivívásához járult. Isten áldja meg bájló tanítványát, ki mint egy áldás jött körünkbe, s kinek kedves arcáról egy szebb jövőnek reménye mosolyog reánk. Vele szemközt az egész nemzet költői érzésekkel telik el, mert hisz csak egy való költészet van e világon, s ez a szeretet.

Híve
Eötvös

249. ARANY JÁNOSNAK

(1867. június 11.)

Tisztelt barátom!

Az, mit tőlem kívánsz, nem áll hatalmamban, s ha állana, nem tenném. Ha a törvényes királynak egy joga van, az az, hogy az érdemet elismerje, s ha a fejdelemnek legszebb kötelessége az, hogy abban, mi szép és nemes, népének példája legyen, ide tartozik kitűnő férfiak tisztelete. Hidd el, kedves barátom, nincs senki az országban, ki nem találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. - A régiek borostyánt adtak, a praktikusabb Anglia pénzt, de az első nem díszlik éghajlatunk alatt, a második nem illenék hozzád; de midőn a király ugyanazon jogával él, melyet e hazában százezrek gyakorolnak, s azon meggyőződését fejezi ki, hogy Arany Jánost tartja a nemzet most élő legnagyobb költőjének; s ha ez[t] azon módon teszi, mely helyzetében a legtermészetesebb, azaz rendjel által: neked jogodban áll a rendjelt nem hordani, s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nemcsak a fejdelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan éppúgy szíveden fekszenek, mint bárkinek. Kérdezzél erről bárkit, kérdezd Deákot, ki nálamnál sokkal okosabb lehet, de bizonyosan nem tisztel s nem szeret inkább, mint

hív barátod
Eötvös

251. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1867. augusztus 14.)
Ragaz, 1867. augusztus 14.

Kedves barátom!

Vedd mindenekelőtt köszönetemet szíves leveledért, mely nemcsak nem zavarta nyugalmaimat, sőt az ellenkező hatást tette reám. Föltettem magamban, hogy néhány hétig minden komolyabb dologgal föl hagyok, s azért hoztam magammal leányaimat, hogy kedves csevegésekkel, ha lehet, elűzzék még gondolataimat is. Éreztem, hogy szükségem van ily pihenésre, s az eddig élvezett nyugalom máris jól hatott reám, úgyhogy ha pár hetet e csendes fürdőben tölthetek, talán szert teszek az erőre, melyre jövő ülésszakunkban szükségünk lesz. De a gyógyszer, melyet Balassa rendelt, s melynek

magamat annyira alávettem, hogy még az előttem fekvő hírlapokba se nézek bele, nem oly könnyű, mint látszik, s vannak pillanatok, midőn a kényszerített nyugalom mondhatatlanul kínossá válik. Főképp, ha nem állhatva ellen, mégis valamely hírlapot veszek kezembe, s ott - mi csaknem mindig történik - hazai dolgainkról egy sereg badarságot olvasok. Így jártam tegnapelőtt a Frankfurter Zeitunggal, mely a bécsi deputációról szebbnél szebb híreket közlött, s való jótéteménynek mondhatom leveledet, mely a zavarban útbaigazított. Nem irigylem helyzeteteket, s őfelsége, midőn Téged a deputációhoz nevezett, azáltal tüntet ki, hogy nagy terhet rak vállaidra. Igen félek, hogy a kiegyenlítés eszközzésénél nemcsak Ghyczyvel lesz bajotok, hanem barátainkkal is, kik valamennyien egyiránt óhajtják a békés kiegyenlítést, de ennek föltételeit elismerni nem akarják. Átalában véve, csaknem csodálatos, hogy annyiak között, kik hazánkban politikával foglalkoznak, oly kevés található, ki ennek első kellékét bírná, mely kétségtelenül az, hogy helyzetünk iránt tisztában legyünk. Soha talán nem volt politikai szituáció annyira világos, mint a mienk. Ha a külföldi zszurnalisztikát áttekintjük, alig találunk lapot, mely azt különbözőleg fogná fel. Minden párt megegyezik a meggyőződésben, hogy egy döntő, nagy harchoz közeledünk. Csak mi nem akarjuk belátni, mit mindenki tud, s küzdünk szavak felett, s csatározunk törvénycikkelyekkel, midőn létünk forog veszélyben. Nézetem szerint a fő kérdés, melytől a kiegyenlítésnél követendő eljárás függ, egyszerűen az: fekszik-e érdekünkben, hogy az osztrák birodalom, melynek részét képezzük s melyre most elhatározó befolyást gyakorolhatunk, ezentúl is fönnálljon; vagy azt reméljük, hogy Magyarország más szövetségben, mely az ausztriai birodalom helyébe lép, állami integritását fenntarthatja? Ha ez utóbbit hisszük, mint - úgy látszik - a Magyar Újság emberei, igen helyesen járunk el, ha azt bizonyítjuk be, mi jogilag úgyis kétségbevonhatatlan, hogy az osztrák államadósság minket nem illet. De ha nem, ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fönnállása egyszersmind saját fönnállásunknak feltétele, akkor valóban nem látom át, okos ember miért töri fejét máson, mint azon kérdésen: mennyi az, mit áldoznunk kell, hogy Ausztria fönnálljon, s mennyit bírunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat mentsük meg.

Észreveszem, hogy minden diaetetikai szabály ellenére, ismét politikáról szólok. Félbeszakítom tehát okoskodásomat. Ég áldjon meg; ha időd engedi, szép lenne Tőled egy pár sor henyélő kollégádhoz.

Eötvös

253. ERZSÉBET KIRÁLYNÉNAK

(1867. szeptember 4.)

(Fogalmazvány)

Csak tegnap este érkezvén meg, Felséged megtisztelő levelét e hó 4-ről csak ma reggel vettem, ez okozta válaszom késedelmét; egyébiránt maga e válasz nem kis zavarba, ejt. Felséged soraiban annyi van, miért köszönnöm kell, s oly kevés, mit javíthatok, hogy Felséged ez ízben legalább levelemmel nem fog meglegedni, s mégsem hagyhatom el, hogy Felségednek a kegyért hálámat ne fejezzem ki, mellyel nyelvünk tanulmányozásánál engem választott tanácsosának, s mégsem bírok néhánynál több hibát találni, bár tudom, hogy a hálának kifejezése, ha még oly mélyen érzett is, soha nem mulatságos, s hogy Felséged tulajdonképp azt kívánná, hogy javításaim mennél

számosabbak legyenek. Ez utóbbira nézve engedje meg, hogy azon szigorúsággal, melyet Felséged tőlem követel, kimondjam: a hiba egészen Felségedé. Annyira bírja nyelvünket, hogy ha több javítást kíván, hosszabb levélre kell magát elhatároznia. Négy kis lap nem elég, hogy rajta javítói ügyességemet bémagyonyíthassam, mely azonban, mint gondolom, nem igen nagy.

Szükséges, hogy Felséged nyelvmesterének fogatkozásait is ismerje, s ezért legjobb, ha mindjárt ma vallom be, hogy magamat kitűnő grammatikusnak nem tarthatom. Barátjaim állítják, hogy némi befolyást gyakoroltam nyelvünkre, s magam is hiszem, hogy sok szólási forma, mely most közönségessé vált, munkáim által hozatott be irányunkba. Mindég csak azt keresve, hogy gondolatomat tisztán fejezzem ki, midőn annak nyelvünkben kész formát nem találtam, magam alkottam ilyet, néha az elfogadott grammatikai szabályok dacára is; innen van, hogy ámbár nyelvünk haladásában talán némi érdemem van, soha tulajdonképp korrekt író nem lett belőlem. Elég nehezen esik e vallomás írónak, főképp helyzetemben, midőn Felséged éppen azért fordult hozzám, hogy irányának legkisebb hibáit is kijavítsam; legalább Felséged ebből mérheti őszinteségemet, s meg lehet nyugtatva azíránt, hogy ha egy oly régi író s hozzá még akadémikus, saját fogatkozásai iránt igazságos, az bizonyosan nem mulasztja el, hogy mást irányának hibáira, ha azokat észreveszi, figyelmetessé tegyen, tudva lévén, hogy mi írók mindég szigorúbb kritikát üzünk mások, mint saját iratjaink felett.

Ezen állítás bémagyonyítására azonnal hozzáfogok Felséged leveléhez, s kitelhető szigorral vizsgálom át annak minden sorát. Számmal megjegyezve és alávonva a nézetem szerint hibás helyeket, a Felséged leveléhez zárt fehér lapra írom ugyane szám alatt javításaimat, melyeket Felséged maga tehet levelében. Legjobb akaratom mellett nem találok több hibát Felséged levelében, s így mára nyelvmesteri hivatásomban arra kell szorítkoznom, hogy Felségedtől ezentúl hosszabb leveleket kérjek, mi a nyelvgyakorlatoknak elkerülhetetlen feltétele. Felséged soha nem írhat annyit, hogy annak kijavítását legkellemesebb foglalatosságomnak ne tartsam.

Kevés ember lakik országunkban, kinek szívét a rokonszenv, mely Felséged minden szavából hazánkhoz nyilatkozik, boldogsággal nem töltené el. Maga az, hogy Felséged nyelvünkkel él, egy nem remélt öröm mindenikünknek, s azon meggyőződés, hogy Felséged által megértetünk, megnyugtat a jövő iránt, melynek biztosítására nézetünk szerint a fejedelem s nemzet közötti egyetértésnél más nem kívántatik. Szomorúan kell elismernem, hogy ennyi öröm helyett, melyet Felséged, midőn kegyességében nyelvmesterének választott, leveleivel nekem szerezni fog, igénytelen válaszaikkal mit sem nyújthatok, de ha Felséged akár irodalmunkról, akár más viszonyokról tőlem felvilágosítást kívánna, szerencsésnek fogom érzeni magamat mindég, ha kevés ismereteimmel Felségednek szolgálatára lehetek, s ha leveleim, mi érdekességeket illeti, a várakozásnak nem felelnek is meg, egyről biztosíthatom, arról, miként tehetségem szerint törekedni fogok, hogy azon nagy kitüntetésre, melyre méltatott, ne egészen érdemtelennek találjon, s legalább törekvésem komolyságáról éppúgy meg legyen győződve, mint azon legmélyebb hódolatról, mellyel vagyok Felségednek.

256. EÖTVÖS LORÁNDNAK**(1867. október 21.)****21/10 867****Kedves fiam!**

Szinte felesleges mondani, hogy örültem levelednek, annyival inkább, mert azt látom belőle, hogy nemcsak egészséges vagy, de jól érzed magadat s megelégedve helyzeteddel. Nemigen dicsekedhetem hasonló érzelmekkel. Romlott gyomrom még a legkisebb baj, a morális katzenjammer, melyet érzek, ha kedves törvényhozóinkat látom, sokkal kellemetlenebb, de végre el kell viselni ezt is. - Ismertem egy angol asszonyt, ki, mikor a hajóra lépett, tengerbajba esett, s így utazott minden két évben egyszer Indiába férjéhez s innen Londonban nevelt gyermekeihez. Ha politikai pályámra gondolok, mindig ezen asszonyság, Lady Erskin jut eszembe. Életem nagy része az undor érzete között folyt le, s valószínűleg így lesz végső napjaimig. Mert bármit teszek, mindezen ostobaságot és aljasságot, mely mindenfelől környez, nem tudom megszokni. - Családunk még mindig fenn a hegyen, s ezért többet vagyok a képviselőtársakkal, az oka, hogy rosszabb kedvű vagyok, mint közönségesen, azonban valamint a nyikorgó szekér is halad, úgy én minden rosszkedv mellett erősen megyek előre, habár nem kevés harag és berzenkedés között főképp a tisztelendő urak részéről, kik általán véve nem nagy barátjai az újításoknak, s igen sokan éppen nem bocsáthatják meg bűneimet, ki őket egyszerre három oldalról: a katolikus autonómia, a nevelési egyletek s a gimnaziális rendszer terén támadom meg - vagy inkább ki őket ugyan nem támadom meg, de kizavarom nyugalmukból, mi még megbocsáthatatlanabb. - Harag van elég, de a lapok igen jól haladnak, s minden valószínűség szerint elébb fognak sikerhez vezetni, mint magam gondoltam. A falu jegyzője fordítását még holnap küldöm el, a lapokat azonban csak nov. 1-étől prenumerálok, mert nagyobb lapoknál félhavi prenumeráció nincsen. Mégis jó lesz talán, ha a Lloydot is küldöm, melyből néha heidelbergi ismerőseinknek, főképp az öreg Welckernek közölhetsz híreket.

Igen örülök, hogy Sággy és Bozóky tetszenek, derék, becsületes fiatalember mindkettő. Mondd meg nekik, hogy a pesti jogi kar ifjúsága még nem fajult el, és tüntetésekkel, ablaktörésekkel és káromkodással bizonyítja a haladást, melyet naponként a helyes jogfogalmakban és művelődésben tesz. - Igen örülök, hogy az egyetem hatósági jogokkal nem bírván, e piszkosságokat a városkapitányság vizsgálja, egyébiránt ha közvetlen nincs is dolgom vele, mindaz bosszant és fáj - hisz végre a haza jövője ifjúságától függ, s mit várhatunk e betyároktól, kik végre, mi a legrosszabb, még gyávák is. - Rosszul esik néha, hogy ily távol vagy tőlem, s mégis örülök, hogy e piszkos elemtől szinte távol tudlak. - De a papiros betelt, s feltettem, hogy ennél többet nem írok, másképp nem végezném leveletem. Ég áldjon meg, köszöntsd tanáraidat és szeresd atyádat.

Eötvös

257. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 12.)

2/12 867

Kedves fiam!

Ez egyszer az adós én vagyok, mi levelezésünknel ritkán fordul elő, - de ha valaha miniszter lennél - mitől egyébiránt Isten őrizzen meg, főképp Magyarországon -, át fogod látni, hogy e helyzetben éppen azt nem tehetjük soha, mit legszívesebben tennénk, s hogy az egész hatalom, miért annyian irigyelnek, tulajdonképp csak a szolgaságnak legkellemetlenebb neme. Leveleid - éppen ma jött egy anyádhoz - igen hív képét adják életednek. Nem fárasztod magadat hosszú leírásokkal, de minden sorból érezni, hogy jól érzed magadat, és igazságod van, mert helyzeted csakugyan a legkellemesebb. A nyugalom egymaga még nem boldogít. Leheverni kényelmesen a pamlagon, szobájában, minden kellemetlenség nélkül, még nem nagy élvezet. Jólesik az is, ha elfáradtunk, s mert én is fáradt vagyok, nem kívánok mást; de még koromban is a nyugalom maga sokára nem elégíthet ki. De pihenni egy magas tetőn, honnan határtalan kilátás nyílik, vagy pihenni a hajó fedezetén, mely duzzadt vitorlákkal továbbhalad, s míg semmi idegen zaj nem bánt, míg minden zavaró érintkezéstől mentek vagyunk, végtelen tért látni magunk alatt, egy dicső látkört fogni fel, egy tekintettel, vagy míg magunk nem mozdulunk, érezni, hogy haladunk: - ez már a legfőbb gyönyör, s ilyen csak a tudományos foglalatosság adhat. A legszebb, a legháladosabb, s az, mely szabad férfinak legméltóbb. És azért örülök, hogy ezt választád magadnak, s azon pályán jársz, melyet én, ha hajlamaimat követhettem volna, soha nem hagytam volna el.

Mi itt a lehetőleg kellemetlenül élünk, - hála Istennek, a „mi” alatt nem családom, de politikai barátaim értendő. Küzdeni naponként az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságát biztosítsuk, kik arra ész- és kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek; avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyeken a XIX. század második felében senkinek nem kellene kételkedni: oly foglalatosság, melynél a Danaidák hordájának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett. Vannak pillanatok, melyekben néha oly érzés fog el, mintha egy nagy követ látnék magam előtt, melyet fel kellene emelnem, s melynek felemelésére sem saját erőm nem elégséges, sem másnak segítségére nem számíthatok. Mert ha itt-ott akad is egy, honnan vegyem az embereket, kiknek segedelmével az egész ország közoktatási rendszerét megváltoztassam? De végre is benn vagyunk, s ki vagy legalább kifelé kell gázolnunk, s abban keresni vigasztalásunkat, hogy ha nem tettünk is semmit, legalább megtettünk mindent, mi helyzetünkben lehetséges volt. Vannak helyzetek, melyekben fáradságunk jutalma nem a siker, hanem csak azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, habár a sikernek reménye nélkül is.

Ég áldjon meg. Mind egészségesek és csókolnak. Tiszteld nevemben Bunsen, Kirchhoff, Welcker, Bluntschli és Wangerowot.

Szerető apád
Eötvös

258. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 24.)

Pest 24/12 867.

Kedves fiam!

Soha még házunk karácsony estvén ilyen csendes nem volt. Anyád Jolán- és Mariskával Trefortékhoz ment, Ilona náthás és ágyában fekszik. Én Gypsyvel magam ülök szobámban, s várva anyádra, ki, mint monda, egy óra múlva visszajön, azalatt e sorokat írom, hogy, ha távolból is, legalább gondolatjaimmal veled társalkodjam. Bár egy óráig veled lehetnék. De reményem, jól érzed magadat, s ha ezt biztosan tudnám, evvel beérném. Ámbár valószínűleg írtál, leveled nem érkezett meg. A hófúvatok minden utakat járhatlanná tettek, s miután a főbb vonalakon a postalovak már csak a históriához tartoznak, minden közlekedés megszakadt. Andrassy Bécsben van, s a legfontosabb országgyűlési tárgyalásokhoz nem jöhet le; mi itt veszekszünk a képviselőházzal, s miniszterelnökünkkel telegramok által tanácskozunk. Tegnap 7 telegramot kaptam, s ugyanannyit küldöttem el, s így talán nemsokára megszokom a távsürgönyöket, melyeknek érkezése előbb idegessé tett. Tegnap ment át a zsidó-emancipáció a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagyúr hatalmasan szónokok az egyenlőség mellett. Én 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos kollégáim között nagy botrányt okozott. 1842-ben írtam az emancipáció mellett, mi természetesen még nagyobb skandalumot okozott, és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatok, s most, ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek, melyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtattak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem; másodsor, mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, mit végre is csak a mindig terjedő világosság s a közvélemény hatalma vitt véghez, magamnak tulajdonítanám. Ugyis az egész szavazat nem meggyőződésnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, mely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obskuráns, mindenben hátramaradt úriembereknek. Nem volt semmi kedvem, hogy a diszkusszióban részt vegyek, s így a beszéd, melyet azon esetre készíték, ha valaki a törvényt ellenezné, kárba veszett. Én a politikában valóságos Zukunft-muzsikusz vagyok, ki egész életemen át oly dallamokat énekeltem, melyeket húsz évvel később minden susztergyerek fütyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart. Mennyire áll ez, azt egy könyvből fogod látni, melyet a napokban küldeni fogok, s melyet cáfolatul adtam ki azok ellen, kik egyik ülésünkben következetességemet támadták meg. Miután félek, hogy éppen e részben benned is sok van természetemből, azért valóságos megnyugtatómra szolgál, hogy más pályán látlak. Haladj bátran előre, és ne sajnáld fáradságodat. A tudomány körében a legnagyobb erőfeszítés eléri jutalmát, mert azt nem várja az emberektől, hanem magában a tudományban találja. A legfőbb élvezet a földön bizonyosan azon érzet, hogy magasabb álláspontot értünk el; s az emberek legjobb akarattal alacsony vállaikon nem emelhetnek senkit magasra, azt mindenki csak saját erejével teheti. Adjon az ég erőt ehhez, adjon kitartást s annyi megelégedést, mennyi egy emberi szívben megfér. Hogy egész háznépünk köszönt s csókokat, az magától értetik. Isten áldjon meg.

Eötvös

259. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1867. december 31.)

Pest 31/12 67.

Kedves fiam!

Pár óra múlva az év végét érzük. Kedveseim közül távol tőlem csak Te vagy, s most először történik, hogy e napon nem szoríthatlak karjaim közé. De légy meggyőződve, helyed nincs bétöltve, s ha szóval nem mondhatom is el, kívánataim, melyek követnek, nem kevésbé őszinték, mint ha köztünk lennél. Tartson az ég, neveljen férfiúvá, s adja, hogy boldogan lássalak. Csaknem kifogytam az időből, hogy magamnak sokat kívánjak, annál nagyobbak óhajtaim számotokra. Oly meglelégedve szeretnék látni, mint emberek e földön lehetnek, s ha ezt elérem - ami részben tőled függ, mert hisz minden való meglelégedés csak azon aránytól függ, melyben hivatásunkat betöltjük -, ha boldogan látlak, éltem legfőbb vágya teljesült.

Ég áldjon minden áldásával.**Szerető apád
Eötvös****260. EÖTVÖS LORÁNDNAK**

(1868. január 7.)

Pest 7/1

Kedves fiam!

Köszönöm újév napjára írt leveledet és szíves kívánataidat. Ha még nem tetted, kérlek, írd anyádnak. A kedves özveszedte minden aranyait s hozzá még pár napoleonomat is, s miután a postavevényt nem találja, most fél, hogy küldeménye elveszett. - Mit a múlt évről írsz, igaz. Nem volt rossz év egyikünkre nézve sem, mert elértük, mit te kívántál, s mi után én fáradtam; a különbség az, hogy Te azt, miért külföldi egyetemre menni kívántál, elérheted, mert csak magadtól függ, míg én, ki az alkotmányosságot csak azért óhajtanom, hogy nemzetünk haladásának eszköze legyen, talán nem fogom teljesülve látni reményeimemet. Nekem ehhez saját iparkodásomon kívül még egy egész nemzet közreműködése volna szükséges, s ehhez eddig nem sok kilátás van. Európa népei hosszú s kellemetlen nevelésen mentek keresztül. Az abszolutizmus volt iskolamesterük, s az néha erősen használta feruláját, s többnyire igen is nagy tanpénzt fizettetett magának. De végre is, rosszul, lassan, nagy költséggel, ők tanultak valamit, s legalább odáig jutottak, hogy miután a mester kezeiből kikerültek, azon béléltáshoz jutottak, hogy még sok van, mit tanulniok kell, s hogy tanulniok szükséges. Mi nem mentünk keresztül ily nevelésen. - Sem valóságos alkotmánnyal, sem igazi abszolutizmussal nem bírván, egész múltunk politikai küzdelmek, vagy helyesebben mondva cívódások között folyt el, s most, midőn végre szabadon rendelkezhetnénk, nem vagyunk előkészítve reá. - Pótolhatjuk-e azt, amit elmulasztottunk, meg fogjuk-e oldhatni feladásunkat - a jövőnek titka; - de annyi bizonyos, hogy nehéz munkára vállalkoztunk. Néha csaknem kétségbeesem. Vannak pillanatok, mikor körülbelül úgy érzem magamat, mint ki egy nagy követ lát maga előtt, melyet fel kellene emelnie, s melyhez tudva, hogy saját ereje

nem elégséges, mégsem talál senkit, ki őt segíteni akarná. - Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írdál mentül többször, s ha nem válaszolok, tulajdonítsd a sok telegramnak, mely, mióta Andrassy Bécsben van, üldöz; most is négy fekszik asztalomon. Anyád s a lányok csókolnak.

Szerető apád
Eötvös

263. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. január 22.)
Pest 22/1 868.

Kedves fiam!

Rég nem örültem semminek inkább, mint arcképednek. Íróasztalom áll, kedves órád mellett, s dolgozás között ránézek, s gondolom, mennyivel kellemesebb munkával foglalkozol, s ez jó kedvbe hoz. A fotográfiák éppen anyád névnapjára érkeztek. Alkalmasint nem is jutott eszedbe, de a sors jól rendezé, s nem hiszem, hogy valami több örömet adhatott volna neki, mint hogy e napon - habár csak in effigie - körünkben megjelentél. Anyád és a leányok azt találják, hogy vonásaid s főképp kifejezésed férfiasabbak. Én csak azt látom meglepéssel, hogy gond nem zavar, s bátran nézsz a jövőnek szemébe, s ez a földolog. A férfiúi kor, mint később az aggság, úgys nagyon hamar jönnek; adja az ég, hogy mentül tovább fiatal maradjál, testben s főképp lélekben, mely az emberek nagyobb részénél - főképp századunkban - még hamarabb elvénül, mint a test. De ezek régi, elkopott dolgok, s ma - fájdalom! - újságot is írhatok. A Lipót templomának kupolája a pillérekkel együtt, melyek azt tarták, ma fél négykor délután ledőlt. A szép épület, mely városunk felett emelkedett, most csak egy halom töredék, mely az épen maradt falak között a templomhajó belsejét eltölti. Bármily nagy a kár, megnyugtatósomra szolgál, hogy legalább egy ember sem vesztette életét, mi bizonyosan nem volna így, ha a katasztrófa csak néhány órával később történt volna. Ybl, kire a templom béfejezése bízva volt, már november vége felé jelenté, hogy a pillérek egyikéhez nincs bizodalma. A városi municípium bölcsességében csak mosolygott, és midőn Ybl javaslá, hogy a kupola falai lehordassanak, erősen meg volt győződve, hogy az építész csak azért tanácsolja ezt, hogy többet keressen. Én az építés folytatását betiltám, és komissziót rendeltem megvizsgálására, s miután tudomásomra jutott, hogy a pillérek belseje vegyes anyagból (gemischtes Mauerwerk) készült, s nagy részben a porózus neustifti kőből, azt határoztam, hogy az építést mindaddig folytatni nem szabad, míg az egész egypár kitünőbb külföldi építész által meg nem vizsgáltott. Még pár nap előtt alapos remény volt, hogy az épületet még nyugodtan leszedhetjük. De az erős szelek, melyek a kupolát az utolsó napokban megtámadták, megghiúsították végre e reményt is, és ma az egész felépítvény s a pilléreknek fele egy roppant halomban fekszik a templom közepében. Holnap kezdi a külön e célra kiküldött komisszió munkálatait. Tudósítani foglak az eredményekről. Egy dolgot graphice megmutatott az eset: hogy azon alapokra, melyeket elődeink raktak le, semmit sem építhetünk. Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

265. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. február 23.)

Pest, 23/2 868

Kedves fiam!

Ez egyszer én késtem válaszzal, de annyira el voltam foglalva, hogy legjobb akarattal sem értem rá. Más dolgomhoz most még a zsidó-ügynek rendezése jött, s az sok időmet veszi igénybe, mert Izrael fiai bőven szólnak. Ha az ügy rendbe jön - mihez minden nehézségek mellett sok kilátásom van -, oly dolgot vittem véghez, mely még eddig sehol nem sikerült, hazánk legalább vallásviszonyainak rendezésében fogja meghaladni szomszédait. Másban úgyszólván elég szomorú helyzetben vagyunk, és hivatalos körömben néha kétségbeesem, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik, s hozzá még mennyi elbizakodottság, mi kevés vágy a műveltség után. Aristoteles az embert politikai állatnak nevezte, mert képességgel bír államokat alkotni. Az értelmezés senkire sem illik jobban, mint honfitársainkra. A magyar ember kitűnően politikai állat, de fájdalom, nem is más, úgy látszik, hadakozáson s politizáláson kívül nem is bír más képességgel. - Kiveszem a táncolást, mely itt most az öröklétséggel folyik. - Péntek kivételével naponként táncolunk és többnyire reggelig, bosszankodom ezen is, mert félttem anyád egészségét, ki éjjeleit a bálon tölti. Általján véve, mindent összeszámítva, egy fénypontja van jelen életemnek, s ez azon remény, hogy nemsokára meglátlak. Kérlek, írd meg, körülbelül mikor láthatunk, s meddig maradsz körünkben. Ha meg akarsz lépni, nem szólok senkinek, csak én tudjam, mert szobádban most írnom lakik, és mielőtt jössz, el kell készíteni azt, és erről is gondoskodni fogok. Ég áldjon meg. Anyád s a lányok még alszanak, de meg vagyok győződve, álmaikban is annyit foglalkoznak, mint ébren, s bátran állítom, ha tudnák, hogy írok, egy sereg csókot küldenének levelemben.

Szerető apád
Eöt

266. TOMPA MIHÁLYNAK

(1868. február 28. előtt)

Tisztelt barátom!

Ma vettem át az arcképet, melyet számomra küldeni szíves volt. Fogadja érette legmelegebb hálámat, s legyen meggyőződve, hogy e képet azok sorába állítom, kiknek barátságára büszke vagyok. - S mért ne számítanám Önt is ezek közé, mert habár ritkán találkozánk is, a közös célok, melyek után törekedtünk, a költészet közös örömei, közös hitünk, reményeink s azon szeretet, mely a hazához köt, nem szönek-e erősebb kötelékeket köztünk, mint melyek az együtt társalgókat egymáshoz láncolják?

Ezen meggyőződés az, mi miatt Ön ajándokával megtisztelt; ezen meggyőződéssel köszönöm meg azt, mint oly barátomnak emlékét, ki művei által több való élvezetet s több nemes érzést ébresztett szívemben, mint sok más, kivel évekig társalkodtam.

Fogadja ismételve legőszintébb hálám s azon őszinte tisztelet kifejezését, mellyel vagyok...

B. Eötvös József

267. EÖTVÖS LORÁNDNAK

**(1868. április 25.)
25/4 868**

Kedves fiam!

Éppen a királyi keresztelőről jövünk, kifáradva, mint gondolhatod, s így ma nem is írtam volna, ha egy nagy családi eseményt nem kellene közlenem. Návay megkérte Ilonát, s megegyezésünket adtuk, s így ő jegyben jár. Ámbár a fiatalember nekem tetszik, mindenki csak jót mond róla, és elég vagyonos, hogy feleségét becsülettel eltartsa - a gondolat, hogy a kedves gyermektől meg kell válnom, és ezentúl nem gondoskodhatok jólétéről, nehezemre esik. Össze kell szedni magamat, hogy a számtalan gratuláns ne vegye észre meggyászomat. Adja Isten áldását rá, ha boldogan látom gyermekeimet, bárki vagy bármi által válnak azzá - mindig szerencsésnek fogom érezni magamat. Ég áldjon meg. E napokban ismét írni fogok. Az egész ház köszönt és csókoltat.

**Szerető Apád
Eöt**

269. EÖTVÖS LORÁNDNAK

**(1868. május 22.)
22/5 68**

Kedves fiam!

Hogy pénzhány utadat ne hátráltassa, most két bankjeggyel válaszolok kedves leveledre, mihent csak egy félórnyi időm lesz, hosszabban írok; de jelenleg naponként két-három ülésen vesztetem időmet, s alig bírom végezni hivatalos kötelességeimet. Háznépünk egészséges, Ilona boldognak látszik, s így meg vagyok elégedve, főképp mert leveled is arra mutat, hogy jól érzed magadat. Ég áldjon meg, tartsd emlékedben

szerető apádat

270. I. FERENC JÓZSEFNEK**(1868. május 26.)****Legkegyelmesebb Úr!**

Míg az ország politikai átalakulása után a közélet minden mezején s főképp az ország anyagi fejlődésében haladást láthatunk, a népnevelés azon egyetlen nagy nemzeti érdek, melyre nézve éppen az ellenkezőt tapasztaljuk, tagadhatatlan tény lévén az, hogy miután azon eszközök, melyeket a tisztviselők az abszolút rendszer alatt a kormány rendeletei folytán a népnevelés érdekében felhasználtak, a jelen alkotmányos életben a felelős kormány által nem alkalmazhatók; a szabaddá vált municípiumok pedig a szülőket sem gyermekeik iskoláztatására, sem az iskolatanítók rendes fizetésére nem kényszerítik, az iskolába járó gyermekek száma máris nagyon megfogyott; a tanítók állapota még az eddiginél is sajnálatosabbá vált; a legtöbb helyen az iskolába feljáró gyermekek is egy év alatt alig néhány hónapig taníttatnak; s általában a népiskolai oktatás szembetűnő hanyatlásnak indult. Annyival szomorítóbb pedig látni e visszaesést, mivel a népiskolai közoktatásunk még azon állapotában is, melyre e század kezdete óta emelkedett, felette hézagoss és hiányos volt. Iskoláink létszámának a községek létszámával egybevetéséből kiderül, hogy az országban több ezer község van népiskola nélkül. Statisztikai számítások szerint százezerekre megy azon gyermekek száma, kik semmi iskolai oktatásban sem részesülnek. A létező iskolák nagyobb részében alighogy az írni s olvasni tudást (tehát a műveltségnek még csak puszta eszközeit) szerezhetik meg, s ezért nincsenek népiskoláink a nép műveltségének fejlődésére oly hatással, mint más országokban tapasztaljuk.

Valóban, ha meggondoljuk, hogy hazánkban mind a vármegyei tisztviselőknek, mind az országgyűlési képviselőknek választásánál a szavazatjog mily széles alapokra van fektetve; - ha tapasztaljuk, hogy ábrándos rajongók vagy lelkiismeretlen izgatók mindig a népnek alsó, legtanulatlanabb osztályára képesek hatni - és hogy ez értetlen tömeget mily könnyen fel tudják céljaik eszközéül használni; ha látjuk, hogy jelenben a hadseregnél is a legénység tanultságának s értelmességének mily nagy befolyása van mind a modern fegyvergyakorlatoknak, mind általában a hadi műveleteknek sikerülésére; népiskolai közoktatásunknak előadott fejletlensége, hiányossága, sőt hanyatlása komoly aggodalommal töltöttek el.

Miután a kormánynak nem áll hatalmában, hogy e bajon adminisztratív úton segítsen; népművelésünket szánandó állapotából egyedül célszerű népiskolai törvény alkotása által emelhetjük ki, s hogy ez minél hamarabb történjék, az annyival óhajtabb, mert ha a legjobb törvényt leszünk is képesek létrehozni, annak áldásos hatását mégis csak évek múlva várhatjuk.

Ez oknál fogva Császári s apostoli Királyi Felséged magyar minisztériuma egy a népiskolai közoktatást szabályozó törvényt még azon esetben is szükségesnek látna az országgyűlésnek még jelen ülésszakában a törvényhozás elé terjeszteni, ha e törvény előterjesztésének halasztását az ellenzék erős fegyverül nem használná fel ellene, és ha az összes sajtó mind hangosabban nem nyilvánítaná a közvéleménynek a népnevelés gyors rendezése iránti oszthatatlan óhajtatását. Ámbár a kormány azt sem nézheti közönyösen, hogy midőn az összes hazai sajtó a népnevelést oly nagy érdekül tünteti fel, melynek a kor jelen követelménye szerint való minél előbb szabályozását a nemzeti

becsület kívánja; mert e szabályozás halasztása annak bizonyosságául volna tekinthető, hogy a nemzet önrendelkezési jogának visszanyerése után - míg anyagi érdekeinek emelésében bő mértékben használja fel szabadságát - szellemi érdekeinek fontosságát felfogni nem képes. - Más oldalról a kormánynak ez üggyel várakozását máris annak egyik legerősebb bizonyítékául iparkodnak felmutatni, hogy a nemzet azon helyzetben, melybe legutolsó politikai átalakulásával jutott, nem képes saját kifejlődését biztosító művelődési érdekeit rendezni és ápolni.

A felsoroltakon kívül részemről még különösen két okból tartom halaszthatatlannak a népiskolai törvény előterjesztését.

Először, hogy a nemzetet izgalomban tartó politikai kérdések mellett oly kérdést is hozzunk szónyegre, mely míg egyfelől a közfigyelmet a közjogi viták zajától el - békésebb térre vezetné, s a nemzet belső erejének kifejlesztésére irányozná: másfelől minden valószínűséggel az ellentétesen szemben álló politikai pártok tagjainak legtöbbjeit egyesítené, s ezáltal a pártküzdelmeket is szelídítené. De meg azt hiszem, hogy a kormány állását is erősíti, ha oly előterjesztéseket nyújthat az országgyűlés elé, melyekre nézve az ellenzék legnagyobb részének is támogatására számíthat, mint ezt a jelen esetben bizton reménylhetem.

Másodszor, hogy a közgondolkodás minél előbb oly irányba legyen vezetve, melyben az összes közoktatás kérdése az egyházak méltányos igényeinek figyelembevételével és az e tárgyra nézve napjainkban kifejtett ellentétes nézet nagy küzdelmei nélkül oldható meg. Csak azáltal, ha az egyházi s főképp közoktatási kérdésekben a törvényhozás mentül előbb határoz, kerülhetjük ki azon ellentétes irányok harcát, melyek Felséged birodalmának másik felét oly erős izgalomban tartják, s melyek nálunk a lajtántúli események hatása folytán is valószínűleg még nagyobb mérvben fognak a kedélyeket felzaklatni, mielőtt a jelenleg szónyegen levő politikai kérdések után a közfigyelem megoszlás nélkül fordulhat az oktatási és egyházi ügyekre.

Mindez okoknál fogva bátor vagyok Császári és apostoli Királyi Felségednek tiszteletteljesen előterjesztteni az ./ ide csatolt s a minisztertanács által is elfogadott népoktatási törvényt azon alázatos kérelemmel, hogy legyen kegyes Felséged azt előlegesen jóváhagyni, hogy ekként a képviselőház asztalára mentül előbb letehessem.

Felette hosszúra nyúlna előterjesztésem, ha e törvényjavaslatnak minden szakaszát ezúttal indokolni akarnám Felséged előtt. Azonban legyen szabad mégis lehető röviden előadnom azon elvet, mely az egésznek kidolgozásában vezetett.

Nézetem szerint általában a közoktatás s különösen a népnevelés törvény által rendezésének három módja gondolható. Az első az volna, hogy minden iskola közvetlenül és kizárólag az államkormány hatósága alá helyeztessék, legföllebb a vallásos oktatást hagyva fönn az egyházak teendőjéül.

A második, hogy az oktatás s köznevelés kezelése egészen az egyházakra bízassék, s az állam az iskolák fenntartására szükséges anyagi erőt az egyházaknak adná. - Végül a harmadik az lehet, hogy az egyházaknak is legyen jog adva a maguk erejéből iskolákat állítani, azok felett rendelkezni; de amennyiben az egyházak e jogukat nem gyakorolnák, ott az állam állítson iskolákat, s ezek fölött kizárólag az államkormány rendelkezzeik.

Az első mód szerint ki kellene venni az egyházak kezéből minden iskolát, és az iskolák vallásfelekezeti jellegét meg kellene szüntetni. Tagadhatatlan, hogy korunkban nemcsak a közvélemény kívánja Európa-szerte mind hangosabban az iskoláknak tisztán államilag kezelését, hanem Amerika és Európa legtöbb államaiban vagy már így is rendezték a közoktatást, vagy, hol most van e kérdés szőnyegen, ezen mód szerint igyekeznek azt az államkormányok is megoldani. E nézetnek hazánkban szinte naponként számosabb pártolói vannak, sőt a reformátusok egyik egyházkerülete is oda nyilatkozott, hogy kész iskoláit az államnak átadni. Mindamellett a kérdés e módon megoldását nálunk nem tartom célravezetőnek. Nemcsak azért, mivel megkísérlése nagy izgalmaknak nyitna tért, hanem inkább azért, mert az állampénztárat túlterhelné; és főleg mivel nem tartom az egyházak kellő szabadságával egyezőnek, hogy tőlük a nevelés és iskolatartás jogát elvonjuk. És azt hiszem, hogy ha a törvényhozás a közhangulat jelen állapotában intézkedik, e módot még most elkerülhetjük.

A második módot (ti., hogy az oktatás egészen az egyházak kezébe adassék, s az ország azoknak adjon évi segítyt) több okoknál fogva sem célszerűnek, sem kivihetőnek nem tartom.

Először, mert ha ezt csak meg is kísérelnők, a közérzület (kivált a birodalmi tanácsnak ez ügyben hozott s császári s apostoli királyi Felséged által éppen most szentesített törvénye után) valószínűleg rendkívül izgalomba jönne, s a kérdésnek föllebb említett első módon való megoldását követelné. - Másodszor, mert az egyházaknak az iskolák számára adott államsegélyért a kormányok mindig és méltán bizonyos befolyást is akarnának gyakorolni a tanügyre; s ebből a kormány és autonóm egyházak között (pedig remélhetőleg nemsokára a kat. egyház is autonómiával bírand) örökös összeütközések származnának mindegyik fél kárára. Harmadszor - s ez okot bátor vagyok különösen figyelmébe ajánlani Felségednek -, mert némely egyházak egyszersmind híveiknek a többi egyházak híveitől különböző nemzetiségét s nemzetiségi érdekeit is képviselni törekednek. Eddig is több helyütt szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy a tanodák, sőt még a népiskolák is nemzetiségi agitációk színteréül használtattak. Ily körülmények közt egyformán veszélyes volna akár az, hogy az állam az egyházaknak a köznevelésre pénzt adjon, de úgy, hogy érte az iskolákban az oktatásra befolyást ne gyakoroljon - akár pedig e méltán igényelt befolyás gyakorlása folytán származható összeütközések, melyekre a sokféle nemzetiségi igények is alkalmat adhatnának, s melyekben még a nemzetiségi érzékenykedések is nagy szerepet játszanának. Negyedszer, mert e mód nem egyezne meg az egyházak szabadságával sem. A népnevelést nálunk lehetetlen némileg is rendezni a tankötelezettség általános behozatala nélkül. A szülőket pedig nem lehet gyermekeik iskolába járatására kötelezni anélkül, hogy mindenütt ne állíttassanak iskolák, melyekbe feljárathatják gyermekeiket. Arra sem lehetne a szülőket általában kényszeríteni vallásos sérelem nélkül, hogy más hitfelekezetű iskolába küldjék gyermekeiket. - Így tehát a kormánynak az egyházakat arra kellene kényszeríteni, hogy mindenütt, hol híveik laknak, iskolákat állítsanak, s e kényszer nem egyeznék az egyházak önállóságával és szabadságával. Végül és ötödször, mert állampénzen felekezeti iskolák állítását az ország vagyonállapota nem bírja meg. Mert még azon esetben is, ha az állam minden oly községben, hol az egyházak vagy nem elég, vagy éppen semmi iskolát sem tartanak, csak egy közös iskolát nyit, az országban mintegy tízezer iskolát kell felállítania és fenntartania.

Hát még ha minden oly községben, hol különböző hitfelekezetűek vannak - pedig a legtöbb ilyen -, egy közös iskola helyett a hitfelekezetek száma szerint 3-4 felekezeti

iskolát kellene az országnak tartani! Ez esetben az eddigi számítások szerint mintegy 40 ezer népiskola ellátásáról kellene az államnak gondoskodni, ami lehetetlen.

Nem marad tehát egyéb hátra, mint a harmadik módhoz folyamodni, melyet javaslatom készítésénél én is követtem, ti., hogy jogukban álljon az egyházaknak is, Császári s apostoli királyi Felséged kormánya által gyakorlandó főfelügyeleti jogának fenntartása és szabatos körülírása mellett, tetszésük szerint népiskolákat állítani és fenntartani s azok felett rendelkezni. Ahol pedig az egyházak elég iskolát nem állítanak, ott a polgári község köteles azt az állam segélyével nyitni. Ezek felekezeti jelleg nélkül való közös iskolák, de melyekben azért a növendékek vallásos oktatásáról is gondoskodva leend, csak hogy ez az illető egyházak teendője.

Míg felekezeti iskolák felett az illető egyházak rendelkeznek, s azok a kormánynak csak felügyelete alatt állanak, a községi iskolák a polgári iskolai hatóságok s illetőleg Felséged kormányának rendelkezése alá helyeztetnek.

Javaslatomnak ezen elv szerint készítésénél különösen egyfelől az egyházaknak az oktatásra nézve emelhető minden jogos és méltányos igényeire, s másfelől nemzetünk municipiális életére voltam nagy figyelemmel. Az európai államokban újabban hozott közoktatási törvények között alig ismerek egyet is, melyben annyi tekintet volna látható az egyházak kívánalmai iránt, mint amennyit én iparkodtam javaslatomban tanúsítani. Másfelől a vármegyéknek is mindazon befolyás meg van adva a községi iskolák ügyeibe, mely azoknak az oktatás célszerű rendezésének veszélyeztetése és az állam főfelügyelési jogának csorbítása nélkül engedhető. Alapos reményem lehet iránta, hogy e törvényt a hazában minden oldalról megnyugvással fogadandják.

Mindezek folytán bátor vagyok legalázatosabban felkérni Felségedet, méltóztassék nekem megengedni, hogy az idecsatolt népiskolai törvényt, az ügynek föllebb kifejtett sürgősségénél fogva, minél előbb az országgyűlés elé terjeszthessem.

B. Eötvös József

271. EÖTVÖS LORÁNDNAK

**(1868. május 27.)
27/5 868**

Kedves fiam!

Afrikai légkörben élünk, a hőmérő árnyékban 28 fokot mutat (notandum bene mi még Reamur után számítunk); ismered Pest kellemeit ily időszakban. Akinek lehet, falura siet, holnapután háznépem is a Svábhegyre vonul, s így magam fogom élvezni a főváros örömeit. - Meddig, azt nem tudom, mert ha a törvényhozás úgy halad, mint mostanig, júliusig lehetetlen a büdzsét elvégezni, és akkor nem is mehetek okt[óber] előtt Karlsbadba, mert Ilona lakodalma augusztus 10 vagy 15-re határozott. - Írd meg, te körülbelül mikor végzed kollégiumaidat. Kívánom, hogy jelen légy, s ha szükséges lenne, inkább elhalasztanám az esküvőt. - Ha a szünidő alatt terveid vannak, s valami tudományos excursiót akarsz csinálni, írd meg, kérlek, előre, hogy amennyiben valakit magaddal akarsz vinni, vagy műszerekre van szükséged, előre gondoskodjunk. - Mióta Návay elment, ismét a régi módon élünk, körülbelül minden órában tudhatod, mit

csinálunk, legfeljebb annyi változott, hogy mióta ily meleg napok járnak, a lányok a színház helyett az estét sokszor a ligetben töltik. Én többnyire magam s néha Ilonával sétálgatok. A kedélyhangulat, melyben őt látom, nagy megnyugtatómra szolgál. Nyugodt és elégedett. Minden túlzás nélkül vágyaiban és reményeiben, csak oly dolgokat várva a jövőtől, melyeket az teljesíthet, s így nyugodtabban nézek én is a jövő elébe - azaz nyugodtabban, mint magamtól vártam, mert hogy aggodalmas természetem néha itt is erőt vett rajtam, az magában érthető. - Ha, amihez, mint mondtam, kevés kilátásom van, a büdzsét júliusig bevégezzük, 1° júliusra 4 hétre Karlsbadba vagyok, szükségem lenne reá, nem annyira a vízre, mint a pihenésre, melyhez itt nem juthatok. Az orvosokhoz s más... után a fürdőkhöz is, hová sietni s... hogy maguknak vakációt csináljanak... rég elvesztettem bizodalmamat. - Az orvostudomány, a gyógyítás mestersége napjainkban körülbelül azt eszközli, amit a középkorban az alkímia. Valamint akkor, ha az aranykeresés nagy rugója nincs, sokan nem foglalkoztak volna kísérletekkel, melyek más valóságos találmányokhoz vezettek, úgy most az, hogy az orvostudomány professzió nagy jövedelmű, sokat kényszerít arra, hogy természettudományokkal foglalkozzanak, s így míg azon törik fejüket, miként gyógyítsák meg az embereket, a fiziológia titkait hozzák napvilágra, de ez körülbelül az egyetlen haszon, melyet a fakultástól várhatunk. - Ma többi bajaimhoz még egy új járul, hogy minisztériumom majálist ad, melyhez délután ki kell mennem, így tehát elég mára.

Ég áldjon meg

Szerető apád
Eötvös

Mondd Kirchoffnak, hogy jöjjön Pöstyénbe, ott bizonyosan kigyógyul.

273. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. június 13.)
13/6 868

Kedves fiam!

Más dolgaimhoz a múlt héten még lakodalmi funkcióim jöttek, melyek egy délutánt s egy reggelt s így egy egész napot vettek igénybe.

Károlyi Tibor menyegzője minden kitelhető pompával és ünnepélyességgel ment véghez. A frigy biztosítására a katolikus templomban tartott esketés után még egyszer mentünk a ceremónián keresztül a kálvinista templomban. Mind a két pap szónokolt hosszasan, s mint sokan hiszik - szépen. A násznép fel volt cifrázva és sújtásozva. A lovak felsallangozva és pántlikázva. A nép nagy bámulással s talán irigységgel látta a fényes úri kíséretet, s így nem hiányzott semmi, mi ily alkalomnál kívántatik. Én részemről csak azt kívánom, hogy az ifjú házaspárnak élete éppoly hosszú legyen, mint nekem az órák voltak, melyeket lakodalmoknál töltöttem. - Házi ünnepélyünk most aug. 1-ére határozatott. Miután Balassa véleménye szerint Karlsbadba kell mennem, s az országgyűlés legalább július közepéig tart, legcélszerűbbnek találjuk, ha Ilona lakodalmát akkor tartjuk. Így, ha mindjárt utána elmegyek - kúrámát még jó időben

végezhetem. Igen természetesen örülni fogunk, ha te is itt lehetsz, ha azonban kollégiumaid akkorig még bevégezve nem lennének, nem szükséges, hogy a ceremóniára visszajöjjél. Ha hazajössz, azután új lakhelyében látogathatod meg nővéredet.

Az esketés nálunk, svábhegyi házikónkban, minden zaj és pompa nélkül fog történni. - A gondolat, hogy Ilona ezentúl nem lesz körülöttem, fáj, de oly boldognak látom, s annyira nem kívánok egyebet, mint boldogságtokat, hogy e fájdalom egyszersmind öröm is: és ha a menyegzőnél talán sírni fogok, alkalmasint magam sem fogom mondhatni, öröm v[agy] fájdalom könnyeit hullatom-e. Leveled jólesett, mert minden sorából látom meglelégedésedet, s midőn utazásod leírását olvastam, visszaemlékeztem az időre, midőn ugyanezen vidéket csaknem éppen azon itineráriummal jártam meg. Nem blazírozott nagyúr módjára, ki csak elegáns vendéglőt keres, de fiatalságom széles jókedvében szabadon bámulva azt, mi szépnek látszott, s örülve mindezen, mert az egész világot reményeim szép világításában láttam. Tartsa az Ég sokáig e boldog kedélyi hangulatot; szívemnek nagy meglelégedésére szolgál, hogy oly fiam van, ki azon örömeiket, melyekre még most is vággyal tekintek vissza, éppúgy élvezni tudja, mint egykor én. - Ég áldjon meg. Az egész háznép, ideszámítva Návayt - köszönt. Jövő héten írok, s elküldöm 500 forintodat júliusra - de evvel, kérlek, jöjj ki, ha lehet - mert igen sok költségem van.

Szerető apád
Eötvös

274. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

(1868. június 20.)
Pest 20/6 868

Tisztelt Gróf!

Talán nincs semmi kellemesebb annál, mint amikor szép formában kifejezve olvassuk saját gondolatainkat és meggyőződéseinket; az írországi és ausztriai katolicizmusról szóló munka, amelyet az Ön szívésségéből kaptam meg, így már önmagában is rendkívül meg kellett hogy örvendeztessen, ámde még jobban megörültem neki amiatt, mert annak bizonyosságát véltem felfedezni benne, hogy az Ön egészsége újból jobbra fordult. - Minthogy a cikket már a „Correspondant”-ból ismertem, a kapott különlenyomatot hercegprímásunknak adtam át. Bárcsak azok az igazságok, amelyeket Ön kifejt, minél mélyebb benyomást tennének őrá és a többi püspökökre. Az Ön nevének minden katolikus előtt nagy súlya van, és ez talán elő fogja segíteni azt, hogy azokat, akikre Magyarországon az egyház irányítása bízva van, rávezessük a helyes útra, és felvilágosítsuk őket a katolicizmus valóságos érdekei felől. - Csaknem egy év telt el azóta, hogy a primáshoz szóló levelet, amelyet Ön ismer, kibocsátottam, de mostanáig nagyon kevés történt javaslatom megvalósítása érdekében. A püspökök ugyan értekezleteket tartottak a primás elnöklete alatt, és ezeken kidolgoztak egy javaslatot annak a befolyásnak a szervezetére vonatkozólag, amelyet az iskola és az egyház ügyeiben a világi katolikusoknak meg akarnak adni, de ezt a javaslatot annyira szűkkeblűen dolgozták ki, hogy amikor indiszkrécio folytán nyilvánosságra került, nemcsak az összes

világi katolikusok, hanem magának az alsó klérusnak egy nagy része is ellene nyilatkozott, és így az egész eredmény, amelyet összes erőfeszítéseimmel el tudtam érni, arra korlátozódik, hogy a püspöki karunkba vetett bizalom, amely azelőtt sem volt nagyfokú, csökkent. Pedig az egyik olyan feltétel, amelytől összes törekvéseim kedvező eredménye függ, bizonyosan az, hogy azoknál a lépéseknél, amelyeket a katolikus egyház érdekében tennünk kell, a püspöki kar és az egyház világi tagjai egyöntetűen járjanak el. - Azóta egy hosszabb levélben - amely azonban nem a nyilvánosságnak van szánva - ismét kifejtettem a primásnak nézeteimet, és a püspökök újból összegyűltek, hogy mérlegeljék javaslataimat, sőt azt is megígérték nekem, hogy bevonnak tanácskozásaikba bizonyos számú világi személyt is, de most is aggódok az eredmény felől, minthogy az egyházfejedelmek sem a reform sürgető szükségességét, sem annak valódi feladatát nem látják tisztán. - Annak következtében, ami Ausztriában történt és még mindig történik, csak nehezebbé vált a feladat, amely most előttem áll. Minél inkább vélik ott a parlamenti többség teljhatalmában felfedezni a szabadság biztosítékait, és küszöbölik ki az egyház mindennemű befolyását az iskolára, annál nehezebb lesz nekünk Magyarországon a szabad egyház elvét keresztülvinni. Márpedig a legtöbb püspök törekvése arra irányul, hogy minden, a szabad egyház elvén alapuló reform minél távolabbra tolódjék ki, és nem gondolják meg, hogy a reform ezáltal talán lehetetlenné válik. Mert ahogyan a közvélemény egy év óta ebben a vonatkozásban aggodalmasabbá vált és valószínűleg még inkább ebbe az irányba fog fordulni, és ahogyan egy és más, ami egy évvel ezelőtt még keresztülvihető volt, most már lehetetlenné vált, úgy fognak sokmindent, ami a püspökök számára most túlságosan szabadelvűnek tűnik, talán már néhány hónap múlva mint túlságosan klerikális szelleműt elvetni. - Ez történhet mindenekelőtt népoktatási törvényjavaslatommal, amelyet - ha új akadályok nem állják útját - még ebben a hónapban a törvényhozás elé terjesztek. Fordításban elküldöm ezt Önnek, és igen le volnék kötelezve, ha közölné velem véleményét róla. Minthogy szerkesztésénél mindenekelőtt a fennálló viszonyokra kellett tekintettel lennem, ez nem felelhet meg minden olyan követelménynek, amely egy népiskolai törvényjavaslat irányában támasztható; annyi azonban bizonyosnak tűnik nekem, hogy ez a törvénytervezet az egyház számára szavatolja a legteljesebb mozgási szabadságot, és meggyőződéseim szerint nincs szükség semmi többre ahhoz, hogy biztosítva legyen számára az a befolyás, amellyel a közerkölcs és a népjólét érdekében kell rendelkeznie.

Milyen boldog lennék, ha megbeszélhetném Önrel mindezeket a kérdéseket. Azt reméltem, hogy felgyógyulva néhány hetet utazással tölthetek, és ez alkalommal meglátogathatom Önt; egészségi állapotom most arra kényszerít, hogy ezt az időt Karlsbadban töltssem el. De ha nem is szoríthatok kezét Önrel, mégsem gondol senki gyakrabban és olyan igaz ragaszkodással és tisztelettel Önrel, mint az Ön odaadó híve

B. Eötvös

275. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. június 30.)

30/6 868

Kedves fiam!

Ide mellékelve küldök 500 ft-ot azon kéréssel, hogy azoknak átvételéről tudósítsál. Mióta utolszor írtam, helyzetünkben semmi sem változott. Én reggeltől estig el vagyok foglalva részint a törvényhozással, részint hivatalomban. Anyád szab, varr, vásárol, törekedik, míg a nagy házassági előkészület rendbe lesz. E foglalatosságok annyira elfoglalják az egész házat, hogy még a földrengés, mely minap házunkat derekasan megrázta, sem szakította félbe a szokott tevékenységet. Jolánta, ki az egész fizikai tüneményt először vette észre, s anyádat s testvéreidet arra figyelmeztette, sajnálta, hogy távol voltál, s az érdekes tényt tudományosan nem észlelhetted, én azonban úgy hiszem, ha itt lettél is volna, a tudomány nem sokat nyerne ezáltal, minthogy a rengés reggel fél hétkor lévén, téged, mint engem, legfőljebb álmaidból rázott volna fel. Ami az egésznél érdekes, ez az, hogy amint látszik, a földrengés középpontja, az, hol a rengés a legerősebben éreztetett, ismét Eger táján s a Jászságban volt. Körülbelül épp azon helyen, mint 1834-ben, miből következtetem, hogy nagy Mamánknak, a földnek e tájban finomabb bőre van, s az egi hegyekben vulkáni hajlamok léteznek, miáltal Heves v[ármel]gye, mely eddig csak dinnyéi és rendkívül ostoba táblabíráin vált híressé, egy új nevezetességet nyert. - A tellur iránt e napokban újra írtam. Eddig még nem jött Pestre, s talán, ha jónak látod, úgy fogok rendelkezni, hogy ha most jönne is, addig csak hivatalomban maradjon. Ha a szünnapok alatt tudományos kirándulást téssz, talán még más dolgokat hozol magaddal, s akkor mindezeket együtt küldhetjük el. - A Laboratórium még eddig nincs megkezdve, ámbár nem múlik hét, mely alatt... és az építést nem sürgetem, egyébiránt reménylem, míg visszajössz, legalább az alap kiásásához fognak. - Mennyi kínokat okoz a lassúság, melyet itt mint mindenben tapasztalok. - Ölöm magamat, s nem mozdul semmi helyéből. - Minden ember úgy cselekszik, mintha halhatatlannak született volna, s egy elveszett év nem is érdemlené, hogy említsük. Ha a közmondás szerint az idő pénz, akkor a magyar csakugyan a legnagyobb lelkűbb nemzet a világon. Ily bőkezűleg a legértékesebb kincssel csakugyan senki sem bánik a világon. - De úgy látszik, magam is tősgyökeres magyar embernek akarom mutatni magamat, midőn annyi más dolgom lévén, hasztalan firkálással töltöm be lapjaimat. Mondják, hogy az öregség beszédessé tesz, vagy talán csak azért estem e hibába, mert hozzád írok. Ég áldjon meg. Anyád s a lányok csókolnak. Mondd Bunsen- és a többieknek tiszteletemet, s kérdezd az elsőt, csakugyan megy-e Karlsbadba, én semmiesetre augusztus közepe előtt nem juthatok oda.

Szerető apád
Eötvös.

276. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. július 27.)

27/7 868

Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évvedet. A nap, melyen születted, élted egyik legkínosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott, s míg feleségem betegágyánál ülve, remény és kétségbeesés között számoltam érütéseit, a Pest s Buda-i tornyokról a vészharang hangjai tölték be az éji csendet, s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hítt. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban, míg hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s őt megcsókolva a városba siettem. Úgy látszik, a kegyes végzet ki akarta egyenlíteni akkori szenvedéseimet, s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kínjaimat okoztad, élted legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben s úgy, hogy önmagaddal meglegedve érezzed magadat. Többet nem kívánok, mert meg vagyok győződve, hogy magad iránt sokkal követelőbb vagy, mint én valaha lehetnék. - Reményilem, hogy nemsokára találkozunk. Elhatároztam, vagy inkább Balassa határozta el, hogy mihelyt az országgyűlésnek vége szakad, azonnal Karlsbadba megyek, de mikor fog az országgyűlésnek vége szakadni, azt senki, még talán az infinitezimálók első mestere sem számolhatná ki. Az emberi észnek vannak - s fájdalom, szűk - határai, de az ostobaság, mely magát szavakban, nem másban, nem ismer határokat, s így megtörténhetik, hogy még 4 hetet töltünk a védtörvénnyel. Mihelyt azonban ennek a tárgyalásán keresztülmentünk, útnak indulok, s azonnal tudósítlak. Talán Karlsbadnak veszed utadat, mit, ha tennél, Németországnak egy még nem látott részét nézhetné meg. Kérdezősködj, kérlek, tudósíts, Bunsen Karlsbadba jön-e? Tellurom van 2 mázsa, mint kívántad: csak hogy megijedtem, mert kijelentve, hogy az arany értéke ki fog fizettetni, tegnap a finánc miniszteriumától árjegyzéket kaptam, melyben a 2 mázsa tellurérc aranyát 4760 ft oszt[rák] ért[ékben] számítjuk. Mondám, hogy ha az Than által megvizsgáltatván, annak csakugyan ily nagy aranytartalma volna, 1 mázsát az egyetem számára meg fogok tartani. Beszél el az adatot Bunsennek. Azon esetre, ha, miután elébb Than az érc valóságos becsét megvizsgálta, ő a heidelbergi laboratórium számára az egész mázsát vagy annak részét a valóságos érték lefizetése mellett átvenni kívánná, én azt számára fenntartom. Mondd, kérlek, Bunsen, Kirchhoff és Welckernek tiszteletemet, s most, áldjon Isten, most és mindörökre szerető

atyád
Eötvös

277. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. augusztus 4.)

Képviselőház 4/8 68

Kedves fiam!

Ilonának írt leveled elutazása után érkezett, s így, feltéve Ilona beleegyezését s felnyitva azt, a nekünk küldött üzeneteket magunk olvastuk ki. Sietve felelek azokra, mik engem

illetnek, nehogy elkésssem. - Mi mindenekelőtt a tellurt illeti, a két mázsa érc megérkezett, és Minisztériumban van letéve, s így Than megteheti több darabon analizisét, melyből az érc aranytartalma biztosabban fog kitűnni, mint [...] Erdélyben tett kísérletek nagybecsű, ámbár nem hiszem, hogy ez a valónál magasabb lenne. [Így!] 1-ször azért, mert nemigen bízom bányász-hivataljaink ügyességébe, s így nem hiszem, hogy az ércből egész tartalmát kiválasztani tudják - 2-szor mert miután az ércválasztás azokra bízott, kik e tellurérceket megbecsülték - semmiképp nem fekszik azoknak érdekében, hogy a tellurérceket gazdagabbaknak mondják, mi később is ellenök fogna felhozni, ha ők a tellurból közönségesen kevesebb aranyat választhatnának ki, mint mit most a küldött érceknek értékét követelik. - Egyébiránt Than majd tisztába hozza a dolgot, és azon esetben, ha az aranytartalom csakugyan olyan, mint mondatik, az érc megvételével Bunsen semmit sem veszélyeztet, miután az ár csak az aranyért van számítva, a tellur, melyet közönségesen levegőbe eresztenek, nem vétetett semmibe. Én mindenesetre egyetemünk számára Than által feldolgozandót egy mázsát veszek meg. - Ez első kérdésedre válaszom. - A másodikra tudósítalak: hogy még legjobb esetben sem indulhatok útra 14-e előtt, s így 16 előtt nem jöhetek Karlsbadba. Ha másképp nem zavar terveidben, igen szeretném, ha egyenesen jönnél haza, úgyis, ha egy-két utat akarsz tenni, jobb a szünnapok vége felé, midőn az idő utazásra alkalmasabb. Egyébiránt elvonatkoztatva önzésemtől, s pedig természetes, ha mielőtt egy honi fürdőbe megyek, látni akarlak - már azért is szeretném, ha mentül előbb hazajönnél, mert anyádnak semmi sem deríthetné fel jobban kedélyét, mint ha Ilona helyét te pótolnád.

Magam is még alig tudok eléggé uralkodni magamon, hogy a bánatot legyőzzem, mely szívemet Ilona emlékének eltölti. - Férjét jó, becsületes embernek tartom. Szerелеmből ment hozzá, s hiszem, oly boldog lesz, minő kedélyének hajlamai mellett lehet, de végre is elvált tőlünk, boldogsága ezúttal másoktól függ, s bármennyit nyert ő - mi elvesztettük őt. Ha svábhgyi házunkban körüljárok, mindig hiányzik valami, mintha idegen helyen járnék, alig találom fel magamat. S ha az elválás reám annyira hat, mik lehetnek anyád érzései, ki több mint húsz évig nem vált meg leányától, s kinek e kedves gyermekének távolléte minden percben eszébe jut. Anyád, mint mindig, erőt vesz magán, s elnyomja érzelmeit, de ismerem őt, s tudom, hogy szenved, s alig lehet valami, mi őt vígasztalhatná, mint ha téged szoríthat szívéhez, kinek minden levele leírhatatlan örömmel fogadtatik. Ha tehát lehet, kérlek, jöjj minél előbb, 14-ig itt találsz engem is, de a földolog, hogy anyádat derítsd fel, s így ha nem találsz is már itt, mégis, ha jössz, igen meg fogsz örvendeztetni. Ég áldjon meg. Ilonának írnál Makóra.

Szerető apád
Eötvös

278. TANÁRKY GEDEONNAK

(1868. augusztus 29.)
Karlsbad 29/8 868

Tisztelt barátom!

Kúrámnak körülbelül felét végeztem el, de a víz vagy a nem szokott életmód, melynek egyik fűszere a henyélés, annyira hat reám, hogy mindenre tehetetlenné tesz. Még egypár sor írása is fáraszt, és erős elhatározásra van szükségem, hogy hozzáfogjak. Bocsásd meg azért, ha igen rövid leszek, s kizárólag kérésekkel terhellek.

Mindenekelőtt a Néptanítók lapjának ügyében arra kérlek, hogy miután a lap nyomtatási költségei csak július kezdetéig vannak kifizetve, a többi redakcionális és fordítási költségek csak szept. 1-éig, nyomdánkat utasítsd a várakozásra, míg visszajövök, a többi költségekre pedig, melyek havonként 450-500 frtot tesznek, asszignáld szept. 1-én a szükséges összeget minisztériumunk büdzséből a pénzügyminisztériumunknak. - Ez első kérésem.

A második az: hogy miután családomnak 10 levelet írtam, s az, mint panaszából látom, egyet sem kapott meg, küldjed Martinovicht a Postahivatalhoz, és kérdeztessd a rendetlenség okául. Leveleimet francia adresszel írtam: *à Buda Kgr. Ungarn* a Svábhegyen, hogy pedig a konfúzió szükségképp a budai hivatalnál történt, azt bizonyosnak tartom, miután más helyekre írt leveleim, mint a válaszokból látom, mind rendesen érkeztek meg.

Harmadik kérésem az: hogy néhány szóval tudósíts, vajon a vizsgálatnál, mely a Deák ellen forralt attentátum tervezői ellen folyik, mi sült ki eddig? és az országgyűlésnek határnapja csakugyan 15-re van-e kitűzve. -

Az idezárt levelet, kérlek, küldd el Janovichnak, a román kongresszus iránt írok neki; itt talán mégis hasznát vehetjük. Ha az Isten egészségemet megtartja, szept. 13-án indulok el innen, s 16-án a hivatalban találkozunk. Ég áldjon meg, s tartson családdal együtt jó egészségben

híved
Eötvös

Kérlek, a rendeletet, melyet a szerb kongresszus ügyében kiadunk, írasd le, s juttasd Kállay Béni kezébe.

280. MOLNÁR ALADÁRNAK

(Töredék)

(1868. szeptember 1.)

[...] Holnapután töltöm be 55-ik évemet, s mondhatom 15 éves koromtól mindig egy irányban, vagy legalább egy cél után törekedtem - az nem lehet, hogy ennyi fáradságnak, hogy ily komoly és hosszú törekvésnek ne legyen végre legalább némi sikere, s hogy a kegyes Istenség, mely oly nehéz időkben megoltalmazott, az erőt megtagadja, mely ma szükséges, hogy legalább egy részét annak be is fejezhessem, amit eddig csak előkészíték. [...]

282. LÓNYAY MENYHÉRTNEK

(1868. szeptember 9.)
Karlsbad 9/9 868.

Kedves Barátom!

Előbb telegram, később hosszabb levél által tudósítottam, hogy büdzsémét még 15-e előtt kívánod, hogy 16-án öszves büdzsédet terjeszthesd a Ház elébe. Igen sajnálom, hogy szenvedő egészségem miatt, mely a víz erős hatása után még érezhetőbb, kúrát nem szakíthatom félbe, s így bármennyire sietek, e hó 15-e előtt nem jöhetvén Pestre, kívánságodat nem teljesíthetem, azt azonban természetesen fogod találni, hogy miután azon rendelkezés közöltetett a minisztériumokkal, hogy a múlt évi költségvetésnél túl ne menjenek, azon változásokat, amelyek ezáltal az általam tervezett büdzsében szükségessé válnak, magam akarom tenni. Előre is ki kell azonban jelentenem, hogy kívánságodat alig fogom teljesíthetni. -

Mindazokra nézve, mik az egyes egyházak szubvenciójára rendeltettek, minden a réginél maradhat, és amennyire én emlékszem, itt magam sem praelimináltam nagyobb összegeket. A legnagyobb különbség, amennyire emlékszem, abban áll: hogy népnevelési célokra ez évben 200 000 ft. praelimináltatott, s hogy e tételt 500 000 ft-ra emeltem: s e részben nem szállhatok alábbra.

1° Mert ha mindentől eltekintünk is, már a választások szempontjából elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a 42 tanfelügyelő kinevezésével a néptanítók osztályára befolyást gyakoroljunk, s ez maga, hozzászámítva a nótáriusokat sat. legalább 120 000 ft. évi költséget tesz, melyet népnevelési törvényem még nem fogadtatván el, a büdzsébe csak ezen cím alatt vehetek fel.

2° Mert ha a jelen viszonyoknak s főképp kormányunknak biztosságot kívánunk szerezni, szükséges, hogy az egyes szakminiszterek mindegyike saját körében tevékenységet fejtsen ki, s valamit felmutathasson, mire hivatkoznia lehet; mire én csak úgy vagyok képes, ha a szükséges eszközök tőlem nem tagadtatnak meg. - És én ezt kívánni annál inkább jogosítva érzem magamat, miután ha minisztériumodban tudakozódn akarsz, azt fogod tapasztalni, hogy azon összegeknek, melyek 1868-ra praeliminálva voltam,[!] nevezetes részét nem is vettem fel, így például azon summából, mely a népnevelésre rendeltetett, úgyszólván semmit sem adtam ki; azon elvet követve, hogy az ország vagyonából egy forinthez se nyúljak addig, míg azt valóban az ország hasznára fordíthatom. - Ha 868-iki és 69-iki büdzsémét egybeveszed, azt fogod találni, hogy a két évre együtt alig jut több, mint ha a két évben egyforma praeliminaré mellett, az előtervezett költséget kiadtam volna, és így azt hiszem, csak méltányosnak fogod tartani, ha avval, mit 868-ban megtakarítottam - pedig azért, mert ezen évben nem adhattam ki haszonnal - a 869-i büdzsémét névelem.

Nem lehet reám nézve kellemetlenebb, sőt fájdalmasabb, mint ha arra látnám magamat kényszerítve, hogy bármily kérdésben társaimtól különváljak, de minden embernek vannak kötelességei maga iránt is, és ezek parancsolják, hogy azt, mit a nevelés érdekében szükségesnek tartok, a törvényhozástól kívánjam; a képviselőktől függ azt megtagadni, és én ez esetben csak azon jogot tartom fel magamnak, hogy miután hivatalom sikeres folytatása a szükséges pénz nélkül nem lehetséges, állásomat másnak

engedjem át, s így azon gyalázattól óvjam meg magamat, hogy miután minden józan ember átláthatja, hogy haladásunk sehol nem szükségesebb, mint a nevelés terén, évekig álltam az ügynek élén, s éppen itt nem történt semmi.

Elvállaltam állásomat, hogy a kiegyezkedés nagy mívét elősegítsem, s hogy népünk művelésén dolgozzam. Az elsőt nagy részben elértük; ha a másodikat mint miniszter elérni képes nem vagyok, mint független képviselő talán többet használhatok ezen ügynek, melynek mint eddig, úgy ezentúl életem és testi s lelki tehetségeim szentelve lesznek. - Ég áldjon meg. 16-án, reményilem, találkozunk.

híved
Eötvös

284. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. október 23.)
Nemzeti Kaszinó 23/10 68

Kedves fiam!

Annyira el vagyok foglalva különböző bizottmányi ülésekkel, melyeknek mindegyikében órákat töltök anélkül, hogy néha egy okos szót hallanék; hogy két kedves leveledre csak most felelhetek. Második leveledben kifejezett kívánataidat a lehetőségig teljesíteni fogom. Ha a dolog rendben foly, tudósítalak. - Anyád és nővéreid tegnapelőtt jó egészségben érkeztek meg Földeákról. Nem vagyok többé magányosan, de mégsem érzem magamat egészen otthonosnak. A kör, melyben Te s Ilona hiányoznak, csak előbbi szerencsém töredékének látszik, s még mindig nem tudom megszokni, mihez végre szoknom kell, hogy évről évre magányosabban kell állnom, míg abból, miáltal boldog voltam, utoljára csak egy szebb múltnak emléke s azon remény marad, hogy azok, kiket szeretek, boldogságokat feltaláltak, s távol tőlem, mások által, de szerencséseknek érzik magokat. - Vigasztalásom e nem derítő gondolatok ellen, melyek korom természetes következményei, a szakadatlan munkában áll, mely által mindent, mi személyemmel s önző érdekeimmel együtt összefügg, háttérbe szorítok, s azok, kik fáradságos életemet sajnálják, és túlbuzgóságomat, mellyel kötelességeimben eljárók, érdemül róják fel, nem ismernek. Ha nem volna annyi, mi énemből kiragad, elszomorodnám, s azt hiszem, a tudomány maga nem lenne elég elszóródásomra. A reflexió között valószínűleg reflektálnám magamról is, s ez olyankor, mikor az életnek nagyobb része megettünk fekszik, s a hegy, melyen elébb a nap tiszta világában felmentünk, míg a másik oldalon lefelé ballagunk, csak egy mindig nagyobbodó árnyékot vet, soha nem kellemes. Ha borús gondolatok szálljak meg lelkemet, közbejön valami bohóc vagy nagy férfiú, s bohóságaival felderít, vagy bosszant, s ez visszaadja nyugalمامat. - Egyéb dolgaik között most sokat foglalkozom a politechnikummal, melynek tanárinak most becsületesebb fizetést eszközöltem ki. A laboratórium is erősen épül, s ha jövő ősze visszajössz - azaz ha jössz -, már fedél alatt fogod találni. Írd meg, miket hallgatsz, és azt is, jár-e a Lloyd és Napló, s ha nem, melyiket e két lap közül v[agy]. mindkettőt kívánod-e? - Újság itt nálunk nincs, azaz olyan, mely érdekelne, kivéven azt, hogy végre nagy bajjal hat igen szép lovat vettem anyád számára. - Az országgyűlés dec. 10-ig fog tartani, azután én kezdem meg külön zsidó országgyűlésemet, melyhez az ortodoxok és újítók nagy készüléteket tesznek, s bebizonyítására, hogy a szabadságra megérték, szitkozódnak s veszekednek, mintha

keresztények, sőt nemesemberek lennének. Hiába, egyképpen zúg vagy bűg mindenki, amint szabadnak v[agy]. befogva érzi magát. Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írdál - Szeresd apádat

Eötvös

288. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1868. december 20.)
20/12 868

Kedves fiam!

Nagy örömmel vettem leveledet, mert belőle tudom, hogy jól érzed magadat és dolgozol. A kettő korodban s tehetségeiddel csak együtt járhat - én talán jobban érezném magamat, ha egy időre kevesebb vagy semmi dolgom nem lenne, főképp ködös időben, mely fátyolt borít gondolataimra is. Egy hétig azonban e nyűgöt még viselnem kell. Addig bajlódnom kell a zsidó kongresszussal, s tegnaphoz egy hétre szónokoltam választóimnak, kik jelentést visznek azokról, miket az országgyűlés vége óta úgyis mindenki tud, s mit újra elmondani, miután ugyan a tárgyakat már százszor szóltam, még a kéregetéshez szokott állatot is úntatná. Egyetértek nézeteiddel, melyeket a természettudomány hatásáról kifejeztél. Napjainkban nem lehet józan ember, ki akár azon közvetlen hasznot vonná kétségbe, mely a természet ismerete által az emberek jólétére támad, akár azon előnyt, melyet a tudományoknak ezen ága azáltal idéz elő, mert sok meggyőzött előítéletnek alapjait megrontja, a tévedés, melyben, nem mondom, te vagy, de mely a természettudósok között közönséges, csak abban áll, hogy saját tudományok körén kívül más tudományt elismerni nem akarnak.

Was ihr nicht wiegt, hat für Euch kein Gewicht - Was ihr nicht würdet, glaubt ihr gelte nichts. - Mint Göthe Faustjában mondja, s ez nagy tévedés. Az emberi elme s annak kifejlődése, mely az eszméknek átalakulásában nyilvánkozik, éppúgy tárgya a tudománynak, mint az anyagi természet fenomenonja, s ha az emberi nemnek több, mint kétezer éven át ismert történetéből emberek szellemi kifejlődésének törvényeit absztraháljuk, s ezeket a polgári társaság rendezésénél fölhasználjuk, ezen eljárás egy nappal sem kevésbé tudományos, mint az, melyet a természettudományok követnek, melyek például az asztronómiában szinte nem fordulhatnak experimentumokhoz, mint a fizikában vagy kémiában, de ezért számtalan észlelések után nem kevesebb biztonsággal vonják le következtetéseiket.

De sok dolgom lévén, ma nem írhatok erről többet. Csak egyre kérlek még. Akin itt az Akadémiában szemtelenkedett. Ugyanezt tette Bécsben, hol ahelyett, hogy magát tudományos előadás által docensnek habilitálja, Bunsen és Kirchhoff ellen tartott előadást. - Ezen ember itt azonban főképp - zsidó lévén - a zszurnalisztikánál pártfogókat talál. Bizonyosságul képességére nézve mindig az Akadémiában Faradayról tartott előadása hozatik fel. Emlékszem, hogy egyszer mondad, hogy Akinnek ezen előadása fordítás, és hogy te annak originálisát (mely, nem emlékszem, francia vagy angol lapban jelent meg) - ismered. Igen leköteleznél, és valóban jó szolgálatot tennél, ha megírnád, hol jelent meg Faraday azon biográfiája, melyet Akin nagyrészt lefordított. Ha a füzet Heidelbergben kapható, szeretném, ha mindjárt elküldenéd, azonban írd meg csak pontosan a folyóiratot és időt, melyben az megjelent. Idezárva küldök 500 frtot a

fertályévre, s 50 x hogy magadnak karácsonyfát csinálj. Az idén Te és Ilona is hiányozni fogtok tűzhelyemnél, szomorú ünnep lenne, ha nem deríthetném fel azon gondolattal, hogy ha távol is, jól érzed magadat, s bizonyosan épp annyi szeretettel gondolsz reánk, mint mi reád gondolunk

**szerető apád
Eö....**

290

**(1869. január 9.)
9/1**

Tisztelt barátom!

Két kérésem van. -

Az 1^{ső} tudósítson csak néhány sorban: Dr. Brode, ki hozzám írt levelében Önre hivatkozott, mily nemű ember. -

2^{szor} Vachott Sándornénak [!] özvegye, hogy családját tartsa - félig tanácsomra - felnőtt kisasszonyok számára népszerű tudományos előadásokat rendezett. A felolvasók irodalmunk legjelesebbjei, Gyulai, Szász, Rónay, Pulszky, Henszlmann; de a részvét nagyon csekély, főképpen, mert a vállalat agyonhallgattatik. Vegye azt, kérem, pártolása alá. Ha valakit küldene az előadásokba, s ez csak egypár héten át a Lloydban röviden referálna, a vállalat meg volna mentve, s vele egy sok szerencsétlenségen átment családon segítve. Ez az ok, melyért önt felkérem, bízva egyszersmind a barátságba, melyet annyiszor tapasztaltam. Öszinte tisztelettel

**híve
Eötvös**

291. ARANY JÁNOSNAK

**(1869. január 25.)
25/1 869**

Kedves barátom!

Miután éppen mikor már az ülésbe készültem, rosszul lettem, nem jöhetek, kérlek, gondoskodjál elnökről.

**Híved
Eötvös**

292. EÖTVÖS LORÁNDNAK**(1869. február 2.)****Pest 2/2 869****Kedves fiam!**

Ma vettem múlt hó 30-án írt leveledet, s azonnal válaszolok reá, mert kétségen kívül tudni kívánod nézeteimet azon fontos ügyre nézve, melyről írsz; s mert nem akarok késni egy napig sem, hogy örömet fejezzem ki a higgadt, férfias mód felett, mellyel jövődről szólsz.

Jól tudod, hogy jövőtök meghatározásánál csak saját boldogságtokra gondolok, s így meg lehetsz győződve, hogy nem foglak soha visszatartóztatni azon pályától, melyen boldogságodat feltalálni reményled, főképp midőn azt hiszem, hogy jól választottál, s legalább azon eszméket, melyek e pályára vezetnek, egész kiterjedésekben osztom.

Én is úgy vagyok meggyőződve, hogy az egyénnek kötelessége az emberiség boldogításáért tőle kitelhetőleg működni, én is hiszem, hogy midőn egy bizonyos körben - melyet hazánknak nevezünk - embertársaink anyagi és szellemi kifejlődésén dolgozunk, tulajdonképp az egész emberi nem haladásának munkásai vagyunk, és éppúgy osztom nézetedet abban is, hogy nem annyira hazánk anyagi, mint nemzetünk szellemi művelése azon feladat, melyet választanunk kell. Örömmel foglak tehát látni azon pályán, melyet magadnak választottál, s el fogok követni mindent, hogy azon mennél több sikerrel haladhassál. - Ne gondold, hogy kívánataidnak engedve valamely kedves reményről mondok le. - Mért tagadjam? Ha volt egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgárja legyen. Nincs ember nagyravágyás vagy szerényebb névvel nevezve, hiúság nélkül, és azon mértékben, melyben magunk fényes terveinkkel felhagyunk, követelőbbek leszünk gyermekeinkre nézve, s még igen kicsi gyermek voltál, mikor benned már nagy embert akartam látni. - Ezen vágy megmaradt s valószínűleg meg fog maradni életem végéig. - De mily úton jutsz fel a magasságra, hol látni szeretnélek, mily pályán s minő küzdelmek után nyered el koszorúdat, az nekem közömbös; sőt ha választanom kellene, éppen a tudomány mezején szeretném látni diadalaidat, nemcsak mert az talán az egyetlen küzdőtér, melyen tisztán mehetünk keresztül; de mert tevékenységünk sehol nem hat oly tág körben, mert fáradságunk sehol nem gyümölcsözőbb. - Ha a politikát nem űzném mint tudományt s országunk kormányát nem tekinteném egy nagy praktikumnak, melyben elveim helyességét gyakorlatilag megpróbálom s naponta a legérdekesebb kísérleteket teszem és a legvéletlenebb tapasztalatokat gyűjtöm, elundorodtam volna már régen hivatalomtól - mely végre csak annyiban ér valamit, mennyiben a tudomány által felállított eszmék alkalmazására tért nyújt, v[agy] ezen eszmék terjesztésére eszközül szolgál. - De miért írok e tárgyról többet; bőven szólhatunk, ha majd márciusban körünkben látlak, s akkor majd értesíteni fogsz a szakról is, melyet magadnak választottál; mert ha már e pályára szántad magadat, szükség, hogy az iránt magaddal tisztába légy. - Annyira haladtak tudományaink, hogy az általánosság lehetetlenné vált. E század második felének nem lesz Humboldtja, s habár az, ki egy bizonyos tudományban magasabb cél után törekszik, nem nélkülözheti a szomszéd tudományok ismeretét, szükséges, hogy a főcél soha se veszítse szeme előtt, s azt, minek segédére szüksége van, soha ne tekintse másnak, mint segédeszköznek, mert ha valahol, úgy éppen a tudományok körében

minden sikernek fő feltételei: az hogy akarni tudjunk, erősen és állhatatosan. Az ész maga a jellemnek kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett, s ha valamitől féltetek (mert hisz őszintéknek kell lennünk egymás iránt), ha valamitől féltetek, az nem az, hogy a nagyvilág v[agy]. a politika csábít el ösvényedről, hanem az általános tudásvágyad, mely egy tudománynak határaitól a másokra vezet, s nem engedi, hogy egyben annyira haladj, mint erőd bírná. S ezenkívül, féltetek még egytől, és ez azon veszély, mely éppen azokat fenyegeti leginkább, kik a tudományt magáért a tudományért mívelik, - hogy végre oly célokat tűznek ki magoknak, melyek elérhetetlenek. Azon tudományok körében, melyekkel foglalkozol, e veszély csekélyebb. A Hegelek ritkábbak a természettudományi fakultásban, de van a matematikának egy neme, mely transzcendentalizmusa és gyakorlati hasznára nézve a metafizikával vetekedik, és alig vezet más eredményekhez, mint a középkor skolasztikája, mely a maga idejében szinte a tudomány magaslatának tekintetett, s melynek maradványai most egyes skolasztikusok roppant elmetehetségéről tanúskodva, bennünk csak sajnálatot gerjesztenek, hogy ily magas elmék ily meddő téren fecsérlették el tehetségeiket. - Minden tisztelet mellett, mellyel irántam viseltetel, talán türelmetlenül olvasod e sorokat, s azt gondold caecus de colore, de 20 éves korunktól 55-ig sokat tapasztalunk a tudományos pályán is, én keresztülmentem ezen tapasztaláson is - én tudom, hogy ezen veszély, melyről szólok, hozzád hasonló egyéniségeknél sokkal nagyobb német egyetemeken, mint a burschenschaftok kneipolása. - De elég mára. Egész nap dolgoztam, és ágyamba sietek. Anyád s nővéreid csókolnak. Nem szükség mondanom, mennyire vágyom a pillanat után, midőn ismét karjaim közé szoríthatlak. Márciusban Ilona is itt lesz, s akkor kedves csoportomat ismét együtt látom.

Szerető apád
Eötvös

Pulszky köszöntet, ma vett búcsút egy időre. Holnap Bécsbe megy, hogy egy évre önkéntesnek beálljon. Később ő is mint docens akar fellépni.

293. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. február 27.)
27/2 869

Kedves fiam!

Annyira el vagyok foglalva, hogy még utolsó leveledre nem felelhettem. Valószínűleg neked sincs sok időd az írásra, s ennyiben helyzetünk hasonló, annival különbözőbb, ha foglalatosságaink nemét tekintjük, mert míg te idődet tudományoknak szentelheted, s naponta haladásodat érzed, én a választásokkal vagyok kénytelen foglalkozni, s többnyire olyanokkal társalkodom, kik még a középszerűségnél is alább állnak, naponta visszafelé megyek. Ha így haladok, maholnap érzem csakugyan szűk hivatali szobámban és csak az aktákból fogja meríteni ismereteit. A választások részleteiről nem írok, ha, mint ígérted, jövő hó közepéig eljössz, éppen az ütközet közepette találsz - ütközetnek neveztem, mert ha az első előörsi már 11 ember életébe kerültek, maga az eldöntő viadal legalább 500 halottat fog előmutathatni. És ezt szabadságnak nevezik! Fáj lelkem, ha reá gondolok, s naponként világosabban látom, hogy legfőbb érdekeink pénz és brutalitás által határozhatnak el. Soha nem voltam Darwin teóriájának helyességéről inkább meggyőződve, mert miért ne hinnők, hogy az egész emberiség a majmok s más

emlősállatok tökéletesülése által támadt, miután az emberek között annyian még most is alig emelkedtek a marhaságnál magasabbra. - - Újságot nem írhatok. A leányok úgy élnek, mint mindig, azaz naponkint valamely soirée-be mennek, úgyhogy őket ebéden kívül alig látom; a város erősen épül, úgyhogy az utcák maholnap járhatatlanok lesznek. Treforték szinte a nagyvilágba mennek v[agy]. legalább belenéznek, mi, mint gondolhatod, Trefort bácsinak nem nagy öröme szolgálni. De be kell zárnom leveletem, melynek mégis más célja nincs, mint hogy egészségünkről tudósítson. Írd meg, kérlek, mikor jössz. Ilona 3-án fog megérkezni.

Szerető apád
Eötvös

294. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. április 30.)
Pest 30/4 869

Kedves fiam!

Ma érkezett Königsbergből írt első leveled. Közöltem a többiekkel, s velők együtt üdvözöllek új rezidenciádban, Sz[en]t Albert képével süvegeden, kit magyar létedre kettősen tisztelhetsz, mert ő lévén a kereszténységnek apostola hazánkban is, civilizációnk egyik alapítóját látjuk benne. - Mit Königsbergéről írsz, nem multa felül várakozásaimat. Sokat foglalatostkodtam Kanttal, s elolvastam minden életírását, mely tudomásomra jutott, s így ismerem a körözetet, melyben a német bölcs szisztematikus napi sétáit tette. - Ha a nagy írók, tudósok lakhelyeit tekintjük, úgy látszik, hogy a természet nagyszerűsége nem gyakorol nagy befolyást eszméinkre, sőt az áll még a művészetre nézve is, és Svájc mesés szépsége mellett nemcsak nagy költőt, de még nagy tájfestőt sem adott a világnak, míg a Németalföld az utóbbi tekintetben oly kiváló helyet foglal el. És azért a königsbergi síkság sem fog rosszul hatni reád, sőt talán úgy jársz vele, mint sokszor csúnya asszonyokkal járunk, kiktől első találkozásnál elfordulunk, s kikben hosszabb ismeretség után mindig több kellemet találunk. A földolog az, hogy jó lakásról gondoskodik. Éjszaka egy kellemes menhely sok mást pótol, mert az otthonosság örömeit, a komfortot annál inkább érezzük, minél zordabb az éghajlat, s azért ne siess lakásfogadással, ne is kímélj pár tallért, hanem telepítsd le magadat oly kényelmesen, mint csak lehet. - Írd meg egyszersmind, drága-e a város - drágább-e Heidelbergnél -, mert ha, mihez mint kilátásom van, egypár fiatalembert találhatok, ki a fizikára készül s ki legalább valamit ígér, Neumannhoz szeretném őket küldeni. - Itt, mióta elmentél, nem történt semmi, mit nem tudnál már úgyis. Megnyitottuk az országgyűlést, lelepleztük a Nádor-szobrot a József Piacon, éljeneztünk, üléseztünk, választottunk egy elnököt s jegyzőt sat. mind nagy dolgok, de körülbelül éppoly mulatságosak, mint a színpadon azon jelenetek, melyekben valamely király trónusán szemlélhető, mi legfeljebb azokat érdekli, kik először vannak a színházban, s nem tudják, hogy a darab (tragédia v[agy]. komédia) csak azután kezdődik. - Az egész most, úgy látszik, komédiává nő ki magát. A bal eddig már 4 részre oszlott. Mert 4 embere van, kiknek mindegyike vezér akar lenni. - Jövő héten kezdődnek a diszkussziók, s úgy látszik, nagyszerű dolgokat fogunk hallani. Madarász a minisztériumot vád alá akarja helyezni, Irányi vissza akarja hívni Kossuthot, Ghyczy és Tisza nem tudják, mit csináljanak, hogy magokat, ily bohóságokat pártolva, a külföld előtt ne kompromittálják, és mégis a hazában jó hazafiaknak tartassanak, mert az csak mégsem

tűrhető, hogy valaki még liberálisabbnak mondhasa magát, mint ők. - Nagy baj, hogy gyomrom már előbb romlott meg, s most 3 nap óta ismét rosszabbul élek, legalább az émelygést a diszkusszióknak tulajdonítanám - most pedig nem tudom, mi okozhatta. - Ma teszem meg a rendelést, hogy Lloydod és Borsszem Jankód poste restante küldessék Königsbergbe. Ha lakásod lesz, mielőtt azt velünk tudatod, megteheted rendeléseidet a postahivatalnál. Anyád s nővérid köszöntnek, s úgy Palkó is, ki Liszt kedvéért természetesen itt van. Ha időd engedi, írd meg egyszer Dénes bácsinak.

Eötvös

296. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. május 21.)
21/5 69

Kedves fiam!

Csak tegnap írtam, de a levélből, melyet tőled anyád ma vett s velem közlött, látom, hogy kedélyileg rosszul érzed magadat, s azért ha már személyesen nem lehetünk együtt, legalább néhány biztató szót küldök. - Átmentem a szenvedéseken, melyeknek nyomait leveled kifejezi. Ismerem a kint, mely a lelket eltölti, midőn elébb saját tehetségeinken, később magán a tudományon kételkedni kezdünk, s elmondjuk vanitas vanitatumunkat a négy fakultás és minden doktorai és professzorai felett. Nincs senki, ki ezzel a tudománnyal komolyan foglalatostkodott s ezen kínokon nem ment át, s Goethe e részben csak abban különbözik másoktól, hogy mit valamennyien éreztek, azt ő egyedül tudta kimondani. És ez természetes, mint másban, úgy a tudományban fiatal korunkban mindig többet várunk, mint ami elérhető, saját erőnk, úgy, mint a tudomány várható eredményeire nézve bizalmunknak nincsenek határai, s így csalódásunk természetes, s természetesen az elkeseredés, mely azt követi. Később belátjuk, hogy csalódás volt azon elkeseredés is, mellyel úgynevezett illúziókról lemondunk, hogy ha emberi erőnkkel nem érhetünk is el mindent, sok elérhető, hogy a tudomány, ha nem felel is minden kérdéseinkre - soknak ismeretéhez vezet, mit tudni jó és szükséges, és azután megszorítva terveinket, végre hozzáfogunk a munkához, kevesebb költői lelkesedéssel, de több eredménnyel, s így lesz nálad is. - Mélyen sajnállok, mert ismerem jelen kedélyi hangulatod keserűségét, de talán jobb, hogy rajta jókorabb keresztülmentél, s így jókorabb kezdesz majd hozzá feladatod megoldásához, melyet csak akkor tűzhetünk ki, ha költői lelkesedésünk epocháján túl vagyunk. - Anyádnak írt leveledből azt veszem ki, hogy a jövő telet nálunk akarod tölteni. - Ámbár nem fognám ellenezni, ha a jövő szemesztert Berlinben vagy más egyetemen akarnád tölteni, mégis helyeslem határozatodat, és pedig nemcsak önzésből. - Igaz, nem egészen elfogulatlanul ítélek ez ügyben; mert igen természetesen alig tudok valamit, minek inkább örülnék, mint annak, ha legalább egy fél évet együtt tölthetünk; azonban elvonatkozva ettől, még tisztán didaktikus szempontból is jobb, ha miután 2 évig erősen tanultunk, legalább egy időt arra fordítunk, hogy a gyűjtött anyagot magunkban feldolgozzuk. Gondoskodni fogok, hogy az erre szükséges eszközöknek hiányában ne légy. Than laboratóriuma s az Akadémia fizikai kabinetje szolgálatodra állnak, s bizonyos, hogy ha azokat, kik Pesten matematikával s természettudománnyal foglalkoznak, magad körébe gyűjtöd, oly haszonnal készülhetsz további tudományos utazásaidhoz, mint sehol a világon. -

De elég, az adressz-vita zúg körülöttem, s ha bolondot írtam, vagy szavaimban összefüggés nincs - csak ne tulajdonítsd nekem. Csak a sok esztelenségnek és badarságnak visszhangja, melyet magam körül hallok. - Ég áldjon meg s tartson egészségben, s hozza vissza jókedvedet. - Ha pedig időd engedi, írdál mentül előbb, sokkal kevésbé óhajtom leveleidet, ha azokért kellemes foglalatosságot kell félbeszakítanod, mint most, mikor talán jólesik, hogy legjobb barátoddal bizalmasan szólhatsz.

**Szerető apád
Eötvös**

297. EÖTVÖS LORÁNDNAK

**(1869. május 24.)
24/5 869**

Kedves fiam!

Éppen kocsimba ültem, hogy a képviselőházhoz menjek, mikor leveledet kezembe adták. Hogy ne késsek válaszzal, felhasználom az adressz-vita alatti üres pillanatokat, azokat, melyek alatt unalmas szónokok a százszor elmondottakat csak rosszabb formában ismétlik, hogy feleljek. - Annyit foglalkoztam e napokban veled, annyira tudtam, mi kellemetlenül érzed magadat, hogy ámbár rögtön felelek, az, amit írok, nem rögtönzött, s hogy mint hosszú megfontolás eredményét veheted.

Tudod, hogy nem óhajtottam Königsbergbe költözésedet. Másoktól ismertem az irányt, melyet ezen egyetem a természettudományokban is követ, ismertem hajlamaidat, és meg voltam győződve, hogy a tudománynak azon neme, melyet ott üznek, szellemi és kedélyi szükségeidnek megfelelni nem fog. Egészen helyeslem tehát, hogy az egyetemet e szemeszter végén elhagyjad. Helyeslem azt is, hogy hazatérve, egy időt arra szánjál, hogy a 2 év alatt szerzett ismereteket rendezd, és saját erődet valami önálló dolgozaton megkísérsd - mi még azon esetben is célszerű, ha vele nyilvánosság elébe lépni nem akarnál. - De azt, hogy Königsberget rögtön hagyjad el, nem tanácsolhatom. - Május végéhez értünk. Egy hó múlva július kezdetén vagyunk, és miután a kollégiumok valószínűleg Königsbergben is július közepénél alig tartanak tovább, mindössze arról van szó, hogy 6 hetet oly helyen töltsél, hol magadat kellemetlenül érzed, s az életben még többször fog előfordulni.

Ha az előadások olyanok, melyekből éppen semmit sem tanulsz (ámbár ezt alig hiszem), akkor vagy éppen nem - vagy ritkán menj a kollégiumba. Kössél ismeretségeket, menjél a tengerfürdőbe, röviden mondva, töltsd idődet oly jól, amint lehet, de maradj Königsbergben, nem azért, mert nehéz pretextust találni, mellyel távozásodat professzoraid előtt igazolhatnád, hanem most nem tudok találni pretextust, mellyel azt anyádnak megmagyarázhatnám, s úgy megmagyarázhatnám azoknak, kik lépéseidet érdeklő követik, s abban, ha most egyszerre visszajössz, határozatlanságodnak jelét látnák. - - Még azon esetben is, ha a szemeszter végéig nem maradnál Königsbergben, azt tanácsolom, hogy augusztusig Berlinbe menj, s innen per Drezda s Lipcse úgy jöjj haza, hogy itt senki ne gyanítsa, hogy a szemesztert nem töltötted el. - Semmi sem árt inkább, mint az ingatagságnak híre, s oly korban vagy, amelyben erre vigyáznod kell. Ezért jobb, ha a kedélyi lehangoltság, melyen keresztülmentél - titok marad közöttünk.

Könnyítsd szíveden azáltal, hogy nekem írsz, mentül többet s többször, és én mindenre felelni fogok, másnak a dolgról ne szólj, minek tudják ők, hogy csalódva érzed magadat, csalódásaink fájnak, de nem enyhítheti senki e fájdalmat, mint később a tapasztalás, és ezért miért szóljunk idegenekkel? - Reménylem, megkaptad tegnapi leveletem, melyben megírtam, hogy számodta 500 frt. küldetett Oppenheim et Varschauer házához, s hogy az összeget ott útleveled előmutatása mellett felveheted. Ég áldjon meg, adjon jó kedvet

szerető apád
Eötvös

298. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 1.)
1/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, ha nem lennék annyira elfoglalva, hogy időmről szabadon rendelkezni nem lehet. Elfoglalva s pedig mivel? A képviselőházban a múlt évi szalmát csépelik, s ott kell töltenem napom legjobb óráit s kifáradnom izzadásban s unalomban, úgyhogy ülés után alig bírok dolgozni. - Hogy állapotomat tűrhetőbbé tegyem, a házban töltött időm egy részét levélírással fordítom, s innen írom e sorokat is. Jobb, ha kisé zavart leveleket kapsz, mint éppen nem, s ez lenne a vége, ha nyugodt pillanatokra várnál, melyeket kizárólag neked szentelhetek. - Mindenekelőtt tehát kérdésedre felek. Nagyon helyeslem, hogy mielőtt hazatérsz, elébb még a göttingi, berlini és lipcsei egyetemet meglátogatod. - Az egyetemek látogatásának úgyis egyik legfőbb ténye az, hogy megismerkedjünk azokkal, kik saját tudományok körében a vezető szerepet viszik, s ezért gondolkodni fogok, hogy ezen egyetemek mindegyikénél legalább egy ajánlólevelet küldjek. Lesz-e éppen fizikus vagy matematikus? most nem állhatok jól, de ha a legkitűnőbb tanárok egyikének s pedig általam mint az Akadémia elnöke által ajánlva vagy, általa megismerkedhetsz bárkivel. Magától értetik, hogy a leveleket csak akkor fogod átadni, ha jónak látod, azt egészen saját belátásodra bízom, azt egyébiránt nem bízom arra, legalább kérlek, hogy ebben az én óhajvásomat kövesd: azaz, hogy megjárva azon egyetemeket, Karlsbadba jöjj.

Miután én magam csak auguszt. 1-én megyek oda, s az egész hónapot ott töltöm, ne légy semmiként akadályozva terveidben, még azon esetben is, ha Königsbergben a szemeszter végéig maradnál, még ráérsz utazásodra, s ha tanulmányaidat azon egyetemen folytatni nem akarod, az talán nem is szükséges, ámbár jó, hogy ha már ott vagy, idődet felhasználva, legalább az ott honos irányt és metódust tökéletesen megismered. - A jövőről időnk lesz szólni, ha hazajössz, röviden most csak azt mondom, hogy az általad kifejezett nézetet, miként a szellemi haladást minden vasútnál s más anyagi érdeknél fontosabbnak tartasz, egész kiterjedésében osztom. - Igaz ez mindenütt, s főképp hazánkban, hol még az anyagi haladás csak úgy lehetséges, ha a szellemi kifejlődésünk kíséri - és életünk ezen meggyőződés adja meg irányát. Azonban minden pályák közt, melyeket ember választhat, nincs egy hálátlanabb. Még köszönetet sem várhatni - én legalább így tapasztaltam. Ha tehát magad szánod magadat az ösvényre, örömmel üdvözöllek azon, s támogatni foglak tehetségem szerint; azonban mielőtt végképp határozunk, bőven meg kell beszélnünk s hosszasan

meggondolnunk a dolgot. 21 éves korában még a világ legnagyobb filozófusa sem állhat jót magáért, hogy soha azon dolgok után vágyódni nem fog, melyeket a szellemi haladásra fáradva, szerezni nem lehet. - De minderről szólunk, ha majd találkozunk, most addig is, ha más dolgod nincs, írdál mentül többször. Most tudom, hogy nem jól érzed magadat, inkább vágyódom leveleid után, mint máskor. - De most elég mára. Tisza szól, éspedig ellenem köszörüli torkát, s bármi ostoba legyen, legalább hallgatni kell. Tehát isten áldjon meg s tartson, kedves fiam.

**Szerető apád
Eötvös**

299. ARANY JÁNOSNAK

**(1869. június 5.)
5/6 869**

Kedves Barátom!

Amint már minap szóval mondtam, kezdjed szünidődet akkor, mikor egészségedre legcélrányosabbnak tartod, s hosszabbítsd meg addig, míg jónak látod, nekem e részben csak egy óhajomás van, az, hogy a nehezen érdemlett pihenés mentül jobb hatású legyen. Ez nemcsak barátod, de egyszersmind Akadémiánk s irodalmunk legfőbb érdeke. Ha csak lehet, még mielőtt elmész, felkereslek, hogy minden jót kívánjak utadra. Vajha nemsokára utánad mehetnék, mert én is érzem szükségét.

**Híved
Eötvös**

300. CHARLES DE MONTALEMBERT GRÓFNAK

(Fordítás németből)

**(1869. június 6.)
6/6 869**

Hosszú idő óta semmi sem szerzett nagyobb örömet nekem, mint az Ön 24-i levele, melyet „Moinen d' Occident” c. művének 4 kötetével és „L’Espagne ét la liberté” c. írásával együtt tegnap kaptam meg. - Bármily értékesek lettek volna mindig számomra ezek a könyvek - különösen ha egyszersmind az Ön baráti érületének jeleként tekinthetem őket -, és bármennyire megörvendeztet az Ön mindegyik levele, mindazonáltal örömöm sohasem volt olyan nagy, mint most, amikor levele egyúttal annak bizonyosságát nyújtja nekem, hogy az utolsó tél súlyos megpróbáltatásai után legalább viszonylag jobban érzi magát. Elvégre jó közérzetünk itt a földön mindig csak viszonylagos, amely ugyanolyan szűk korlátok közé van szorítva, mint lelki és fizikai erőnk. Sajna az élettel nem cum beneficio inventarii ruháznak fel bennünket, egész terhével együtt kapjuk meg azt, és egyedüli vigaszunk az a meggyőződés, hogy ha mindazt véghez vittük, ami erőnkéből telt, egész kötelességünknek eleget tettünk, akármilyen nagy vagy kicsiny legyen is ez a teljesítmény - - amely igazságot a talentumokról szóló evangélium olyan szépen fejez ki. - És ezért sincs igaza Önnek, amikor gyógyíthatatlannak nevezi magát, és kételyeit fejezi ki arra nézve, hogy

betegágyáról van-e még lehetősége nagy szolgálatokat tenni az emberiségnek. Ha énünknek a szellemi erő a nemesebbik része, és azok közül az eszközök közül, amelyek rendelkezésünkre állnak, hogy embertársainkra hassunk velük, egy sem hatalmasabb, mint a nyelv, amelynek segítségével ezrekkel közöljük gondolatainkat és érzéseinket, úgy csakugyan kevesen vannak, akik - mindazon súlyos szenvedések és fizikai fogyatékoságok ellenére, amelyekkel a Gondviselés sújtotta Önt - büszkébbek lehetnek erejükre, mint Ön, és „L’Espagne et la liberté” c. írásának Önben magában is ezt a meggyőződést kellett felébresztenie. - Tegnap és ma éjjel átolvastam ezt, és biztosíthatom Önt, hogy barát és ellenség bármit megtalálhat benne, csak az erő csökkenését (akár a gondolatokét, akár az érzelemét) nem, és ez az írás, ha megjelent volna, bizonyosan ugyanolyan hatást tett volna, mint az Ön korábbi, hasonló irányú munkái, és mégis igen megfoghatónak találom, hogy a kiadást megakadályozták, sőt hogy ez Önnek magának az érdekében történt, mert ennek az írásnak a megjelenése mindenesetre éles támadásokra adott volna alkalmat mindkét oldalon. - Sajnos nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy éppen azokat a nézeteket, amelyeket Ön itt is a meggyőződés lenyűgöző erejével fejez ki, csupán kevesen osztják. - Az állam és egyház közötti összeköttetés, amely sajnos nemcsak Spanyolországban állt fenn, olyan sokáig tartott, hogy hozzászórtak ahhoz, hogy a szabadság fogalmát a katolikus egyház fogalmával ellentétben gondolják el, és a „szabad egyház szabad államban” nagy elve éppen a katolikusoknál talál a legkevésbé visszhangra. - Egyházi kérdéseket - legalább is az osztrák monarchiában - világiak a legnagyobb fokú közömbösséggel ítélik meg, a klérus pedig mindig a maga anyagi érdekeire és kényelmére való tekintettel, és így történik meg az, hogy az autonómiával, amelyet a görögkeletieknek és a zsidóknál szerencsésen keresztülvittem, a katolikusoknál a legnagyobb akadályokba ütközöm, és ezeket annál nehezebben lehet leküzdeni, mert csupán negatív természetűek, és voltaképpen abban állnak, hogy egyfelől maguk a világiak nem akarnak nekikezdeni a munkának, miközben a klérus - különösen a magasabb - csendben örül ennek, részint mert az a mód, ahogyan a katolikus sajtó egy része autonómiára irányuló törekvéseinkről nyilatkozik, megingat egyes jószándékú, de aggályos kedélyeket, részint mert ha az autonómia nem jönne létre, fenn lehet tartani - ha csak néhány évre is - a jelenlegi állapotot, és egyes főpapjaink szemében ez kellemesnek és előnyösnek tűnik.

11-én

Legutóbb megzavartak, és, amint látja, több nap telt el addig, amíg módomban áll folytatni a levelet. Minthogy a szekciókban most igen fontos kérdéseket tárgyalnak, és éppen most látnak neki a választásoknak a szerbek kongresszusára, és keresztül kell vinnem a szabályzatot, amelynek révén a románok autonómiája rendeződik és amely elnyerte a királyi szentesítést, és 60 tanfelügyelőnek, akiket kineveztem, részint szóban, részint írásban meg kell adnom a szükséges eligazításokat, hogy július 1-én megkezdhessék hivatalos tevékenységüket, és a katolikus autonómia ügye is mozgásba jött, bőségesen van tennivalóm, különösen mert több mint 8 hete betegeskedem, és több orvosnak, akikkel beszéltem, a tanácsára olyan hamar, amint lehetséges, Karlsbadba kell mennem, ami csak akkor lehetséges, ha előzőleg gondoskodtam a legszükségesebbekről. Ezért bármennyire is szükségét érzem annak, hogy közöljek Önnel egyetmást erőfeszítéseim irányáról, nincsen rá időm, és pillanatnyilag nem tehetek mást, mint hogy párizsi követségünk útján elküldöm Önnek azokat az aktákat, amelyekből törekvéseimet megítélheti.

Elküldöm Önnek:

a szerb egyházi autonómia szabályzatát,

a román autonómia szabályzatát,

azt a szabályzatot, amelyet a zsidó kongresszus dolgozott ki.

Miután mindezeket a szabályzatokat számos gyűlés vitatta meg és fogadta el (mert én az autonómia oktrojálását ellentmondásnak tartom), és ezekre a gyűlésekre csak egyes tagjaikon keresztül gyakorolhattam közvetett befolyást, ezek a szabályzatok eltérnek egymástól, és nincs közöttük egy sem, ahol ne kellett volna egyes rendelkezésekkel szemben kifogásokat tennem. Egyébként azt hiszem, hogy Ön a maga számára el tudja vonni belőlük azt az irányt, amelyben az egyház és állam közötti viszony kérdését meg akarom oldani, és meg lesz elégedve azzal, ha sikerül nekünk a katolikus autonómia kérdését ugyanezen alapelvek szerint megoldani. Csatolok a csomaghoz egy füzetet is, amely 23 évvel ezelőtt jelent meg, és akkoriban a centralista és az autonómia ellensége címét vívta ki számomra. Miután meggyőződéseim ebben a vonatkozásban azóta sem változtak, a jelen pillanatra vonatkozólag is megtalálja benne a központosítással kapcsolatos hitvallásomat, és látni fogja, hogy mégsem vagyok egészen Cermenin apostolának tekinthető. Isten óvja és tartsa meg Önt.

Igaz tisztelője
Eötvös

Remélem, a Lloyd most rendszeresen eljut Önhöz.

301. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 8.)
8/6 869

Kedves fiam!

F. h. 4-én írt leveledre ismét a házban válaszolok. Valamivel zavartabbak talán leveleim, és ha a Médium némi hatást gyakorol az írásra is, kevés bölcsességet fogsz bennök találni, de legalább nem váratlak, és ez is előny. - Mindenekelőtt arról szólok, mi leginkább érdekel - kérésedről. Én részemről - bár rossz termést várhatván, pénz dolgában szűkiben vagyok - szívesen teljesíteni fogom óhajtasodat, és így egészen szabad akaratodra bízom, el fogsz-e menni Svájcba vagy nem, azonban egész őszinteséggel kimondom, hogy ezt nem tanácsolom, és pedig éppen azért, mert azt annyira óhajtod, és oly korban vagy, hogy jó, ha megszokjuk néha megtagadni valamit magunktól, mire vágyainkon kívül semmi okot nem hozhatunk fel. - Megengeded, ha ez ügyben kissé hosszasan szólok. A nevelésnél két elvet követhetünk. Egyik a szigor, mellyel a gyermeket szorgalomra, igazmondásra és más jótulajdonokra szoktatunk. A másik a szabadság, melyet gyermekeinknek azért adunk, hogy azok jókor magok felett

uralkodni tanuljanak. Az első rendszerint közönségesebb és talán többször vezet sikerhez, mert minden ember többször követvén szokásait, mint meggyőződését - nagy előny, ha valaki bizonyos jó tulajdonokhoz szokik. A második csak kitűnőbb egyéniségekre alkalmazható és mindig veszélyesebb, de valóban férfiú csak ezen úton nevelhető, s én ezt választottam számodra. - Ki szigorúan neveltetett, megtanulja bánni az emberekkel, s akár ravaszság, akár erély által kívánni akarátát. A szabadság jókor megtanítja az embert uralkodni maga felett, s ez a fődolog, de ha ez nem éretik el, a nevelésnek ezen módja nem érte el célját. - Kevés fiatalember van, ki jókorabb önszárnnyaira bocsáttatott. Még oly kérdésekben is, melyek a legfontosabbak, mint életpályád választása - Te magad határoztál oly korban, midőn más fiatalember ilyenről nem is kérdeztetik. És én meg nem bántam azt, mert ha korodhoz képest másoknál férfiasabb vagy, az annak köszönhető. Azonban mentül szabadabb vagy másoktól, mentül bizonyosabb arról, hogy kívánataidat, amennyiben tőlem függ, mindig teljesítem - annál szükségesebb, hogy magad felett szigorú uralmat gyakoroljál. - Senki nem tudja jobban, mint én, hogy bár verset nem firkálsz, költő vagy. Költő felfogásodban és kedélyedben, e tekintetben is fiam, mint sok másban jó s rossz tulajdonságaidra nézve. De azért ügyelned kell, hogy határozataidban ne képzelőtehetségedet kövesd. Ha majd egykor együtt leszünk, elmondom, mennyi bajomba, sőt fájdalmamba került, hogy sokszor képzelőtehetségemet követtem határozataimban. - Gondold tehát át még egyszer a dolgot, s határozzál úgy, mint jobbnak látod. Ha a svájci utat választod, vagy ha jövődre nézve célszerűbbnek látod, ha 200 frt-odat, mely megmarad, arra fordítod, hogy a göttingi, berlini és lipcsei intézeteket s ezen más tekintetben is érdekes városokat nagyobb figyelemmel megnézd - határozatod mindenesetre nézve csak tőled függ, és biztossá teszek, hogy bármiként üssön ki, általam rossz néven nem vétetik, mert ami ezen kérdésnél reám nézve fontos, nem az, hogy nekem engedelmeskedjél - mint mindig tettél -, de hogy magadnak parancsolni és engedelmeskedni tanulj. - Talán mint egy prédikáció hangzik e levél, de hidd el, nem más, mint legjobb barátodnak őszinte tanácsa - hogy határozatodban egész szabad légy, nem mondtam senkinek, hogy a svájci útra engedélyt kértél, ha megmaradsz e kívánságnál - szólhatunk később. - Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

302. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. június 20.)
20/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, de a magyar miniszterek, kiknek omnipotenciája ellen panaszkodnak, nem rendelkeznek pillanataikkal, s ezért mára halasztottam válaszomat. A Svábhegyen lévén, senki nem háborgathat 5 frt. büntetés nélkül, melyet tőle a fiakker követel, s így valószínűleg nyugton hagynak. Hogy levelednek örültem, nem szükség mondanom, s talán azt sem, hogy tervedet helyeslem. Úgy ítélt meg állapotodat, mint leírtad. Az történt veled, mi velem többször életemben - megcsömörödtél a tudománytól, de akkor bizonyosan rossz recipét ordináltam, midőn Berlin s Göttingába akartalak küldeni. Ha indigestionk van - rossz mulatság más konyhába menni, habár ott ízletesebben főznek is. Mindenesetre körünkben jobban fogod érezni magadat, s rövid

idő alatt kihevered az emészthetetlen tudományos kosztot, melyre Königsbergben szoktatni akartak - éppen úgy, mint én, mikor egyszer erővel német filozófus akartam lenni, Kantot s mindjárt utána Hegelt addig tanulmányoztam, míg végre azon meggyőződéshez érkeztem, hogy minden filozófia haszontalanság, melyet csak azáltal rektifikáltam ismét, hogy azon hatást tanulmányozva, melyet a filozófia az életre gyakorol - magam kerestem utat magamnak. - - Vannak passzív természetek, melyek teljesen megelégedve érezhetik magokat - mások kutatásait követve, s melyek büszkeségüket abban keresik, hogy a lehetőségig sok tudományos anyagot összegyűjtve az idegen eszmék kincseivel rendelkezhessenek. Ilyenek nem tanulhatnak soha eleget. Tudományuk fegyvertár, melyet készen tartanak, de nem használnak fel soha, legfeljebb ha egyszer valamely enciklopédia kiadásához vagy oly munka szerkesztéséhez határozzák magokat, minőket kompilációnak [hínak]. - De ki a tudományban aktív szolgálatot akar tenni - annak nem nagy fegyvertár, hanem csak egypár fegyver kell, mely jó[l] illik kezéhez, s mellyel tökéletesen bánni tud, és én meg vagyok győződve, hogy te is erre születél. Nem szeretnéd Goethét annyira, ha magad is olyan lennél, mint Der Kerl der speculirt. Neked magadnak dolgozni, törekedni kell, mint nékem, ki úgy vagyok meggyőződve, hogy a legnagyobb kín a mindenttudás lenne, melyet az Istenség attributumának tekintünk, ha az a mindenhatósággal nem volna összekötve, s ki itt is Baconnal tartok, hogy a tudomány hatalom, s csak éppen azért a legfőbb, mert hatalmat ad. De ismét nekiindulok kedves témámnak, melyről még sokat szólhatunk. Most csak azt akarom mondani, hogy amennyiben tudományodban haladni akarsz - arra itt is bő alkalmat találsz. Akin megszökött, s így fizikai termünk gazda nélkül áll, s ami abban tanulmányidhoz hiányzik, az Akadémia meghozathatja. Így a különböző könyvtárak számára, melyek felett rendelkezem - meghozathatok bármily könyvet v[agy]. folyóiratot is. Than most jön vissza Párisból, Horváth is, általján véve magad körül gyűjtheted mindazokat, kik veled rokon szakokban dolgoznak, s úgy hiszem, sebesebben fogsz haladni, ha magad keresed irányodat, mint midőn mindig csak valakit követni törekszel. - Ma várom Ilonát Pestre - holnap jön fel a Svábhegyre, s így, ha visszatérsz, ismét mind körülöttem lesztek, mi azon egy, miáltal még boldogítva érzem magamat. Ég áldjon meg.

Eötvös

303. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. július 9.)
9/7 869

Kedves fiam!

Azok után, miket írtál, a königsbergi élet nem tartozik a kellemesek közé; de ha, mint én, naponként 6 órát töltenél képviselőházunkban, megértenéd, mennyire vágyódom Kant városába, s ez egyszer nemcsak hogy veled lehessenek, de a hely kelleméért. Már csak napokig tart az országgyűlés, de még ezeket is alig bírom bevárni, főképp miután még tegnap óta fogfájásom kezdődött, s így egész nap unva magamat, még azt is nélkülözni kell, mi az unalom jutalma szokott lenni, az álmot.

Ha a szessziónak vége lesz, legalább 3 hétig van még dolgom hivatalomban, s így július vége előtt nem mehetek el; azonban reménylem, augusztus 1-én már Karlsbadban leszek, s reménylem, ott találkozunk. A kis névtelent holnap délután kereszteljük. A kisfiú jól néz ki, és Ilona karjaiban szép képet adna. Soha a nyugodt megelégedés szebb

kifejezését nem láttam, mint a fiatal anya arcain. Jólesik reá nézni. Nem mozdul, nem beszél, de a tekintet, mellyel csecsemőjét nézi, egész mennyországot fejez ki. Rendkívül örül reád, s fiának már most is kötelességgé teszi, hogy egészen hozzád legyen hasonló. -

A napokban levelet kaptam a római akadémia matematikus osztálya elnökétől, melynek örültem és elszomorodtam egyszerre, s melynek tartalmáról most sem tudom, büszkék legyünk-e reá, vagy piruljunk.

Az elnök tudósít, hogy ugyanezen postával Bolyai Jánosnak és Farkasnak Rómában kijött olasz biográfiáját [küldi], hozzá egy Párizsban s egy Bordeaux-ban kijött biográfikus ismertetést, melyhez Bolyai Jánosnak a paralellák teóriájáról írt kisebb munkája szinte fordításba csatoltatott.

Ezen munka 834-ben jött ki németül, s állítólag, a római tudósnak nézete szerint, a legnagyobb, mi a matematika körében e század alatt történt. Bolyai munkáját csak Gauss ismerte, kivel Bolyai János apja, Farkas, a dolgozatot közlé, és ki annak következtében egy hasontartalmú dolgozatát, melyen 35 évig dolgozott, eldobta, miután a kérdés, melyet ő megfejteni akart, Bolyai által megoldatott. Csak Gauss korrespondenciájából, mely 59-ben kiadatott, lettek figyelmessé a tudósok Bolyaira, s miután róla egy mérnök ismerőse által cikk jelent meg Grunertban, nagy nehézséggel megszerezték végre egy példányt, mely most olasz és francia fordításban megjelent, és a legnagyobb szenzációt csinálja a matematikusok között. Buoncompagni csak azért fordult hozzám, mert biztos tudomást szerezvén, hogy a két Bolyai irományai Marosvásárhelyen vannak, három év óta mind ő, mind a bordeaux-i és párizsi akadémiák tízszer írtak a marosvásárhelyi kollégiumhoz, de még választ sem kaphattak, s most - meg lévén győződve, hogy ilyen lángész irományai közt sok becses jegyzet lesz -, azért fordulnak hozzám, hogy az irományokra kezemet tegyem, s azoknak érdemes részét vagy az akadémiánál adjam ki, vagy nekik engedjem át kiadás végett. - És ezen ember soha nem volt akadémikus, Erdélyben félbolondnak tartatott, s míg Gauss vele éveken át levelezett, Ausztriában mint genie-hadnagy penzionáltatott; s ha örülünk, hogy nagy matematikust adtunk a világnak: lehet-e rosszabb bizonyosága barbarizmusunknak? De elfogyott papírosom.

Ég áldjon meg.

Eötvös

304. KÁRFFY TITUSZNAK

(Töredék)

(1869. július 11.)

[...] Egy alkotmányos miniszter helyzete az országgyűlési szesszió utósó napjaiban hasonlít a tábornok sorsához, kinek seregeit éppen a döntő csata pillanatában valami ellenállhatatlan honvágy fogott el, és akinek egyszerre az ellenség mozdulataira, valamint arra is kell ügyelni, hogy legyőzhetlen serege az utósó emberig szét ne szaladjon. Ha még elhasználatlanul lépek ki a minisztériumból - és ez alatt nem a külső színt értem, mert ami ezt illeti, ezen már régen túl vagyok -, hanem ha oly értelemben lépek ki hivatalomból, hogy még marad annyi erőm, amennyi szükséges nemcsak valami

„magas állás” betöltésére, hanem arra is, hogy az ember *egy jó könyvet* írhasson: akkor a közönséget a „Falu jegyző”-m pendant-jával fogom meglepni. Ahogyan ott egy falusi jegyzőnek szerény szempontjából rajzoltam a megyei állapotokat, épen úgy szándékom azokat „miniszteri magasságom” madártávlatából ismertetni. És a két könyv, ha majd egymás után olvassák el, azt hiszem, mindenkit meg fog győzni arról, hogy egy becsületes ember, azaz oly embernek élete, ki komolyan veszi meggyőződését, mindkét helyzetben egyenlően örömtelen! [...]

[...] Széchenyin kívül nem ismertem mást, ki, meggyőződésem szerint a zseniális ember nevét jobban megérdemlené, mint gróf *Andrássy*. Amire mások, gyakran csak nehéz munka s fáradság után, végre keservesen rájönnek, neki legtöbbször intuíció által lesz világossá; és vajmi sokszor oly helyzetben találtam magam, hogy egyes nézetei ellen heteken át harcoltam, hogy véges-végre belássam, hogy mégis neki volt igaza. Emellett *Andrássynak* az az előnye van, hogy több kedélye van, mint Széchenyinek volt, és hogy egyáltalában igen jó ember, ha nem jobb, mint Széchenyi.

De fényes tulajdonságainak megvannak a maga árnyoldalai is; ide tartozik a türelmetlensége s a rendes kerékvágásban járó hivataloskodástól, mondhatni: a rendtől egyáltalán való idioszinkráziája [...]

[...] Tegnap volt unokám keresztelője. Az atyai, részről való nagyapja kívánsága szerint: Tamásnak hívják. Valószínűleg hasznára fog lenni a kisfiúnak, ha inkább védszentjének, mint nagyapjának példáját követi, s mielőtt hisz, egy kicsit jobban utánanéz a dolgoknak és embereknek, mint ahogy én tettem többször életemben. Unokám illúziókban szegényebb lesz ugyan - és ez veszteség -, de szegényebb lesz egyszersmind tapasztalatokban is, és ez mindenestre nyereség, amint hiszem, oly nyereség, mely ama veszteséget bőven pótolja. [...]

310. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. október 30.)
30/10 869.

Kedves fiam!

Háromszor vagy négyszer fogtam az íráshoz, mint az idő szűkében tenni szoktam, a képviselőház ülése alatt, s mindannyiszor félbeszakítottak. Ma azon fertályórát használtam fel, míg a miniszterek esti konferenciájukra összevegyülnek, s talán szerencsésebb leszek. - Miután kedves kollégáim mindig késnek, lesz legalább annyi időm, hogy jólétünkről tudósítsalak, azaz legalább relatív jólétünkről, mert mi engem illet, a dicsekvésre nincs okom. Gyomrom rossz, néha fejem fáj, s egészben véve nincs okom a legénykedésre, de megvagyok, és ha *Cartesius* szerint, a „*Cogito ergo sum*” elve után, a gondolkodás a létnek mérlege, inkább megvagyok, mint sok más úriember, kiket látva, *Cartesius* állításán csaknem kételkednünk kellene, mert létök tagadhatatlan - csak azért is, mert mindég útban állnak -, s mégsem fogja senki állíthatni, hogy gondolkoznak.

Mióta a király s *Andrássy* elment, még sokkal több dolgom van, mint máskor. - Helyettesítem a miniszterelnököt, helyettesítem a honvédminisztert, és vezetnem kell

saját tárcámat, mihez még az járul, hogy ellenzékünk rendkívül tevékeny, azaz nem abban, hogy valamit tesz, de hogy sokat akadályoz. Türelmemet nem könnyen vesztem el, de megvallom, néha vesztetni kezdem reményemet, s a gondolat, hogy egész életem törekvései elérhetetlen célnak voltak áldozva, bántja lelkemet. De leküzdöm a hipochondrikus gondolatokat. Hisz végre, ki oly célt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, soha nem érheti el azt, és ez életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem. - Mint te nem azért mászol minden magasabb hegyre, amit csúcsán látni vagy találni reméllesz, hanem mert magában a mászásban, erődnek megfeszítésében, az egyes akadályok legyőzésében, sőt a veszélyben találod élvezetedet, úgy járnak el más, sokkal bölcsőbbnek tartott emberek is. Van élvezet a felfelé törekvésben és azon érzetben is, hogy magasabb pontra jutottunk. Mindazonáltal a mászás költői élvezetének vannak igen prózai részletei, s térdig érő havon vagy éppen posványon átgázolni nem tartozik a kellemes dolgok közé, s én jelenleg ily helyzetben vagyok. Kollégáim nagy része sem nem érti, sem nem érzi feladatának nagyságát, s így sokkal többet bosszant maga a kormány, mint az opposíció, mely tulajdonképpen a legjámborabbak közé tartozik, s Mephistóra csak annyiban emlékeztet, hogy mindent tagad, de éppen nem esze által.

Családommal, mely ma egy hete jött be, az ebéd óráján kívül alig találkozom. Mama kissé ideges, mert holnap a honvédszászló beszentelésénél ő fogja a császárnét mint főudvarmesterné követni. Én a király nevében ütöm be az első szeget, s tudom, hogy anyád ily komédiának éppoly kevésbé kedvelője, mint én magam. A leányok, úgy látszik, kissé unják magokat, de az javulni fog, mihent több ember jön a városba. - Hallom Miska szavát, ki valamely Excellenciát beneventál. Holnap előfizetek lapjaidra. - Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írnál

szerető apádnak
Eötvös

313. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. november 20.)
20/11 869.

Kedves fiam!

Még nem történt eddig, s reménylem, nem fog történni ezentúl sem, hogy válaszómmal ily soká adósod maradtam; de reménylem, nem is jövök soha többé oly helyzetbe, minőben most vagyok. Félig miniszterelnök és honvédelmi miniszter, félig közoktatási - a szó legszorosabb értelmében két széken ülök, s ily helyzetben a balanszírozás egész mesterségére van szükségem, hogy két szék közé ne jussak. - Te, mint leveledből nagy örömmel látom, jól érzed magadat, s ez nemcsak kellemetes, de fontos is, mert minden haladásnak első föltétele, hogy egészségeseknek érezzük magunkat, s a levertség, akár a sors csapásainak következtében, akár ok nélkül jöjjön, elbénítja minden erőnket. - Igen helyeslem, hogy kollégiumaid választásában mérséklettel éltél. A tudományból, mint mindenből, csak annyi válik hasznunkra, amennyit nagy megerőltetésünk nélkül kezelhetünk, s ki ennél többet gyűjt, az lexikont vagy kompilációt írhat, de a tudományt nem fogja előbbre vinni. - Azonkívül a doktorátus is sok idődet fogja igénybe venni, s igen kíváncsian, hogy a társaságtól se szigeteld el magadat. Mi Eötvösök úgyis kissé bűvő természetűek vagyunk, ez családi hibánk, s azért olyan, melytől őrizkednünk kell. - A

társalgás is szokás dolga, s ki magát izolálja, végre elijed, mennyire magányosan áll, s mint a szentírás mondja: nem jó az embernek magának lenni. Ha a társaságnak nem volna más haszna, mint az, hogy bohócságait látva, néha nevethetünk, már az is megérdemli azon kisebb áldozatokat, melyeket a szociális élet az egyestől kíván. E részben is, mint mindenben, magamat hozhatom fel például, ki ifjú erőmnek érzetében sokaknak közeledését elutasítottam, sőt már létező összeköttetéseket széttéptem, hogy annál szabadabban haladhassak, s ki ezt nemcsak most, de már évek óta sajnálom. - Az élet későbbi szakaiban senki barátot nem szerez magának, legfeljebb, ha a jó ismeretségig jutunk viszonyainkkal; minden évvel ritkul körünk, mindég magányosabban érezzük magunkat, s mi ifjú napjainkban mindezt pótolá, képzeletünk s nagy feltételeink, melyek akkor egyszersmind nagy reményeink voltak, eltűnnek az ifjúsággal, s vágyódunk társaság után, de elfelejtettünk benne mozogni, s azért rosszul is érezzük magunkat körében. Hajlamaid e tekintetben nagyon hasonlítanak az enyimekhez, s vigyáznod kell, hogy következeit kikerüljed.

Igen köszönni fogom, ha azokra, kiknél heidelbergi hontársaid között talentumot és iparkodást találsz, figyelmeztetsz. Magyar közoktatási miniszter a talentum, főképp a haszonvehető talentumoknak nagy szükségét érzi, és én valóban nem tudom sokszor, honnan szerezzem a tanerőket azon intézetekhez, melyeket alapítok. - Elképzelheted, hogy a recurrencek nem hiányoznak, azonban igen sokszor fordul elé az eset, hogy olyanok kérnek tanárságot, kik még arra sem lennének képesek, hogy az illető tudományt tanulják, mert még ehhez is nélkülözik a szükséges előismereteket. - Krennert kineveztem, s így máris legalább tűrhető állapotba helyeztem őt. Ha, mint reményem, a Múzeum szervezését még 1870-ben kiviszem, a fizetések is javulni fognak, s így jövőjéről gondoskodva van. - Anyád s nővéreid egészségesek. Ég áldjon meg, ne kövesd apád példáját, s válaszolj mentől előbb.

Szerető apád
Eötvös

314. FALK MIKSÁNAK

(1869. november 21.)
21/11 869.

Tisztelt barátom!

Ma reggel a romániai herceghez megyek, s valószínűleg kénytelen leszek őt az Akadémiába és Múzeumba kísérni; azután miniszterelnöki fogadásnapom van s este pártkonferencia, s így ma nem rendelkezek időmről. Ha holnap reggel 10 óráig vagy este 6 és 7 óra között meglátogat, vagy megírja, mikor találom lakásán, igen le fog kötelezni, miután a katolikus autonómia és a zsidó kongresszusok ügye olyan, melyre Ön nagy befolyású lapja nagy hatást gyakorolhat, s úgy vagyok meggyőződve, hogy ha ezen kérdések való állásáról értesítve lesz, a Lloyd nem fogja akadályozni, hanem támogatni azon kérdések megoldását, melyek meggyőződésem szerint a legfontosabbak, s melyeknek megoldása hazánkban egész Európa szabadelvű pártjának érdekében fekszik.

Híve
Eötvös

315. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. november 29.)
29/11 869

Kedves fiam!

Itt küldöm a kívánt 200 frtot; ha az idején nem érkezik meg, és dec. 1-én pénzügyi zavarokba jössz, ezt csak annak tulajdoníthatod - mert későn tudósítottál. Ez alkalommal is azonban szükségét látom, hogy helyzetemre figyelmeztesselek, mely az egész család s így részedről is takarékoskosságot tesz szükségessé. Ismered vagyoni állásunkat, mely kizárólag anyád birtokának jövedelmeiből és abból áll, mit munkámmal szerzek, s így nem szükséges mondanom, hogy éveken át, azaz mióta felnőttemek s a leányok világba jönnek, úgyszólván mindig szorult állapotban vagyok. Évek óta csaknem mindig oly helyzetben vagyok, hogy költségeim jövedelmeimet felülmúlják, s habár személyes hitelem és a legnagyobb pontosság által elérem, hogy mindamellett tönkre nem megyünk, kétségtelen, hogy évről évre, bár csak kevéssel, szegényebbek leszünk, mi reám nézve szomorító s aggodalmas, de nektek, kik előtt még az egész élet áll, bizonyosan még károsabb, s azt teszi kötelességünkkel, hogy minden felesleges költséget kerüljünk. - Arra, mi tudományos kiképzésedre szükséges, szívesen adok bármit, s így érthető, hogy a kiadásokat, melyeket privatissimáidra igényelsz, örömmel pótolom - míg tőlem telik, kész vagyok lemondani szívesen még a kényelemről is, hogy gond nélkül s a lehetőségig kellemesen éljél - de részedről is kívánnom kell, hogy egyes élvezetekről lemondjál a mi kedvünkért is, s ezek közé tartozik úti terved - nem értem az erdélyit, hanem a sarkvidéki expedíciót.

Miután arra, hogy ezen expedíció a magyar kormány által segítessék, még azon esetben sem lehetne kilátás, ha te a tudományban már állást vívtál volna ki magadnak, s így mint az ország által erre kijelölt tudós indulnál útnak, a költségek egyedül reád esnének, s én ezek elviselésére képes nem vagyok. S ez egyik oldala a kérdésnek. - A másik az, hogy más tudományokkal foglalkozva eddig, az expedícióban csak mellékes szerepet játszhatnál, mi annyi időnek, fáradságnak árán - nagyon is drágán lenne vásárolva. Végre nem szabad megfélemlenünk magunkról sem, s ha valaki egoizmust lát abban, hogy szabad mozgásodat akadályoztatjuk, legalább az egoizmusnak legmegbocsáthatóbb neme, ha mi, kiknek egyetlen fiok vagy, azt, kit annyira szeretünk, oly utazásra bocsátani nem akarunk, mely az egészségnek ily veszélyeztetésével jár, s te sem, sem anyád, sem én - egy percet nem tölthetnénk nyugalomban, míg te a robbok fogásával foglalkozva az éjszaka jégtábláin körüljársz, s életedből egy évet áldozol fel csak azért, hogy mondhasd, miként te is ott voltál, holott idődre s tehetségeidre más feladatok várnak. - Bocsásd meg az őszinteséget, mellyel szólok. A házban írom e sorokat, midőn a beszéd, melyet tartottam, s leveled, melyet éppen beszédem után olvastam el, felgerjesztett; de úgy hiszem, ha a tárgyat meggondolod, egyet fogsz érteni velem, s bár a szeretetnek azon fokát, melyet csak szülék éreznek, nem ismered, természetesnek fogod találni kérésemet, hogy e levelemre mentül előbb válaszoljál.

Szerető apád
Eötvös

317. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 11.)

Budán 11/12 869.

Kedves fiam!

Miklós napján, mikor a jó gyermekeket meg szokták ajándékozni, jött kezembe egyszerre leveled s jégbarlangról írt cikked, mely a Vasárnapi Újságban megjelent, s nem hiszem, hogy a megajándékozott fiúk között valamelyik jobb kedvben feküdt aznap ágyába, mint én. Örültem először levelednek, mely azt bizonyítja, hogy jó kedélyi hangulatban vagy, s örültem még inkább a cikknek; 1-szor, mert vele meglepszem, és sok jó oldalai mellett nem találtam benne azon hibákat, melyektől fiatalabb írók nehezen őrzik meg első munkájukat, 2-szor, mert elhatároztad magadat cikked kiadására. Senki sem rosszallhatja inkább azon szokást, mely nálunk mindinkább terjed, mely szerint minden fiatalember, ki az ortográfiát - legalább körülbelül - megtanulta és két könyvet olvasott, azonnal a harmadiknak írásához fog; - de az ellenkezőnek is vannak rossz következményei, s ha az, hogy nagyon jókor és készületlenül lépnek a közönség elébe, sokakat haladásukban akadályoztatja, akadály az is, ha valaki fellépését akkorra halasztja, mikor majd valami nagy eredménnyel, valami olyannal léphet a közönség elébe, mi a tudomány mai állását megváltoztatja. Kevés író ismerek - legalább tudományos író, mert a költők a dolgok természeténél fogva kivételt képeznek -, ki mindjárt nagy művel lépett volna fel, s mielőtt ilyenekkel a világot meglepé, nem készült volna kisebb művekkel nagy feladatához. Ily kisebb dolgozatoknak nemcsak azon haszna van, hogy velők foglalkozva, tárgyunkat alaposabban tanulmányozzuk (és kétségtelen, hogy mégis inkább fárad mindenki - bármi kevéssé hiú is -, ha nyomtatás alá, mint ha csak jegyzeteinek bővítésére dolgozik), hanem azon haszna is, hogy az előadásban gyakoroljuk magunkat, mi arra nézve, ki a tudományban hatni akar, nem kis fontosságú. Meg vagyok győződve, hogy sok ember, ki később minden egyéb képességgel bír, hogy magának tudományos nevet szerezzen, ezt csak azért nem is kíséri meg, mert az előadás nehézségeivel megküzdeni nem tud. - Nálunk Magyarországon ehhez még az járul, hogy nemcsak azáltal, hogy a tudományt előbbre visszük, hanem azáltal is, ha azt terjesztjük, nagy érdemet szerzünk magunknak. - Nem azért írom ezt, mintha kívánnám, hogy hónaponként egy-egy értekezéssel lépjél fel, hanem csak arra akarlak figyelmeztetni, hogy azon esetre, ha éppen valami dolgozatod van, melyet kiadásra célszerűnek tartasz, magadat a gondolat által, hogy az nem eléggé fontos, ne tartóztasd vissza a kiadástól, s úgy ne járjál, mint a néhai bajor király, ki, valahányszor emlékeztették, hogy Siebold japáni utazónak valamit ajándékozzon, mindenre, mit neki ajánlottak, mindég azt mondta: „Das ist für den Mann viel zu wenig”, míg végre Siebold s ő maga meghaltak, még mielőtt ígéretét teljesítheték.

Tudományos állapotjainkról új bizonyosságot tesz a zaj, melyet Vogtnak látogatása okoz. Minden lap szól róla, az egyetemi ifjúság fogadására készül, s a belépti jegyek hat előadására mind elkeltek és felpénzzel árulnatnak azoknak, kik jegyet nem kapván, Vogt szájából hallani akarják annak bebizonyítását, hogy a majmoktól származnak, s azokkal családi rokonságban állnak. Ha Bunsen vagy Kirchhoff jönne ide, talán néhányunk kívül alig venné észre valaki; de hogy most, midőn a német doktor, ki a koncertisták közönségcsodító eljárását a tudományra alkalmazza, városunkat jelenlétével szerencsétlenni, valaki a székelykőben részt ne vegyen, ezt már a nemzet becsületéért sem tehetjük. Én, mint gondolhatod, nem megyek az előadásokra és a leányok sem;

azonban meg vagyok győződve, hogy ez is mint ultramontánizmusom bizonyosága fog hirdettetni a lapok által, ámbár részemről nem is egészen helytelennek kezdem tartani a tant, mely köztünk s az állatok között szoros rokonságot állít fel. - Ezt talán a történelem és szociális tudomány útján éppúgy be lehetne bizonyítani, mint az összehasonlító anatómiával. Újságot nem írhatok. Szegény Dénes bácsi még mindig nervózus, Ilka napról napra gyengül, s így közelebb körünkben is elég van, ami aggaszt és szomorít. S ez tűrhetőbbé teszi a sok munkát, mellyel el vagyok halmozva, ha néha kellemetlen is, legalább elszóródásul szolgál.

Ég áldjon meg; írdál, ha időd van.

Szerető apád
Eötvös

319. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 25.)
25/12 869

Kedves fiam!

Idemellékelve küldöm Petermann levelét, melyet hozzá zárt soraiddal éppen az ünnepekre - mint valószínűleg magad is gyanítád, nem nagy megnyugtatósomra - kaptam. - - Nem akarok késni válaszzal.

1-ször. Mert, mint Petermann leveléből látom, ő azt hiszi, hogy magadat lekötöztetted, s ha ezen nézete, mint írod, téves, mentül előbb fel kell világosítani őt, és ha nem, meg kell írni, hogy családi viszonyaid nem engedvén az utazást, nem mehetsz; hogy azon esetre, ha kárpótmentesítést kíván (Reugeld), az összeg iránt vele mentül előbb tisztába jöhess, s azt lefizessem.

2-szor. Azért, mert hozzám intézett kívánságodat illetőleg egy percre sem lehetek kétségben. - Absztrahálok az aggodalomtól, melyet ily utazásod nekem s főképp anyádnak okozna. Ez magában véve nem ok, s ha ma egy valóban érdemes feladat, oly valami, mi által valóban nevet szerzesz magadnak, kerülne elé, nem tartóztatnálak vissza. Még a költséget sem említem - ámbár a nyíltság után, mellyel finánciális helyzetemet veled közöltem, beláthatod, mennyi megerőltetésembe kerül, hogy csak szükséges kiadásaimat is fedezhessem; de vajon a Spitzbergen partjai egy részének mappolása, melyet bevégezvén, neved Petermann földabroszának szegletén megjelen, vagy Gillis-Land keresése, melyet középszerű német hajón, német kapitánnyal minden valószínűség szerint megtalálni nem fognak, érdemes-e arra, hogy tanulmányaidat félbeszakaszd, s az irányt, melyet követtél, ismét megváltoztasd? - Éppen nem állítom, hogy a doktorátusnak elnyerése valami nagy, dicső feladat, de végre természetes bevégezése akadémiai pályádnak, s oly valami, mit magadban feltevé, s mire magadat ígéreted által köteleztetted, s egy kétségtelen s ez az: hogy ha mindig csak kezdünk, s azt, amit kezdtünk, akár kicsi, akár nagy legyen, elhagyjuk, mielőtt bevégeztük, egész életünket eredmény nélkül vesztegetjük el. -

Fájdalommal tapasztalom hajlamodat, mely szerint ábrándjaidnak több befolyást engedsz határozataidra, mint kellene, és sérteném kötelességemet, ha erre nem

figyelmeztetnélek s nem kérnélek, hogy minden erődet e hajlam legyőzésére fordítsd. - Mindaz, mi életemben keserű volt - s én azok közé tartozom, kik kevés derült napot éltek ugyan -, e hibának volt következése, s ezért természetes, ha jövődre én sokszor aggodalommal gondolok. - Korodban e hiba, mint mások, még legyőzhető, de csak komoly feltevés és akaratunk gyakorlata által, s erre szólítlak fel. - Tudom, a lemondás nehezedre esik, tudom azt is, hogy talán elkeserít, hogy kérésedet nem teljesítem, sőt tanulmányaid is egy időre kevésbé érdekeseznek fognak látszani, de vegyél erőt magadon, s gondold meg: hogy miután pályádnak választásában teljes szabadságot engedtem, s mi talán hiba volt - inkább hajlamaidat, mint saját meggyőződésemet követtem, most joggal követelhetem, hogy mielőtt más pályára lépsz, ezt, melyet magad választottál, bevégezd. Ha a fiatal Goethe apja kedvéért a jogból, melyhez sem kedve, sem hivatása nem volt, doktorátust tehetett le, bizonyosan nem túlzó követelés, hogy tőled ugyanazt kérem, azon tudományok körében, melyeknek művelését önmagad választál életfeladatul. - - Ha ezt elvégzed, szabadon választhatod pályádat. Én csak annyiban folyok be abba, amennyiben tanácsaimmal tehetem, s mindent elkövetek, hogy céljaid elérését tehetségem szerint könnyítsem; de azt, hogy mielőbb tovább mész, s más utat választasz, elébb jelen pályádat befejezzed, arra komolyan kérlek, s úgy hiszem, eljön az idő, mikor belátod, hogy igazságom van.

Dénes bácsi, hála az égnek, ismét rendben van. Anyád s a leányok egészségesek és köszöntenek.

Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

320. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(Töredék)

(1869. december)

[...] Te úgy vagy meggyőződve, hogy az utazás, melyet terveztél, egyszerre sokkal kedvezőbb s rövidebb úton vezetne azon álláshoz, melyet a tudományban elfoglalni óhajtasz. - Nem fogok veled vitatkozni a sarkvidéki utazások fontossága felett. Nem eléggé vagyok jártas a természettudományok körében, hogy megítélhessem, vajon egy a Spitzbergáig és Gillis-landig folytatott utazás mennyiben gazdagíthatja asztronómiai vagyis - a geográfián kívül - általános ismereteidet, de feltéve, hogy ezen utazásnál nagy felfedezések lehetségesek, eléggé elkészülve érzed-e magadat arra, hogy ezen alkalommal mindazt feltaláljad, s megtedd, amire egy ezen szakra már egészen képzett tudós képes volna? s nem fognád-e utazásod alatt minden anyagi szenvedéseknél kínosabbnak érezni készségednek hiányát? s nem természetes-e, ha én, ki, mert annyival idősebb vagyok, e tárgyról nyugodtabban ítélek, erre reflektálok, főképp miután véletlenül egy oly emberrel álltam baráti viszonyban, ki nagy tehetségekkel, a legnemesebb hajlamokkal s a tudományhoz lángoló szeretettel egész egzisztenciáját hasonló tévedésnek áldozta fel. - Reguly filológiai célt tűzött ki magának. Az utazás, melyet tett, olyan volt, mely az általa kitűzött cél elérésére a legcélszerűbb lehetett volna, soha ember nem dolgozott, soha nem

nélkülözött többet, s hátrahagyott irományai bizonyítják az erélyt, melyet kifejtett, s mégis mi volt eredménye minden fáradságainak? sokkal kevesebb, mint az, mit Castrén 6 hónap alatt hazahozott. Éspedig egyedül azért, mert a tudományban kezdő volt, s a legnagyobb lelkesedés nem pótolhatta azt, mi neki feladatának sikeres megoldására szükséges lett volna. - És vajon nem állsz-e egy bizonyos pontig hasonló helyzetben? Én jól tudom, hogy sokat dolgoztál, s nagy csalódásban élsz, ha gondolod, hogy a kitartást, mellyel tanulmányaidat 4 év alatt folytatod, nem méltányolom. - De vajon eléggé foglalkoztál-e a tudomány azon ágával, melyek ily utazásra szükségesek, hogy magadat kellőleg elkészültnek mondhasd? s igazságtalan vagyok-e irántad, vagy utadban állok-e, ha azt kívánom, hogy mielőtt síkra lépsz - főképp oly helyen, hol sok szem függ rajtad - előbb elkészülve legyél, s ha most nem engedtem kérésednek, mert meg vagyok győződve, hogy annak teljesítésével csak egy keserű csalódást szerezhettem volna? - - Ha egypár évig mint tanár működöttél, ha az ország valamely részét tudományosan átkutattad, vagy egy nagy tudós kíséretében tudományodban magadat praktikus úton előbbre vitted, és akkor az északi sark felé indulsz, nehezen fogok búcsút venni tőled, mert végre ember vagyok és szeretlek, de keserűségemet enyhíteni fogja azon kilátás, hogy csakugyan valami kitűnőt vihetsz véghez. A jelen pillanatban ily remény nem ellensúlyozza a veszélyt, s ha ez magában véve reád nézve csábító, sőt főcsábja az utazásnak, természetesnek fogod találni, ha egy apa másképp gondolkozik. -

Amit feltételeidben való ingadozásodról mondtam, azt szinte félreértetted. Nem mondtam, sőt nem is gondoltam soha, hogy a tudomány iránti általános buzgóságodban ingadoztál. - De a tudomány tág kör, s lehet ingadozni e körben is, egy tudománytól a másikra térve át, s ha állandóságodon valaha kételyt fejeztem ki, az csak ezen értelemben veendő, s annál kevésbé sértő, mert korodban közönséges, s korodban még hasznos is, mert szükséges, hogy a fa mindenfelé kiterjessze gyökereit, ha azt akarjuk, hogy magasra nőjön.

Írnék s írhatnék még sokat, de kifogytam időmből, hadd végezzem e hosszú s félek, nem kellemes levelet azon kívánattal, hogy Isten jó egészségben tartson jövő éven át, és soha ne hozzon olyan helyzetbe, hogy valamely kívánságodat megtagadni kénytelen legyek. Te pedig szeresd ezentúl is, mint eddig, azt, ki a nagyvilágon bizonyosan legjobb barátod volt és fog maradni, míg csak élsz.

Szerető apád
Eötvös

321. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1869. december 28.)
28/12 869

Kedves fiam!

Miután, míg egyik tanácsnokom a számadás-revízióval elkészül, melyre dolgozásom folytatására szükségem van, egy félóráig szabad leszek, s nem tudom: lesz-e új esztendeig csak még annyi időm az írásra, felhasználok azt, hogy szerencsekívánataim el ne maradjanak. - Nem formulázom gratulációmát. - Miután többnyire még azt sem

tudjuk, mit kívánjunk önmagunknak, ki határozhatja meg, mi tehetne más szerencsésé. - Óhajtasom csak az, hogy a lehetőségig boldog légy, s hogy ha lehet, azt előmozdíthassam, miként s mi által válsz boldoggá, azt Istenre s magadra bízom, mert hisz a siker minden törekvésnél s így a szerencse utáni törekvésnél is főként önmagunktól függ, azaz attól, hogy a pálya, melyet választunk, egyéniségünknek megfelelően. Remélem s óhajtom, hogy ebben nálamnál ügyesebben jársz el. - - Nem képzelheted, mennyire elkedvetlenít, hogy az utolsó kívánságot, melyet ez évben hozzám intéztél, nem teljesíthetem. - Azóta, hogy utolsó leveledre feleltem, újra többször átgondoltam a tárgyat, s mindinkább megerősödöm azon meggyőződésben, hogy csak érdekedben jártam el. Anyád - s ebből mérheted szeretetét - kinyilatkoztatá, hogy ha szerencséd, jövőd, dicsőséged kívánja, az aggodalom, melyet utazásod okozna, tekintetbe nem vehető, hogy ő soha utaidon akadály lenni nem akar, s én osztom nézetét, de ez esetben nem pályádtól, hanem csak egy eltéréstől tartóztatlak vissza, melyhez ábrándjaid csábítanak, s melyet, úgy hiszem, nemsokára ilyennek fogsz ismerni. Nem vonom kétségbe az északi expedíciók fontosságát. - A tudomány hivatása, hogy az egész föld ismeretét megszerezze, és így néhány mérföldnyi part geográfikus felmérése v[agy]. egy haszonvehetelen darab kontinens helyzetének meghatározása kétségen kívül haladás, mely nagy fontosságú lehet, mert minden lépés, melyet előbbre teszünk, további s talán nagy eredményű vizsgálódások kiindulási pontjául szolgálhat. - Megengedem még azt is: a kis német hajó valószínűleg nemigen kitűnő legénységével nagyobb felfedezésekre alkalmas; hisz Kolumbusz Amerikát igen gyenge hajókkal fedezte fel; de vajon te magad, ki a tudomány azon ágaival eddig csak mellékesen foglalkoztál, melyek arra szükségesek, hogy ily utazás tapasztalatait tudományosan felhasználjad, megfelelhetnél-e feladatodnak? - Nem kétlem, az asztronómia méréseit, amennyire az a szélesség s hosszúság fokainak meghatározására szükséges, s még igen sok más meg fogsz tanulhatni, sokat fogsz észlelni s ezáltal haladni utazásod alatt is; de sokkal mélyebben belátsz a tudományba, mint hogy ne vallanád meg, hogy jelenleg előkészülve nem vagy, s így sokkal kevesebb eredményre számolhatsz fáradságod után, mint ha pár évvel később tennéd ugyanazt, míg másrésről ezen utazás eltaszít azon iránytól, melyben eddig haladtál. - Ha a tudomány ezen ágát választod magadnak, s pár év múlva nem egy Petermann úrtól szervezett expedícióval, melyhez 1000 tallérod a híres geográf költségét könnyítené, de rendes expedícióval, a poláris tengeren jártas kapitánnyal indulsz útra, sajnálni fogom, de nem fogom ellenezni egy szóval határozatodat - de így jótállok, hogy még az utazás alatt magad is rosszallani fognád engedékenységet. -

Az, hogy a doktorátus letételét kívánom, nálam nem szeszély. -

Miután ezen pályára léptél, előtted csak 3 út áll. - Vagy praktikus irányban folytatod tanulmányaidat és pl. egy école des Mines-be mégy. - Vagy professzúrára készülsz. Vagy hazatérve (természetesen utazás után), mint magányos tudós folytatod életedet. Akár aktíve a tudomány valamely ágának szentelve minden erődet, akár csak mint tudománykedvelő, a tudományt csak annak tekintve, mi az életet szebbíti. -

A második esetben a doktorátus szükséges, az elsőben legalább jó - a 3-ban pedig azért kívánsatos, mert egyetemi pályádnak bevégezése (ein Abschluss), és ha a doktorátust letetted, s hazajössz, s itt az ország tudományos törekvéseiben részt veszel, csak tőled függ, hogy magadnak állást szerezzél. Ha akarsz, igazi szépet, mert mindig szép dolog valamely ország tudományos mozgalmainak élén állani, s ha kartársaidra gondolsz, el fogod hinni, hogy ezen állást tőled senki nem veheti el; vagy legalább szerezhetsz magadnak igen kellemes állást, amennyiben annyid mindenestre lesz, hogy mindennapi

kenyered biztosítva van, s ily helyzetben a tudományok művelése több élvezetet ad, mint mások milliókkal maguknak megszerezhetnek.

Éppen mert a doktorátus letétele oly cél, mely pályádnak semmi esetre akadályát nem lehet, s mert addig, míg azt elérted, semmire elhatározni nem kell magadat, ez is egy nagy előny. - Szívesen írnék többet, de már kétszer jött be tanácsnokom.

Ég áldjon meg - s adjon oly boldog évet, mint én kívánom. - Ha csak lehet, kérlek írdál mentül előbb.

**Szerető apád
Eötvös**

322. KÁRFFY TITUSZNAK

(Töredék)

(1870. január 10.)

[...] A mai eső után nem tudom, mikint jutok híres Szeged városába. Valószínűleg ökrökkel vontatnak be, s ez esetben én leszek az első miniszter, ki - az afrikaiak kivételével - szarvasmarhával tartja diadalmas bevonulását valamely városba. [...]

323. EÖTVÖS LORÁNDNAK

**(1870. január 29.)
29/1 870**

Kedves fiam!

Január 25-én írt soraidat a mai postával vettem. - Azon leszek, hogy még a napokban küldhessek párszáz forintot, azonnal, mihent a szükséges pénzt kikölcsönözhetem, mert a farsang költségei sovány tárcámat kiürítették, és nem áll a jelen pillanatban semmi rendelkezésemre. Nem teszek szemrehányásokat, sőt még azon intéssel is megkímélnélek, hogy „a lángocskát, melyet eloltani még erős szándékom nincs”, mégis soká ne lobogtasd - ha erre helyzetem nem kényszerítene. -

Sokkal többre becsüllek, semhogy brutális élvezetektől féltselek. - A bor s azon leányok, kiknek kegye pénzbe kerül, soha nem fognak kielégíteni, sőt hosszabb időre még mulattatni sem. És e tekintetben minden aggodalom nélkül nézném tévelygéseidet, aggasztó itt csak a pénzkérdés, s ezt illetőleg nem ajánlhatok elég vigyázatot, mert habár arról biztos lehetsz, hogy addig, míg hatalmamban áll, minden áldozatra kész vagyok, csak hogy zavarba ne jöjj; fájdalom, saját hatalmam e részben oly csekély, hogy nem sok áldozatot bír el. - Ismered anyád vagyonát, mely összes vagyonunkat képezi, s a terhek levonása után körülbelül 12 000 frtot jövedelmez. Ebből múlt évben reád valamivel többet költöttem 3000 frtnál. Most számítsd ehhez háztartásom s a 3 leány

költségeit, s látni fogod, hogy nagyobb adósságoktól csak azáltal menthetem meg magamat, mert mint miniszter 12 000 forint fizetést kapok, mely azonban alkotmányos országban mindig bizonytalan, s az országgyűlés egy szavazatától függ, mely valamely fontosabb kérdésben kisebbségben hagyván, lemondásra kényszerít. - Azért írom mindezeket, hogy meggyőződjél, miként nem fukarság vagy az, mert ifjú örömeidet irigylem, hanem a kényszerűség bír arra, hogy annyiszor takarékosagra intelek. - Reményem, intéseim sem fogják csökkenteni bizodalmaidat, s nem fognak akadályul szolgálni, hogy ha zavarba jössz, mindig hozzám fordulj. - Hisz minden körülmények között én mindenesetre könnyebben s kevesebb áldozattal segíthetek a bajon, mint te, és segíteni fogok mindig, míg hatalmamban áll, csak egyre kérlek, nyugalмам, egész jövőd, sőt a becsület nevében, hogy soha ne játsszál, s ha talán most is egy kis veszteség merítette volna ki oly hamar pénztárcádat - tekintsd elveszettnek, s ne iparkodj azt visszaszerezni. - Főképp e tekintetben kívánok megnyugtatót, s azért kérlek, ha játszottál - add szavadat, hogy azt tenni többé nem fogod.

Korodban főképp az, ki oly viszonyok között nevelkedett, mint te, nem ismeri a pénzkérdések fontosságát.

Én magam 28 éves lettem, míg az életnek ezen legprózaibb s kínosabb oldalát ismerni tanultam; de hidd el, nincs jólétünkre, sőt még arra nézve is, hogy valami kitűnőt véghez vigyünk semmi nagyobb befolyással, mint az, hogy jövedelmünkkel kijönni tanuljunk. - Nem tartozol azok közé, kiknek a takarékoság természetében fekszik - nem bámulom, az nem tartozik családi tulajdonaid közé -, de annál szükségesebb, hogy ezt magadnak megszerezzed, mi első időben erőmegfeszítésbe kerül, de elérhető, s mindenesetre megéri a fáradságot, mert függetlenségünk feltétele. Ha tőlem függne, szívesen felmentenélek e kénytelenségtől. Az isten megtagadta tőlem azon legfőbb boldogságot, hogy gyermekeimet legalább minden anyagi gondtól felmenthessem, de miután azt nem változtathatom meg, szükség, hogy őket s főképp téged jókor figyelmeztesselek helyzetedre, hogy annak jó és rossz oldalait szemed előtt tartva, aszerint intézd dolgaiddat. - Minap volt nálam az öreg Wodianer, és monda, hogy szívesen cserélne velem. Ha tőlem függne, elfogadnám az ajánlatot. Átengedve mindent, amit írtam, amit tettem, s még ezentúli törekvéseim céljait is, és átvéve helyette millióit, mivel mindenesetre azon előny járna, hogy amit szereztem, köztetek feloszthatnám, míg most, egész életem fáradságainak számotokra nem szerezhettem mást, mint jó nevet s talán jóakaratot, mely, ha az életben felléptek, a pályán fogadni fog; azonban nem áll hatalmamban, hogy Wodianerrel cseréljek, elfogadjam, mit valószínűleg senki sem bánna meg hamarabb, mint ő, és így az egésznek ironiája az marad, hogy neked szegény apád van és lesz, olyan, ki mindenét szívesen megosztja veled, sőt egészen rendelkezésedre teszi, de kinek nem sokja van, miről rendelkezik, s hogy eszerint kell rendezni életedet - a lehetőség takarékosan most, s úgy, hogy magadnak ezentúl magad is valamit szerezhessél, mert az, mi reád vár, alig lesz több, mint mit most is elkeltesz, s így ha csak tűrhető egzisztenciát óhajtasz, magadról is kell gondoskodnod.

Az egész előny, melyre számolhatsz, az, hogy én utadat egyengethetem. - De elég, sőt talán sok is, amit írtam, de nem akartam oly lakonikusan felelni, mint utolsó leveledre, hogy félreértsél. Jobb ily alkalommal, ha kibeszéljük magunkat, s te is jobban fogod tenni, ha ezentúl többször s valamivel hosszabban írsz.

Szerető apádnak
Eötvös

324. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. február 25.)
25/2 70

Kedves fiam!

Idemellékelem a kívánt 150 frtot. - Mi terveidet illeti, igen helybenhagyom, hogy Heidelberget most egy időre elhagyod, bármennyire óhajtsam azonban visszajöttödet, a jelen körülmények között jobbnak tartom, ha Luzernba mész, és a hegyek között mászkálsz, mint ha Pentelén pihensz a lehető legmíveletlenebb társaságban, munka és elfoglaltság nélkül, hogy azon idő alatt elszokva minden komoly munkától, ahelyett, hogy a pihenés új erőt adna - ellustulj. Én korodban semmi veszélyesebbet nem ismerek, mint a tétlenséget, és Pentelén csak azt találád. - Nem tudni, ki és mily ember luzerni barátod, kivel menni akarsz, de mindenesetre míveltebb, mint a fehérvári postamesterek és földesurak, s talán e kirándulás nem hoz ki egészen sodrodból. - Írd meg, mielőtt elmész, hova küldjem leveleidet, mert april 1-ig pénzt nem küldhetek - szárazon vagyok. - Júliusig, reménylem, leteszed doktorátusodat, ha már úgy kell, inauguralis dissertatio nélkül, és akkor a jövőről majd szólunk, korrespondencia útján az nem megy, főképp, ha mint nekem most, még a büdzsé-diszkusszió folyik nyakára és nem tudom, hány törvényjavaslat.

Szerető apád
Eöt...

325. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. március 11.)
11/3 870

Kedves fiam!

Éppen ülésbe készültem, mikor 8-án írt leveledet hozták. Szokásom szerint tehát megint a képviselőházban válaszolok. Ha az idő Svájcban hasonló az idevalóhoz - jól tetted, hogy visszatértél. Itt a tél minden kellemetlenségeivel újra kezdődik, s most is hóförgeteg tépdesi a háromszínű lobogót, mely az országházra felvonatott. - Így időben sokkal szívesebben tudlak egyetemed körében, mint a Titlis vagy tán csak a Pilatus v[agy]. Rigi magaslatain, azonban nem tagadom, hogy az ismerősök, kikről szólsz, s kiket kerülve Luzernba mentél, kissé aggasztanak, főképp midőn azon ragaszkodást látom, melyet az bizonyít, hogy követtek. - Kérlek, fiam, vigyázz magadra, éppen jó tulajdonaid, humanitásod és jószívűséged, ez teszik reád nézve veszélyessé az ily társaságot, és fájdalom, eljött az idő, hol a jövőről kell gondoskodnod. - A baj, mely minap a képviselőházban ért, nem volt oly súlyos, minővé azt a lapok festették. Nem volt gutaütés, csak emlékeztetés reá. A halál csak csendesen kocogtatott, s reménylem, még nem azonnal fog beköszönten, azonban szükség, hogy a lehetőségről komolyan gondolkozzunk, s pedig nemcsak én, hanem Te is, mert végre ha én nem leszek, te vagy családodnak nemcsak feje, hanem föltartója is. - Anyádnak támaszra lesz szüksége, s mert könnyen meglehet, hogy én soká támasza nem lehetek, mentül előbb férfit kell

válnod, hogy helyemet pótoljad. - De hagyjuk ezt, szomorú téma, és te magadnak éppoly jól el tudsz mondani mindent, mint én. - Ha ismerőseid Heidelbergben nem hagynak nyugton, talán egy időre Karlsruheba mehetsz Kmoskóhoz vagy máshová. Azonban e részben mindent saját belátásodra bízok. - Mennyire vágyódom a pillanat után, mikor a doktorátust letéve hazajössz, azt alig mondhatom, de azért mégis óhajtom, hogy csak akkor jöjj, ha egyetemi pályádat befejezted. Akkor nevelésed egy bizonyos Abschlusshoz ér, és arról tanácskozunk, vajon Wilhelm Meisterünk Wanderjahrjait kezdje-e meg, v[agy]. pedig az élethez fogjon komolyan, mint férfiú. Addig tehát ezekről ne beszéljünk, azonban igen le fogsz kötelezni, ha időről időre írsz. Nincs más örömöm, mint bennetek, és csakugyan van örömökre szükségem, mert jelen helyzetem több mint kellemetlen. Napjaim küzdelmek között folynak, s rosszakarat és értelmetlenség elkövetnek mindent, hogy helyzetemet elkészerítsék. - De küzdeni kell és küzdeni fogok, habár legszebb reményeim naponta fogynak; mert egyről meg vagyok győződve, és ez az, hogy ha fáradozásaim a magyar nemzet speciális érdekeit nem mozdítják is elé, legalább nem lesznek elvesztve általában véve a civilizáció érdekében. - E levelet, mint a dátumból látod, a leghevesebb diszkusszió között írom, mely a honvédek nyugdíjaztatásáról folyik. - Az opposíció a honvéd-kérdésből politikus kapitálist csinál, és ezért ugyanezen kérdést évenként elérántja, ámbár már minden becsű honvédről régen gondoskodva van, és honvédek nyugalmazása adó útján újra felélesztené a nemzetiségi ellentéteket. - De ezt s azon veszélyeket, melyek abból következhetnek, kedves Uraimék nem bánják. Csak beszélni lehessen, agitálni és éljeneztetni, a többi mindegy nekik. Ők egy fáklyászenét ma nem adnak azért, ha pillanatnyi dicsőségek árán a haza nagyságát vásárolhatnák meg, hisz minek volna e haza az ő hazájok, ha e sajátjukból jövedelmet nem hozhatnának. -

De elég mára, ég áldjon meg; írájál mentül előbb és

szeresd
szerető apádat
Eötv...

Hétfőre várom Ilonát fiacskájával.

326. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. március 19.)
19/3 870 Képviselőház

Kedves fiam!

Minden ajándékok között, melyeket névnapomra kaphattam volna, bizonyosan a legkedvesebb volt leveled; mert arról biztosít, hogy ismét régi jó hangulatodban vagy. Én is lassankint le kezdem győzni rosszkedvemet, ámbár az utolsó időben tapasztaltak igen leverőleg hatottak reám. - Nemcsak kultúránk, de intelligenciánk sokkal alantabb fokon áll, mint valaha gondoltam, s így sokról kell lemondanom, mi életem reménye volt, legalább annyiban, hogy amit dolgozom, annak eredményét nem fogom látni. - Feladatom alig más, mint hogy a jövő építményeinek helyet csináljak, és a haladásnak útjait egyengessem, s mert végre mindenkinek személyes indokra is van szüksége, mely őt buzdítsa, én azzal vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod mívemet, és így a magyar kultúrának és tudományosságának megalapítása ha nem is az én, legalább kettőnk nevéhez lesz kötve. Kollektív dicsőségünk. A nézeteket, melyeket

terminológiánkról közlesz, egész kiterjedésökben osztom. Alig képzelhetek nagyobb oktalanságot annál, hogy a sok akadályhoz, melyekkel a tudomány mezején küzdünk, még eggyel többet állítsunk fel; és senki nem fogja tagadni, hogy a magyar terminológia csakugyan nagy akadály. Magamon tapasztalom, hogy míg legalább népszerűen írt természettudományi könyveket minden nyelven írtak, csak éppen a magyarokat nem használhatom. Azok, kik a tudományokat magyarul tanulják, az ellenkező bajban szenvednek, s így ez is emeli a kínai falat, mely a nyugottól elválaszt, s melynek, fájdalom, nem azon oldalán állunk, hol sok tudomány található. - Újabb időkben (s ebben egy kis érdemem van) az emberek kissé józanodni kezdenek, és a purizmus Don Quijote-jai is felhagynak fanatizmusokkal, míg azonban a természettudományi irodalom Szabó Józsefek és consortesei kezében marad, addig a bajon gyökeresen segíteni nem lehet. Az irodalom ferdeségeit csak írók hozhatják helyre, s reménylem, ha ti, fiatalemberek a munkához fogtok, a régi akadémikusok csak mint makulatúra fognak használtatni. - Kérlek, írd meg, vajon munkáim német fordítását megkaptad-e? Ráth már hetek előtt mondtá, hogy elküldé, de a könyvküldeményekben oly rendetlenség uralkodik, hogy a könyvtáros állításához bizodalmam nincs. - Ma van névnapom, s kívüled együtt vannak gyermekeim, éppen távolléted okozza, hogy folyvást reád gondolok. -

Reménylem, júliusig túl leszel doktorátusodon, s akkor legalább hosszabb időre hazajössz, mert már nagyon vágyódom utánad. A leányok csak félig tartoznak a családhoz. Mikorra eszök lesz, mint a fecske, ha szárnya nőtt, elrepülnek, s csak emléköket hagyják apai házokban. - Még nevök is megváltozik, de a fiú egy marad a családdal, s bármerre menjen, nem válhat el apjától, hozzákötve azáltal, mi jóra való ember előtt a legbecsesebb - neve által. - Ha csak lehetséges volna, pár napra kimennék Heidelbergbe, mert egészségem egy kis receptiot kívánna, azonban nem távozhatok egy napra sem, és utazás helyett kis unokámmal mulatok. - Gyönyörű gyermek, s nekem kettősen kedves, mert anyjához hasonlít. Ha kék szemébe nézek, s inartikulált örömkialtásait hallom, úgy látszik, anyját látom, mi körülbelül 23 évvel megifjít. -

Jolánka, úgy látszik, most kegyesebb Inkey iránt, úgy hiszem, lesz valami az egészből, s én azt nagyon óhajtom, mert jó, becsületes fiúnak tartom, és mi észbeli tehetségeit illeti, sem magasabban, sem alantabb nem áll másoknál, kik talán ügyesebben mozognak, de egy eszmével sem gazdagabbak, mint szegény Pista. Általján fiatalemberek legfeljebb a dresszúrában és nem a nevelésben vagy észben különböznek egymástól. Hisz esze kevésnek van, nevelése pedig egynek sem. - Azonban a fiatalabbak itt is valamivel jobbak, és az egyetemen haladás vehető észre, még a juridicus fakultásban is, és pedig ez az úrfiak, azaz a legtudatlanabbak fakultása. - Szavazni kell - Isten áldjon meg. Jót kívántál névnapomra, a legjobb, mit isten velem tehet az, ha addig élek, míg mint az emberiség hasznos tagját s mint megelégedett embert láthatlak.

Szerető apád
Eötvös.

329. FALK MIKSÁNAK

(1870. május 4.)
4/5 870.

Tisztelt barátom!

Még azon *bényomás* hatása alatt, melyet mesteri cikke reám tett, fogadja köszönetemet azon *élvezetért*, mellyel azt olvastam. Minden, mi a maga nemében tökéletes, nem maradhat hatás nélkül, s ilyen e csak *kiterjedésére* nézve kis mesterműve, mely az egésznek nemes *hangjától* az egyes *részletekig* - ideszámítva a kormánynak adott mellékdöfést is - a művészre mutat. Nem ismerek jobbat e nemben még öntől sem s Ön meg fogja bocsátani a vén írónak, ki még a *zsurnalizmusban* is kontárkodott, hogy ezt kimondja, és még azon esetben sem veszi tolakodásnak, ha e vén író véletlenül egy időre miniszter is.

Híve
Eötvös

330. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. július 3.)
3/7 870.

Kedves fiam!

Miután e kiadásra előkészülve nem valék, várnom kellett, míg fizetésemet felveszem. Itt küldöm a kívánt 1000 frtot, hogy Heidelbergből becsülettel elmehessél, azon egy megjegyzéssel, hogy miután pénzbeli viszonyainkat veled közlöttem, és így tudhattad, hogy főképp most, midőn Jolán kiházásítása annyi gondot okoz, a kívánt összeg rendelkezésemre nem áll, legalább azt kívánhattam volna, hogy szükségéről előbb tudósítsál. Nem vagyok elkényeztetve, de ennyi figyelmet talán követelhetnék. - Ha a pénzt felveszed, kérlek, tudósíts, de ne mint minap, Jolán által, mert anyád arról, hogy pénzt küldök, nem tud semmit, felesleges, hogy neki jelen gondjainál még többet csináljak. Ég áldjon meg.

Szerető apád
Eötvös

332. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(Töredék)

(1870. július)

[...] Az itt teendőket bátran bízhatod rám; én se a fáradságtól, se a felelősségtől nem ijedek vissza, amellyel helyettesítésed járhat, s biztossá teheted öfelségét, hogy szelídségem dacára nem fog hiányozni bennem az erély annak megvédésére, aminek alkotása egész életemnek fő törekvése volt. [...]

338. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. augusztus 11.)
Karlsbad 11/8 870.

Kedves fiam!

Ma neked írok, s pedig két okból; először hogy tőled választ kapjak, másodsor hogy anyádat megkíméljem a levélírástól. Bármennyire vágyódom hírek után, s bár nagy megnyugtatásomra szolgál, ha naponkint hazuról tudósítást kapok, mégis csaknem szemrehányásokat teszek magamnak, hogy anyádat fárasztom. Bajom, hála Istennek nincs, az idő is, habár minden különös multság nélkül, elég kellemesen folyik, és egészségi állapotom is javult, csak hogy még nagyon fáradt vagyok. Csak ismét érzem, mennyi szükségem volt a pihenésre. Ha azonban 5 v[agy]. 6 hetet henyélhetek, reménylem, helyrejövek. - Újságoknak bőségében vagyunk, de miután a telegráf ezeket hozzátok is elviszi, felesleges, hogy ezekről szóljunk. - A hatás, melyet a poroszok győzelme okozott, leírhatatlan. Kívülem, ki ezen soha nem kételkedtem, mindenki meg volt lepve. A németek sem kevésbé másoknál, a becsületes emberek szerénységükben el voltak készülve több vereségre, s ha sok közülük a véggyőzelemben bízott is, csak akkor várta azt, ha majd, mint 813 előtt, többször jól elpáholtatott. - Most képzelheted örömeiket. Az emberek szinte szégyenlik, hogy elébb annyira aggódtak. Talán minisztértársaim is kissé megváltoztatták nézetüket, s bé fogják látni, hogy helyesen cselekedtem, mikor őket a franciák iránt való szimpátiák nyilvánításától visszatartóztattam. - Meglehet, hogy a kocka fordul, s a várható ütközetek a franciáknak fognak kedvezni, de a presztízs, mely zászlóikat környezé, máris elveszett, s talán még ők magok sem lesznek jövőben annyira meggyőzve győzhetetlenségükről. Annyira meg vagyok győződve arról, hogy a főszerep mindig azon nemzeté, mely műveltség és erkölcs tekintetében legmagasabban áll, hogy még azon esetben sem kételkedném a németek győzelmén, ha most egy vereség a másikat érné. Soha nem hiszem, hogy ezen nép, melynél a kánkán nemzeti tánccá vált, a világ legvitézebb nemzete maradhasson. De elég erről. Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez. A széles angol modor, melyben könyve írva van, még kellemesebbé teszi olvasását, mert a hosszú magyarázatok és bizonyítások, melyek szakembert fárasztanak, ily ignoránsnak, minő e dologban én vagyok, szükségesek, hogy egész tökéletesen megértse. - Miután eddig csak a három első fejezeten mentem keresztül, az egészről mégsem szólhatok. Mi itt a speciesek- s variációkról elmondatik, helyes, és az is, hogy az egyes állatnak, növénynek tulajdonai az életrend és a párosítás célszerű választása által módosíthatók, nem szenved kétséget, csak arra vagyok kíváncsi, éppoly kapacitálható leszek-e, ha majd egy állatnemnek mássá alakulásáról lesz szó. - Kérlek, írd meg terveidet, hogy a magaméit azokhoz alkalmazzam, mert ha csak lehet, a karlsbadi kúra után még két hetet szeretnék szentelni egészségemnek, s ezen esetben, ha te Tirolban vagy, én utánad jönnék Windisch Matreinba vagy máshová. Csókold nevében anyád kezét a levélért, melyet ma kaptam, és melyre holnap válaszolni fogok, de mondd neki, hogy ne fárasztja magát, és írasson Mariska által v[agy]. általad. Csókold nevében Ilonát és kisfiát. Még meddig maradnak nálatok?

Szerető apád
Eötvös

340. gr. ANDRÁSSY GYULÁNAK

(1870. augusztus 16.)

Kedves barátom!**E percben jön kezembe Beustnak a konkordátum iránt írt nótája, amelyben ez van:**

„Die ungarische Regierung, indem sie sich auf ein *altes* Privilegium der apostolischen Könige stützt, bereitet sich vor das placetum regium anzuordnen. In Österreich ist die Aufhebung des Concordats genügend erschienen, ohne dass wir zum placetum regium greifen, *das überdies mit dem liberalen Geiste der österreichischen Staatsgrundgesetze im Widerspruch steht.*”

Mir scheint es nicht die Aufgabe der österreichischen Regierung zu sein, irgend eine Massregel der ungarischen Regierung, welche diese im Einvernehmen mit dem Souverain und mit dessen Einwilligung ergriffen hat, einer Kritik zu unterziehen. Am wenigsten kann dies die Aufgabe des gemeinsamen Ministers der Auswärtigen Angelegenheiten sein, der ja auch der Minister für die Angelegenheiten Ungarns sein sollte. Jedenfalls aber muss ich Dich bitten, Seine Excellenz hierauf aufmerksam zu machen. Die Interessen der Monarchia und Sr. Majestät liegen mir zu sehr am Herzen, als dass ich mich hinreissen liesse, auf diese Insinuation auch nur durch die Presse zu antworten. Es wäre mir ganz gewiss nicht schwer zu beweisen, wie wenig die Aufhebung des Concordats im gegenwärtigen Falle nützen kann, wenn man mit derselben nicht auch das Recht des Placet ins Leben ruft. Die Zeit wird diesen Beweis liefern. Übrigens bitte ich Dich auch Seine Majestät darauf aufmerksam zu machen, wie sehr unsere Stellung erschwert wird, wenn die Herren des Wiener Ministeriums ad captandam benevolentiam publici unsere Massregeln verdächtigen. Ich habe, ohne meine Person zu schonen, bis jetzt jeden Conflict in Religionssachen zu vermeiden versucht, und werde dies, solange ich noch im Amte bleibe, auch in Zukunft zu thun suchen, doch für den Erfolg kann ich nur insofern gutstehen, als mir wenigstens von jenen keine Hindernisse in den Weg gelegt werden, die eben so wie ich die Interessen Sr. Majestät zu vertreten haben, und diese fordern von allem die höchste Vorsicht in allem, was mit der Frage der Religion zusammenhängt.

Ezeket németül írtam, de mondhatom, magyarul káromkodtam, mikor Beust nótáját olvastam.

Stremeyer Vortragjáról nem szólok; ezt is, ha már publikálni akarták, másképp kellett volna írni. Gondoskodjál, hogy a mi fölterjesztésünk a közönség elé ne kerüljön. Én fölterjesztéseimet öfelségének írom, s azok nem valók a lapokba. Ha az országgyűlés összejön, Ghyczy interpellálni fog az infallibilitás iránt; ekkor majd válaszolok; addig ezen ügyben semmi nyilatkozat nem szükséges. Mert miután nálunk konkordátum nem létezik, és a placetum-jog soha nem szűnt meg, az, hogy ez esetben vele élünk, nem kíván semmi explikációt. Ez kötelességünk, s azt, hogy e kötelességet teljesítjük, külön kihirdetni vagy motíválni képtelenség. Valamint a konkordátum irányában nem nyilatkoztam soha, hanem egyszerűen törvényes állásomhoz ragaszkodom, azaz nemlétezőnek tekintetem e szerződést, hasonlóan akarok eljárni itt is. Ég áldjon. Híved

Eötvös

341. EÖTVÖS LORÁNDNAK

(1870. augusztus 17.)
Karlsbad 17/8 870

Kedves fiam!

Már panaszkodni kezdtem magamban hallgatásodért, midőn ma leveled érkezett. Mit Jolánról s férjéről írsz, saját meggyőződésemet fejezi ki. Kinek úgynevezett kitűnő emberekkel annyi dolga volt, mint nekem, az ezen speciést megutálja, s én áldom istenemet, hogy két leányomnak oly férj jutott, ki nem vágyódik a hazai pantheon után, s inkább saját családját boldogítja, mint hogy állítólag e nemzet boldogításáért fáradva - idejét fecsegéssel töltse. - Bőségében vagyunk ily kitűnőségeknek még itt is, és Somssich és Horvát Boldizsár nagy pátozzsal discutálja az ország ügyeit még itt is, vitatkozva Ghyczyvel a kifogyhatatlan tárgyról, míg körülöttük öt-hat becsületes táblabíró hallgatja a bölcs beszélgetést, s bizonyosan sajnálja a többi fürdővendégeket, hogy e mély státusférfiúi diszkussziót nem érthetik! -

Én, mint gondolod, kellő távolságban tartom magamat, s hogy ne apprehendáljanak - fejfájással mentegetem magamat, noha hála istennek, nincs bajom. Időmet Palival töltöm v[agy]. Roscherral, ki a napokban jött, és Csermákkal, ki a legkitűnőbb phisiologok egyike, beszélgetek, többnyire pedig felmegyek az erdőbe, a fenyők illatától környezve szabad tért engedek gondolataimnak. Nem képzelheted, oly embernek, kinek egész idejét 11 hónapon át hivatalos teendői foglalják el, s ki nem ér rá, hogy arról, mi őt tulajdonképp érdekli, nyugodtan gondolkozzék, mily gyönyört nyújt a reflexió, s mily kellemes órákat töltök így, míg Somssichék valószínűleg sajnálnak, hogy annyit unom magamat. - Amint látod, egészen különböző módon élünk. Én tulajdonképpen henyélek, te férfiasan a munkához látsz, s önállóan próbálkozol meg tudományoddal.

Irigyelhetném sorsodat, mert nincs nagyobb boldogság, mint tetterőnknek érzete, azonban élveztem e boldogságot, és áldom istenedet, hogy azt neked is juttatta. Ha van gyönyör a világon, azt csak a tudomány és a szeretet adja, csak akinek esze és szíve egy tág kört bírt körülöfogni, ki e nagy világ vagy a történet bámulatos rendjét megérteni s a meleg érzést, mellyel egy kedves lény hozzá közeledik, viszonzni tudja, az érzi, hogy a világon boldogok is lehetünk. - Képzelhetem a habozást, mely tárgyd választásánál elfog. Annyi érdekes fekszik előtted, miáltal egyaránt vonzódva érzed magadat. Greif hinein in's volle Leben, Wohin du greifst, überall ist es interessant és végre - és itt tapasztalásból szólok, korodban bárhol kezdjük a munkát, mindegy, a földolog csak, hogy hozzáfogjunk és komolyan foglalatoskodjunk vele. Minden munka erősít és neveli képességünket, és ez a földolog. - De orvosom eltiltotta a sok írást, s oly tárgyról szólok, melyet akár holnapig folytathatnék, s azért végzem soraimat azon kéréssel, hogy jövő leveledben útiterveidet közöld velem. - Én kúrámat szept. 3-án végzem, s innen, ha semmi közbe nem jön, még egy hetet utazva akarnék tölteni. Ha tudom, Tyrolis mely részében vagy, egy bizonyos napot határozhatunk meg találkozásunkra, s együtt mehetünk kedves Jolánomhoz. Anyádnak csókoltatom kezeit. Csókold Mariskát is és szeresd

szerető apádat
Eötvöst

346. gr. ZICHY GÉZÁNAK**(1870. szeptember)****Tisztelt Gróf!**

Miután semmi sem fekszik inkább az ország érdekében, mint az, hogy a hivatalok olyanok által töltsenek be, kik e téren csak hazafiúi kötelességük betöltését és nemes ambíciójuk terét keresik, örömmel fogadom el az ajánlatot, melyet hozzám intézett becses soraiban velem közölni szíves volt. Szeptember 15-től Pesten leszek, és bármikor jelentkezik a Gróf a minisztériumban, örömmel fog fogadtatni.

Kitűnő tisztelettel alázatos szolgálja**B. Eötvös József****347. TOLDY FERENCNEK****(1870. december 8.)
8/12 870.****Tisztelt barátom!**

F. hó 6-án hozzám intézett sorait csak ma vevém. Sajnálom, hogy az azokban kifejezett kívánságot nem teljesíthetem, nemcsak, mert nincs időm, de azért is, mert ellenkezik nézeteimmel. - Legjobban szeretném, ha a közönség és én sohasem ismerkedtünk volna meg egymással. De miután ez megtörtént, s elég vigyázatlan voltam csaknem húsz kötettel a nyilvánosság elébe lépni, legalább nem akarom, hogy ezen ismeretség még intimebb legyen. Eleget nyomattam ki, min a jó- vagy rosszakaratú kritika elmésségét gyakorolhatja; ahhoz, miként támadtak az egyes művek s miként jutottam meggyőződéseimhez, a publikumnak nincs köze, és ha már vázlatos életrajz kívánsatik, az adatok, melyek a Conversations Lexiconban, vagy, ha több kell, azok, melyek Csengery Szónokok könyvében foglaltatnak, bőven elegendők; a többi Ön fantáziája fogja pótolni, akár világosabb, akár sötétebb modorban, ezt egészen művészetére bízom. Ily mesteri kéztől köszönettel fogadom arcképemet, még ha kissé Rembrandt modorában tartatott is, és több árny, mint fénypont lesz benne. - Egyet rektifikálnom kell: nem neveltetem soha más, mint anyám által, Lilien nagyatyám házában, de nagyszülőim minden befolyása nélkül.

Őszinte tisztelettel**alázatos szolgálja
Eötvös József**

348. TANÁRKY GEDEONNAK

(1870. december 30.)
30/12 870

Tisztelt Barátom!

Közel egy hete, hogy időm nagyobb részét ágyban töltöm. Naponként lázam lévén, melytől kinin és más csemegék dacára nem szabadulhatok. - Kérlek, légy szíves és holnap vagy holnapután látogass meg, ha lehet, 4 óra előtt, mert este paroxizmusomba esek, szólni szeretnék veled azon változások iránt, melyek adminisztrációnk rendezésében halaszthatatlanokká váltak. - Ég áldjon meg s adjon jobb egészséget

híved
Eötvös

349. FALK MIKSÁNAK

(1871. január 5.)
5/1 871

Tisztelt barátom!

Tegnap vettem a jelentést az örvendetes eseményről, mely családjában készül. - Miután hosszabb idő óta beteg vagyok, s valószínűleg még egy ideig nem találkozunk, csak írásban fejezhetem ki legőszintébb szerencsekívánatomat. - Adjon az ég a szerencsés mátkának, kit csak mint gyermeket láttam, annyi boldogságot, hogy Ön minden politikai bosszúság között is, ha reá gondol és boldogságát látja, a sorssal kibékülve érezze magát. - Mondja, kérem, tisztelt nejének tiszteletemet.

Híve
Eötvös

350. TANÁRKY GEDEONNAK

(1871. január 6.)
6/1 71

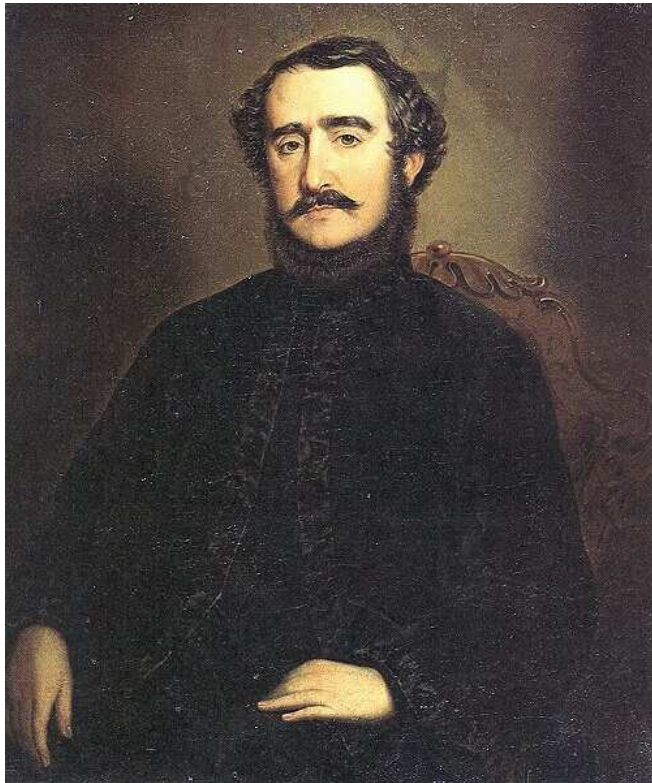
Tisztelt barátom!

Igen kérlek, jöjj holnap reggel (10 órától bármikor) hozzám. Hogy a hivatalban teendő intézkedések iránt együtt szólhassunk,

híved
Eötvös

?

A sorokat olvasva, hihető-e állítása a színészkedésről, illene-e saját jelleméhez?

Gróf sárvár-felsővidéki **Széchenyi István**

(Bécs, 1791. szeptember 21. – Döbling, 1860. április 8.) politikus, író, polihisztor, közgazdász, a Batthyány-kormány közlekedési minisztere, akit Kossuth Lajos, az egyik legnagyobb politikai ellenfele így méltatott: „*polgári erényben nagy férfiak, minő például az, kit én, nem gyáva hízélgésből, hanem meggyőződésből, a' magyarok legnagyobbikának szoktam nevezni*”.^{[1][2]} Eszméi, tevékenysége és hatása által a modern, új Magyarország egyik megteremtője. A magyar politika egyik legkiemelkedőbb és legjelentősebb alakja, akinek nevéhez a magyar gazdaság, a közlekedés, a külpolitika és a sport területén végrehajtott reformok fűződnek. Számos intézmény alapítója és névadója.

Tartalomjegyzék

- 1 Gyermekkora
- 2 Katonáskodása
- 3 Utazásai
- 4 Lóverseny
- 5 Az Akadémia alapítása
- 6 Metternich
- 7 Nemzeti kaszinó
- 8 Irodalmi fellépése
- 9 Dunai út
- 10 Stádium
- 11 Házassága

- [12 Újabb alkotásai](#)
- [13 Közlekedési miniszterként](#)
- [14 Betegsége](#)
- [15 Ein Blick](#)
- [16 Halála](#)
- [17 Mottója](#)
- [18 Művei](#)
- [19 Emléke](#)
- [20 Származása](#)
- [21 Hatása ma](#)
- [22 Jegyzetek](#)
- [23 Források](#)
- [24 További információk](#)
- [25 Kapcsolódó szócikkek](#)
- [26 További információk](#)

Gyermekkora

Johann Ender vízfestménye az ifjú Széchenyiről 1818-ban

[Bécsben](#) született [1791. szeptember 21-én](#), a Herrengasse 5. sz. házban, a közeli Szent Mihály római katolikus plébániatemplomban keresztelték meg. Édesapja, [gróf Széchenyi Ferenc](#), a [Magyar Nemzeti Múzeum](#) alapítója, édesanyja tolnai [Festetics Julianna](#) grófnő, aki gróf [Festetics Pál](#) lánya, aki első férje, Széchenyi József [1775. november 20-án](#) bekövetkezett halála után [1777. augusztus 17-én pápai](#) engedéllyel (akkor még kellett) annak testvéréhez, Ferenchez ment feleségül. A házasságukból hat gyermek született, közülük három fiú- és két leánygyermek érte el a felnőttkort, közülük István volt a legfiatalabb.^[3]

Az ifjú Széchenyi gyermekkorát [Nagycenken](#) és Bécsben töltötte. Nevelését atyja irányelvei szerint [Lunkányi János](#) magántanító vállalta magára, egyes tantárgyak oktatását azonban külön szaktanárok végezték. Ezek között volt például [Révai Miklós](#), a magyar nyelvészet egyetemi tanára, aki kiemelkedő rajzkészséggel is rendelkezett, az

építészetre tanította – a Franciaországból menekült – Antoine Poupar házi káplán pedig olasz és francia nyelvből adott neki órákat. A család körében a magyar nyelv volt az uralkodó és a gyermekek nevelése is magyar szellemben történt.^[4] Maga Széchenyi István jobban beszélt németül mint magyarul.^[5] Midőn [Kazinczy Ferenc](#) egy alkalommal meglátogatta a grófi családot, az apa azt kívánta tőle, hogy gyermekeivel csak magyarul beszéljen. Mint későbbi nyilatkozatai bizonyítják, nevelésére különösen anyja gyakorolt jótékony befolyást. Széchenyi nem a korán érett, hanem a szorgalmasan és alaposan tanuló gyermekek közé tartozott. Az évenkénti vizsgákon, amiket, apja kívánsága szerint, nyilvános iskolában kellett teljesítenie, kitűnő eredménnyel felelt meg.

Katonáskodása

A serdülő gyermek nevelése 15 éves korában megszakadt. A veszély elhárítására, amely a monarchiát [Napóleon](#) részéről fenyegette, [1796](#) óta csaknem minden magyar országgyűlésnek első és legfontosabb tárgya az újonccsapatok megszavazása volt. Az [1808.](#) évi [országgyűlés](#) 25 000 újoncot szavazott meg és a nemesi felkelés szervezéséről is intézkedett. A törvény szerint ugyan minden családból csupán egy embernek kellett a hadseregbe belépnie, ám a Széchenyi család úgy határozott, hogy mindhárom fiát a csataterre küldi. Az ifjú gróf a katonai pályán kiválóan helytállt.

[Barabás Miklós](#): Széchenyi István (1836)

A féléves tiszti tanfolyam után kinevezték főhadnagynak és 1809. április 16-án a főszállásmesteri törzshöz került szolgálatra és április 28-án jelentkezett első parancsnokánál, báró Franz Ertel hadmérnök alezredesnél, a győri sánctábor^[6] építkezésénél. Az építkezésen pénztárosként, egyik bírótól a másikig lovagolt, hogy a munkálatokért minden munkás után napi 30 krajcárt fizessen ki.^[7] A híres [győri csata](#) ([június 14.](#)) után, ami a felkelő sereg megfutamodásával végződött, személyes bátorságának kitűnő bizonyosságát adta. A Dunán csónakon végigevezett, majd az ellenséges francia csapatok kikerülésével felkereste [Johann Gabriel von Chasteler](#) altábornagyot, értesítette őt [Meskó](#) tábornok hadteste hollétéről, ami által lehetővé tette a két egymástól elszakított hadtest egyesülését, július 19-én. Ezt a merész cselekedetét a király is megelégedéssel nyugtázta. Széchenyi a szabadidejét tereprajzok és adatfelvételek készítésével töltötte, ezt a maga továbbképzésére is felhasználta. A felkelő sereg hazabocsátása után (december 18.) testvérei (Pál és Lajos) hazatértek szüleikhez,

de István továbbra is a hadseregnél maradt, 1810. január 1-ével a 7. huszárezredhez azután 1811-ben az 1. [ulánusezredhez](#) került. Hadosztálya egy ideig [Világoson](#), később (1811-től) [Cseh-](#) és [Morvaországban](#) állomásozott. 1813 nyarán már ellenséges területre léptek, és a francia csapatokkal többször megütköztek. Ekkor már kapitány volt, bár saját *svadron* nélkül.

A [hatodik koalíciós háborúban](#) vívott, – Napóleon hatalmát megtörő – [lipcsei csatát](#) megelőzően, az 1813. október 16-ról 17-re virradó éjjel, [Schwarzenberg](#) herceg [Blücher porosz](#) tábornagyhoz küldte, hogy a 18-ra tervezett ütközethez csatlakozzon. Az ifjú kapitány a legrövidebb utat választva, az ellenség vonalain keresztül, szerencsésen eljutott Blücher táborába. Miután megbízatását teljesítette, az lett a feladata, hogy a svéd trónörökös, [Bernadotte-ot](#) is csatlakozásra bírja a két császár és a porosz király nevében. Széchenyi a porosz tábornagy előtt úgy nyilatkozott, hogy készen áll a feladat teljesítésére. A trónörökös elutasító válasszal fogadta, Széchenyi ekkor elismervényt kért arról, hogy a három uralkodó meghívását átadta. A trónörökös erre gondolkodóba esett, majd rövid tanácskozás után rászánta magát a csatlakozásra, az útirány kijelölésével pedig Széchenyit bízta meg. A csata harmadik napján Bernadotte kellő pillanatban csakugyan meg is érkezett, segítségével a csata is eldőlt. Széchenyi kitűnő hadi szolgálata elismeréséül első osztályú kapitányi rangot kapott és elnyerte az orosz Szent Vladimir-rend IV. osztályának lovagkeresztjét. Tizenhét éves katonai pályafutása során ez volt a legmagasabb rang, amit elért. 1814-ben a futárteljesítményért megkapta a [Pour le Mérite](#) porosz katonai érdemkeresztet valamint a *Szent-Móric és Lázár-rend fehér keresztjét*. A lipcsei csata után az előnyomuló csapatokkal francia területre lépve, 1814. április 1-jén [Párizsba](#) ment. A következő hónapban már Itáliába utazott. 1815. május 2-án a torentinói lovassági ütközetben egy ügyesen megszervezett rohammal szétverte [Joachim Murat](#) testőrezredét. Ez alkalomból kapta meg a *Szent-Ferdinánd-rend kiskeresztjét*. Az osztrák *Hadseregkeresztet* is elnyerte. Ezután a Hessen-Homburg huszárezredhez helyeztette át magát, és itt szolgált 1826. február 15-éig, a katonai szolgálatból való kilépéséig. 1825-ben a [X. Károly francia király](#) koronázására indult küldöttség kamarása volt. [Esterházy Pál](#) herceget, az osztrák császár rendkívüli követét kísérte, s megkapta a *Szentlélek-rendet* (Ordre du Saint-Esprit). Ezt a kitüntetést nyakban hordják.

Utazásai

Katonáskodása mellett szabadidejét főleg önképzésre és utazásokra fordította. 1815 szeptemberében újra [Franciaországba](#) ment, majd onnan [Angliába](#) hajózott, mindenütt élénk figyelemmel kísérve az ottani kultúra és technika vívmányait, s mindazon intézményeket, amelyeket később Magyarországon is megalapítani tervezett. Később újabb itáliai útra indult, 1817 májusában, aminek során az olasz költészetet tanulmányozta, megfordult [Görögországban](#), a [Boszporuszon](#) és [Kis-Ázsia](#) partjainál. Az [Égei-tengeri](#) szigeteken az ógörög irodalom, művészet és a régészet iránt érdeklődött. Hazatérése után Magyarország és [Erdély](#) nevezetesebb városait kereste föl és utazása alatt több, életre szóló ismeretséget és barátságot kötött. Ekkor látogatta meg [Felsőbüki Nagy Pált](#) és [Wesselényi Miklós](#) bárót is (1821. [augusztus 1.](#)), akivel szoros barátságot kötött, bár ez a kapcsolat később, eltérő politikai nézeteik miatt, megromlott. A külföldön és itthon tett utazások során szerzett tapasztalatai ráébresztették a külhoni és a magyar közállapotok között fennálló lényeges kulturális és gazdasági különbségekre, s ez arra ösztönözte, hogy a külföldön már működő és bevált közintézmények hazai életre hívásán is munkálkodni kezdjen.

Lóverseny

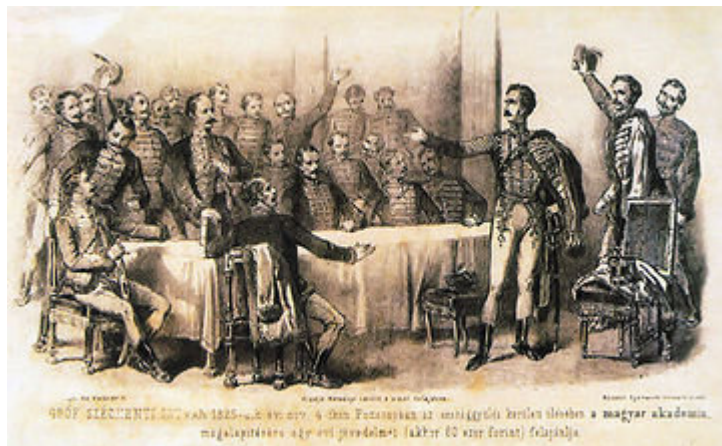

A Széchenyi István javaslatára megvalósított első pesti lófuttatás (Johann Erdmann Gottlieb Prestel színezett [litográfiája](#), 1827)

Első ilyen irányú terve a [lóverseny](#) meghonosítása volt, amit [Ausztriában](#) és Magyarországon ekkor még nem ismertek. Ebben a kezdeményezésében több támogatóra is lelt, ezért megbeszélésre indult [I. Ferenc](#) királyhoz, akinek a felszólítására [1822. január 31-én](#) írásban is benyújtotta javaslatát. A [lóverseny-egyesület](#) védnökéül [József nádort](#) is megnyerte.

[1822. március 1-jén](#) újabb külföldi tanulmányútra indult [Wesselényi](#) társaságában, ahonnan szeptember 26-án tért haza. Azzal a közös elhatározással utaztak el, hogy a külföld gazdasági és egyéb viszonyait, különösen lótenyésztését tanulmányozzák. Az út nevezetesebb állomásai [München](#), [Stuttgart](#), [Párizs](#), a [Soligny-la-Trappe-i trappista](#) monostor és [London](#) (május 15.) voltak. Figyelmük minden olyan dologra kiterjedt, aminek a tanulmányozását Magyarország tervbe vett reformálásához hasznosnak tartottak. Hosszabb pihenés után, amit gazdaságának rendezése, a lóverseny ügyének előbbre vitele, eszméi megismertetése érdekében több ízben is megszakított, [1825. május 10-én](#) a [X. Károly](#) koronázási ünnepélyére küldött Esterházy Pál herceg társaságában ismét útra kelt Párizs felé. Ezen út alatt különösen a [XIV. Lajos](#) megrendelésére épített [Canal du Midi](#) ragadta meg figyelmét és keltette föl benne a [Duna](#)- és [Tisza](#)-szabályozás gondolatát. Dél-Franciaországban és Itáliában ez alkalommal [Nizzát](#), [Torinót](#), [Milánót](#), [Velencét](#) és végül [Triesztet](#) érintette, a [selvemhernyó](#)-tenyésztésről és az [eperfák](#) ültetéséről (akkori kifejezéssel: szederfa-tenyésztésről) gyűjtött adatokat. Ezután sietett haza az [1825. szeptember 11-én](#) kezdődő [pozsonyi országgyűlésre](#), amely az [1791. évi](#) országgyűlés által kiküldött bizottságok, úgynevezett rendszeres munkálatainak napirendre tűzése miatt jelentősnek ígérkezett.

Az Akadémia alapítása

Széchenyi István felajánlja birtokainak éves jövedelmét egy Tudós Társaság alapítására (litográfia)

„Én szavazattal nem bírok, én nem vagyok országnagy, de földbirtokos. Ha egy intézet állandó fel a magyar nyelv kifejlesztésére, mely polgártársaim nevelését is elősegíti, úgy felajánlom egy évi egész jövedelmemet, mely 60.000 forintból áll, s az a felállítandó magyar tudós társaság alapjához csatoltassék.”^[8]

Már az [1791.](#) évi országgyűlés tudományi bizottsága is felvette programjába a katonai és a képzőművészeti akadémián kívül egy [magyar tudományos akadémia](#) felállítását. Az [1825-ös](#) reformországgyűlésen (a követek november 2–3-ai kerületi ülésén) ennek az ötletét ismét felelevenítették. Már az első gyűlésen szóvá tette az intézmény szükségességét [Máriássy István](#), [Gömör vármegyei](#) követ, de különösen nagy hatása volt [Felsőbüki Nagy Pál](#) beszédének, amelyben hevesen kikelt azon elkorcsosodó főurak ellen, akik elhanyagolták a magyar nemzet és a magyar nyelv érdekeit. Ezt követően Széchenyi is felszólalt, melynek során „a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent céljára” felajánlotta minden jószágának egyévi jövedelmét, amit 60 000 forintban állapított meg. A bejelentést nagy lelkesedés fogadta, a beszéd után többen is anyagi hozzájárulást ajánlottak fel az intézmény létesítésére: [Vay Ábrahám](#) 8000, [Andrássy György](#) gróf 10 000, [Károlyi György](#) gróf 40 000 forintot, de rajtuk kívül is sokan támogatták a tervet anyagi juttatásokkal. [November 8-án](#) a négy első alapító írásban is benyújtotta ajánlatát a nádorhoz és az alsó- és felsőtáblához, majd [november 21-én](#) az alakítandó tudós társaság tervének alaprajzát is. [József nádor](#), aki 10 000 forintot adományozott az akadémiának, bizottságot nevezett ki az alaprajz megtárgyalására, amelyben Széchenyi is tevékeny részt vett. A bizottság javaslatai [1827. augusztus 18-án](#) a királyi szentesítést is megkapták, az alapítást 1827-ben törvénybe iktatták ^[9].

Metternich

Amíg az országgyűlés tartott (november 10.), Széchenyi időt szakított arra is, hogy [Metternich](#) kancellárnál – akivel családi kapcsolatban is volt – látogatást tegyen. E látogatás (december 15.) alatt beszélgetésük a magyar politika, különösen az országgyűlésen tárgyalt kérdések körül forgott, a herceg felszólítására írásban is beadta hozzá emlékiratát (*Meine Berichte*), amiben kifejtette ezekre vonatkozó nézeteit. Metternich nem titkolta rosszállását Széchenyi politikai álláspontja kapcsán,

figyelmeztette, hogy nagyon messzire megy, megrontja az ifjúságot, amit akkor bán meg, amikor már késő lesz, és gondoljon a holnapra is. Széchenyit mindez nem tartotta vissza attól, hogy az országgyűlésen ezután is többször fel ne szólaljon, valahányszor a magyar nyelv, a szabadság, a vallási türelem kérdése került szóba. Nem riasztotta vissza ettől az elnöklő nádor többszöri rendreutasítása sem, sőt, hogy nézetei szabad kifejtésében katonai rangja se akadályozza, [1826.](#) február 15-én, tizenhét évi szolgálat után arról is lemondott.

Nemzeti kaszinó

Bővebben: [Nemzeti Casino](#)

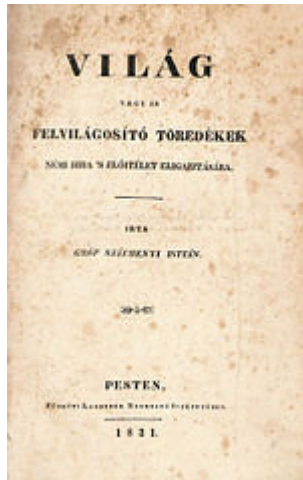

Johann Vincenz Reim: A Nemzeti Casino épülete Széchenyi korában, kézzel színezett rézmetszet

Szintén ezen országgyűlés idejére esik a Nemzeti Kaszinó létrehozása, amit Széchenyi a politikai, gazdasági és társadalmi kérdések megvitatása, az összetartás erősítése és némileg saját eszméi terjesztése céljából alapított.

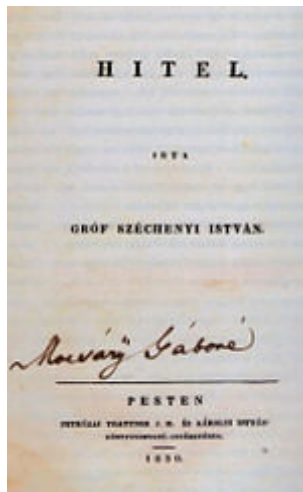
Az első tagokat ő kérte fel, és részt vett az alapszabályok kidolgozásában. A tagok felkérése során tanúsított buzgósága később sem lankadt, [1830](#)-ban Metternichet is megnyerte tagnak. Az egyesület alakuló gyűlését [1827.](#) június 10-én tartotta 150 taggal, akik közül mintegy 45-en voltak jelen. A következő évben már az alapszabályokat is a közgyűlés elé terjeszthették (lásd: Széchenyi- emléklakoma).

Irodalmi fellépése

A Világ címlapja, 1831

Eszméi terjesztésének másik eszközéül a sajtót választotta, amihez tárgyat először kedvenc szakterülete, a lótenyésztés szolgáltatott. [1828](#)-ban jelent meg e téren alapvető röpirata a *Lovakról*, amelyben hosszas tanulmányai során szerzett tapasztalatai után a lótenyésztés nemzetgazdasági fontosságát fejtegeti, valamint a hazai lótenyésztés elmaradottságát és annak okait ismerteti. Szerinte „csak magunktól függ, hogy a világ minden vásárait lovainkkal elboríthassuk és hogy a magyar ló mindenütt érdemlett elsőbbséget nyerjen”.

A Hitel címlapja, 1830

Ugyanebben az évben kezdett másik nagyobb jelentőségű munkája, a [Hitel](#) megírásához, amelyen egy évig dolgozott, és [1830](#)-ban tette közzé, hogy a benne foglalt új és átalakító eszméivel és reformterveivel lázba hozza, és a haladás útjára terelje a nemzetet. Államgazdasági irodalmunk e zseniális alkotása, amelyet „Honnunk szebb-lelkű asszonyinak” ajánlott, sorra veszi a magyar mezőgazdaság, kereskedelem égetően fontos kérdéseit, és a jelen állapotnak „tisztá magyar szív” érzésével írott rajza után meglepő biztossággal jelöli ki, hogy mit kell tenni és hol kell a munkának nekikezdeni.

Honderű illusztráció

Magyarország földrajzi helyzete, a pénzhiány, kereskedői konkurencia, kiviteli vám, fölösleges és káros hatású kormányrendeletek, termelés hiánya, rossz közlekedés, belső fogyasztás és kereskedési biztonság hiánya, kereskedőbecsület, nemzeti bank, a polgári erények és kötelességek, nemzetiség, művelődés, törvények és politika mind tárgyalás alá kerülnek, mivel mindezek vagy a hitel szentségén alapulnak, vagy annak eredményei. Jó részben ugyanezeket fejtette ki még részletesebben *Világ* című munkájában, amelyet [Dessewffy József](#) gróf támadása ellen (1831), a *Hitel* védelmére írt, és amiben ezenkívül annak beismerésére is akarta bírni nemzetét, hogy mindenben elmaradásban van, s ha már az „önvallomáson” átesett, arról is meggyőzi, hogy mint erőtől pezsgő fiatal nép „csudálatos magasságra emelheti magát és minden lehet, ha közértelmességét s nemzetiségét kifejti”, hogy [Buda](#) és [Pest](#) egyesítése Magyarország fejlődéséhez okvetlenül szükséges, hogy a nemzet haladása a királyságot is erősíti. Továbbá meggyőző bizonyítékokkal védte a megtámadott egyesületeket, a kaszinót, a pesti lóversenyt. E két mű a két év legnagyobb eseménye, és hatásuk leírhatatlan volt, a nemzetet két táborra osztotta. Az egyik oldal Széchenyit képzelgőnek tartotta és művét elégette, a másik a „diadal fiá”-nak nevezte és a nemzet megváltójának tekintette. Széchenyi felkarolta a színügyet is, amire vonatkozóan komoly tervekkel lépett elő *A magyar játékszinről* (1832) című röpiratában, majd évek múlva a *Társalkodóban*. A színházi alap összegyűjtését részvények által tervezte, az épületre vonatkozóan pedig már külföldön gyűjtött tervrajzokat. [Fáy András](#) és [Földvály Gábor](#) színházépítési tervét kisszerűnek tartotta, és emiatt nem is pártolta azt.

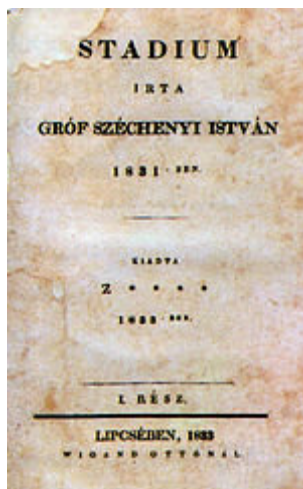
Dunai út

Széchenyinek régi vágya volt, hogy megnyissa a [Dunát](#) a kereskedelemnek, egészen a [Fekete-tengerig](#). 1830. június 24-én indult kíséretével saját hajóján szemleútra, hogy a Duna folyását tanulmányozza, és a szabályozás nehézségeiről saját tapasztalatai útján győződjen meg. Az útnak, amely Pesttől [Konstantinápolyig](#) tartott, nevezetesebb pontjai [Orsova](#), [Galac](#), Konstantinápoly, hazatérőben [Pozsarevác](#) (ahol [Miloš Obrenović](#) fejedelemnél időzött), [Szendrő](#), [Belgrád](#) voltak. Útközben Böjükdereből^[10] tudósította József főherceg nádort megtett útjának céljáról, és felajánlotta szolgálatait egy, a Duna végig hajózhatóvá tételére vonatkozó javaslat előterjesztésére. 1833. június 20-án meg is kapta erre a nádor megbízását, és ettől kezdve mint királyi biztos, tíz éven át vezette a munkálatokat. Július 8-án indult el újra, és 29-én kezdte meg Orsovánál a sziklarepesztést, és bár az eszközök elégtelensége, valamint a török kormány akadékoskodása miatt lassan haladhattak, 1834-re már egy Argo nevű hajóval

átkelhettek. Közben, [1833.](#) szeptember 3-án egy gőzhajóval, amely a Tiszán az első volt, [Szegedre](#) is elhajózott, ahol nagy lelkesedéssel fogadták.

A gőzhajózás is állandóan foglalkoztatta. Felkarolta a Duna-gőzhajózási társulat ügyét, támogatta a bécsi kormánynál, a nádornál, az országgyűlésnél, később egész cikksorozatban ismertette a vállalatot és annak kereskedelmi fontosságát. Az első gőzhajó Pest-Buda és [Zimony](#) között, [1831.](#) március 16-án közlekedett. Az ő buzgólkodása hozta létre a [balatoni](#) gőzhajózást is, ő indította el a mozgalmat és gyűjtött részvényeseket. Az első gőzhajó [1846.](#) szeptember 21-én indult a Balatonon.

Stádium

A Stadium címlapja, 1833

Politikai tevékenysége sem sokáig szünetelt. Két nagy művének, a *Hitelnek* és a *Világnak* kiegészítésére adta ki [Lipcsében](#), [1833](#)-ban ezekhez szellemében és tárgyában hasonló művét, a *Stádiumot*, amelyben reformterveit még szabatosabban, 12 pontba foglalva fejtette ki: „1. [Hitel](#). 2. [Ősiségi jog](#) (aviticitas). 3. Fiscalitas. 4. Birtokképeség. 5. Törvény előtti egyenlőség. 6. Nemtelenek pártvédelme. 7. Házi pénztár és országgyűlési költség terheit mindenki idom szerint viselje. 8. Vizek, utak, belvámok stb., országgyűlési tárgyalások alá tartozzanak. 9. [Monopóliumok](#), [céhek](#), limitációk eltörlése. 10. [Törvény](#) csak magyar nyelven szerkesztessék. 11. Csak a helytartó tanács kormányozzon. 12. Ítéletek, tanácskozások nyilvánossága.”

E mű megírása után, amelyet [Arany János](#) a *Hitellel* és *Világgal* együtt „három égbe nyúló piramidnak” nevezett, ismét újabb terv foglalkoztatta. [1834](#) közepén a vaskapui munkálatok vezetése mellett hozzákezdett *Hunnia* című műve írásához, amelyben a magyar hivatalos nyelvvé tétele mellett érvelt. A művet kéziratban hagyta, csak [posztumusz](#) jelent meg.

Házassága

[Seilern Crescence](#), Tolnai Világtörténelme - A legujabb kor története II.

1824. augusztus 2-án találkozott először [Seilern Crescence](#) (1799–1875) osztrák grófnővel, [Zichy Károly](#) gróf feleségével, kölcsönös vonzalom alakult ki közöttük. Zichy gróf halála után, **1836. február 4-én** összeházasodtak a [krisztinavárosi Havas Boldogasszony plébániatemplomban](#).^[11]

Gyermekei:

- [Széchenyi Béla](#) (Buda-Pest, **1837. február 3.**; †[Budapest](#), **1918. december 12.**), földrajzi és geológiai kutató
- [Széchenyi Ödön](#) (Pozsony, **1839. december 14.**; †[Isztambul](#), **1922. március 24.**), török [pasa](#)
- Júlia ([Pozsony](#), **1844. január 15.**; †[Pozsony](#), **1844. január 31.**)

Újabb alkotásai

Politikai működése mellett folytatta közgazdasági újításait. Az állattenyésztés fejlesztésére, aminek érdekeit állandóan szívén viselte, alakította **1830.** június 11-én az *Állattenyésztő Társaság*ot, amelynek elnöki tisztét is elvállalta. **1835**-ben (június 6. és 8.) még szélesebb alapokra fektette, ekkor változtatta nevét is *Magyar Országos Gazdasági Egyesületté*. 1836–39-ben további tevékenysége a Duna-szabályozás, a [Lánchíd](#) és a lóverseny ügye között oszlott meg.

[Barabás Miklós](#): A Lánchíd alapköletétele (1864)

A Lánchíd építésére vonatkozó szerződést az országos bizottság, aminek Széchenyi volt a legtevékenyebb tagja, 1839-ben kötötte meg. Építése a május 14-i szentesítés után

kezdődhetett el, s 10 éven keresztül folyt. A szabadságharc alatt 1849 tavaszán egyik pillérét ágyútalálat érte, november huszadikán mégis sikerült a forgalomnak átadni.

1842. augusztus 24-én végre a nádor és az országgyűlés képviselői jelenlétében letették a Lánchíd alapkövét. Már 1828 óta foglalkoztatta ennek terve, levelezett és utazott ez ügyben: egy év múlva kész volt a tervrajz, amit 1832-ben Pest városa is elfogadott.

Széchenyi lánchíd

Andrássy György gróffal együtt e végett tett angliai utazásáról írt jelentését nyomtatásban is kiadta. Terve elé sokféle akadályt gördítettek, mivel az általános fizetés elvét is összekötötte vele, ez pedig rést tört a nemesi kiváltságokon. Ugyanilyen tárgyúak: *Adó és két garas és Magyarország kiváltságos lakóihoz* című röpiratai. A Duna-szabályozás után másik kedves tervének megvalósítását, a Tisza-szabályozást is ez időben kezdhette meg. 1845. augusztus 16-án a magyar királyi helytartótanács kebelében felállított közlekedésügyi osztály élére került, és a munkálatokat azonnal megkezdte. Rendezési tervét és az ügy fejlődését több műben ismertette. Eközben ismét felemelte intő szavát Kossuth politikája ellen 1847-ben kiadott *Politikai programtörödékek* röpiratával, komolyabb hatás nélkül. Az ikervárosok, Budának és Pestnek Magyarország fővárosává történő egyesítése már az 1830-as években beszédtéma volt és Széchenyi már a Lánchíd építésével is ezt a célt szorgalmazta, „Magyarország szíve Pest és Buda. A szegény szív persze poros és piszkos, ezen nem változtathatunk, de annál többet segíthetünk rajta. A szívet nem helyezhetem máshová, de megszépíthetem.” ^[12] „...szükséges mindenekelőtt, hogy a városnak akárminemű földjei fákkal ültetessenek bé, s ne fasorokkal, de úgyszólván erdőkkel. Ezáltal kirekesztetik némileg az idegen por, ami által majd könnyebben bírhatunk saját városi porainkkal.” ^[13]

Közlekedési miniszterként

Széchenyi 1848. március 23-án Batthyány Lajos miniszterelnök felkérésére elvállalta a közlekedésügy és közmunka tárcáját

A márciusi napok váratlan eseményei, a magyar független felelős minisztérium ^[14] megalakulása reményt ébresztettek benne nemzeti önállóságunk megmaradásáról, és Batthyány Lajos miniszterelnök felkérésére 1848. március 23-án elvállalta a közlekedésügy és közmunka tárcáját. Széchenyi felkérése a közlekedési tárca élére mai szemmel magától értetődőnek tűnik – hiszen 1848-ra évtizedes munkája feküdt

Magyarország közlekedésének kialakításában, de radikális politikai ellenfelei – különösen a márciusi ifjak – számára minisztersége elfogadhatatlan volt. Széchenyit is kétségek gyötörték, helyesen cselekedett-e, amikor nézeteinél radikálisabb kormányban tisztséget vállalt. Naplójában – igazi fekete humorral – arról beszél, most írta alá [halálos ítéletét](#), fel fogják akasztani, ráadásul Kossuthal együtt ... de csak azt fogja kérni, hogy legalább egymásnak háttal fordítva akasszák föl. A Kossuth és Széchenyi közötti ellentétek a kabinetbe lépés után sem simultak el, és most, közelebbről nézve még sötétebb színben látta a Kossuth politikájától fenyegető veszélyt, ami mindinkább a [dinasztiával](#) való szakadás felé vezetett. Ez ellen a minisztertanácsban és a képviselőházban is (augusztus 19.) hasztalanul szólalt fel. Közel öt hónapig, 1848 áprilisától szeptember 4-ig állt a tárca élén.

Betegsége

Széchenyi távozása a közélettől drámai körülmények között zajlott le.

Az idős Széchenyi

Az uralkodóházzal mindvégig megegyezést kereső Széchenyi nem tudott megbirkózni a saját, egyedül helyesnek tartott politikai meggyőződése és a valóságos politikai helyzet közötti különbséggel. 1848 augusztusától egyre sűrűbben gyötörte a közelgő nemzethalál víziója, amelyért önmagát tette felelőssé. Abban a hitben élt, hogy most jött el az utolsó pillanat, most van utolsó esély arra, hogy megakadályozza a nemzet pusztulását. Ezért nap mint nap útra kelt, tárgyalt, győzködte ellenfeleit, s eközben rettenetes lelkiismeret-furdalás gyötörte, nyomasztó önvád mardosta. Utolsó, széttépett levelében azt írta, vértanúhalálhoz fogható az a halálos tusa, amelyet amióta miniszter, kiállt. Szeptember elején már környezete is tudta, hogy beteg. Amikor szeptember 5-én betegszabadságra indult, világos volt számára, hogy soha többé nem fogja látni Pestet.

[Melocco Miklós miskolci](#) szobra az idős, megtört Széchenyit ábrázolja

A folytonos tépelődés a haza sorsán, a forradalom víziója lassanként megtörte életerejét. Orvosa, [Balogh Pál](#), szeptember 5-én [Döblingbe](#), a [Görge](#)-gyógyintézetbe vitte. Hosszú éveken keresztül tartózkodott itt, felesége is [Bécsbe](#) költözött, és folyamatos kapcsolatban állt Széchenyivel és környezetével. Állapota lassanként annyira javult, hogy levelezett, honfitársaival politikáról is társalgott, és gazdasága ügyeit is maga intézte. Később a félbeszakított irodalmi munkásságához is visszatért, átjavította *Pesti por és sár* és *Hunnia* című műveit, hogy [Török János](#) közzétehesse őket. Új munkához is kezdett: itt írta *Önismeret* című művét, amelyben megfigyeléseit, eszméit fogalmazta meg a gyermeki tehetség harmonikus fejlesztéséről, a testi nevelés fontosságáról és egyéb [pedagógiai](#) kérdésekről.

Ein Blick

Sokkal messzebb ható jelentőségű volt azonban egy másik politikai irányú műve. Az [1850-es évek](#) végén Széchenyinél sokan fordultak meg azok közül, akiknek ötletük volt a Magyarország bizonytalan helyzetére vonatkozó kérdések megoldására, vagy készségük az abszolutista kormány és rendszerének támadására.

Széchenyi István Döblingben (korabeli litográfia)

Szoba Széchenyi István döblingi lakosztályában. A korai Thonet-székekkel berendezett szoba falán Magyarország térképe mellett a [Vahot Imre](#) tervei szerint [Vízkelety Béla](#) és [Franz Kollarz](#) által készített, Eger ostromát ábrázoló litográfia és a Napkelet egyik 1860. évi, szintén Vízkelety által rajzolt divatképe látható

Ezek az emberek rendszeresen jártak Széchenyihez a tanácsait kikérni, a gróf pedig emellett ezen személyek műveinek közrebocsátásáról is gondoskodott. Ilyen volt például [Hollán Ernő](#), a *Zur ungarischen Frage*, illetve [Kecskeméthy Aurél](#), a *Die Lebensfrage Österreichs* szerzője stb. Utóbbi még a tiltott politikai röpiratokat is megszerezte és elküldte neki. Széchenyi titokban már előbb maga is dolgozott egy ilyen, amely nemcsak terjedelem, hanem hangvétel, tartalom és hatás tekintetében is messze ezek fölé magaslott, ez volt az *Ein Blick* (1859). Megírását a *Rückblick*, egy 1857-ben névtelenül megjelent mű megjelenése váltotta ki, amelynek az volt a célja, hogy [Alexander Bach](#) belügyminiszter kormányrendszerét igazolja, és a Magyarországról fölhangzó panaszokkal és elkeseredéssel szemben az osztrák politikai irányadó köröket félrevezesse. A közvélemény a szerzőségét Bach miniszternek tulajdonította: ez indította Széchenyit, hogy tollat ragadjon annak „lerántására”. A „sárga” könyv maró gúny és szójátékok segítségével kíméletlenül pellengérre állítja és nevetségessé teszi Bach politikáját és személyét egyaránt. Ez a mű, amelyet [Rónay Jácint](#) közvetítésével

[Londonban](#) nyomtattak ki, Széchenyi utolsó írása is egyik oka lett a Bach-rendszer bukásának, de egyszersmind Széchenyi halálának is.

Halála

Végso nyughelye [Nagycenken](#), a családi sírboltban

A születése 200. évfordulójára felavatott [dombormű Zalaegerszegen](#)

A bécsi rendőrség [1860.](#) március 3-án házkutatást tartott Széchenyinnél és elkobozta írásait, amelyek alapján kiterjedt politikai összeesküvést véltek fölfedezni, emellett tudtára adták, hogy az elmeorvosintézet nem maradhat tovább a menedékhelye. A félelem, hogy erőszakkal elviszik vagy megölik, egy régi jó barátjának, [Jósika Sámuel](#) bárónak váratlan halála, az újra rátörő politikai aggodalmak miatt egy végzetes pillanatban ([1860. április 7–8.](#) éjszakáján, vitatott körülmények között) önmaga ellen fordította fegyverét. Korábban (1848. szeptember 5-én) [Esztergomban](#) már kísérelt meg öngyilkosságot, amikor a Dunába vetette magát a hajóhídról, de ekkor szerencsésen kimentették.^[15] Vannak azonban feltételezések, miszerint meggyilkolták, és erre számos reális bizonyíték van. Amikor megtalálták, kezei a lágyékán nyugodtak, a fegyver pedig a combján hevert. Szinte lehetetlen, hogy miután fejbe lövi magát, így essen le a keze, illetve a fegyver a combján maradjon. A falon nem volt vér, csak agyvelő, ami azt bizonyítja, hogy már kivérzett, amikor fejbe lőtték. Szakértők három tüszúrás nyomát találtak a ruháján, a szívénel. Ez megmagyarázná azt, hogy miért nem volt csupa vér a gallérja, hiszen ha fejbe lövi magát, akkor ilyennek kellett volna lennie. ^[forrás?]

A [Magyar Tudományos Akadémia](#) külön gyászünnepet tartott emlékére, amelyen báró [Eötvös József](#) tartott emlékbeszédet, [Szász Károly](#) és [Arany János ódáit](#) olvasták fel.

Mottója

A következő közkedvelt, több helyen Széchenyinek tulajdonított idézet valójában egy életrajzi témájú irodalmi műből származik ([Surányi Miklós: Egyedül vagyunk \(1936\)](#), A legnagyobb magyar c. kötet, Első rész, 6. fejezet). Nincs bizonyíték arra, hogy Széchenyi valaha is mondott, vagy írt volna hasonlót:

„Minden nemzetnek olyan kormányja van, aminőt érdemel. Ha valami oknál fogva ostoba vagy komisz emberek ülnek egy bölcs és becsületes nép nyakára, akkor a nép azokat a silány fickókat minél hamarabb a pokol fenekére küldi. De ha egy hitvány kormány huzamosan megmarad a helyén, akkor bizonyos, hogy a nemzetben van a hiba. Akkor az a nemzet aljas vagy műveletlen.”

Művei

[Emléktáblája, a Krisztinavárosi Plébánia templom falán](#)
[Emléktáblája, a róla elnevezett Széchenyi hegyi emlékúton](#)

Széchenyi István pesti kártyasorozaton

- *Róka- és szarvasvadászatra* vonatkozó német nyelvű füzet (Sopron, 1823, Széchenyi első nyomtatott munkája)
- *Lovakrul.* Pest, 1828
- *Pesti lóversenykönyv 1828 és 1829-re.* Pest (Döbrentei Gáborral közös)
- *A casino részeseinek névsora A. B. C. rendben s annak alapjai.* 1829 (Döbrentei Gáborral együtt adták ki)

- *Hitel*. Pest, 1830 (németül: Lipcse, 1830, fordította Paziazi Mihály és Vojdissek József)
- *Világ*, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására. Pest, 1831 (németül: 1832, fordította Paziazi Mihály).
- *Kedves jobbágyim!* (Tanácsadás a kolerával szemben való védekezésre, Cenk, 1831)
- *Magyar játékszinről*. Cenk, 1832
- *Jelentés* (gr. Andrássy Györgynek és gr. Széchenyi Istvánnak a budapesti lánchíd-egyesülethez irányított jelentése, midőn külföldről visszatértek). Pozsony, 1833 (németül: fordította Paziazi Mihály, Pozsony, 1833)
- *Stadium*. Lipcse, 1833. (I. rész; a II. rész nem jelent meg)
- *Über die Donaudampfschiffahrt*. Aus dem Ungarischen von Michael von Paziazi. Buda, 1836 (magyarul a Társalkodóban jelent meg 1834–36-ban *Néhány szó a Duna-hajózás körül* címen)
- *Néhány szó a lóverseny körül*. Pest, 1838 (németül: fordította Klein Hermann, Buda, 1839)
- *Selyemről*. Pest, 1840
- *Kelet népe*. Pest, 1841
- *A' magyar Academia körül*. Pest, 1842
- *Üdvlelde*. Pest, 1843 (Dessewffy Aurél gróf töredékeivel: Magyar nyelv és ellenzői)
- *Adó és két garas*. Jelenkor, Buda, 1844^[16]
- *Magyarország kiváltságos lakósihoz*. 1844 (két füzet)
- *Balatoni gőzhajózás*. Pest, 1846
- *Eszmetöredékek*. Különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest, 1846
- *Politikai programtöredékek*. Pest, 1847 (németül: Lipcse, 1847)
- *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről*. Pozsony, 1848
- *Véleményes jelentés a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről*. Pozsony, 1848
- *Ein Blick auf den anonymen Rückblick welcher für einen vertrauten Kreis in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate Oktober 1857 in Wien erschien*. Von einem Ungarn. London, 1859 (magyarul: K. Papp Miklós, Kolozsvár, 1870)...
- *Önismeret és Nagy Szatíra, Döbling, 1857*
- *Az ausztriai sajtócenzúra, Döbling, 1859*

Emléke

Széchenyi szobra [Szeged](#) róla elnevezett főterén

Széchenyi szobra [Budapesten](#), a róla elnevezett téren, az [MTA](#) előtt

Széchenyi emléklap, A haza nemtője, példánya a polgárerénynek

Széchenyi szobrának felavatása Sopronban 1897

Arcképe az ötpengős bankjegyen

Arcképe az ötezer forintos bankjegyen

Az új ötezresen

- [Arany Jánosnak Széchenyi emlékezete](#) című költeménye (1860).
- [Budapesten](#) szobrot állítottak fel az emlékére, amelyet [Lónyay Menyhért](#) akadémiai elnök és [Pulszky Ferenc](#) szobor-egyleti elnök ünnepi beszédével, József főherceg és mások jelenlétében [1880. május 23-án](#) lepleztek le.
- [1897-ben Sopron](#) város is követte a példát.
- Az Akadémia [1893-ban](#) bronz-emléktáblával örökítette meg az [1825. november 3-i](#) jelenetet, s újabban elhatározta emlékének évenkénti megülését, összes művei kiadását, ereklye-múzeum berendezését.
- Arcképe megjelenik az ötpengős bankjegy előoldalán, 1926-ban.
- Arcképe rákerül az ötezer forintos bankjegy előoldalára is, 1992-ben.
- Az új ötezresen, 1999-től.
- Róla nevezték el a [Széchenyi-díjat](#); pontosabban [1990-től](#) Széchenyi nevét viseli az [1965-től](#) kiadott [Állami Díj](#).
- Életéről [A Hídember](#) címmel [Bereményi Géza](#) készített filmet [2002-ben](#).
- [2003. november 3-án](#) alkotta meg a [Magyar Köztársaság Országgyűlése](#) a [2003. évi XCIII. törvényt](#), amelyben november 3-át Széchenyi István [Akadémiát](#) alapító példaadására emlékezésül [A magyar tudomány ünnepének](#) nyilvánította.

- A Medián és [Hankiss Elemér 2007](#) végén végzett felmérése a legalkalmasabb államférfinak találta a magyar történelmi alakok között. [\[17\]](#)
- *Széchenyi emlékezete* címmel jubileumi emlékkiállítás [2010. május 3-tól október 15-ig](#) a [Magyar Tudományos Akadémia](#) palotájában.

gróf Széchenyi István családfája

<p>gr. Széchenyi István (Bécs, 1791. szept. 21.– Döbling, 1860. ápr. 8.) miniszter, az MTA alapítója</p>	<p>Apja: <u>gr. Széchenyi Ferenc</u> (Széplak, 1754. ápr. 28.– Bécs, 1820. dec. 13.) valóságos belső titkos tanácsos</p>	<p>Apai nagyapja: gr. Széchenyi Zsigmond (Sopron, 1720. dec. 21.– Széplak, 1769. okt. 19.) huszárcapitány, cs. és kir. kamarás</p>	<p>Apai nagyapai dédapja: gr. Széchenyi Zsigmond (Egervár, 1681.– Széplak, 1738. szept. 14.) császári és királyi kamarás Apai nagyapai dédanyja: gr. Batthyány Teréz (? – Sopron, 1721. jún. 15.)</p>
		<p>Apai nagyanyja: gr. Cziráky Mária (1724. okt. 1.– Sopron, 1787. nov. 7.)</p>	<p>Apai nagyanyai dédapja: gr. Cziráky József Apai nagyanyai dédanyja: gr. Barkóczy Bora Anyai nagyapai dédapja: <u>gr. Festetics Kristóf</u> (Ság, 1696. júl. 22.– Sopron, 1768. febr. 25.)</p>
		<p>Anyai nagyapja: <u>gr. Festetics Pál</u> (Ság, 1727. dec. 7.– Pozsony, 1782. márc. 28.) főispán</p>	<p>Anyai nagyapai dédanyja: Szegedy Judit Anyai nagyanyai dédapja: gr. Bossányi Imre (Nagybossány, 1706. nov. 3.– Récsény, 1781. aug. 12.) alispán</p>
	<p>Anyja: <u>gr. Festetics Julianna</u> (Jablonca, 1753. okt. 30.– Bécs, 1824. jan. 20.)</p>	<p>Anyai nagyanyja: gr. Bossányi Júlia (Jablonca, 1734. febr. 9.– Nagyszombat, 1805. febr. 27.)</p>	<p>Anyai nagyanyai dédanyja: Korlátkóy Éva (Korlátkó, 1711. márc. 29.– Motesic, 1798. febr. 25.)</p>

Hatása ma

A [Széchenyi István Szakkollégium](#) egy 1987-ben alapított budapesti [szakkollégium](#), amely már több mint két évtizede fellegvára a budapesti közgazdaságtudományi és társadalomtudományi önképzésnek. A szakkollégium Széchenyi István nevét vette fel, nemcsak a kiváló politikus és szakember előtt tisztelve ezzel, hanem elsősorban a felelősségteljes és a közösség iránt elkötelezett személyt állítva példaként a tagok elé. A Széchenyi István Szakkollégium (SZISZ) fő célja az egyetemi oktatást kiegészítve a reális, kritikus társadalomtudományi és közgazdaságtudományi felkészültség, gondolkodás és a közművelődés elősegítése a szakkollégiumban és az egyetemen; a nyitott, innovatív értelmiségi szakemberré és a demokrata, autonóm közösségi emberre válás ösztönzése.

Jegyzetek

1. [Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól](#)
2. Kossuth Lajos Pest vármegye 1840. november 19-én tartott közgyűlésén tisztelte meg ezzel a jelzővel Széchenyit. Ugyancsak ezt mondta Kossuth 1841-ben is a *Kelet Népe*re írott *Felelet*ben: „Gróf Széchenyi ujjait a korszak üterére tevő és megértette lüktetését. És azért tartom én a legnagyobb magyarnak; mert nem ismerem más senkit historiánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.” (A Pallas nagy lexikona, *Legnagyobb magyar* címszó.)
3. [A Széchenyi család](#)
4. [Szinnvei József](#): *Magyar írók élete és munkái.*, Széchenyi István címszó.
5. Kamusella, Tomasz. [The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe](#). Palgrave Macmillan (2008)
6. [Dr. Winkler Gusztáv: Győri csata 1809 \(A sánc tábor rekonstrukciója\)](#), [pannonpalatinus.hu](#)
7. Schanz Klára Lujza: Gróf Széchenyi István tevékenysége a napóleoni háborúban
8. Dolinay Gyula: *Történelmi Arczképcsarnok*, 1886. Szerző saját kiadása. (Oldalszámolás nélkül)
9. Lásd: 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról | 1827. évi XII. törvénycikk azoknak nevei, a kik a tudós társaság fölállítására, vagy a hazai nyelv terjesztésére is ajánlatokat tettek, az utókor emlékezete végett törvénybe iktattatnak | 1840. évi XLII. törvénycikk a magyar tudós társaságra folytatva tett adakozásokról
10. ma [Büvükdere](#), [Isztambul](#) egyik kerülete, abban az időben még falu volt
11. Saly Noémi: [A Krisztinaváros és a Philadelphia](#). Budapesti Negyed 12-13 (1996/2-3). Budapesti Negyed, 1996. (Hozzáférés: 2008. augusztus 1.)
12. [Bácskai Vera: Széchenyi tervei Pest-Buda felemelésére és szépítésére](#), [epa.oszk.hu](#)
13. [Csepeli-Knorr Luca: Korai modern szabadépítész](#), [phd.lib.uni-corvinus.hu](#)
14. A minisztérium apparátusa 48 főből állt.
15. Pifkó Péter, Zachar Anna: [Esztergom](#) helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig
16. [Az Adó és a Két garas című művek a Google Booksban](#)
17. [Világ gazdaság Online: Széchenyi for president! – a legalkalmasabb államférfi a közvélemény szerint](#)

Források

- [Széchenyi](#) A Pallas nagy lexikona
- Csorba László: *Széchenyi István*, [Officina Nova](#), 1991. [Magyar Könyvklub](#), 2001
- Kéri Edit: *Mikor tanult meg Széchenyi magyarul?*, [Magyarok Világszövetsége Magyarok Háza](#), [Budapest](#), 2000, [ISBN 9630029898](#)
- Ács Tibor: *Katonaként is magyar*, [Zrínyi Kiadó](#), [Budapest](#), 2009, [ISBN 9789633274859](#)
- I. Fazekas, S. Malfër, P. Tusor (szerk.): *Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich/Tanulmányok reformkori magyar politikusokról és kapcsolatukról Ausztriához*, Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 3, Collegium Hungaricum, Bécs 2011, [ISBN 9789638873965](#).

További információk

A magyar [Wikidézetben](#) további idézetek találhatóak [Széchenyi István](#) témában.

A magyar [Wikiforrásban](#) további forrásszövegek találhatóak [Széchenyi István](#) témában.

A [Wikimédia Commons](#) tartalmaz [Széchenyi István](#) témájú médiaállományokat.

- [Széchenyi István művei](#) a [Magyar Elektronikus Könyvtárban](#)
- [215 éve született a legnagyobb magyar Széchenyi István](#) (életrajz) múlt-kor
- [Széchenyi István emlékérem](#)
- [Egy „Széchenyi-idézet” nyomában](#)
- [Széchenyi for president! – a legalkalmasabb államférfi a közvélemény szerint](#)
- [Széchenyi István: Stádium](#) (Lipcse, 1833) c. műve a [Google Bookson](#)
- [Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála, 1849-1860.](#) c. műve a [Google Bookson](#)
- [Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza : 1791-1860](#) a [Magyar Elektronikus Könyvtárban](#)
- [Széchenyi.lap.hu - linkgyűjtemény](#)

MIKOR ÉJ LESZ EGÜNKÖN, CSILLAGOK SEREGEI TÚNNEK FEL, S MI TUDJUK, HOGY SOKAN E FÉNYPONTOK KÖRÜL, NAPUNKNÁL NAGYOBB S FÉNYESEBB ÉGITESTEK, KÖZÜLÖK FÖLDÜNKHÖZ HASONLÓ GÖMBÖK FOROGNAK; DE VAJON A TUDOMÁNY PÓTOLHATJA-E NAPUNK VILÁGÁT S MELEGÉT? – ÍGY, HA AZON PONT, MELY KÖRÜL A SZÍVÜNK FORGOTT, ELTÚNT, S KÖRÜNK ELSÖTÉTEDIK, HASZTALAN KERESSÜK VIGASZTALÁSUNKAT. MEGLEHET, HOGY A SZFÉRÁK, MELYEKRE BARÁTAINK ILYENKOR FIGYELMEZTETNEK, SZEBBEK ÉS FÉNYESEBBEK, DE HIÁBA, AZ EMBERI SZÍV – MINT A FÖLD, MELYEN DOBOG -, MELEGÉT S VILÁGÁT CSAK ONNAN NYERHETI, MIHEZ VONZATVA ÉRZI MAGÁT.

126. gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK

(1859. április 7.)

Pest, ápril. 7-én 1859.

Tisztelt barátom!

Bécsből visszatérve könyvtárusom azon jelentését, hogy utolsó munkám harmadik kiadása megjelent, s több Németországból hozzám érkezett levelet találtam, melyben az irodalom s más pályán kitűnő férfiak tudtomra adják, hogy a birodalom szervezése iránt felállított elveimet helybenhagyva nézeteimmel egyetértenek, de alig voltam itt pár napig, midőn tapasztaltam, hogy munkám ellen a legnagyobb ingerültség mutatkozik, mely egy bizonyos párt emberei által szisztematice terjesztve, mert könyvemről a lapokban szólni nem szabad, s így az álhírek s okoskodásokat diszkusszió útján megcáfolni nem lehet, napról napra erősebbé válik.

Hogy egy több mint 200 lapra terjedő könyvben több nem helyes állítások foglaltatnak, arról a priori meg vagyok győződve; hogy hazánkban, melynek pártviszályai erőszakosan lenyomva nyugszanak, de nem vesztek el, ugyanazon nézetek mindenkit nem elégíthetnek ki, s hogy azok, kik egész életében kevés jóakaratot mutattak irántam, egyszerre barátaimmá nem váltak, mindezt úgyis tudtam; de mégis, a rosszakarat ezen mennyisége s a szenvedélyesség, melyek ezen alkalommal mutatkoztak, megleptek, s mondhatom, fájdalmasan leptek meg; nem magamért, de közügyeinkért,

melyeknek célszerű elrendezésére én más, mint a könyvemben előadott módot, nem ismerem.

Korunk mozgalmaiban két főirányt veszünk észre, melyeknek egyike nagy államok alkotása, másika az egyes nemzetiségek individuális kifejlődése felé törekszik. Az első helyzetünk következtetése, melynél fogva több nagy nemzetiségeken alapuló - s ezért feloszthatatlan - nagyobb államok létezésén (minő az orosz, angol és francia) a kisebb nemzetiségek is függetlenségüket csak úgy tarthatják fenn, ha szinte nagy államokba egyesülnek; a másik általános irány, melyet a nemzeti törekvésekben tapasztalunk, csak azon elveknek nagyobb körben alkalmazásából ered, melyekre támaszkodva korunkban minden egyediség szabad kifejlődésére jogot tart; s így e két irány, mely egymással látszólag ellentétben áll, mert egyike helyzetünk, másika a kor uralkodó eszméinek következtetése, egyiránt hatalmas és ellenállhatatlan.

Ki az utolsó idők eseményeit figyelemmel követé, e két iránynak létezését nem vonhatja kétségbe, úgy mint azt sem, hogy egyes nemzetek az egész civilizált világ által követett irányoknak nem képesek ellenállni; miből az következik, hogy mi magyarok is régi törekvéseink célját csak annyiban érhetjük el, amennyiben azok a világ általános irányával ellentétben nem állnak. Csak ha követeléseinket akként formulázzuk, hogy azok a helyzetnek megfeleljenek, s mint az egész világ által elfogadott elveknek következményei tűnjenek fel, akkor remélhetünk sikert. - A honfiúi fájdalom, mellyel hazánk jelen állását tekintjük, az elragadtatás, mellyel dicső múltjáról szólnak s még dicsőbb jövőjéről ábrándozunk, nem változtathatják meg a tények állását, s ki ezt figyelembe veszi, az belátja, hogy miután Európa ezen részét, melyen az osztrák birodalom alakult, nem egy nagy, kompakt nemzetiség lakja, *Európa ezen részében nagy állam csak mint föderáció tarthatja fenn magát.*

A nagy hiba, melyet az osztrák kormány elkövetett, s mely azt, ha rendszeréhez ragaszkodik, elébb vagy utóbb bukásához fogja vezetni, abban áll, hogy ezt belátni nem tudta; a nagy hiba, melyet 49-ben mi követtünk el, s úgy látszik, elhatározó pillanatban most is elkövetnénk, abban, hogy erről akkor megfeledkeztünk, s ezt most sem akarjuk elismerni.

Mi fog történni századok után? ez az isteni gondviselésnek titka; de hogy a jelen pillanatban, mindaddig, míg Orosz- és Franciaország jelen kiterjedését megtartja, Európa ezen részén, melyen élünk, csak nagy állam tarthatja fenn függetlenségét, azaz hogy csak nagy állam számíthat állandóságra, ez, nézetem szerint, minden kérdésen kívül áll, s ebből azon következtetést kell levonnunk, hogy a jelen pillanatban a magyar nemzet sem törekedhetik józanul más után, mint hogy egy *nagy*, de a szabadság elvei szerint rendezett államnak része legyen, s abban, ha lehet, az első, de mindenestre kiterjedése és népének képességéhez illő helyzetet foglaljon el.

A nagy események, melyek a jelen pillanatban látszólag készülnek, e helyzetet nem fogják megváltoztatni, s Ausztria a legnagyobb diadalok után is a népek agglomeratúráját, mely felett uralkodik, egy homogén egésszé átváltoztatni szintúgy képtelen, mint a magyar nemzet, ha legvérmesebb reményei teljesülnének, s a birodalom darabokra törne, e téren s a létező elemekből nagy államot más, mint föderatív alapokon alkotni képes nem lenne; miből világos, hogy minden politikának, mely sikert akar, feladása nem lehet egyéb, mint felkeresése azon utaknak s eszközöknek, melyek által a

dolgok helyzete által előnkbe tűzött feladás a legkisebb áldozatokkal s úgy éressék el, hogy az ekként létrejött állapotok a magyar nemzetre kedvezők legyenek.

A jelen pillanatot véve kiindulási pontul, én csak a következő lehetőségeket látom.

Ha a birodalom szétbomlanék - mire meggyőződésem szerint semmi valószínűség nem létezik - helyébe vagy

a) ismét egy nagy birodalom alakul, melybe az eleső olasz és német részek helyett a török birodalomtól elszakadt egyes tartományok, például Oláh- és Szerbország vétetnek fel. Vagy

b) A nemzetiség elvei szerint (természetesen nem a történelmi, hanem az etnográfikus határokat követve) egyes név szerint független országok alakíttatnak.

Ha a birodalom fenntartja magát, ismét két lehetőség áll be. Vagy

a) elveszti jelen területének egy részét, Olaszországot s talán Galíciát. Vagy

b) legalább mi a határokat illeti, megtartja jelen állását.

Már aki ezen lehetőségeket a speciális magyar szempontból - azaz nemzetiségünk jövőjét tartva szemel előtt - tekinti, szükségképp azon meggyőződéshez jut, hogy a három első lehetőség reánk nézve nem kedvező.

Ha az ausztriai birodalom felbomlása után a megingatott európai egyensúly helyreállítására ehelyett egy új, nagy állam alkottatnék, melyben az olasz és német tartományok helyébe az aldonai tartományok vétetnének fel, akkor az ekként alakított államban a szláv és óhitű elem szükségképp túlsúlyra fogna emelkedni, s a változás, mely reánk, magyarokra nézve előidéztenék, csak abban állna, hogy a német helyett oly elemekkel jönnénk kapcsolatba, melyek sokkal nagyobb asszimilációs tehetséggel bírnak.

Ha az ausztriai birodalom helyébe a nemzetiségek etnográfikus határai szerint több, név szerint független országok állíttatnak fel (mint ezt a keleti háború óta Oroszországban sokan birodalmunk érdekében jelenleg legcélszerűbbnek tartják), akkor Magyarország nemcsak területének nevezetes részét s történelmi jogainak minden következtét veszti el, hanem ezekért oly függetlenséget cserél, melynek mértéke s fennmaradása Oroszország kegyelmétől s érdekeitől függ.

Ha végre a birodalom a háború által, melynek rossz kimenetele után nálunk sokan epedve sóvárognak, csak területének egy részét, például az olasz és lengyel tartományokat veszti el, ezen esetben a változás reánk nézve csak abban állna, hogy egy nagyhatalom helyett egy közepes állam tagjaivá lennénk, hogy a múltból reánk maradt terheket még nehezebben fogók viselni, mint jelenleg, és hogy az arány, melyben a német elem a nem-némethez a monarchiában áll, megváltozván, a németesítés, mely most, midőn 8 millió német 28 millió nem-némettel áll szemközt, lehetetlen, akkor kivihetőbbé válnék.

Sokkal szenvedélyesebb vagyok magam is, mint hogy azoknak érzéseit felfogni nem tudnám, kik a történt sértések után bosszújuknak mindent feláldozni készek. Történetkönyveinkben három különböző ostrom leírásánál fordul elő az elbeszélés, hogy egy magyar vitéz, midőn egy, a félholdat feltűzni készülő törököt a vár fokáról más módon nem űzheté el, végre őt átkarolva vele együtt veté magát a mélységbe, s nemzeti jellemünknek vannak oldalai, melyeknél eszünkbe jut, hogy bizonyos körülmények között az egész nemzet is hasonló módon járhatna el. Ha azonban, erőt véve indulatainkon, a dolgok állását nyugodtan fontoljuk meg, ellenszenvünk dacára is át kell látnunk, miként a jelen körülmények között a magyar nemzetiség jövőjére nézve kedvezőbb lehetőséget nem találhatunk annál, ha az ausztriai birodalom jelen nehézségein csorbulás nélkül mehet keresztül, s pedig úgy, hogy fenntartását csak magának köszönhesse. Mert ha Ausztria fennmaradását idegen támogatásnak fogná köszönni, azon esetben, ha a német nemzetnek válnék lekötöztettségévé, még nagyobb buzgósággal fogná elősegíteni a német érdekeket; ha pedig az oroszoknak, akkor mint az északi kolossz védence, bizonyosan sem a magyar nemzetiség, sem az alkotmányos szabadság megalapítását nem tekinti feladatának.

Ismerem én s méltánylom az aggodalmat, mely miatt sokan e felfogást eltévesztettnek tartják. Nézetök szerint Magyarország s a birodalom között a fennforgó kérdésnek békés kiegyenlítése lehetetlen. A történetek után a birodalomnak még a lehetősége is elenyészett. Ki nincsen meggyőződve, hogy Ausztria, mihelyt szorultságából kivergődött, hatalmát arra fogja használni, hogy a koncessziókat, melyeket kénytelenségből tett, ismét visszavegye, s a mostani nemzetellenes elnyomási rendszeréhez ismét visszatérjen, s én nem akarom kétségbevonni e nézet helyességét, s éppen nem állítom, hogy Ausztria a tett tapasztalások után egyszerre a magyar nemzet s az alkotmányosság buzgó pártfogójává fog válni; mielőtt azonban ezen talán helyes bizalmatlanságot politikánk vezérfonalaként elfogadjuk, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk s ez az, vajon

1° Ausztria, ha a jelen legsürgetőbb bajaiból kibontakozik is, ezáltal oly állapotba fog-e jutni már, hogy népeinek jóakarataira ismét hosszú ideig szüksége nem leend?

2° Vajon nem lehet-e úgy elrendezni dolgainkat, hogy a rosszakarát, melyet Ausztriánál felteszünk, az eszközöktől fosztassék meg, melyek annak kivitelére szükségesek lennének.

Mi az elsőt illeti, a felelet világos. Egy, a diplomáciai pályán megöszült férfi, kivel e tárgyról minap szóltam, Ausztriát a jelen pillanatban oly gyertyához hasonlítja, melyet két végén egyszerre meggyújtottak, s e hasonlóság egészen találó. Ha Olaszország a jelen pillanatban a legfenyítőbb veszély is, még nagy kérdés, vajon az, mely délkeleten készül, s az oláh és szerb változásokkal valószínűleg megkezdődött, nem nagyobb-e még ennél is, s ha ehhez még a birodalom bel- és pénzügyi viszonyait vesszük, a legnagyobb optimista sem fogja állíthatni, hogy Ausztria az olasz ügyek kiegyenlítése után azonnal minden veszélyen túl lesz, s oly állapotba jut, hogy egész erejét a reakció keresztülvitelére fordíthatja.

Mi a második kérdést illeti, bizonyos, miként a reakcióhoz való hajlam nemcsak az ausztriai dinasztia család tulajdona, hanem hogy azt csaknem minden alkotmányos országok uralkodóházainál feltaláljuk, főképp ott, hol az alkotmányos formák még újak, és ezért az alkotmány garanciája sehol sem kerestetik az uralkodó jóakarataiban, hanem az államnak oly módoni rendezésében, mely által a reakció lehetetlenné, vagy

helyesebben mondva, mely által az szerfelett nehéz és veszélyessé válik. - Ha az ausztriai birodalom csekély változásokkal a régi módon rendeztetnék el, ha a többi tartományokban a régi abszolutizmus hozatnék vissza, s így Magyarország királya mint osztrák császár ismét az örökös tartományok összes erejével kénye szerint rendelkezhetnék; vagy ha a birodalom két része egészen elkülönözve egymástól csak a fejedelem egysége által tartatnék össze, akkor a régi surlódásokkal a reakció nemcsak ismét lehetségessé fogna válni, sőt meggyőződés szerint bizonyosan bekövetkeznék; de a dolog másképpen áll, ha az, mit a történelmi jog alapján Magyarország számára visszakövetelünk, minden tartományok közös tulajdonává válik, és így hazánk alkotmányos jogai és belső függetlensége, mely egykor csak irigység tárgya volt, a birodalom minden lakói által saját szabadságuk biztosítékának tekintetik.

Éppen mert én is a reakciótól félek, mert én is azt hiszem, hogy a tett tapasztalások után más biztosítékokra van szükségünk, mint melyeket pusztán ígéretekben találhatunk, ez győzött meg arról, hogy az előbbi állapotok restaurációja, bármennyire hízelegne az nemzeti hiúságunknak, ha kivihető lenne is, semmi esetre sem kívánatos.

Hogy hazánk jogai, hogy nemzetiségünk jövője biztosítva legyenek, felfogásom szerint a következők kívánatnak:

1° Hogy az egész birodalom alkotmányos formák szerint kormányoztassék.

2° Hogy az alkotmányos kormányban s törvényhozásban, mely a birodalom közös ügyeit vezeti, Magyarországnak nagyságához és fontosságához illő befolyása biztosíttassék.

3° Hogy nemcsak Magyarország, de a birodalom minden tartományai, mi belső ügyeik kormányzását illeti, tökéletes autonómiával bírjanak.

4° Hogy miután a nemzetiségek egyenjogúságának elvétől korunk általános iránya miatt eltérnünk nem lehet, a nemzetiség értelmezésénél ne a nyelvbéli különbség, hanem a történelmi kifejlődés vétessék alapul.

Bárki által s mily módon vagy formák szerint rendeztessék el a birodalom, minden szervezet, mely ezen elveknek megfelel, nemzetiségünknek nemcsak fennállását biztosítja, hanem annak a birodalomban szupremációjához vezet. Minden szervezet, melynél ezen elveknek egy vagy másika nem vétetett tekintetbe, nemzetiségünket veszélybe hozza.

Sokkal többet foglalkoztál ezen tárgyakkal, semhogy ezen tételeket hosszasan be kellene bizonyítanom. Te voltál az első, ki a nyelvbéli és történelmi nemzetiség között létező ellentétet beláttad, s az Akadémiában mondott elnöki beszédedben azon veszélyeket kiemelted, melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkra hozhat, s ki látná Náladnál jobban át, hogy az előbbi viszonyok visszahozása, oly viszonyoké, melyek alatt a birodalom nagyobb része mint abszolút állam kormányoztatott, vagy mint azt 48-ban megkísértettük, Magyarország s a többi tartományok alkotmányai között semmi kapocs nem létezett; mondom, ki láthatná át Náladnál tisztábban, hogy hasonló állapotok szükségképp hasonló eredményekhez fognak vezetni, s hogy a külön alkotmány, mely Magyarországnak netalán kénytelenségből adatnék, már az első pillanatban a reakció csíráit hordaná magában.

Ez volt meggyőződésem, midőn 1849 végével írt német röpiratomban (Die Gleichberechtigung der Nationalitäten) a forradalom után a birodalom organizációjáról először szóltam (megtalálhatod az idevonatkozó állításokat a 117. és következő lapokon), ez meggyőződésem a mai napig, melyben minden, mit a forradalom óta tanultam s tapasztaltam, mindinkább megerősített, s jól tudom, hogy mi ebbeli nézeteimet illeti, nemcsak izolálva nem állok, sőt hogy egy nagy része azoknak, kik most könyvem ellen legkeserűbben kikelnek, velem tökéletesen egyetért. - Ha munkámmal hibát követtem el, e hiba nem az elvekben, hanem a pillanatnak rossz megválasztásában fekszik, melyben azokkal felleptem, s ha a dolgokat személyes nézponthól tekintem, alig követhettem volna el nagyobb hibát, mint hogy könyvemet most adtam ki. Oly időszakban, mikor az ország nagy többsége az ausztriai birodalmat menthetetlenül elveszítettnek képzei, mikor egy rész Nagy Lajos magyar birodalmának helyreállítását várja, mások nemzetünket egy nagy föderatív respublika élén látják, mikor az ildomosok, kik mély politikai belátásokban büszkélkednek, nemzetünk *szabadságát* az orosz és francia *cár* közbenjárásától várják, s a lelkes fiatalság ismét Kossuth ajkairól várja a megmentő szót, akkor oly nézet, mely az ausztriai birodalom fennállását veszi kiindulási pontul, népszerűsége nem számíthat. Kétségen kívül a nagy többség mást és többet akar, s annál inkább ragaszkodik bosszúgondolataihoz, mentül valószínűbbnek tartja azoknak kivihetését. De vajon nem fordulhatnak-e a dolgok másképp is, s miután a történetben egy esetet sem ismerek, hogy nagy államok egysapásra rögtön elenyésztek volna, nem lehetséges-e legalább, hogy az ausztriai birodalom is, bár gyengülve, egy ideig még fenntartja magát? s ha ezt mint lehetőséget tesszük fel, nem kívánatos-e, hogy azok, kiktől a birodalom kormánya jelenleg függ, az eddig követett irány veszélyességéről, s hogy Ausztria népei arról győzessenek meg, miként a magyar nemzet jogos követelése a birodalom egységével és az abban egyesült népek érdekeivel ellentétben nem állnak? - Ezen meggyőződés terjesztésére írtam könyvemet, ezért írtam azt németül oly modorban, mely csak a német olvasóra hathat, s vajon ha ez volt célom, nem kell-e oly pillanatot választanom munkám kiadására, midőn a birodalmat nagy veszélyek vagy legalább nagy nehézségek környezik, s midőn minden ajánlat, mely mellett a birodalom egysége fennállhat, elfogadhatónak látszik még akkor is, ha az a kormánytól eddig követett iránnyal ellentétben áll?

Hogy a történelmi jogot jelölve ki azon alapnak, melyen a birodalom új szerkezetének alapulni kell, hogy minden koronaország s így hazánk számára is teljes autonómiát követelve, munkámban semmi jogpontot nem adtam fel, s hogy hazánk állapota - ha az előadott elvek elfogadtatnának - az előbbtől csak annyiban különböznék, hogy Magyarország a birodalmi országgyűléshez küldött követi által oly tárgyak kormányában is részt venne, mely 1848 előtt egy nem magyar kormány és álladalmi tanács által intéztettek el, azt, aki a dolgot elfogultság nélkül nézi, be fogja látni, s én e részben bármikor elfogadom állításaim felelősségét; de nem tagadhatom el magam előtt, miként a mód, melyen könyvem a hazában fogadtatott, annak politikai hatását egészen paralizálja, s ez fájdalommal tölt el. Közeledést akartam eszközölni a magyar s a többi tartományok alkotmányos emberei közt, popularizálni akartam a magyar ügyet, s ehelyett csak azon hézagot tüntettem fel, mely közöttük létezik, s melyet - mint magam is hinni kezdem - semmi földi hatalom nem tölthet be többé, s fáradságomnak, mellyel e könyvet írtam, egyedüli díja csak azon öntudat, hogy hazámnak semmit sem használhattam.

Miért írom Neked mindezt, tulajdonképp magam sem tudom. Miután azonban könyvemről a lapokban írni nem szabad, s így mindenféle rágalom és gyanúsítás súlya

alatt elleneimmel nyilván szembe nem szállhatok, szükségét érzem egyszer expektorálni magamat, és Hozzád intézem igazolásomat, ki hazánk ügyeit mindig legtisztábban fogtad fel, s a fájdalmat s indignációt, mely szívemet pillanatokra eltölti, másoknál jobban érteni tudod. Ég áldjon meg, tisztelt barátom, s tartsa meg barátságodat

**tisztelő hívednek
Eötvös**

797

Következők

Sokszor hallám bámulni azon férfiak bölcsességét, kik a Kaszinó, lóverseny vagy más, ehhez hasonló dolgokat behozva, ezáltal állítólag a legnagyobb politikai reformokat eszközölték. Meggyőződéseim szerint az összeköttetés, mely ezen dolgok s a későbbi reformok között létezik, olyan, minőt a gyenge erő között, mellyel a hegytetőn fekvő kő megindított, s a roppant súly között létezik, mellyel az a völgy talpára megérkezik. Oly dolgok, melyeknek történniek kell, történnek, bárki által s bármily irányban történjék az első lendület.

239. FALK MIKSÁNAK

(1866. október 6.)
6/10 866.**Tisztelt barátom!**

Akkorra halasztottam köszönetemet, mikor a könyvet elolvastam, s látom, nagyon is hosszú időre halasztottam el. De ön, reményem, nem veszi rossz néven, s talán a kiadó is megbocsát. Mondja neki nevemben, hogy nagy érdemet szerzett magának, midőn Önt arra bírta, hogy e munkára vállalkozzék, mert ennek köszönjük, hogy Széchenyiről végre jó biográfiát bírunk; de ezen érdem mellett van egy nagy bűne is, s ez az, hogy a legnagyobb magyar jellemzése, mely sokára bizonyosan a legjobb fog maradni, nem magyarul jött ki. Részben - mi azon hatást illeti, melyet e könyv közönségünkre gyakorolhat - részben e bajon a fordítás segíthet. Politikusaink a fordításban is feltalálhatják a nagy igazságokat, miket Ön elmond, s mik némelyeknek keserűeknek látszanak talán, de annál egészségesebbek; de azok, kik a fordítást magokra vállalták, semmiesetre nem adhatják vissza a könnyűséget és gráciát, mellyel ezen biográfia íratott, s így a könyvnek egyik irodalmi érdeme a magyar közönségre nézve elveszett. - Valószínűleg szeretné hallani ítéletemet. - Nagyon sajnálom, hogy egypár órát nem tölthetünk együtt, s teljes őszinteséggel elmondhatnám nézeteimet az egyes részletekről. Így csak röviden szólhatok, s ennek nem nagy hasznát veszi.

Mindenekelőtt elmondhatom, hogy az életrajzot jónak, irodalmi tekintetben igen jónak tartom. Hogy az fővonásaiban igazságos is, sőt hogy az egész könyvben talán nincs semmi, mi magában véve nem igaz, és mégis van egy vonás, mely hiányzik, s mely miatt Széchenyi képe nem felel meg egészen a valónak, legalább azok előtt, kik őt közről ismerték. - Mindazon jó s nagy tulajdonok, melyeket róla elmond, teljes mértékben megvoltak benne. Nagy ész, erély, kitartás, hazaszeretet, a képesség eszméért feláldozni magát, egyszóval minden, mi nagy férfiúban szükséges; csak egy hiányzott - az emberszeretet, s valamint ez okozta, hogy a nép - mely barátjait ösztönszerűleg ismeri - iránta soha igazi szimpátiával nem viseltetett, úgy kétségen kívül ez volt oka, hogy midőn a sors keze reánk nehezedett - ő öszvetört.

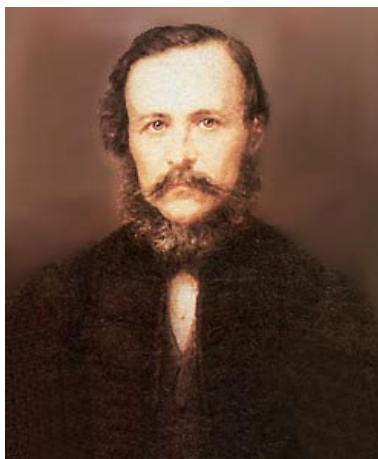
Széchenyi szerette hazáját, szerette a nemzetet. Hazájának nagysága s a nemzet jövője magas fogalmak voltak előtte, melyekért semmi áldozattól vissza nem rettent; de nem ismertem embert, ki az egyes individuumok iránt hidegebb, közönyösebb lenne, mint ő volt. Hazáján kívül csak önszemélye volt az, mi számolásainak tárgyát képezé, és innen magyarázható, hogy midőn a remények, melyekkel hazája és saját jövőjére gondolt, elenyésztek, nem volt semmi, miben vigasztalást találhatott volna, sem neje és gyermekei, sem mindazon jó, mit szűkebb körben tehetett volna. - Éppen oly embernek, ki életét nagy céloknak szenteli, s kire mindig nagy csalódások várnak, még több szüksége van a szeretetre, mint másoknak, és ez a szeretet képessége, ez az, mit tőle a természet megtagadott. Nézzon végig az egész pályán, melyet ön oly ragyogó színekkel festett le: fényes pillanatok fog találni, nagy tevékenységet és erélyt, roppant sikert, lángoló szenvedélyt, de melegséget, őszinte ragaszkodást sehol, s ezen férfiú, ki magát joggal a nemzet napszámosának nevezhette, s kinek élete minden egyes magyarra nézve áldás vala, egész életén át nem szeretett senkit. Senki nem áldozott többet hazájának, mint ő - mert hisz feláldozta életének minden napját a közügynek -, de nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn a legkisebbet, csak kényelmét is, egyvalamely kedvesének

áldozta volna fel, s azokhoz, kiket barátjainak nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy céljainak elérésére szükségesnek tartá. - Szerette az egész hazát, vagy helyesebben mondva lelkesedett a haza fogalmánál, de az individuum nem volt semmi előtte, mint eszköz, melyet nagy s nemes célokra használt fel, de pusztán eszközüll, eldobva azt, lábbal taposva, mihent haszontalanná vált vagy éppen útjában kezdett állni; s ha megengedem is, hogy éppen e tulajdon vagy hiány volt az, mi őt sokban elősegíté, bizonyosan ez kulcsa azon nem szeretetreméltó tulajdonoknak, melyeket benne ismertünk: az arisztokratikus gőgnek, a türelmetlenségnek, a hideg gúnynak, mely oly sértően hatott, és ez oka nagy szerencsétlenségének is, mely alatt öszverogyott, midőn a hazát, melynek kizárólag élt, melyen kívül semmit nem szeretett, veszte hivé, s a nagy világon magányosan találá magát, csak azokat látva maga körül, kik iránt semmit nem érzett, s kiknek szeretete őt nem boldogíthatá, mert nem tudta viszonzni. -

Nem tudom, Ön így fogta-e fel jellemét; ha igen, mindenesetre jól tette, hogy nem mondá el biográfiájában. Ily könyveknek fő célja, hogy példányokat állítsanak fel, s azért a hiányok, melyeket nagy embereinkben ismerünk, nem a közönségnek valók. Ugyanezt tettem én is Széchenyi emlékbeszédében, és igen kérem Önt, ne közölje nézetemet *senkivel*, de Önnel, ki őt oly jól ismeré, közölni akartam nézetemet, s igen örülni fogok, ha Ön azt nem osztja; valóságos nyereségnek tartanám, ha egypár vonására figyelmeztetne, mely ítéletemet megcáfolja, hogy e nevezetes férfiút, kit annyira tisztetek, s kinek, mint minden magyar, hálával tartozom, szerethetném. -

Mit Ön a miniszteriális állásról ír, hála Istennek, nem teljesült, s reményem, még soká nem fog teljesülni. Sokan s maga a Felség, mint hallom, azt mondá felőlem, hogy álmodozó vagyok - ein Träumer -; legjobb reám nézve, hogy így megyek át életemen, s halálom után azt mondják felőlem, hogy álmaim teljesültek. Mi Széchenyiben hiányzott, az bennem túlmértékben megvan, s azért, mentül idősebb leszek s higgadtabban ítélek magamról - annál inkább bélátom, hogy elleneim nemcsak magamra, de a közügyre nézve is érdemet szereztek magoknak, midőn a lehetőségig háttérbe szorítottak. Azoknak vagyok egyike, kik arra valók, hogy előljárjanak, de a gondolat s nem a cselekvés mezején, és ebben sem az ókonzervatívok, sem mások nem fognak akadályozni. - Ha ideje van, írjon, s emlékezzék barátsággal hívére

Eötvös

Eötvös emlékbeszéde az Akadémián

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

Ha a népek életében nincsen fontosabb pillanat azoknál, midőn közös érzelemtől áthatva, nemzeti egységek tiszta öntudatára emelkednek: akkor, tisztelt gyülekezet, a férfiúnak halála, kinek emlékére összegyűltünk, időszakot fog képezni történetünkben.

A veszteség, melyet szenvedénk, a csapásnak váratlansága, a mód, mellyel az történt, egyenlő fájdalommal tölté a nép minden osztályait, s az ország messze határai között nincsen vidék, a különböző népfajok s vallásfelekezetek között, melyeket az isteni gondviselés e földön egy nemzetté egyesített, nincs oly töredék, mely e közérzületben részt nem vett volna; mintha a kegyes istenség e férfiú nagy érdemeinek adta volna jutalmul, hogy azon egyetértés, melynek eszközzéseért munkás életén át fáradozott, sírja fölött létesüljön, s ő azt örökségül hagyhassa nemzetének.

Soha fejedelem, hatalmának tetőpontján, soha államférfi népszerűsége verőfényében nem szállt sírjába, kinek ravatalát több s általánosabb tisztelet környezte volna; s az idegen, ki e napokban hazánkba jő, s a hatásnak tanúja lehet, melyet Széchenyi halála okozott, bizonyosan azon meggyőződéssel tér vissza övéi közé, hogy azon férfiú, kiért egy egész nemzet, tíz évvel később, miután a közélet pályájáról lelépett, gyászt ölt, nagy s felejtethetlen érdemeket szerzett magának e nemzet iránt.

Mennyivel erősebb ez a meggyőződés bennünk, kik életének tanúi valánk, s kik, ha a múltba visszanezünk, vagy hazánk jelen helyzetét tekintjük, mindenben, mi ott szép vala s mi ott legalább megnyugtató, az ő tevékenységének emlékét találjuk föl.

Ha volt magyar, kiről elmondhatjuk, hogy nem egy vidéknek, hanem hazájának, nem egy osztály- vagy pártnak, hanem nemzetének élt - Széchenyi az. S a Magyar Tud. Akadémia bizonyosan soha nem felelt meg inkább a nemzet közkívánatának, mint midőn e gyászünnepélyt rendezé, hogy azon tisztelet s hála, melyet iránta az egész nemzet érez, költészet s szónoklat által méltó kifejezést nyerjenek.

A költészetnek magasztosabb tárgya, a szónoklatnak nagyszerűbb feladata nem lehet; de hol van, ki annak méltóan megfelelni képes legyen?

Mélyen érzem én, tisztelt gyülekezet, a kötelességeket, melyeket az Akadémia reám ruházott, midőn érdemem fölött megtisztelve, ez alkalommal szónokának választott. Tudom, hogy midőn nemcsak az Akadémia alkotóját, de a haza legnagyobb polgárát gyászoljuk, tőlem több kíváncsítik, mint hogy beszédemben kizárólag azon érdemeket soroljam el, melyeket a nagy elhunyt intézetünk alapítása s hosszú vezetése által magának szerzett; csak ha jellemének s összes működésének méltó képét állíthatnám föl szebbítés nélkül, de híven, hogy nagy emléke világosan állva előttünk önmaga hirdesse dicsőségét, mint Memnon szobra, melynek csak a nap világító sugara kell, hogy megszólaljon - csak akkor felelnék meg feladatomnak; de ismétlem, ki az, ki e gazdag életet, mely egészben csak a hazának, s melynek minden órája egy-egy, a haza fölvirágzására vezető külön célnak vala szentelve, egy beszéd szűk korlátai között méltóan leírni, ki nagyszerű személyiségét kevés vonásokban híven lefesteni képes legyen, vagy ki részrehajlatlan ítéletet merne mondani e férfiú fölött most, midőn a könnyek, melyeket sírjánál egy egész nemzet ontott, még alig száradtak föl.

Alakja nagyobb, semhogy ily közlőről való arányaiban föltűnjék; s a küzdelmek, melyek között élete lefolyt, s melyekben majd oldalánál, majd ellenei közt részt vettünk, újabbak, semhogy azokról mi hozzunk igazságos ítéletet.

Mi e helyen legfeljebb munkás életének eredményeit sorolhatjuk el, s ítélet helyett hálánkat fejezhetjük ki; s én erre fogok szorítkozni előadásomban, egyszerűen elmondva, mit Széchenyi tett, s annak megbíráását, mi volt ő, a jövőre bízva, mely korunk előítéletei-, érdekei- s szenvedélyeinek határán kívül állva, a küzdelmekről, melyeken mi keresztülmentünk, majdan ki fogja mondani igazságos ítéletét, s vele együtt ítéletét azon férfiúról, kit míg élt, még ellenei is a küzdelem legszenvedélyesebb pillanatában a legnagyobb magyarnak neveztek, s kinek sírjánál az egész nemzet gyászt azért öltött, mert érezé, hogy a hely, melyet ő üresen hagyott, e hazában egyes ember által soha betölteni nem fog.

*

Hazánk újabb történetében nincs oly esemény, mely a nemzet kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint az 1825-i országgyűlés; - mert habár azon mozgalom, melynek nemzetiségünk újabb föléledését köszönjük, előbb vevé kezdetét, s a főérdem e részben Kazinczyt és kortársait illeti; s habár az 1791-i országgyűlésnek alkotmányos reformmozgalmi örökre nevezetesek fognak maradni évkönyveinkben: tagadhatatlan mégis, hogy átalakulásunknak ez első kísérletei a hadizaj között, mely századunk elejét eltölté, csaknem feledésbe mentek; hogy a nemzeti lelkesedés, mely József császár uralkodása után rövid ideig általánosnak látszott, kevéssel utóbb azon buzgó, de szűk körre való szorítva ismét, mely nemzeti irodalmunkat mívelé; s hogy csak az 1825-i országgyűléssel kezdődik azon időszak, melyen innen alkotmányos s nemzeti törekvéseinkben félbenszakadás többé nem történt, s melyet azért méltán egész újabb fejlődésünk kiindulási pontjának tekinthetünk.

E fontos, a haza egész jövőjére elhatározó pillanatban lépett föl Széchenyi István a közélet pályáján; s miután az erélyt, mely annak befutására szükséges vala, csak akkor méltányolhatjuk, ha ismerjük annak akadályait is; szükséges, hogy mindenekelőtt rövid tekintetet vessünk ez időszakra, mely ha csak az éveket számítjuk, hozzánk oly közel, s ha arra gondolunk, ami azóta történt, tőlünk mégis már oly távol fekszik.

A XVI. s XVII. század e hazában külső harcok s belső küzdelmek között folytak le, s ha éppen akkor, midőn más népek a tudomány s művészetek mezején a legnagyobb haladást tették, nemzetünk, fönnmaradásáért küzdve, másoktól elmaradt: csak hazánk szerencsétlen helyzetét vádolhatjuk, nem őseink hanyagságát.

De magyarázva bár oly okokból, melyeket pirulás nélkül bevallhatunk: mégis tagadhatatlan marad a tény, hogy hazánk a század kezdetén a nyugoti civilizáció köréhez tartozó más országoknál hátrább állt, hátrább nemcsak művészet és tudomány, ipar s mezei gazdaság, közlekedési eszközök s kereskedelem terén, egyszóval mindazokban, miktől az ország anyagi jóléte s az egyesek kényelme függ, hanem, mi ennél fontosabb, hátrább még azon általános míveltségben is, mely minden haladásnak első föltételét képezi.

Országunk ez állapota, mely azt a kevés idegen előtt, kik e hazát akkor meglátogatták, majd szánakozás, majd gúny tárgyává tevő, nem kerülte el ugyan egyes mélyebben látó

honfiak figyelmét, s a század kezdetén tartott országgyűléseken nem hiányoztak egyes felszólalások, melyek a nemzetet a létező bajokra s azoknak következményeire figyelmezteték: de a nagy síkon, melyé akkor viszonyaink lapultak, e szövegek visszhang nélkül hangzottak el, s ha az ország helyzetében talán sohasem vala kevesebb, mi által a gondolkozó hazafi magát kielégítve érezheté: bizonyosan alig találunk történetünkben időszakot, melyben az elégedetlenségnek, a haladás e fő ösztönének, kevesebb jelei mutatkoztak volna. - A nép hallgatva s csaknem öntudatlanul viselte el megszokott terhét; a nemesség meglelégedéssel s teljes biztosságban élvezé jogait, feledve, hogy azok oly szolgálatok díjául adattak, melyeket rég nem teljesített már; s az élelmiszerek bősége, az anyagi jólét, mely ebből következett, s a személyes szabadságnak magas foka, melyet nemcsak a nemesség, hanem a népnek minden míveltebb osztályai az országban akkor élveztek, eltakarta állapotaink nagy hiányait még azok előtt is, kiknek ellenök panaszt emelni okuk s képességek volt.

Úgy látszott, mintha a magyar nemzet, elfáradva hosszú küzdelmei után, csak pihenni akarna, s az anyagi jólét karjai között mindinkább azon tespedésbe süllyedne, mely az egyesnél s nemzeteknél a végképp elagotttnak halálát megelőzi.

Az 1823-i események bebizonyíták, hogy azok, kik ekként vélekedtek s eljárásukat arra építették, hibásan számítottak.

Mi József császárnak nemzetiségünk ellen irányzott törekvései után történt, az történt újra. A nemzet másodszor azoknak köszöné szabadsága megszilárdulását, kik őt annak maradványaitól is meg akarták fosztani.

A világos, maga a király által az ország rendei előtt bevallott sérelem, mely az alkotmányon elkövetett, s azon tapasztalás, hogy a nemzet legfontosabb jogai, melyektől minden egyéb jogok- s kiváltságoknak magatartása függ, csak néhány törvényhatóságnak erélyessége s a fejedelem lelkiismeretessége által menttetek meg, ki midőn meggyőződött, hogy kormánya a törvény korlátain túlhágott, az elkövetett hibát nemcsak jóvátevé, hanem bevallá - felrázta a nemzetet hosszú nyugalmából, s az új veszély csak a nemzet megtöretlen életerejét bizonyítja be.

De bármi örvendetes vala a tapasztalás, s bármennyi tisztelettel hajoljunk meg azok előtt, kik a nemzetnek e nehéz napokban vezérei voltak, s egyaránt távol a szenvedélytől s távol a gyengeségtől, alkotmányunkat nyugodt erélyességgel fönttartották: megfoghatjuk az aggodalmat, mellyel mélyebben látó honfiak a jövőbe még ezen pillanatban is tekintettek.

Mint 1791-ben, alkotmányunk, új győzelme után, megszilárdult s az egész nemzet ismét föllekesült nemzetisége iránt; de éppen a hasonlóság, mely a két mozgalom között létezett, nem juttatá-e eszébe a gondolkozó hazafinak, hogy azon okok, melyek miatt a rövid ébredés után, mely József uralkodását követte, új tespedésbe süllyedtünk, mind még most is léteznek?

Mert ha a magyar ismét sajátjának mondhatná alkotmányát, mely az idő minden viszontagságai között e hazában legalább a szabadság eszméjét tartá fönn, melynek nemzeti egységünket köszönjük, s melynek egyes részei az újabb küzdelmek alatt ismét bebizonyították szilárdságukat: vajon el lehet-e feledni, hogy azon alkotmány, bármi szép és dicső legyen, csak a nemzet egy osztályának tulajdona, s hogy midőn ennek

személyes és politikai szabadságát oly rendkívüli mértékben biztosítja, minőben az akkori Anglia kivételével talán sehol nem élveztetett: a népre éppoly rendkívüli terheket ró?

Az 1825-i törvényhozás az alkotmány biztosítására új törvényeket alkotott; de ha ezen alkotmányt nem egészen félszázad alatt kétszer végveszély fenyegeté, valóban nem a világos törvényeknek hiánya okozta azt. Nem új sáncokra, melyekkel elődeink az alkotmányt eléggé körülövezték, hanem védelmezőkre vala szükségünk, s az 1825-i országgyűlés, midőn szabadságunk megtámadtatott, erősségeit kijavítá, de e hiányon nem segített.

Helyesen jegyezte meg egy híressé vált beszédében Nagy Pál, hogy az elvesztett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is: hogy tehát csak ennek fönntartása, szilárdítása - és biztosításában kereshetjük egy szebb jövőnek zálogát; - de vajon állt-e az egyesek hatalmában? s ha az ország akkori helyzetét tekintjük, ki mondhatá, hogy e cél elérését bizton reményli?

A nemzeti nyelv, mely egy ideig csaknem kizárólag a nép körében élt, ismét emelkedni kezdett. Egy nemzeti irodalomnak alapjai rakattak le, mely, mert kevesek által pártoltatott, lassan, de mert csak olyanok által műveltetett, kiket erre hivatásuk érzete s lelkesedés buzdított - belső becsére nézve folytonosan emelkedett; de vajon az irodalom egymaga, sőt azon egyes törvények, melyek által nemzeti nyelvünk a közélet mezején a latin helyébe állíttaték, biztosíthatták-e nemzetiségünket oly viszonyok között, midőn a műveltség, melytől az irodalom befolyása függ, s a közéletben való részvét csak a nemzet egyes osztályaira van szorítva?

Kifejlett nemzetiség, mely minden idegen befolyásoknak ellentállani képes legyen, csak ott létezhetik, hol egészséges nemzeti életet találunk; s ki szólhatott erről nálunk akkor, midőn honunk főbb nemessége nagy részben a külföldön lakva, saját hazájában idegenné vált, s elfeledve még ősei nyelvét is, a végső köteleket, mely őt a nemzethez láncolá, szétszakította; midőn ipar s kereskedelem nem lévén, a magyar középrend csak egyes mesteremberekből állt, s úgyszólván senki nem volt, ki magát teljes joggal a haza polgárának nevezheté, mert a kiváltságos osztályok nem részesültek terheiben, s a nép nem ismeré jogait.

Vajon ily állapotokon egyes, bármi célszerű törvények, vagy azon lelkesedés, mellyel a nemzet némely osztályai nyelvünket fölkarolták, segíthettek-e? - Magyarországnak nagy, gyökeres reformra vala szüksége, és ugyan mily eszközök léteznek annak keresztülvitelére?

A mód, melyen József császár kísérletei, dacára a tolerantialis páténsnek s e fejedelem népies törekvéseinek, az egész országban fogadtattak, bebizonyítá, hogy vannak dolgok, melyekről a nép soha nem mond le, még a vallásszabadság s polgári egyenlőség kedvéért sem. Az 1823-i események meggyőztek arról mindenkit, hogy ha az ország állapotának változnia kell, ez csak az ország törvényhozása által történhetik; de ki remélhette egy gyökeres átalakulásnak keresztülvitelét oly törvényhozástól, mely kizárólag a kiváltságos osztályok képviselőiből állva, érdekei által a létező állapotokhoz lekötve érezé magát?

Haladni a civilizáció ösvényén, azon jogfogalmak szerint módosítva alkotmányunkat, melyek Európa-szerte elfogadtattak - anélkül, hogy ezáltal alkotmányos létünk s nemzetiségünk veszélyeztessék;

Szilárdul ragaszkodni alkotmányunk formáihoz s nemzeti sajátosságainkhoz, anélkül, hogy ez által haladásunkban akadályoztassunk;

Kivíni a XVIII. század eszméit oly törvényhozás segédelmével, mely középkori szerkezetét megtartá; - a jogegyenlőséget a kiváltságos osztályok által:

Ez volt a föladat. - S valóban, nem bámulhatja senki, ha az csaknem mindenki által megoldhatatlannak tartatott, s még a hazának leghívebb fiai is kétségbeesve a jövő fölött, emlékeikben keresték vigasztalásukat, féltékenyen őrizve minden követ, mely a régi épületből megmaradt, hogy e nemzet dicsőbb napjainak legalább romjai tartassanak fenn; hisz a teendőknek tömege oly nagy, az eszközök, melyek annak, ki állapotaink átalakítását magának célul kitűzné, rendelkezésére álltak, oly csekélyek, az akadályok látszólag oly legyőzhetetlenek valának, hogy a legbátrabb is elveszte bizodalmát.

Egy volt, ki azt nem vesztette el, ki a haza jövőjén nem kétkedett: Széchenyi István.

Senki sem ismerte nála jobban azon hiányokat, melyek e hon anyagi s szellemi műveltségében szintúgy, mint alkotmányunkban léteztek; senki sem fájlalta azokat így.

Vegyük kezünkbe számos munkáinak bármelyikét, s ott fogjuk találni a vallomást; hogy mindenben hátra vagyunk; s a keserűség, mellyel azt kimondja, eléggé bizonyítja az érzést, mellyel szíve telve volt; ő teljes mértékben méltányolja azon nehézségeket, melyekkel a reformnak küzdenie kell; hisz föllépésének módja, az eszközök, melyekkel élt, s a fontosság, melyet egész életén át a modornak tulajdonított, eléggé bizonyítja ezt; de mindez nem ingathatá meg a bizodalmat, mellyel e haza jövőjére tekintett.

Mert ha igaz is, hogy a haza anyagi kifejlésében Európa többi országainál hátrább áll; ha csatornái nincsenek, útai hiányzanak, s a mezei gazdaság azon állapotban pang, melyben azt a középkor gyakorolta: nem áldotta-e meg Isten az országot minden adományaival?

Hol van a sík, mely Alföldünknel termékenyebb? hol a bércek, melyek az ásványvilág minden kincseiben Kárpátainknál gazdagabbak? hol a folyók, melyek a közlekedés dicsőbb eszközei lehetnének azoknál, mik szabályozatlan árjaikkal most tereinket elöntik?

És ha e nép a műveltség alantabb fokán áll, ha osztályait válaszfalak különítik el egymástól, s e nemzet, mely a harc mezején egykor dicsőséget aratott, a békés ipar s a tudományok körében nevet nem szerzett magának: nem ugyanazon nép-e ez, mely a hazát szerzé s fönntartotta? mely századokig küzdött a legszentebb ügyért, s miután legyőzetett, ellenének rabja lett, de szolgálja soha; - mely dacára azon válaszfalaknak, melyeket a törvény közötté fölállított, nemzeti egységének érzetét mindeddig nem vesztette el; mely nádfedelek alatt lakik, durva köntösben jár, s az élet kényelmeit nem ismeri, de nélkülözései között emelt fővel tekint körül, mert tudja, hogyha semmi egyebe nem lenne - hazája van, egy egész ország, melyért halni kész; és mely századokig élhetett

oly alkotmány alatt, mely a nemesnek mindent engedett s a jobbágyot csaknem oltalom nélkül hagyá, anélkül, hogy amaz zsarnokká válnék vagy ez emberi méltóságáról megfélelkezett volna, mert Isten úgy rendelé, hogy e nép nem zsarnok, sem szolga, hanem szabad legyen.

Hisz e földnek csak munka, a nemzetnek csak akarat kell, hogy felviruljanak, s alkotmányunk által, bármik annak hiányai, saját kezünkbe van adva sorsunk; - miért kételkednénk?

Az nem lehet, hogy e hon, melyet Isten a természet minden adományaival megáldott, örökké parlagon heverjen; hogy e nemzet, mely egykor az első helyek egyikét foglalta el, s mely annyi viszontagság után egyet sem vesztett férfias erényei közül, most az utolsók egyike legyen.

Régi dicsőségünk napjai letűntek.

A nemzet rég nem adta életének jelét, s hazánkban körültekintve, hideg és érzéketlen minden, csak romjai szólnak, s már a világ halottnak hirdeti az egykor virágozót.

De nézzétek közelebbről: nincsenek sehol a rothadásnak jelei; hol az idegen érzéketlenségében változást nem lát, ott e honnak gyermekei újra érzik a meleg lehetet.

Kiért keseregtünk, a hon csak tetszhalott volt - hitünk fogja megmenteni életét, s ő föl fog támadni előbbi szépségében s hatalmában.

Magyarország nem volt, hanem lesz.

Harminc éve múlt, hogy Széchenyi *Hitel*-ében ezeket elmondá, s mi, kik föllépésének tanúi valánk, nagy időközön mentünk keresztül, melyek többet adtak s többet vettek el tőlünk, mint amit egy rövid emberi élet alatt elérni vagy elveszteni lehetségesnek gondoltunk; de vajon most is, annyi év után, ki nem emlékszik a hatásra, melyet e szavak előidézték? Sokan közülünk még félig gyermekek valánk, s mi egészen új színben tűnt föl előttünk az élet, melynek küszöbén állva, dicső pálya nyílt előttünk; és lelkesedésünket megosztá a férfiú, ki egyszerre tért látott maga előtt, melyre tevékenységét fordíthatá; s megosztotta maga az agg, ki életének határához érve, most legalább egy nagy reménnyel szállhatott sírjába.

Valóban, ha e férfiúnak összes érdeme csak az lenne is, hogy nekünk e reményt adá; ha működésének minden nyoma eltűnt volna, s csak ezen napoknak emléke maradna fenn: - ő megérdemelné, hogy a hon, mint a római szenátus Cannae után a konzulnak, háláját mondja ki, mert kétségbe nem esett hazája fölött, s mi valamennyien gyászt öltünk érte, ki ifjúságunknak, ki egész életünknek jóltevője volt, mert legszebb pillanatait neki köszönjük, s neki köszönjük mindazon jótékony hatást, melyet, honfiúi lelkesedésre ébresztve, jellemünkre gyakorolt.

De csak pályája kezdetén állunk még, s a szózat, melyre százezrek szíve új reményben feldobogott, csak azon ígéret vala; hogy e szebb jövőnek, melyet hirdetett, fogja szentelni egész életét.

Ritka embert nevezhetünk, ki, midőn a közéletbe lépett, ennyi reményt gerjesztett, s talán senkit, ki ezen reményeket oly tökéletesen teljesíté; de mielőtt e dicső pályára követjük, s tevékenységének egyes ágait s összes eredményét bármi röviden főlemlítjük, legyen szabad egy általános észrevételt előrebocsátanom, mely, valamint egyes lépéseinek, úgy egész működésének nemcsak méltánylására, de megértésére szükséges.

Nem az elmének tehetségei, hanem a kedély hatalma az, mi minden való nagyságnak alapját képezi, s az emberi nem története tanúságot tesz, hogy nagy befolyást még soha senki nem gyakorolt a világon, ki önmaga egy nagy eszme vagy érzelem befolyása alatt nem állt, s midőn kortársait elragadá, önmaga elragadva nem érezte magát. Ezt látjuk Széchenyinél is; s habár a hideg megfontoló észnek nálánál nagyobb magasztalója nem volt, és senki sem szólalt föl élesebb gúnnnyal azok ellen, kik közdolgokban szívök gerjedelmét követik: mégis talán soha nem volt férfiú, ki a közélet pályáján megőszülve, első föllépésétől élete végéig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állt volna, mint éppen ő.

Igen, Széchenyi a szívnek embere volt, a szó legszebb, legnemesebb értelmében.

Midőn fiatal korában körültekintve, a hazának állapotát látá, s látta a közönyösséget, mellyel a többség - s a lemondó kétségbeesést, mellyel e hon jobbjai ezen állapotot túrték, mert megváltoztatására sehonnan kilátás nem nyílt, s a messze láthatáron nem látszott még egy felleg sem, mely vihart hozva e tespedésnek véget vethetett; s ő egymaga lépett föl, *hogy ha más senki nem, ő vesse meg nemzetünk egykori nagyságának alapját, vagy hogy legalább ezen célnak szentelje végleheletéig életét*: akkor nem hideg számítás sugallta neki ez eltökélést - s nem a mindent megfontoló ész vala az, mi neki, miután e pályán föllépett, erőt adott, hogy vissza ne ijedjen a mindig növekedő nehézségek s ellenzóinek száma előtt.

Szívének meleg gerjedelme, egy erős, ellenállhatatlan érzés vezette a pályára; ez tartá fönn, ez serkenté mindig új tevékenységre még akkor is, midőn nem támogatva a közvéleménytől, elhagyatva azoktól, kikhez legközelebb állt, a közszeretet virágkoszorúja helyett még csak a nyilvános élet töviskoronáját viselte; - s ki Széchenyi jellemének ezen oldalát nem ismeri, az őt igazságosan megítélni nem képes.

Megtörhetetlen erélyének s egyes gyöngeségeinek - miktől őt fölmentenünk nem lehet - forrása ebben fekszik.

Hazájának határtalan szeretete vala az, mi a bátor férfiút, ki, ha csak személyes veszélyekről vala szó, a legkisebb sértésért a halállal szembeszállt, a közdolgokban néha a túlságig óvatossá, sőt mint ellenei mondák, félénkké tevő; ez az, mi őt néha igazságtalanságra ragadta, s arra bírta, hogy szenvedélyes szónoklatának egész hatalmát, keserű gúnyt s túlzó vádak fegyverét használja olyanok ellenében is, kiknek jó szándékát kétségbe nem voná, sőt kiket, mint gróf Dessewffy Józsefet, mélyen tisztelt, de kikben a közjónak, habár akaratlan, elleneit látta.

És ez volt alapja egyszersmind azon rendkívüli befolyásnak is, melyet e férfiú mindvégig nemzetére gyakorolt.

A történetben kevés példát találunk, hogy valaki népszerűségét annak köszönte, mert honfitársait szüntelen hátramaradásukra, hibáikra s gyengeségekre figyelmeztette.

Főképp oly nemzetnél, mint a magyar, melyet ellenségei hiúsággal vádolnak, s melyről legalább azt mondhatjuk, hogy saját becsének teljes öntudatában él, kettősen feltűnő tünemény ez; s mégis csak a *Hitel*-t kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miként Széchenyi népszerűségét így szerze meg. Nem volt senki, ki a legélesebb gúny fegyvereit többször használta volna oly szokások s intézmények ellenében, melyekhez a nemzet - mint őseinek hagyományához - ragaszkodott; nem volt senki, ki azon irányt, melyet a közvélemény követett, s a férfiakat, kiket az fölkarolt, nyíltabban megtámadta volna; és ha mégis mindennek dacára Széchenyi népszerűségét tizenöt évig folyvást növekedni látjuk, s ha később is, miután népszerűségét már elvesztette, befolyásának egy részét még megtartá: e rendkívüli tünemény csak onnan magyarázható, mert midőn sokan azt hívék, hogy téved, s a többség által legforróbb óhajtaiban s legkedvesebb embereiben kíméletlenül megtámadva érzi magát - midőn őt hol a kormány soraiban, hol az ellenzék padjain látá: sokan nem érték, sokan rosszállák, sokan elleneztek eljárását; de senki egy percig nem kétkedett hazafiságában.

Ez azon kapocs, mely közte s a nemzet között mindig létezett. Kevés politikai szerepet játszott férfit ismerünk, ki, midőn meggyőződése kívánta, pártját oly könnyen elhagyta, sőt azt oly hevesen megtámadta volna; talán senki sincs, ki miután egy ideig az egész nemzet élén állt, később oly egészen elhagyatva találta volna magát, mint ő. De elhagyatva mindenkitől, megtámadva eljárása miatt, volt egy, mi e férfiút, midőn magát egészen elszigeteltnek mondá is, a nemzettel összeköté, s ez éppen azon érzés, mely nemzetünk közös tulajdona; - s ha Széchenyi e hazáért többet tett, mint bárki más, ezt annak köszöni, mert tudtuk, hogy senki e hazát nálánál inkább nem szereti.

Volt idő, melyben sokan, sőt ő maga is a hideg számítás emberének tartá magát; de e tévedésnek oka abban fekszik, mert kizárólag csak egy érzelemnek uralma alatt állva, a pillanat benyomásainak s szenvedélyeinek ellentállni tudott; s miként élének célját csak szívével választá: úgy azon eszközökre nézve, melyeket használt, csak belátását követé; egyaránt szenvedélyes s egyszersmind előrelátó szeretetében, kész föláldozni magát minden pillanatban, s mégis folyvást figyelemmel irányozva s méregetve lépteit, hogy a kedves tárgy, melyért lelkesül, veszélynek ne tétessék ki.

S éppen egyéniségének e kettős, látszólag ellentétben álló oldala: a lángoló szeretet mellett a hideg számítás, a szenvedély, midőn törekvéseinek főcélját veszélyeztetve látá, s mégis e csaknem félenkséggel határos idomosság, mellyel haladási terveiben eljár: ez az, mi jellemének egyik fő vonását képezé; a másik, mely evvel bizonyos összeköttetésben áll, sőt annak kifolyása; azon könnyűség, mellyel helyzetét megváltoztatá, s föltételeinek kivitelére majd politikai elleneivel, majd barátaival fogott kezét, anélkül, hogy valaha működésének fő irányától eltérne; úgyhogy ugyanazon férfiú, kit kortársai, csak a könnyűséget látva, mellyel pártját elhagyá, többször apostasiával vádoltak: a jövő kor előtt éppen a következetesség miatt fog bámultatni, mellyel hosszú politikai pályáján minden egyes föltételeihez ragaszkodott, Proteusként mindig változtatva alakját, de csak azért, hogy azon egy küzdelmet folytassa; s innen van, hogy míg Széchenyi élete, ha egyes lépéseit követve, azoknak összefüggését magyarázni akarjuk, feloldhatatlan rejtélyként tűnik föl: midőn azt mint egészet tekintjük, nyitott könyvként fekszik előttünk, melynek célja iránt mindenki teljes ismeretet szerezhet magának, s melynek egész foglalatját kevés szavakkal mondhatjuk el.

Megkísértem ezt.

Ha azon belátás, hogy hazánk csaknem mindenben hátra van, Széchenyit a nagy föladattól, melyet magának kitűzött, vissza nem ijeszté, ennek okát azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar nép még ifjú, s hogy valamint Isten e hazát roppant, eddig parlagon heverő természeti kincsekkel áldotta meg, úgy a magyar nemzetben oly erők s tehetségek szunnyadnak, melyeknek becsét eddig senki nem ismeri még.

Kifejteni Istennek ezen nagy adományát mindkét irányban, haladni az anyagi érdekek mezején, hogy e haza Európa legmíveltebb országaival a versenyt kiállhassa, s haladni főleg szellemi kifejlésünkben, hogy a magyar nemzetiség benső becse s értéke által nyerje vissza azon állást, melyet egykor harcias tulajdonai által bírt: ez volt a föladat, melynek megoldásától nézete szerint a nemzetnek szebb jövője, sőt fennmaradása függ, s melyet magának kitűzött.

E két irány közül a fontosabb, Széchenyi meggyőződése szerint, a nemzet szellemi kifejlése volt. „*A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait. - Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni - ez a föladat. - Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.*” Így értelmezi ő maga törekvéseinek végcélját; s az óvatosság, mellyel oly reformok körül eljár, melyeknek, csak az ország anyagi kifejlését tekintve, jótékony hatását kétségbe vonni nem lehetett, de melyek nézete szerint nemzetiségünket, azaz szellemi kincseink legfőbbikét, veszélyeztetik, eléggé bizonyítja, mi szilárdan ragaszkodott elvéhez, hogy „*minden haladás csak annyiban üdvös, amennyiben szellemi alapon nyugszik*”; de miután a szellemi és anyagi lét válhatatlan kapcsolatban áll valamint az egyes embernél, úgy nemzeteknél - s miután a lélek hatalma a testnek épségétől függ: e magasabb szellemi föladat csak úgy oldható meg, ha anyagi kifejlésünket sem hanyagoljuk el, s lépéseinket úgy intézzük, hogy sem szellemi érdekeinket anyagi jólétünknek, sem ezt tisztán eszmék- és elvkérdéseknek nem áldozzuk föl; s éppen a következetesség, mellyel Széchenyi ezen meggyőződéséhez nemcsak elméletben, de egész eljárásában ragaszkodott, e látszó dualizmus, mely miatt egyes lépései néha megfoghatatlanokká válnak, egyszersmind kulcsa egész nyilvános életének. Éppen mert ugyanazon férfiú, ki 1825-ben a magyar Akadémiát alapította meg, szintakkor lótenyésztésünk emelése mellett buzgólkodott, s miután 1826-ban a lóversennyel összekötött lótenyésztő társulat létesült, ezen intézet emelésének és gyarapításának szintoly buzgósággal szentelé idejét s fáradságát, mellyel a tudós társaság alapszabályain dolgozott; éppen midőn üdvöldéjét tervezé, hogy a haza nagy halottjainak méltó temetkezési helyök legyen, egyszersmind azon törte fejét, hogy az általa fölállított nemzeti kaszinó tagjainak mentől több kényelmet szerezzen; éppen az: hogy ugyanazon elme, mely a Duna s Tisza szabályozásával foglalkozott, ugyanazon ember, kinek az álló hidat, s a gőzhajózást köszönjük, ugyanakkor a főváros számára sétatért tervezett, s midőn a szabad föld, a közteherviselés, s az emberiség legszentebb jogaiért küzdött, azon kérdést, vajon társalgásunkban az „Ön” vagy „Kegyed” használtassék-e, nem tartá figyelmére érdemtelennek; hogy egyszerre - látszólag hasonló szorgalommal, s kítartással - fölkarolt nagyot és kicsinyt, egyes helyeknek apró érdekeit, s az egész haza haladását, az egyes polgárok kényelmeit s nemzetünk jövőjét; mert semmit, mi e haza határai között egy helynek jólétére befolyt, csekélynek, semmit, mi nemzete emeléséhez

vezethetett, nehéznek nem tartott: ez az, miben nagysága fekszik, s mi őt összes haladásunk vezetésére képessé tevő.

Harmincöt éve, hogy Széchenyi tevékenységét megkezdé. A magvak, melyeket elhintett, csíráztak, amit ültetett, gyökeret vert, s szétterjesztve ágait, gyümölcsözni kezd: összes törekvéseinek eredményei előttünk fekszenek.

Az Akadémiából, melyet alapított, hogy világot terjesszen a nemzetiségünket fedő sötét fölött, a nemzet tudományos s irodalmi tevékenységének gyújtópontja vált, melynek fénye most már onnan származik, mert azon egyes sugarakat, melyek e hon egén mindenfelől föltűnnek, egy pontban egyesíti.

A sors meg nem kímélte a nemzetiséget nehéz csapásoktól, de ezeknek csak az volt hatásuk, hogy a vas mint acél kerüljön ki a nehéz próba alól; s azon idő helyett, melyről Széchenyi szólt, mondván: hogy egykor talán az Akadémia csak ereklje gyanánt fogja őrizni a nyelvet, melyet a magyar egykor legdrágább kincsének tekintett, eljött a nap, melyen e kincset biztosabb kezekben látjuk.

A nemzet magára vállalta annak őrzését, szívében s ajkán hordva sajátját, s reánk csak annyit bízva, hogy mi is e kincscsel éljünk, és - támogatva azon irodalmi s tudományos intézetek egész sora által, melyek az Akadémia mintájára keletkeztek - a magyar nemzetnek a tudományok körében is azon állást szerezzük meg, mely, mint Széchenyi 1842-ben az Akadémiához tartott beszédjében mondá: nemzetiségünket egyedül képes biztosítani.

A lóverseny s lótenyésztő társulat a gazdasági egyesületet hozta létre, s most az ország minden vidékén, csaknem minden megyében hasonló intézetet találunk, nemzeti iparunk azon ágának emelésén dolgozva, melytől az ország anyagi jóléte mindenekelőtt függ.

A nemzeti kaszinó mellett az ország különböző részeiben hasonló társulatok léteznek, s alig találunk nevezetesebb helyet, mely a kölcsönös eszmecserének s az által a műveltség terjesztésének ezen hatalmas eszközeit nélkülöznék; s ugyanakkor az anyagi s szellemi érdekeknek minden körében, a társadalmi élet minden fokozatán új meg új egyletek alakulnak, melyek tevékenységben versenyezve a nemzet általános művelésének közös munkáján dolgoznak.

S vajon, ha azon tudományos, s irodalmi intézeteket, melyek az Akadémia megalakulása után e hazában támadtak, mások alapították; ha azon üdvös hatás, melyet gazdasági egyleteink földművelésünkre gyakorolnak, másoknak köszönhető, s a tevékenység, melyet egyes társulatok kifejtenek, közvetlenül másoknak érdeme: vajon közvetve mindezt nem neki köszönjük-e?

E hely, hol az általa alapított Akadémia nevében azon egyletek s társulatok képviselőihez szólok, melyek létüket neki vagy legalább azon egyesületi szellemnek köszönik, melyet e hazában ő honosított meg; e város, melynek legdicsőbb emlékeit ő tervezte vagy építette föl, s melynek jólétéért s fölvirágzásáért ő egymaga többet tett, mint előtte egész nemzedékek - az egész haza, fölszólalnak érdemei mellett. - A Duna, melynek szikláit megrepeszté, hogy az akadályoktól fölszabadított folyó a népek békés közlekedésének útul szolgáljon, s a Tisza, melynek árjait erős partok közé szorítá, hogy

a pusztítás helyett, melyet előbb okoztak, termékenyítve hasítsák át hazánk áldott rónáit: egyaránt hirdetik dicsőségét.

A gőzhajó, ha színes lobogókkal folyóinkon elhalad, s a gőzmozdony, midőn az általa tervezett pályán villámgyorsasággal elrobog - reá emlékeztetnek.

Forduljunk bárhová, tekintsünk bármit, ami e hazában 1825-től üdvös történt: Széchenyi nyomaira találunk. Az ő tevékenységének s e nemzet haladásának azonegy története van - s az idő, melyet előadásommal igénybe vehetek, elfogyna, ha mindazt csak elsorolnám is, mit neki köszönünk, vagy mire legalább elhatározó befolyást gyakorolt.

Fordítsuk e helyett figyelmünket azon *egyre*, mi összes tevékenységének fő célja volt, s ha munkás életének más eredményei is maradtak volna reánk, egymaga elég lenne arra, hogy Széchenyit e nemzet örök hálájának tárgyává tegye.

Habár nemzetünk az utolsó harminc év alatt tagadhatatlan előmenetelt tett, mégis jelen helyzetünket más európai népek állapotaival összehasonlítva, bármennyire fájjon hazafiságunknak, kénytelenek vagyunk bevallani: hogy sem anyagi, sem szellemi tekintetben helyzetünkkel megelégedni nincs okunk, s hogy a nagyobb jólét, melyet egyesek élveznek, s azon haladás, melyet az irodalom s tudományok körében tettünk, nem pótolja a veszteségeket, melyeket a közélet mezején szenvedünk; és mégis, honnan van az, hogy midőn a jelen oly keveset nyújt, mi vágyainkat kielégítheti, öntudattal tekintünk magunk körül, sokkal több reménnyel fordulunk a jövő felé, mint azok, kik 1825-ben a haladás pályájára lépve, a csalódásokat, melyeken mi keresztülmenénk, még nem ismerék?

Szükséges-e, hogy e kérdésre feleljek?

A kor, melyben életünk szebb része lefolyt, nehéz küzdelmek s keserű tapasztalások időszaka volt. Soha a férfias törekvés, mellyel egy nemzedék hazája átalakulásán dolgozott, annyira nem hiúsított meg; soha szebb reményeket keserűbb csalódások nem követtek. Ha a hazában körütekintünk, nincs hely, mely a szomorú időnek nyomait ne viselné magán - nincs család, mely létét földúlva ne érezné, s mi ennél több, maga az alkotmány, mely ezredév vészével dacolt, talpkövében ingattatott meg: - de egy fönmaradt egyéb törekvéseink romjai fölött, egyet megtartottunk a nagy hajótörésben, melynél annyi reményünk elveszett, - egyet, mit tőlünk se egyesek hibái, se erőszak, se az idő viszontagságai többé el nem rabolhatnak:

A válaszfalak, melyek e nép egyes osztályait egykor távol tarták egymástól, ledőltek.

Az egyenetlenség, mely által minden jog bizonytalanná s minden teher elviselhetetlenné vált - megszűnt.

A bilincsek, melyek az ipar kifejlését akadályozták s az egyes törekvéseit megfoszták gyümölcsétől - széttörtettek.

A néptöredékek, melyeket viszontagságos múltunk e földön hagyott, *egy nemzetté* olvadtak össze. S ki az, ki ezen eredményt fölcserélné a jólétért, melyet előbb tán élvezett? - ki az, ki, ha tőle függne, hogy ezen egész időszak szomorú emlékeivel

együtt múltunkból kitöröltessék, ezt kívánná még azon esetben is, ha a visszalépés árúul mindazon alkotmányos jogokat nyerhetné vissza, melyekre oly büszkék valánk?

Az idő a nehéz küzdelmek nyomát, melyeken keresztülmentünk, nem törölte el még, s szomszédaink sokat hozhatnak föl, miben még hátrább állunk; de a *nagy igazságtalanság*, mely e hátramaradásnak egykor fő oka, s elleneink szemrehányásainak méltó tárgya volt - nem létezik többé.

Az isteni gondviselés számunkra talán új küzdelmeket rendelt, hogy e nemzet még inkább kitisztulva salakjaiból, méltóan foglalja el hivatásának helyét; - de bármi várjon reánk, oly szerencsétlenség, melyet e hon lakói nem *közösen* viselnének, nem jöhet reánk, s az áldás, melyért buzgó imáinkkal az éghez fordulunk, ezentúl közös lesz e hon minden lakóival.

S hogy ez így van, hogy az osztályok közötti súrlódás kiegyenlítettett, mielőtt az harccá vált; hogy mindazon válaszfalak, mindazon korlátok, melyeket századok építettek, a kiváltságos osztályok saját belátása s igazságszeretete által hordattak el, mielőtt azok erőszakosan megtámadtának; hogy a nagy lépés, mellyel a magyar az újabb míveltség körébe jutott, nálunk megtörtént, és se szenvedett, se elkövetett erőszak emléke tiszta örömről nem zavarja - Isten után, ki e nép szívét fölvilágosítja, vajon kinek köszönjük?

Vonjátok kétségbe Széchenyinek minden egyes érdemeit, mondjátok, hogy készületlenül lépett a pályára, hogy mások egyengették ki az utat, melyen járt, s minden, mit neki tulajdonítunk, szintúgy történt volna nélküle is - mert az irányt, melyben működött, nem ő adta, hanem ő vette korától -, de azt, hogy az eszmésúrlódást, mely a jogegyenlőség általános elismeréséhez vezetett, ő kezdte meg, hogy ő rontotta le azon előítéleteket, melyek e célnak útjában állottak, hogy társadalmi viszonyaink s törvényeink azon módosításait, melyek szükségképp a jogegyenlőséghez vezettek, neki köszönjük - ezen érdemet tőle senki sem fogja megtagadni, valamint azt sem, hogy Széchenyi tevékenységének ezen irányában teljes öntudattal járt el, s egyes indítványainak ezen következményeit tisztán belátta.

„Hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövevényből, emberhez illő s minden álfénytől kitisztult képviselői rendszerré” - ezt tűzte ki magának föladatul; s miután átlátta: „hogya a kasztok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszből végképp tágasabb körbe akarunk lépni s elaljasodott nemzetünknek jövődőt eszközölni - nagy követ kell emelnünk; ezt pedig nem egyes emberek, hanem csak mindnyájan tehetjük”, egész életén át mind a törvényhozásban, mind azon kívül összes fáradozásai oda voltak irányozva, hogy „mindenekelőtt reánk virradjon azon nap, midőn nemcsak a privilégiumokkal dicsekedve és nagy frázisokkal, hanem áldozatokkal s tettel járulunk a haza felvirágzására. Mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni - szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan; szükséges, hogy ki-ki, ki a magyar levegőjét szívja, elmondhassa: Én is a honnak polgára vagyok.”

Széchenyi saját szavaival fejeztem ki azt, miben ő maga törekvéseinek végcélját kijelölte; s ha valaki ezen kételkedné - előttünk fekszik *Hitel-e*, a *Világ*, a *Stádium*, melyekben az általa szükségeseknek tartott reformokat megpendíté, kifejté s formulázta, egyenként előadva a nagy változásokat, melyeket e hon újjászületésére

szükségeseknek tartott; visszaemlékezünk az időre, midőn e munkák megjelentek, s ha írott kútforrás kell, ott vannak az ezen időszakban hozott törvények s országgyűlési tanácskozásaink jegyzőkönyvei, melyekből az akkor uralkodó szellem világos előttünk; s ki ezeket ismeri, az azon érdemet, hogy a jogegyenlőségnek lobogóját e hazában ő emelte fel először, nem fogja megtagadni azon férfiútól, ki az ősiség s fiskalitás eltörlését a nem-nemesek birtokszerkezési jogát, a haza minden polgárainak törvényelőtti egyenlőségét, úgy azt, hogy a nem-nemesek, érdekeiknek a kiváltságos osztályok irányában való védelmére, maguknak megyei pártvédelmet válasszanak, hogy az országos közlekedési vonalak fenntartására, mindenki egyenlőleg adózzék, s a monopóliumok, céhek és limitációk töröltessenek el, *Stádium*-ában már 1833-ban merte indítványozni.

Egy nemzet megújulása egyes embereknek műve nem lehet; s ha Széchenyi törekvéseit siker követte, az annak köszönhető, mert a bátor újító buzgó támogatókra talált, kik az elveket, melyeket ő évekig követett, tisztábban formulázní, vagy a szónoklat adományával megáldva, azok iránt általánosabb lelkesedést ébreszteni képesek voltak; s kétségenkívül vannak e hazában mások is, kiknek e szent ügy kivívásában előkelő részük volt; de olyan, kiről elmondhatnók, hogy Széchenyinél korábban lépett föl e pályán, vagy azon következetesebben, s több sikerrel járt el, oly férfiú, ki vele e téren a koszorúért versenyezhetne, nem volt s nem lesz e hazában; és ha mindazon egyes intézetek, melyeknek alakulását neki köszönjük, rég nem léteznének is többé, s az óriás műből, mely által fővárosunk két partját összeköté, mint Traján hídjából, csak az oszlopok süllyedő romjai maradnának fenn: - amaz egy érdemnek emléke elég, hogy a jövő megértse a népszerűséget, mely Széchenyit pályája kezdetén környezé, s mely őt sírjához kísérte.

Népszerűségét! - rosszul választám a szót. - Széchenyiben voltak hibák, s voltak nagy tulajdonok, mik útjában álltak azon közvetlen befolyásnak, melyet egyesek tömegekre gyakorolnak; s talán nem tévedek, ha mondom, hogy ami a nemzetet hozzá köté, még akkor is, midőn népszerűsége látszólag tetőpontján állott, csak azon meggyőződés vala, hogy a férfiú, ki már ennyi sikert aratott, a jó úton jár, s hogy őt követni tanácsos; de e meggyőződés általános vala, s kevés férfiút nevezhetünk, kinek minden lépéseit a közpályán ily hosszú ideig közelismerés követte volna. Mindazáltal, ha Széchenyi politikai életének ezen jellemző vonását kiemeljük, nem hallgathatjuk el azon változást sem, mely a közvéleményben később történt, s éppoly rendkívüli, mint előbb népszerűségének állandósága vala, mert én legalább nem tudok esetet, hogy ugyanazon férfiú, kit csaknem az egész nemzet tizenöt éven át bizodalommal követett, s ki elveit meg nem változtatá, később annyira elszigetelve lett volna, mint ő magát pályája végszakában érezé.

E rendkívüli tüneménynek magyarázatát is csak azon egészen sajátos helyzetben kereshetjük, melyet Széchenyi a közéletben elfoglalt.

Hol alkotmányos élet van, ott pártokat találunk, s azoknak létezése, nem mint némelyek hiszik, e kormányformának hiányát, sőt éppen annak egyik fő előnyét képezi, mert az egyes kérdéseknek minden oldalról megvitatását eszközölve, a törvényhozást megőrzi azon rögtönzéstől, mely, bárholonnan jó, a nemzet jólétét egyaránt veszélyezteti.

De valamint időszakok vannak, midőn a pártok szava elhallgatott, s az egész nemzet, mert léte veszélyben forog, feledve az egyes kérdéseket, melyek fölött pártokra szakadt,

a haza közös zászlója körül csoportosul: úgy vannak egyes emberek, kik egy távolabb fekvő célt tűzve ki munkásságuknak, a pártok körén kívül állanak.

Az erőnek egy eleme ez; mert csak aki ily helyzetet foglal el, hathat egész nemzetére egyenlően; de egyszersmind egy eleme a gyengeségnek is, mert a bilincsekkel, mik pártjához kötik, az egyes eldobja egyszersmind a támaszt, melyet bennök talál; s midőn oly állást foglal el, melyről egész nemzetének új irányt adhat, egyszersmind azon eszközöktől fosztja meg magát, melyek nélkül a megindult mozgalmat kormányozni nem lehet.

Ez volt Széchenyi helyzete. S valamint az általános hatás, melyet föllépése okozott, minden pártú s színezetű férfiakat egyesítve a haladás lobogója körül, annak tulajdonítható, mert a sérelmi kérdések körül csoportosuló pártok köréből kilépett: úgy főképp ebben fekszik annak oka is, hogy ő, kit a pálya kezdetén a nemzet nagyobb része lelkesedéssel követett, később, miután elvei győztek, s a mindig gyorsabbá vált mozgalmat mérsékelni akará, csaknem elhagyatva találta magát.

És vannak ezenkívül Széchenyi személyiségében és egyéni fölfogásában fekvő más okok is, mikből az ellentét, melyben őt működése későbbi éveiben a közvéleménnyel találjuk, megfoghatóvá válik.

Kevés ember van, ki tevékenységének nagyobb eredményeire hivatkozhatott. Legmerészebb indítványait s a legegyszerűbb vállalatokat siker követte, s hosszú pályáján alig hozhatunk föl egy lépést, mely őt kitűzött céljához - ha azt elérni még nem lehetett is -, legalább közelebb ne hozta volna. E sikert Széchenyi önmaga, s nem egészen helytelenül, jól választott eljárásának tulajdonítá, annak, mit ő taktikájának nevezett, s mi abban állt, hogy mellőzve az elvkérdéseket, inkább részletes javításokkal foglalkozott, s midőn a jogegyenlőség kivívását tűzte ki célul, inkább a nemzet felsőbb osztályainak belátásától, mint azon ellenállhatatlan hatalomtól várta fáradozásainak eredményét, melyet a jog érzetére ébredett nép akarata fejt ki.

Hogy oly mozgalomnál, melyben az egész nemzet részt vesz, s mely éppen, mivel minden egyesnek érdekeit érinti, a szenvedélyekre hatás nélkül nem maradhat, minden egyes lépést előre kiszámítani nem áll hatalmunkban; hogy azon ildomosságot, mely mindent előre látva, magát soha el nem ragadtatja, s melyet az egyesnél is ritkán találunk, egy egész néptől várni nem lehet; ezt a tapasztalás bizonyítja, s kétségenkívül Széchenyi hibázott, midőn ezt követelte; de nem menthető-e e hiba azon férfiúban, ki tizenöt évnél tovább e taktika szerint járva el, annyi eredményt mutathatott elő, s a nemzet bizodalmát oly mértékben bírva, mint senki más, némi joggal remélheté, hogy azon többség által, melyet annyi sikerhez vezetett, elhagyatni nem fog; és ha Széchenyi megcsalatra ezen reményében, azokat, kik gyorsabb haladásuk által az általa kijelölt egymásutánt megzavarva, hosszú fáradozmainak gyümölcsét újra veszélybe hozzák, szenvedélyesen támadta meg: várhatott-e valaki mást azon férfiútól, ki, mert meggyőződése úgy kívánta, a *Hitel*-ben kortársainak minden előítéleteivel szembeszállt, a *Világ*-ban e hon egyik legtiszteltebb férfiát kímélet nélkül megtámadá, s a *Stádium*-ban hadat izent az ország egész fönnálló rendszerének.

Azon férfiaknak egyike vala ő, kik, ha tisztába jöttek kötelességök felől, nem számítják elleneiket; s azon okok, melyekért a közvélemény Széchenyitől későbbben elfordult, ugyanazok, melyeknek politikai életének legszebb babérait köszöné; de a tény

mindamellet nem kevésbé szomorító; s ha eszünkbe jut, hogy a férfiú, kinek a haza ennyit köszönt, éveken át elhagyatva érezte magát, szívünket fájdalom tölti el.

Mert miért hallgassam el? Széchenyi a közvéleménynek e változását mélyen fájlalta.

Neki a népszerűség nemcsak eszköz vala, melyet a közjó érdekében fölhasználhatott; ő abban hosszú fáradságának legszebb, mert megérdemlett jutalmát látta; s azon férfiú, ki érezé magában, hogy nem létezik hatalom, mely őt kitűzött céljától visszajeszthetné, bevallhatá, hogy a visszhang, melyet szavai találnak, a zajos helybenhagyás és kortársainak szeretete, mely ezerek ajkairól egy fölkiáltásban nyilatkozik, szívének jólesik.

Nagy szíveknek gyöngesége ez, melyet csak azok nem értenek, kiknek szilárdságokat más veszélyek fenyegetik. De ha a gondolat, hogy népszerűségét elveszté, szívét sokszor fájdalommal töltötte el, s későbbi munkáinak mindegyikében keserű panaszokat látunk elszigetelt állásáról: csalódnék, ki a setétebb színt, melyben Széchenyi a haza közdolgait ezen időszakban látni kezdé, elkeseredésének tulajdonítaná.

Jól tudta ő, hogy aki a küzdelem közben mindig csak koszorúját őrzi, melyet a pálya kezdetén homlokára tűztek, az soha győzelmet nem vívhat ki; s ha kortársainak igazságtalanságát tapasztalva, elmondá is, hogy „*a magyart tulajdonképpen csak a jövőben szereti*”, mélyen érezte, hogy „*földi pályája e jövővel összekötve marad*”.

S mindazon keserűség, melyet tapasztalt, nem törölhette ki lelkéből azon napnak emlékét, midőn átfutott pályájára visszatekintve, az országgyűlés előtt kimondhatá, hogy *valamint tizenöt évvel ezelőtt, mint kilépett katona s készületlen író, úgyszólván inspirációból mondá, hogy Magyarország eddig nem volt, hanem csak lesz, úgy most rendületlenül érzi, hogy nemzetünkre még nagy jövő vár* - azon időnek emlékét, midőn az egész nemzet Isten után újjászületését neki köszöné.

Ki múltjában ily pillanatokat talál, azt a közvélemény fordulatai meglephetik, de nem sújthatják le, főképp, ha azon öntudattal tekinthet maga körül, hogy a nép kegyével nem veszté el hatalmát, s elhagyatva is, oly műveket alkothat nemzete javára, melyek, mint a Tisza-szabályozás, nevét fönn fogják tartani.

S ha Széchenyinek kedélye elborult, s visszatekintve életére, néha az a sötét gondolat villant föl agyában: nem lett volna-e jobb, ha a pályától, melyen annyit fáradozott, távol tartja magát - nem saját, hanem hazája jövőjén aggódott.

Azon férfiak közül, kik különböző nemzeteknél a reform zászlaját kitűzték, alig találunk egyet is, ki azt Széchenyinél több merészséggel tette volna. Meggyőződve arról, hogy haladnunk kell, áthatva a gondolattól, hogy talán máris elkéstünk, föllépése elhatározott, csaknem szenvedélyes vala; s akár indítványainak lényegét tekintsük, melyekben az akkor fönnálló egész rendszert megtámadá, akár a modort, melyben ezt tevé, senki nem fogja tagadni, hogy az országnak ő volt első agitátora, s hogy működése eredményeinek nagy része éppen azon bátorságnak, azon, a kíméletlenségig vitt erélynek vala köszönhető, mellyel minden előítélettel s ellenvéleménnyel szembeszállt.

De éppen a hatás, melyet eszközölt, a kivívott eredményeknek nagysága, melyeknek alapján további kifejlésünkre - mint ő hívé - már csak idő s nyugalomra vala

szükségünk, azon meggyőződéshez vezették őt, hogy az *agitációnak időszaka lejárt*, s hogy annak folytatásából a hazára csak veszély következhetik.

Helyes volt-e ezen nézet vagy nem, alaposak voltak-e azon aggodalmak, melyeket az ország állapotára nézve már 1841-ben kifejezett? annak megítélését másokra hagyom.

Miképp a természetben, úgy a népek életében minden átalakulásnál a melegnek egy bizonyos foka fejlődik ki, és Széchenyi talán csalódott, midőn az izgalomban, mely csak a haladás szükséges következménye vala, a forradalom előjeleit látá; - de ha e férfiú, midőn egész életének művét veszélyben gondolja, keserű panaszokra fakad; ha megkísértve minden utat, fölhasználva gazdag elméjének minden fegyvereit - miután a veszély, amely ellen évekig küzdött, végre kitört: leroskad a csapás alatt, mely hazáját érte, ki csodálkoznék ezen?

Szívének minden érzései összeolvadtak honszeretetével; évek óta a haza volt tárgya minden gondolatainak, ez a sarkpont, mely körül világát fölépíté; s midőn az megrendült, összedőlt minden egyéb; - és a nő, kit szíve választott, s akinek oldalánál a házi élet boldogságát élvezé; fiai, kikben nevének méltó utódait látá; nagy fáradozásokban s eredményekben gazdag élete, a dús vagyon s a fényes állás, melyet őseitől öröklött, nem vigasztalhaták őt e roppant veszteség után.

De hadd borítsak fátyolt e szenvedések fölébe, melyeknek súlyát még az ő hatalmas elméje sem viselheté el; hadd hallgassak az évekről, melyeket távol tőlünk, a magányban töltött.

A dicső épület, mely romokba dőlt, nem aljasodik le, s töredékeiben is megtartja egykori nagyságának bélyegét; s ilyen vala ő - megtörve a sors által, de nem változva -, mintha csak azért tartatnék fönn, hogy miként egykor azáltal, mit honáért tett, úgy most azáltal, mit honáért szenved, a legtisztább hazaszeretetnek magasztos példánya legyen.

S most tekintsünk vissza még egyszer múltjára.

Hazája szolgálatának volt szentelve egész élete, és Isten megjutalmazá fáradozásait. Fölverve szavától, e nemzet néhány év alatt jóvátette századok mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, melyek a nép különböző osztályait távol tarták egymástól, leomlottak, nemzetiségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek, s a nemzet, mely előbb csak múltjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálájára érdemesebbé nem tette magát.

De midőn ezt belátva, meghajlunk a férfiúnak nagysága előtt, ki hazájáért egymaga annyit tett, ne feledjük el, hogy a nagy mű, melyen dolgozott, még befejezve nincs, s a szorgalom, mellyel azt folytatjuk, a kitartás, mellyel az általa kijelölt irányban tovább haladunk, bizonyítsa be a tiszteletet, mellyel emléke iránt viseltetünk.

Előttünk is nagy föladat áll.

Egy nemzetnek újjászületése csak egy egész nemzetnek műve, csak hosszú fáradság, erős küzdelmek, talán nehéz szenvedések jutalma lehet. De, mint ő, tizennyolc éve, az Akadémiához tartott beszédében mondá: *bízzunk magunkban, bízzunk erőnkben, s legyünk meggyőződve, hogy köztünk többé-kevésbé mindegyik, sőt hazánk minden fia véruink mentője, népcsaládunk jóltevője, nemzetünk feldicsőítője lehet, s azért töltse be helyét minden magyar hű sáfárilag.* S ha e hon nagy napszámosa többé nem vezeti is sorainkat, s ha az alkotó férfiú helyett a Duna partján majd csak néma szobra áll: *legyünk meggyőződve, hogy midőn az országos munka foly, Széchenyi érc alakja is részt vesz e munkában, komoly szemmel hűségre, szorgalomra, kitűrésre intve a munkásokat, hogy a nagy cél, mely felé életében minden törekvései irányozva voltak, mely őt küzdelmei közt fönn tartá, s melyet egyszer elvesztve, leroskadott, hogy a nemzet nagy föladata teljesüljön, s körültekintve hazánkon, egykor boldogító öntudattal elmondhassuk: Magyarország nem volt, hanem lett.*

1860

?

Nagyon kemény, kíméletlen szavakat használ, vajon mi váltotta ki ezeket az ellentétes viszonyulásait?

Dícsérni, és súlyosan ítélni- nem „terjesztve”?

**SZÍVEM, CINEZETT RÉZEDÉNY, KI CSAK EGY KEVESET VAKAR IS
RAJTA, MEGMÉRGESÍTI.**

222. JÓKAI MÓRNAK

(1865. október 5.)
5/10

E percben olvasom az Ost [deutsche]. P[ost]. cikkének kivonatát, melyet a Hon közöl, s a hozzá írt megjegyzést, hogy a Hon beszédemet csak az Ost [deutsche]. P[ost]. kivonataiból fordíthatta vissza.

Bármily hevesen folyjon a politikai vitatkozás, nézetem szerint joggal kívánhatjuk még legkeserűebb elleneinktől is, hogy irányunkban lojális fegyverekkel éljenek, s oly ember, ki hazáját harminc évnél tovább a közélet és irodalom mezején - talán gyengén, de tehetsége szerént szolgálta, elvárhatná bármily szerkesztőtől, hogy midőn egy külföldi lap cikkét lefordítja, melyben szavai ferdén adatnak elé; egyszersmind beszédjét legalább kivonatban vagy az idegen lap hamis állításainak rektifikációját közölje. - Azonban morális kötelességeiről mindenki csak maga ítélhet, s nem feladásom, hogy a Hon szerkesztőségét ezekre intsem. Csak azért írom e sorokat, hogy fájdalमतat

fejezzem ki, mert azon baráti viszonyt, melyben hozzád álltam, **felbontottnak tekintem**, s hogy ezutánra mindazon tekintetektől felmentselek, melyekről a politikai diszkusszió mezején némelyek soha nem feledkeznek meg, de melyeket sérteni bizonyosan Neked is kellemetlen volt oly ember irányában, kit barátodnak neveztl s kit eddig joggal annak tarthatál.

B. Eötvös J.

A híres párizsi jóslatot először talán **Jókai Mór** írta le az *Életképek* 1848. május 18-i számában publikált Chaviari cikkében ily módon:

„Azt beszélük: hogy ministereink egyike, midőn Párisban járt, meglátogatta madame Lenormandt, azt a világhírű jóslónőt.

E hölgy négy jóslatot tett neki, melyek mindegyike képtelenség volt azon időben.

I. Megszünik gazdag lenni. (Családja egyike volt a legtehetősebbeknek Magyarországon). – Ez beteljesült.

II. Egy nemnemesnek lesz sógora s egy köznemesnek veje. (Apja zászlós úr volt és magos aristocrata). Ez is megtörtént.

III. Magyar minister leend (akkor még ilyen hivatalnak a címe sem létezett.) Ez is beteljesült.

**IV. Le fogják nyakazni, – (őrizze magát fekete ruhás környezőitől!)
Ha az egész mese nem volna, még megijesztené az embert.”**

Lábjegyzetben ez volt hozzáfűzve: „Ez a monda Eötvösről szólt; most már meg van cáfolva.

Lenormand látott valami állványt a sors végén; de az nem guillotin, hanem az ércszobor állványa, melyet a nemzet legnagyobb fiaik egyikének emel. Au contraire: az a fő még holta után is égre emelve áll.”

?

Sértettség, azonnali kirekesztés?

Helyes döntése volt?

**MIUTÁN, MÍG ÉLÜNK, MINDIG ÉREZÜNK IS VALAMIT, ARRA,
HOGY MAGUNKAT A LEGKEDVEZŐBB KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT IS,
NYOMORULTNAK KÉPZELJÜK, NEM SZÜKSÉGES EGYÉB, MINT,
HOGY MINDEN EGYES TESTI- és LELKI ÉRZÉSÜNKRE ÜGYELJÜNK,
S AZOKAT FONTOSNAK TARTSUK.**

EÖTVÖS JÓZSEF

Felhasznált forrás:

Magyar Elektronikus Könyvtárból: Báró Eötvös József levelezése, naplójegyzetei,

Báró Eötvös József Évei

Bing internet keresőből: Báró Eötvös József linkgyűjtemény, Wikipedia

Gróf Széchenyi István élete